

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

ДЕЈАН М. ЏЕЛЕБЏИЋ

ДРУШТВО У ЕПИРСКОЈ ДРЖАВИ ПРВЕ
ПОЛОВИНЕ XIII ВЕКА

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Београд, 2012

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF PHILOSOPHY

DEJAN M. DŽELEBDŽIĆ

EPIRUS STATE SOCIETY IN THE FIRST
HALF OF THE 13TH CENTURY

PhD DISSERTATION

Belgrade, 2012

Ментор:

Др Радивој Радић, редовни професор, Универзитет у Београду,
Филозофски факултет

Чланови комисије:

Др Влада Станковић, ванредни професор, Универзитет у Београду,
Филозофски факултет

Др Татјана Суботин Голубовић, ванредни професор, Универзитет у
Београду, Филозофски факултет

Др Срђан Шаркић, редовни професор, Универзитет у Новом Саду,
Правни факултет

Датум одбране:

Друштво у Епирској држави прве половине XIII века

(Резиме)

До почетка XIII века историја Епира, Крфа и Западне Македоније позната је само у основним цртама. Када су учесници Четвртог крсташког похода освојили Цариград, на поменутих територијама основана је независна држава, о чијем смо постанку и даљем развоју солидно обавештени. За рани период Епирске државе најзначајнији историјски извори јесу судска акта и писма двојице најистакнутијих писаца и црквених лидера тога времена, охридског архиепископа Димитрија Хоматина и навпактског митрополита Јована Апокавка. У досадашњим истраживањима, која су, као и овај рад, претежно заснована на поменутих изворима, добро су проучени општа историја Епирске државе, њен идеолошки и политичко-црквени сукоб са супарничким Никејским царством и Никејском црквом, провинцијска управа, и функционисање црквених и световних судова.

Циљ овог рада јесте да истражи друштвени састав Епирске државе у првим деценијама XIII века, преваходно на основу поменутих извора. Истраживачки поступак може се означити као просопографски, будући да се до опште слике о друштву дошло кроз анализу података о свим личностима, односно породицама, о којима горе поменути извори пружају релевантне податке. Сабрани подаци изложени су у Просопографском речнику, у којем је посебно истакнуто све оно што указује на друштвени профил дате личности, као што су титуле, почасни епитети, функције, занимања и родбинске везе. Посебна пажња посвећена је анализи породичних имена, кроз коју су постале видљиве неке значајне друштвено-историјске појаве (нпр. порекло породица, миграције становништва у оквирима некадашњег Византијског царства), за које иначе не постоје експлицитна сведочанства или су она пак веома оскудна и нејасна.

Један од најважнијих закључака ове дисертације јесте да анализирани извори не приказују само друштво у времену када су настали, него и друштво које се на византијском Балкану постепено развијало током владавине династија Комнина и Анђела. Крајем XII и почетком XIII века на територији Епирске државе живе породице

које су се на тај простор раније доселиле из Мале Азије, Цариграда и Италије. Тачно време њиховог досељавања није познато, али је сигурно да се оно догодило знатно пре 1204. године, а на основу познавања општих историјских токова основано се може претпоставити да се то догодило након што су Византинци изгубили Малу Азију и Италију.

Значајна већина појединаца и породица поменутих у анализираним изворима припадала је локалној аристократији, па је стога највећи део дисертације посвећен њима. На низу примера показано је да су припадници локалних аристократских породица често обављали фискалне, судске и административне дужности, било у граду у којем су живели, било у некој суседној области, те су тако остваривали значајну материјалну добит и / или потврђивали свој углед и положај у друштву. Локалне аристократске породице обично су живеле у градовима, а њихови поседи су се налазили на више различитих места у широј околини града.

Разлике између локалне аристократије и средњих слојева врло су нејасне, али изгледа да је главна разлика била у томе што припадници средњих слојева нису обављали државне функције. С друге стране, они су се врло често бавили слободним занимањима, као што су учитељ, сликар или лекар. Клирици епископија, то јест свештенство које је имало посебне дужности, привилегије и овлашћења, често су потицали из локалних аристократских породица или из средњег друштвеног слоја, тако да између световне и духовне локалне елите није постојала јасна граница. У градовима су такође живеле и занатлије, за које не знамо да су били еснафски организовани, али је потврђено да су постојале црквене занатлије.

О животу на селу имамо врло мало података. На старо питање да ли су у позној Византији још увек постојали зависни сељаци или нису, немогуће је било дати поуздан одговор. Ипак, закључили смо да је слободних сељака вероватно било, али да су они свакако чинили мањину.

Кључне речи: Епирска држава, друштво, просопографија, локална аристократија, клирици, Црква, судска акта

УДК: 394 (495.5) "1200–1250

Epirus State Society in the First Half of the 13th Century

(Summary)

There are only basic pieces of information regarding the history of Epirus, Corfu and Western Macedonia prior to the 13th century. When The Fourth Crusade participants conquered Constantinople, an independent state was founded in the above mentioned territory and we have been thoroughly informed of its origin and further development. The most significant historical sources concerning the early Epirus state period are the court acts and the letters of two best distinguished writers and church leaders of that time, Ohrid archbishop Demetrios Chomatenos and Naupaktos metropolitan John Apokaukos. The researches so far, including this one, have been mainly grounded on the mentioned sources and they have closely scrutinised the general history of The Epirus State, its ideological, political and church conflict with the opposing Empire of Nicaea and Nicaean Church, provincial government and the functioning of church and secular courts.

The aim of this paper is to explore the social structure of The Epirus State in the first decades of the 13th century, primarily based on the mentioned sources. The applied research method may be designated as prosopographical since the general picture of the society has been acquired by analysing the data on all the characters, i.e. families, of which the above mentioned sources offer relevant data. The collected data have been displayed in *Prosopographic Dictionary* which particularly points out everything indicating the social profile of the person in question, such as titles, honorary epithets, functions, professions and family ties. A special attention has been paid to the analysis of family names which brought out the visibility of some important social and historic phenomena (e.g. family origin and populous migrations within The Byzantine Empire in that time) of which there are no explicit testimonies or they are rare and unclear.

One of the most substantial conclusions of this dissertation is that the analysed sources do not show only the society of the time by their origin, but the society which was slowly developing in the Byzantine Balkans during the rule of Komnenos and Angelos dynasties. At

the end of the 12th century and early in the 13th century The Epirus State had some families which had previously moved in from Asia Minor, Constantinople and Italy. The exact time of their arrival has remained unknown, but it is sure that it happened way before 1204 and bearing in mind the general historic events, we can firmly assume that it took place after the Byzantines had lost Asia Minor and Italy.

A great majority of individuals and families mentioned in the analysed sources belonged to the local aristocracy. Therefore, the largest part of the dissertation is dedicated to them. A range of examples proved that the members of the local aristocratic families used to perform fiscal, court and administrative duties, whether in the place where they lived or in some nearby district, so that they gained a significant profit and/or built up their reputation and status in the society. The local aristocratic families usually lived in towns and their properties were scattered in the wider town area.

The differences between the local aristocracy and middle classes were quite vague. However, it seems that the main difference lay in the fact that the middle class people held no state functions. On the other hand, they rather took up free occupations, such as those of a teacher, a painter or a doctor. Bishopric clerics, i.e. the members of clergy who had special duties, privileges and authorities, frequently came from the local aristocratic families or the middle social class. It resulted in not having a clear line between the secular and spiritual local elite. The towns were inhabited by some craftsmen as well and we cannot tell if they were organised in guilds, but the existence of some church craftsmen has been confirmed.

There are few and far between records considering the country life. The age old question whether there still were dependent peasants in late Byzantium cannot get a reliable answer. Nevertheless, we have reached the conclusion that there might have been some free peasants, but they were certainly a minority.

Key words: State of Epirus, society, prosopography, local aristocracy, clerics, Church, judicial records

UDK: 394 (495.5) "1200–1250

Садржај

ПРВИ ДЕО

1.	УВОД	
1.1.	Историјски оквир: Епирска држава од оснивања до 1237. године	1
1.1.1	Опште прилике после пада Цариграда 1204. године	1
1.1.2.	Михаило Дука и почеци Епирске државе	2
1.1.3.	Теодор Дука – успон и пад Епирске државе	8
1.1.4.	Манојло Дука	14
1.2.	Димитрије Хоматин и Јован Апокавк: водеће црквене личности и писци главних извора	17
1.2.1.	Димитрије Хоматин	17
1.2.1.1.	Хоматиново порекло и породица	17
1.2.1.2.	Хоматиново образовање и каријера пре именована за архиепископа	19
1.2.1.3	Димитрије Хоматин као архиепископ	20
1.2.2.	Јован Апокавк	24
1.2.2.1.	Апокавково порекло и породица	24
1.2.2.2.	Апокавково образовање и каријера до именована за митрополита	24
1.2.2.3.	Јован Апокавк као митрополит	26
1.3.	Извори и истраживачки поступак	29
1.3.1.	Извори	29
1.3.1.1.	<i>Ропемата Diaphora</i> Димитрија Хоматина	30
1.3.1.2.	Писма и акта Јована Апокавка	34
1.3.2.	Истраживачки поступак	37
2.	ЛОКАЛНА АРИСТОКРАТИЈА	
2.1.1.	Основне одлике византијске аристократије	41
2.1.2.	Локална аристократија на Балкану X–XIII века	48
2.1.3.	Локална аристократија у списима Димитрија Хоматина и Јована Апокавка	55
2.2.	Титуле и почасни епитети	61
2.2.1	Севасти	62
2.2.1.1.	Титула севаста пре 1204. године	62
2.2.1.2.	Севасти у списима Димитрија Хоматина и Јована Апокавка	66
2.2.2.	Почасни епитети	72
2.2.2.1.	Почасни епитети <i>μεγαλοδοξότατος</i> и <i>μεγαλεπιφανέστατος</i> пре 1204. године	72
2.2.2.2.	<i>Μεγαλοδοξοτατι</i> и <i>μεγαλεπιφανεστατι</i> у списима Димитрија Хоматина и Јована Апокавка	77
2.2.2.3.	Почасни епитет <i>μεγαλυτέροχος</i>	83
2.2.2.4.	Остали почасни епитети	84

2.3.	„Старе“ и „нове“ аристократске породице	88
2.3.1.	„Старе“ аристократске породице	88
2.3.2.	Родбинске везе	94
2.3.3.	„Нове“ аристократске породице	97
2.3.3.1.	Високи функционери из „нових“ аристократских породица	98
2.3.4.	Закључак и табеле	105
2.4.	Географски распоред, порекло и етнички састав локалне аристократије на територији Епирске државе	112
2.4.1.	Географски распоред локалних аристократских породица	112
2.4.1.1.	Дељење породица	120
2.4.2.	Порекло локалних аристократских породица	124
2.4.3.	Етнички састав локалне аристократије	129
2.4.3.1.	Локална аристократија словенског порекла крајем XII – почетком XIII века и бугарски великаши XI века	131
2.5.	Локална аристократија и државни апарат	137
2.5.1.	Локална аристократија и пореска управа	137
2.5.2.	Локална аристократија и катастарска управа	145
2.5.3.	Локална аристократија и судска власт	154
2.5.4.	Власт дуге и локална аристократија	161
2.6.	Локална аристократија и црква	168
3.	СРЕДЊИ И НИЖИ ДРУШТВЕНИ СЛОЈЕВИ	
3.1.	Град и његови становници	179
3.1.1.	Град	179
3.1.2.	Градско становништво	181
3.2.	Сеоско становништво	191
3.2.1.	Зависни или слободни сељаци?	191
3.2.2.	Сточарство и пастирски живот	199
4.	ЗАКЉУЧАК	204
ДРУГИ ДЕО		
	ПРОСОПОГРАФСКИ РЕЧНИК	209
	ЛИТЕРАТУРА	289
	БИОГРАФИЈА	310
	Изјава о ауторству	311
	Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада	312
	Изјава о коришћењу	313

ПРВИ ДЕО

1. УВОД

1.1. Историјски оквир: Епирска држава од оснивања до 1237. године

1.1.1. Опште прилике после пада Цариграда 1204. године¹

Пад Цариграда 13. априла 1204. године представља један од најзначајнијих догађаја у целој византијској историји. Одмах пошто су освојили Град, учесници Четвртог крсташког похода поделили су Царство у складу са споразумом који је познат под називом *Partitio Romaniae*.² Споразумом је било предвиђено оснивање Латинског царства, а за првог цара био је изабран Балдуин I Фландријски (1204–1205). У састав новооснованог царства ушли су Цариград, Тракија, северозападни део Мале Азије и неколико острва у Егејском мору, што је чинило приближно једну четвртину византијске територије. Око три осмине Царства припало је Млечима, и исто толики део Цариграда, док је остатак подељен између свих осталих учесника крсташког похода.³

Подела каква је била предвиђена споразумом није дуго опстала, или чак никада није ни спроведена, било зато што поједини господари нису били у стању да задрже територије које су им биле додељене, било зато што за њих нису ни били заинтересовани. Бонифације Монфератски није био заинтересован за области које је добио на истоку, него је сву своју пажњу усмерио ка Балкану, где је успео да оснује Солунско краљевство.⁴ Бонифације је погинуо већ 1207. године, а његова државна творевина опстала је до 1224. године, када је епирски владар Теодор Дука заузео Солун и учинио га центром своје државе. Бонифацијево повлачење из Мале Азије имало је далекосежне последице и на даљи развој догађаја на истоку, јер је тиме било олакшано

---

¹ За општи преглед стања после пада Цариграда 1204. године в. *Острогорски*, Историја Византије, 396 сл.

² *Partitio Romaniae*, 125–305 (уводна студија, текст споразума и коментар).

³ *Asropolites*, 13.6–11.

⁴ *Ферјанчић*, Почети Солунске краљевине, 101–116, показао је да Бонифације никада није крунисан за краља, него тек његов млади син Димитрије 6. јануара 1208. године, дакле после Бонифацијевог смрти (4. септембра 1207. године).

стварање нове грчке државе са средиштем у Никеји. Други важан догађај који је значајно допринео бржем формирању Никејског царства била је знаменита битка код Једрена, у априлу 1205. године, када је бугарски цар Калојан нанео тежак пораз латинским ритерима.⁵ Убрзо потом формирана је нова држава са средиштем у Никеји, а Теодор Ласкарис, зет цара Алексија III, већ је у пролеће 1208. године био крунисан за цара.

Према споразуму *Partitio Romanie*, Млечима су, између осталог, припале и најзападније византијске земље, али су они заузели само Јонска острва, док у Епиру, са изузетком Драча, којег су заузели 1205. године, Етолији и Акарнанији никада нису ни покушали да успоставе своју власт. Управо на тој територији, између Арте и Драча, Михаило Дука основао је Епирску државу. У време Теодора Дуке (1215–1230) границе Епирске државе врло су се брзо прошириле на рачун Солунског краљевства и Другог бугарског царства, које је било формирано још 1185. године.⁶ Теодор Дука је освојио Тесалију, Македонију и Тракију, али их је изгубио већ после битке код Клокотнице, у пролеће 1230. године, када је бугарски цар Јован II Асен поразио његову војску, њега заробио, а касније у заробљеништву и ослепео. Пошто су судске одлуке и писма охридског архиепископа Димитрија Хоматина (1216–1235) и навпактског митрополита Јована Апокавка (с. 1199–с.1230) настали у време Теодора и Манојла Дуке (1230–1237), за њихово разумевање потребно је упознати се са историјом Епирске државе у прве три деценије њеног постојања, од оснивања до Манојловог смрти.

1.1.2. Михаило Дука и почеци Епирске државе⁷

Пре свега, требало би нешто рећи о лози епирских владара и њиховом породичном имену, то јест само подсетити на оно што је одавно показао Лисијен Стиернон.⁸ Михаило, Теодор и Манојло Дука били су синови севастократора Јована, сина Константина Анђела и Теодоре Комнине, ћерке Алексија I Комнина и Ирене Дукене. Севастократор Јован био је стриц царева Исака II и Алексија III Анђела. Он је званично искључиво користио породично име Дука, које је наследио од своје бабе по

⁵ А. Krantonelli, Ἡ κατὰ τῶν Λατίνων ἐλληνο-βουλγαρική σύμπραξις ἐν Θράκη 1204–1206, Athena 1964, посебно 71–75.

⁶ Острогорски, Историја Византије, 378.

⁷ О Михаилу I уп. и : Varzos, Γενεαλογία των Κομνηνών II, 669–689; Polemis, Doukai, 91–92; Nicol, Despotate, 24–46.

⁸ Stiernon, Origines, 90–126, посебно 114 sq.

мајци. Касније су се на њега у том погледу угледали и његови синови, који се у изворима неретко помињу и као Комнини, али никада као Анђели.⁹

Епирска држава дуго је у науци називана Епирска деспотовина, али је после објављивања књиге Доналда Никола *Despotate of Epiros*, која се бавила историјом Епирске државе 1204–1261. године, показано да је тај назив погрешан. Прво, установљено је да се термин *деспотовина* у савременим изворима (прве деценије XIII века) уопште није користио, већ да се први пут јавља у много каснијим западноевропским изворима, из којих је потом ушао у грчке изворе, као што је, на пример, *Морејска хроника*. Сам термин *δеспοτᾶτων* у грчком језику тада није означавао територију којом деспот влада, него само достојанство деспота. Осим тога, установљено је да ни оснивач Епирске државе Михаило, ни његов наследник Теодор никада нису имали титулу деспота, те да се у њиховим потписима на званичним документима никада не јавља титула деспота, већ само лично и породично име (Дука и/или Комнин), уз које је могло бити додато било сродство са актеулним царем (Михаило) – „рођак (ἐξάδελφος) цара Исака (II) / Алексија (III)“ или „стриц (θεῖος) Алексија (IV)“, било Теодор – „син севастократора“.¹⁰

За историчаре Епирске државе највеће тешкоће стварали су њени почeci. Михаило Дука први пут се помиње када га је цар Исак II (1185–1195), његов брат од стрица, као таоца предао Фридриху Барбароси. Пред крај Исакове владавине Михаило је обављао функцију дуге и анаграфевса теме Миласа и Меланудиона (април 1195. године).¹¹ Он се и по други пут нашао на истој тој функцији у време Алексија III (1195–1203). Михаило је дигао побуну против Алексија, али је био поражен, па је уточиште потражио у Иконијском султанату.¹² Према Вилардуеновој *Хроници*, 1204. године Михаило је у Цариграду ступио у службу маркиза Бонифација Монфератског и са њим у лето исте године пошао ка Солуну. Михаило се, међутим, ускоро одметнуо од Бонифација и пришао управитељу Арте, који је већ био организовао отпор против Латина, и оженио се његовом ћерком. Ниједан извор не прецизира када се то догодило,

---

⁹ *Stiernon*, *Origines*, 102–120; *Loenertz*, *Aux origines du despotat d'Épire*, 362–364. Из наведених разлога Михаила, Теодора и Маноја у овом раду искључиво зовемо Дукама, а не Анђелима, како се то понекад чини у литератури.

¹⁰ *Stiernon*, *Origines*, 102 sq., посебно 103, nos. 12, 13, 14, 20 (Михаило, 1195. г.), 107, nos. 55, 57 итд. (Теодор); *Ферјанчић*, *Деспоти*, 49–53.

¹¹ Тај податак сачуван је у неколико докумената, у којима се та функција наводи у тексту документа и у Михаиловом потпису: *MM IV*, 320–328.

¹² *Choniates*, *Historia*, 529.18-26; *Polemis*, *Doukai*, 91–92; *Cheyne*, *Pouvoir*, 130, no. 190.

али се ипак зна да је то морало бити 1204 или најкасније 1205. године.¹³ Тако је Михаило постао самостални господар области између Арте и Драча, која представља језгро Епирске државе.

Име поменутог господара Арте можда је било Сенахерим. Једини извор који помиње то име јесте *Житије Св. Теодоре*, које је крајем XIII века написао монах Јов Мелис. Према том извору, цар Алексије III је истовремено Сенахерима поставио за управитеља области Никопоља и Етолије, а „свог рођака Михаила Комнина“ за управитеља Пелопонеза. Њих двојица оженили су се женама из племенитог рода Мелисина. Против Сенахерима је избила побуна, па је он у помоћ позвао Михаила, али је био убијен пре него што је Михаило стигао. Михаило је угушио побуну, оженио се Сенахеримовом удовицом, пошто је претходно и сам постао удовац, и наследио све земље којима је Сенахерим владао.¹⁴ Поједини елементи ове приче у науци су одбачени, као што је, на пример, податак да је Михаило Дука био управитељ на Пелопонезу.¹⁵ С друге стране, углавном се прихвата могућност да је у Епиру после 1204. године постојао обласни господар Сенахерим, који је пружао отпор Латинима, те да је на тим темељима настала Епирска држава.¹⁶

О границама Епирске државе податке црпимо из неколико извора. Према Хонијату, Михаило Дука био је господар Етолије, Никопоља и Драча, док су према Акрополиту под његовом влашћу били Арта, Навпакт и Јањина.¹⁷ Најзначајнији и најпоузданији извор свакако је вазални уговор који је 1210. године Михаило Дука потписао са Венецијом,¹⁸ у којем се као Михаилове територије наводе дукат (ducatus) – Никопол, теме (provinciae) – Јањина, Вагенитија, Дриинопол, Колонија, или хартуларат – Главиница, као и још један град (Grandis ?), који се не може поистоветити ни са једним познатим местом.¹⁹ Таква територијална подела показује да је центар Михаилове државе био Никопол, а практично је то била суседна Арта.²⁰

¹³ Уп. *Ферјанчић*, Почети Солунске краљевине, 111, н. 56а.

¹⁴ PG 127.904.

¹⁵ Cf. *Loenertz*, Aux origines du despotat d'Épire, 377 sq.; *Ферјанчић*, Племство, 134–135, са литературом, н. 10. Понекад се, међутим, и даље сматра да је податак из Житија Св. Теодоре веродостојан: *Cheyne*, *Pouvoir*, 148–149, no.211, п. 2.

¹⁶ За анализу одговарајућег одељка из *Житија Св. Теодоре* v. *Loenertz*, Aux origines du despotat d'Épire, 365–367; о Сенахериму *ibid.*, 377; *Радић*, Обласни господари, 255–257.

¹⁷ *Choniates*, *Historia*, 638.43–44 (καὶ ὅσα πρόκεισιν ἐς Ἐπίδαμνον); *Acropolites*, 14.4.

¹⁸ Споразум између Михаила и млетачког дужда састојао се из два дела – у једном је била заклетва дужда (*Concessio*), а у другом обавезе које је прихватио Михаило (*Promissio*). Издање та два текста: TT, 119–123, nos. 223, 224.

¹⁹ *Prinzling*, *Studien* I, 96–102.

²⁰ Cf. *ibid.*, 94, 97; *Stiernon*, *Origines*, 118–120, сматра да је на овом месту породично име Дука помешано са титулом *дука*.

Поредећи ове податке са подацима из повеље Алексија III Млечанима (1198) и већ поменути *Partitio Romaniae* (1204), Гинтер Принцинг, који је овај документ детаљно анализирао са аспекта административне поделе Епирске државе у време Михаила, закључио је да је Михаило задржао исту административну поделу каква је постојала и пре 1204. године. Тај закључак очекиван је из два разлога: прво, Михаило је добро познавао византијску провинцијску управу, будући да је и сам пре 1204. године обављао дужност тематског дуче, и, друго, територија на којој је основао државу била је прилично стабилна и мирна у време Комнина и Анђела, што је утицало да се управна структура добро очува.²¹ Пошто је Никопол наведен као дукат, а Михаило Дука као *dux*, Принцинг сматра да то највероватније значи да је Михаило од млетачког дучда добио титулу *dux*, коју је у то време имао и млетачки управитељ Драча Марино Валаресо.

Током првих година своје владавине Михаило Дука морао се посветити сређивању унутрашњих прилика у држави. Пред њим је био тежак задатак да се локалним архонтима наметне за господара. Већ је речено како је према једној вести, истина не сасвим поузданој, власт у Епиру Михаило наследио од управитеља те области, који је био убијен у побуни. Тај претходник, који се можда звао Сенахерим, није припадао локалној аристократији, што је вероватно допринело његовој непопуларности међу локалном епирском елитом. У сличном положају нашао се Михаило Дука, који је настојао да своју популарност увећа женидбом са припадницом локалне аристократске породице.

Михаило је у Епиру прихватио велики број избеглица, које су дошле из крајева који су били под влашћу Крсташа, што је био додатни разлог за незадовољство локалних великаша. О томе, ипак, податке црпимо само из потоњих извора, насталих у време Теодора Дуче. Из једног акта Јована Апокавка сазнајемо да је Михаило прихватио велики број грчких избеглица из Цариграда и других градова и поклонио им куће у Јањини.²² Према једном писму Теодора Дуче пелопонеском великашу Георгију Демонојанису, велики број избеглица са Пелопнеза нашао је уточиште у Арти, на двору епирског владара.²³ Између избеглица и староседелца понекад су избијали оштри сукоби.

---

²¹ Ibid., 77–79.

²² *Papadopoulos-Kerameus*, Περὶ συνοικισμοῦ Ἰωαννίνων, 451–455. За коментар v. *Kordosis*, Γιάννενα, 68–74.

²³ PD 22.141-152.

Спољнополитичка ситуација била је још сложенија и опаснија од унутрашњополитичке, пре свега зато што је Епирска држава била окружена крсташким државицама, које су биле основане одмах након пада Цариграда у априлу 1204. године. Појединим Јонским острвима владао је Мајо Орсини, а другим западни ритери,²⁴ Драч и Крф заузели су Млечани, Тесалија је била подељена између крсташких барона, који су као свог сизерена прво признали маркиза Бонифација Монфератског (1205), а потом и Хенрика I (1209),²⁵ док су Виљем Шамплит и Жофроа Вилардуен, уз помоћ Бонифација Монфератског, на Пелопонезу основали кнежевину Ахају (Мореју), која је од свих крсташких држава на Балкану најдуже опстала. Једино се на северу Михаило Дука није граничио са Латинима, него са архонтом Албанона, Димитријем Прогоном, који је био ожењен ћерком српског великог жупана Стефана Немањића и Евдокије. Михаило је са Димитријем одржавао добре односе и изгледа да су њих двојица према Млечима и папи наступили заједнички.²⁶ С обзиром на такву ситуацију, сасвим је природно што су Латини били у средишту Михаилове спољне политике.

У почетку је Михаило избегавао директан сукоб са Латинима. Стога је он највероватније лично солунском маркизу Бонифацију Монфератском, или можда регентима који су владали после Бонифација, положио вазалну заклетву, као што су то већ 1205. године учинили Виљем Шамплит и Жофроа Вилардуен.²⁷ Међутим, после Бонифацијеве смрти Солунско краљевство постало је преслабо да би било коме могло гарантовати сигурност, па је Михаило моћног савезника потражио у цариградском латинском цару Хенрику Фландријском (1206–1216). Током преговора, који су у лето 1209. године вођени у близини Солуна, Михаило је предложио склапање брака између своје ћерке и Хенриковог брата Евстатија, нудећи једну трећину своје територије у мираз.²⁸ Две и по године касније, у енциклици Хенрика Фландријског од 13. јануара 1212. године Михаило Дука се назива „најстрашнијим издајником“ (*traditor potentissimus*).²⁹ У јуну 1210. године Михаило је са Млечима потписао вазални споразум, према којем је преузео одређене обавезе, али је за њега било повољно то што

---

²⁴ Кефалонија, Итака и Закинтос и пре и после 1204. године били су под влашћу Маја Орсинија, док је Лефкада вероватно од почетка била под контролом Михаила Дуке: cf. *Nicol, Despotate*, 9–10, 19.

²⁵ *Ферјанчић*, Тесалија, 11–20.

²⁶ *Nicol, Despotate*, 26; *Solovjev, Eine Urkunde*, 304–310.

²⁷ Cf. *Loenertz, Aux origines du despotat d'Épire*, 375.

²⁸ *Prinzing, Studien I*, 90–91; *Nicol, Despotate*, 28–29. Према Принцингу, због међусобног неповерења тај савез никада није склопљен, док према Николу јесте.

²⁹ *Prinzing, Der Brief Kaiser Heinrichs*, 411, l. 15, 422–423 (коментар).

су му Млеци оставили све земље којима је и до тада владао.³⁰ Међутим, Михаило се више није задовољавао само оним што је већ имао, него је започео освајање нових територија.

Раније се сматрало да је Михаило већ 1205. године ратовао против Латина са Пелопонеза, али је Ленерц показао да је Михаило против пелопонеских латинских господара ратовао нешто касније, између јесени 1207. и маја 1209. године. Подаци о тим борбама врло су оскудни, па није познато да ли су се водиле на Пелопонезу или на северној страни Коринтског залива. Другим речима, није нам познато да ли је Михаило покушао да освоји Пелопонез или је био приморан да брани своју територију.³¹ С обзиром на време када су борбе вођене, као и опште смернице његове политике, чини ми се да је Михаило водио одбрамбени рат против пелопонеских великаша.

У лето 1210. године Михаило Дука је започео освајачке ратове, када је, удружен са Бугарином Стрезом, покушао да заузме Солун. Према писмима папе Иноћентија III, који су једини извор за ове догађаје, они су у почетку имали извесног успеха, али су у пролеће 1211. године били поражени од цара Хенрика Фландријског, који је браниоцима града раније притекао у помоћ, и приморао их да му положе заклетву и повуку се. Због напада на Солун, окрутног опхођења према заробљеницима и, посебно, непријатељског става према римској цркви, папа је екскомуницирао Михаила, а са њим заједно и западне ритере који су се у поменутих борбама борили на његовој страни.³² Михаило Дука био је много успешнији у борбама против латинских барона у Тесалији, тако да је пре своје смрти успео да освоји велики део земаља којима су они владали.³³ Први епирски владар најзначајније успехе постигао је на северу, где је 1213. и 1214. године заузео прво Драч, а потом и Крф, који су до тада били у млетачком поседу.³⁴

Крајем 1214. године Михаило је успео да освоји тада српски Скадар, највероватније у тренутку када је Стефан Немањић водио борбе против латинског цара Хенрика и бугарског цара Борила на североисточној граници своје државе.³⁵ До

---

³⁰ TT, 119–123, nos. 223, 224. Обавезе које је Михаило преузео набројао је *Prinzing*, Studien I, 94–95; cf. *Nicol*, Despotate, 29–31.

³¹ *Loenertz*, Aux origines du despotat d'Épire, 377–389. За старија схватања v. *Nicol*, Despotate, 13.

³² *Ibid.*, 32–34. Стрез је исте године поново покушао да освоји Солун, овога пута у служби бугарског цара Борила. Тада је Михаило стао на страну Евстатија Фландријског и Бертолда од Каценелбогена, јер му није одговарало да Бугари освоје Солун: *Prinzing*, Der Brief Kaiser Heinrichs, 423–424; *Nicol*, Despotate, 34.

³³ *Ibid.*, 35–37; *Ферјанчић*, Тесалија, 41 сл., слаже се са Николом да је Михаило успешно ратовао у Тесалији, али је и показао да је Никол преценио Михаилов успех.

³⁴ *Nicol*, Despotate, 37–39.

³⁵ О Михаиловом заузећу Скадра и околностима под којима је до тога дошло једини извор јесте *Жумије Симеона Мироточивог* Стефана Првовенчаног, а за анализу v. *Prinzing*, Bedeutung Bulgariens und

Михаиловог заузећа Скадра између епирске и српске државе није било сукоба. Напротив, њихови добри односи били су озваничени браком између Михаиловог брата Манојла (будућег солунског владара) и неименоване ћерке Стефана Првовенчаног, који је поменут у једном писму охридског архиепископа Димитрија Хоматина.³⁶ Убрзо после тога Михаило је убијен, а његов наследник Теодор Дука је са Србима све време одржавао добре односе, тако да се ратни сукоби више никада нису поновили.

На крају треба поменути да је Михаило I Дука успоставио специјалне односе са Дубровачком републиком, што сазнајемо посредно, из једне повеље његовог сина Михаила II. На почетку те повеље Михаило II наводи да је његов отац Дубровчанима издао повељу (*ἀρχυρόβουλλον πρόσταγμα*), којом их је ослободио плаћања пореза (*συνήθεια*) на целој територији своје државе, али да он мора да изда нову повељу (такође аргиропечатну простагму), будући да се заповест његовог оца више не поштује. Дубровчани су ослобођени плаћања пореза за поједине артикле, док је за друге он био минималан; с друге стране, и епирски владар је нешто добио – Дубровчани су се, наиме, обавезали да ће у Епир увозити јахаће коње и оружје, дакле, оне артикле који су били неопходни за ратовање. Не може се знати да ли је Михаило II само потврдио повластице које је његов отац ранио дао Дубровчанима или их је проширио.³⁷ С обзиром на експанзионистичку политику Михаила I у последњим годинама његове владавине, може се претпоставити да је, као и његов син, посебно био заинтересован за увоз оружја и коња.³⁸

1.1.3. Теодор Дука – успон и пад Епирске државе³⁹

Крајем 1214. или почетком 1215. године Михаило Дука убијен је на спавању под неразјашњеним околностима. Акрополит само преноси податак да га је убио један од његових слугу по имену Ромеј. Исти писац додаје да је Теодор Дука, одмах пошто је

Serbiens, 109–114, посебно 110; уп. *Ферјанчић*, Србија и византијски свет, 108–110 (са образложењем датирања заузећа Скадра у 1214. годину и осталом литературом).

³⁶ PD 10.11-25. Није познато када је склопљен овај брак: *Ферјанчић*, Србија и византијски свет, 105–108; *Prinzing*, *Bedeutung Bulgariens und Serbiens*, 115–116. О другим браковима између епирских Дука и Немањића в. ниже.

³⁷ *Марковић*, Византијске повеље, 226–227 (текст повеље), 231 сл. (доказ да је повељу издао Михаило II, а не Михаило I, као што се раније мислило).

³⁸ Познато нам је, уосталом, да је Теодор Дука у раној фази своје владавине коње и оружје увозио из Италије. Наиме, папа Хонорије III је архиепископу Бриндизија 11. децембра 1220. године наредио да спречи извоз коња и оружја, као и жита и војника, у Епир: cf. *Nicol*, *Despotate*, 61.

³⁹ О Теодору Анђелу Комнину Дуки: *Varzos*, *Γενεαλογία των Κομνηνών II*, 548–637; *Polemis*, *Doukai*, 89–90.

преузео власт у Епиру, од Латина и Бугара освојио Тесалију, Охрид, Прилеп, Алванон и Драч, а потом, нешто детаљније описује како је у албанским планинама пресрео и потукао војску Петра Куртенеа, којег је папа претходно, после изненадне смрти Хенрика I, у Риму крунисао за латинског цара у Цариграду. Према Акрополиту, Теодор је Петрову војску заробио, а самог Петра убио.⁴⁰ Међутим, из писама папе Хонорија III јасно се види да је Петар једно време био заробљеник, те да је други важан заробљеник био кардинал Јован Колона, папин изасланик. Теодор је мислио да ће у замену за та два важна таоца добити неке територије које су биле под влашћу Латина, али је у почетку само изазвао непријатељство папе Хонорија, који га је екскомуницирао и отворено му претио да ће против њега повести крсташки рат. Међутим, чим је кардинал био ослобођен (1218), папа је радикално променио однос према Теодору, којег је ставио под своју заштиту, и то без обзира на то што је Петар Куртене у међувремену умро или био убијен.⁴¹

Главни Теодоров циљ у првој фази његове владавине био је освајање Солуна, па су стога његови главни непријатељи били Латини и Бугари, који су били препрека за остварење тог циља. Међутим, да би могао да се упусти у борбу против њих, он је морао да обезбеди пријатељске односе са својим првим суседима, Албанцима и Србима. Теодор је одржавао добре односе са албанским великашима и они су одиграли важну улогу у његовој победи над Петром Куртенеом. Пријатељске односе са српском владарском породицом Теодор је обезбедио склапањем бракова. Већ је поменуто да се из једног писма Димитрија Хоматина Стефану Немањићу зна да је још у Михаилово време био склопљен брак између Манојла Дуке, Теодоровог и Михаиловог брата, и једне ћерке Стефана Првовенчаног. Из истог писма потичу подаци о покушајима склапања још два брака између епирских Дука и Немањића – Стефан је прво покушао да свог сина Радослава ожени Теодором, ћерком Михаила Комнина, а потом да се лично ожени Маријом, другом Михаиловом ћерком.⁴² Ниједан од та два брака Црква није одобрила због блиских рођачких веза, али је трећи покушај био успешан, иако су и

---

⁴⁰ Acropolites, 25–26. Теодорова победа имала је позитиван одјек међу свим Византинцима, па је чак и Георгије Акрополит ту победу и смрт Петра Куртенеа оценио као „велику помоћ Ромејима“.

⁴¹ За опис акција које је папа Хонорије предузео да би ослободио Петра Куртенеа и кардинала v. Nicol, Despotate, 50–54; cf. J. Gill, S.J., Byzantium and Papacy 1198–1400, New Brunswick – New Jersey 1979, 51.

⁴² PD 10, посебо II. 11–25. За датирање писма v. Prinzing, PD, p. 72*. Вероватно је писмо настало врло брзо пошто је Теодор Дука дошао на власт, што значи да је између покушаја женидбе Радослава и његовог оца заиста прошла само једна година, или чак и мање. Очигледно је да се обема странама журило да поправе међусобне односе, који су се погоршали због Михаиловог освајања Скадра.

тада постојале канонске сметње. Реч је о браку између Радослава и Ане, ћерке Теодора Дуке, који је склопљен крајем 1219. или најкасније почетком 1220. године.⁴³

Тачан редослед Теодорових освајања градова Тесалије и Македоније, који су се налазили под латинском, односно бугарском влашћу, није лако реконструисати, јер не постоји ниједан историографски спис у којем су та освајања описана, а у сачуваним изворима освајање градова се изузетно ретко помиње.⁴⁴ На прелазак неког града под власт Теодора Дуке најчешће указује податак да је у њему постојао представник државне или црквене власти, односно дука или епископ, а такви подаци су чести у списима Димитрија Хоматина, Јована Апокавка и западним изворима. У првих неколико година своје владавине Теодор Дука је углавном ратовао против Бугара у Македонији, а потом и против Латина у Македонији и Тесалији. Теодор је наставио експанзионистичку политику свог брата Михаила, али је одустао од продирања ка северу, на територију тадашње српске државе. Уместо тога, он је прво заузео Охрид (1215), који је уз Навпакт постао главни црквени центар његове државе, а одатле су освајања ишла ка северу и истоку, тако да су се најкасније до 1219. године под његовом влашћу налазили Прилеп, Пелагонија, Скопље, Струмица и Просек. Од 1218. године Теодор је успешно ратовао и против Латина, па је освојио Неопатрас, Ламију, Гревену, Касторију, Верију, Платамон, Сервију и Сер.⁴⁵ Појединости о борбама нису познате, али изгледа да Теодор најчешће није наилазио на озбиљнији отпор.⁴⁶ Главни циљ, а свакако и врхунац Теодорових освајања било је освајање Солуна, које се десило крајем 1224. године.⁴⁷

Војни успеси Теодора Дуке и његово проглашење за цара створили су му бројне непријатеље, као што су латински барони, римска курија, Никејско царство и Бугарско царство. У том тренутку једино су латински барони и папа Хонорије III покренули војну акцију против Теодора, а на челу војске, која се у рано пролеће 1225. године искрцала у Алмири у Тесалији, био је Виљем Монфератски. Међутим, пошто је он

---

⁴³ С. К. Кисас, О времену склапања брака Стефана Радослава са Аном Комнином, ЗРВИ 18 (1978) 131–138. Раније се погрешно мислило да је овај брак склопљен много касније.

⁴⁴ Када је обавештен да је Теодор заузео градове Платамон и Просек, Апокавк му је упутио похвална писма, у којима посебно истиче да је после тих успеха само питање времена када ће Теодор освојити и Солун: уп. *Целебџић*, Писма Јована Апокавка, 127–128.

⁴⁵ О Теодоровим освајањима в. *Nicol*, *Despotate*, 58–59; *Prinzing*, *Studien* II, 41. Посебно о освајању Тесалије в. *Ферјанчић*, Тесалија, 43–44.

⁴⁶ Познато је да је добро утврђени и тешко освојиви Просек Теодор добио без борбе: *Epirotica*, 244; уп. *Целебџић*, Писма Јована Апокавка, 127.

⁴⁷ Време освајања Солуна – између 1. 10. и 31.12. 1224. године – утврдио је *J. Lognon*, *La reprise de Salonique par les Grecs en 1224*, *Actes du VIe Congrès Internationale d'Études byzantines* I, Paris 1950, 141–146.

убрзо по искрцавању изненада умро, папини планови су пропали, а Теодор је без тешкоћа утврдио своју власт у Тесалији.⁴⁸ После тога Теодор је одмах започео освајања у источној Македонији и Тракији, па су се у току 1225. године под његовом влашћу нашли Христовољ (данашња Кавала), Ксантија, Мосинопољ, Макри, Дидимотика и, на крају, Једрене, одакле је била приморана да се повуче једна јединица никејске војске. Теодор је на тај начин, с једне стране, додатно обезбедио Солун, а, с друге стране, започео припреме за освајање Цариграда. Ипак, у том тренутку његови војни капацитети нису били довољни за остварење тог циља, па је одлучио да се у јесен 1225. године повуче у Солун, где је провео наредне две до две и по године.⁴⁹ Новоосвојене територије Теодор је династичким браковима обезбедио од евентуалне бугарске опасности – свога брата Манојла оженио је Маријом Болеславом, ванбрачном ћерком бугарског цара Ивана Асена II (1218–1241), а једну рођаку своје жене Марије Петралифине удао је за обласног господара Алексија Слава, који је постао удовац када је умрла његова прва жена, ћерка латинског цара Хенрика Фландријског.⁵⁰

По повратку у Солун после заузећа Једрена, крајем 1225. или почетком 1226. године, Теодор Дука се убрзо прогласио за цара,⁵¹ а потом је пажљиво бирао тренутак када ће бити крунисан. Није искључено да је план о крунисању у Солуну постојао већ око 1218/1219 године, после заузећа Платамона.⁵² С друге стране, могуће је да је Теодор првобитно намеравао да се крунише тек пошто освоји Цариград, што би могло да објасни одлагање крунисања.⁵³ Нема сумње да је за крунисање у Солуну Теодор уживао подршку скоро свих западних архијереја, која је озваничена на сабору у Арти почетком 1227. године.⁵⁴ У априлу или мају исте године крунисање је коначно обавио охридски архиепископ Димитрије Хоматин.⁵⁵

Крунисање је довело до погоршања односа између Никејског и Солунског царства, који ни пре тога нису били добри. У почетку сукоб је био превасходно

⁴⁸ *Ферјанчић*, Тесалија, 44–46.

⁴⁹ *Nicol*, Despotate, 104–105.

⁵⁰ *Prinzing*, Studien II, 42–43; *Nicol*, Despotate, 59, 104–105.

⁵¹ *Stavridou-Zafraka*, Αναγόρευση, 39–62.

⁵² На ту могућност упућује анализа једног Апокавковог писма из тог периода: *Epirotica*, 247; уп. *Целебџић*, Писма Јована Апокавка, 130.

⁵³ У фебруару 1227. године, одмах после сабора архијереја у Арти, на којем је одлучено да се Теодор крунише у Солуну, Апокавк је писао да је Теодоров главни циљ био да се крунише у Цариграду, као прави византијски цар: *Noctes Petropolitane*, 284 (no. 19); уп. *Целебџић*, Писма Јована Апокавка, 137.

⁵⁴ Тај саборски акт је сачуван: *Noctes Petropolitane*, 258–259, no. 4. Једини црквени великодостојник који се отворено супротставио Теодоровом крунисању био је солунски митрополит Константин Месопотамит: *Nicol*, Despotate, 64–65. Према једном писму Јована Апокавка никејском патријарху Герману из 1222. године, архијереји су Теодора, пре свега због његових војних успеха, већ тада сматрали „својим царем“: *Epirotica*, 272; cf. *Stavridou-Zafraka*, Νίκαλα και Ήλειρος, 120; *Целебџић*, Писма Јована Апокавка, 129.

⁵⁵ О датуму крунисања: *Stavridou-Zafraka*, Αναγόρευση, 39–62 (са старијом литературом).

црквени, пошто су у Епиру најкасније од 1212. године рукополагани нови епископи без сагласности никејског патријарха. Најкасније 1222. године постало је јасно да сукоб неће остати у црквеним оквирима, већ да ће постати политички.⁵⁶ У Солуну су били свесни да ће крунисање изазвати незадовољство и оштру реакцију Никеје, па су покушали да је макар мало ублаже. Охридски архиепископ је убрзо после Теодоровог крунисања упутио писмо никејском патријарху Герману II, у којем му је признао право на титулу васељенског патријарха, а двојицу крунисаних царева, никејског и солунског, потпуно изједначио по достојанству и помолио се да се њих двојица у будућности удруже у борби против Латина.⁵⁷ Може се претпоставити да је Хоматин ово писмо саставио под надзором Теодора Дуке у Солуну, где се вероватно задржао неко време пошто је обавио крунисање. Исто је тако вероватно и да је охридски архиепископ у Солуну примио Германов одговор, у којем је био оштро прекорен због Теодоровог крунисања,⁵⁸ као и да је написао друго писмо Герману, у којем је одлучно бранио свој поступак.⁵⁹ Теодор Дука се први пут потписао као „цар Ромеја“ у два документа, која је средином 1228. године издао Навпактској, односно Крфској митрополији.⁶⁰ Извесно је, међутим, да је он царску титулу почео да користи већ од самопроглашења за цара, што показују списи Јована Апокавка и Димитрија Хоматина из тог раздобља. Пре проглашења пак Теодор се, као и његов брат Михаило Дука раније, потписивао само личним и породичним именом, додајући понекад уместо титуле „син севастократора“.⁶¹

У току свог боравка на Крфу у лето 1228. године, када је крфској цркви издао поменути повељу, солунски цар Теодор Дука састао се и са сицилијанским краљем Фридрихом II, који је у лето те године боравио на Кефалонији и Крфу. Теодор је у Фридриху нашао врло моћног и важног савезника, и тако отклонио сваку могућу опасност са запада.⁶² Фридрих је Теодора могао сматрати супарником, будући да је 1227. године, после смрти Димитрија Монфератског, понео титулу солунског краља. Међутим, исте године био је склопљен брак између Маја Орсинија, Фридриховог вазала, који је тада био господар Кефалоније, и Ане, сестре Теодора Дуке. Теодора и

---

⁵⁶ Те године Апокавк је у писму никејском патријарху Манојлу I први пут Теодора Дуку назвао царем: *Stavridou-Zafraka*, Νίκαια καὶ Ἡλεῖρος, 146–155, посебно 148.

⁵⁷ PD 112.

⁵⁸ *Prinzling*, *Antigraphe*, 21–64.

⁵⁹ PD 114.

⁶⁰ *Epirotica*, по. 292, 96–299 (хрисовуља Навпактској митрополији); MM IV, 14–15 (Крфској митрополији). Текст повеље Крфској митрополији је уклесан на каменој плочи, која се данас чува у Археолошком музеју у Риму.

⁶¹ О Михаиловој и Теодоровој титулатури в. *Ферјанчић*, *Деспоти*, 49–58; *Stiernon*, *Origines*, 200–202; уп. *Целебџић*, *Писма Јована Апокавка*, 126.

⁶² Фридрихова војска је раније нападала Драч: *Nicol*, *Despotate*, 96–97.

Фридриха везивало је још и непријатељство према папи, који их је обојицу екскомуницирао, пошто су ступили у савез.⁶³

Папа није био једини непријатељ Солунског царства на западу, него и Венеција, са којом су се односи погоршали у јуну 1228. године, када је дука Крфа неком млетачком трговцу конфисковао имовину.⁶⁴

Године 1228. и на истоку је дошло до значајних промена, које су биле изазване смрћу латинског цара Роберта Куртенеа (1221–1228). Круну је наследио његов једанаестогодишњи брат Балдвин, али се поставило питање ко ће бити регент. После мало више од годину дана од Робертове смрти у априлу 1229. године за регента је био постављен стари Јован Бриен. Међутим, после неуспешне експедиције на Сицилији против Фридриха II, Бриен је био принуђен да побегне у Француску. Тако је Цариград остављен без заштите, па је изгледало да ће га Теодор Дука лако освојити. Осим тога, у септембру 1229. године истекао је споразум о једногодишњем примирју између Теодора Дуке и Латинског царства.

У рано пролеће Теодор Дука је повео војску из Солуна, али уместо ка Цариграду, пошао је на север и ушао у Бугарску. Ту одлуку највероватније је донео зато што је мислио да пре него што започне опсаду Цариграда мора да се ослободи Ивана II Асена. Солунски и бугарски цар су, као што је већ речено, крајем 1225. године, постали рођаци, али тиме њихови односи нису могли бити трајно решени, будући да су обојица имала сличну амбицију – да постану господари Цариграда. Било како било, Теодорова одлука била је кобна. Две војске сукобиле су се 9. марта 1230. године код Клокотнице на Марици, када је војска солунског цара Теодора Дуке претрпела тежак пораз, многи његови војници су погинули, а он сам је заробљен.⁶⁵ Касније је Теодор у заробљеништву ослепљен, али је после седам година (1237) пуштен из заробљеништва, пошто се Иван II оженио његовом ћерком Ирином. Иако слеп, он није одустао од својих некадашњих планова, вратио се у Солун и преузео власт, али ипак није био у стању да постигне већи успех.⁶⁶ Теодор је умро 1253. године.

---

⁶³ Ibid., 107.

⁶⁴ Ibid., 106.

⁶⁵ Тачан датум битке одредио је *Златарски*, *История* III, 339, 342, 594–595, али њега не помињу ни *Острогорски*, *Историја* Византије, 409, који сматра да се битка одиграла у марту, ни *Nicol, Despotate*, 110, који сматра да је до битке дошло у априлу 1230. године. *Prinzing, Studien* II, 48, прихвата датирање Златарског.

⁶⁶ Теодорова каријера после 1237. године је занимљива, али није од значаја за тему овога рада. Cf. *Nicol, Despotate*, 134 sq.

1.1.4. Манојло Дука⁶⁷

После битке код Клокотнице Иван Асен је без борби заузео највећи део Солунског царства. Према натпису на зиду цркве Светих Четрдесет мученика у Трнову, он је постао господар све земље „од Једрена до Драча, грчке, српске и албанске“.⁶⁸ Власт у Солуну препуштена је Манојлу Дуки, Асеновом зету и брату Теодора Дуке, који је успео да се избави код Клокотнице и врати у Солун. Манојло је био завистан од бугарског цара, али је ипак самостално постављао управнике у Тесалији и Епиру, који су остали под његовом влашћу.

Манојло је с правом био посебно забринут за Крф и епирску обалу наспрам њега, јер су те две области намеравали да заузму и Млеци и Фридрих II. Зато је већ почетком 1232. године у дипломатску мисију код Фридриха II и папе Гргура IX послат крфски митрополит Георгије Вардан, који је у Манојлово доба био водећа личност епирске цркве. Вардан се, међутим, током пута тешко разболео, па је био приморан да се у Јужној Италији задржи око шест месеци, од пролећа до јесени 1232. године.⁶⁹ Када је оздравио и био спреман да настави пут ка Риму, Манојло Дука га је позвао да се врати на Крф. Разлог за то био је нагли заокрет Манојлове политике који од тог тренутка одустаје од намере да се стави под папину заштиту и одлучује да обнови односе са Никејским царством и Никејском патријаршијом. Не зна се зашто је солунски владар променио политику према Никеји – иако је изнето неколико претпоставки, ниједна од њих није утемељена на изворима.⁷⁰ У сваком случају, у току 1232. и 1233. године дошло је до суштинског заокрета у политици Манојла према Никеји. Тада је размењено неколико писама између патријарха Германа II (1223–1240), који је заступао не само Никејску патријаршију, него и Никејско царство, и Манојла I и Георгија Вардана са друге стране.⁷¹ С обзиром на Манојлов положај и спремност да се у потпуности покори захтевима Никеје, резултат преговора ниједног тренутка није се доводио у питање. Манојло је признао Јована III Ватаца за јединог ромејског цара, а епирска црква добровољно се потчинила Никејској патријаршији. У Солун је из Никеје

⁶⁷ *Varzos*, Γενεαλογία των Κομνηνών II, 637–656; *Polemis*, Doukai, 90; *Nicol*, Despotate, 113–127.

⁶⁸ *Ibid.*, 113.

⁶⁹ О Вардановом боравку у Јужној Италији и делатности у то време најдетаљније је писала *Galoni*, Βαρδάνης, 212–237; cf. *Nicol*, Despotate, 115–117.

⁷⁰ Милијаракис је Манојлов заокрет ка Никеји тумачио као последицу отпора западног клира савезу са папом, док је Никол сматрао да је Манојло следио политику свога таста Ивана Асена II: *Nicol*, Despotate, 117; *Galoni*, Βαρδάνης, 199–200, n. 999.

⁷¹ За изворе о сукобу између Никеје и Епира v. *Karpozilos*, *Ecclesiastical Controversy*, 106, и *Prinzling*, *Antigraphe*, 47–57 (табеларни приказ 30 писама, сачуваних или изгубљених).

био послат Христофор Анкирски, који је као егзарх патријарха Германа наредних година управљао црквеним пословима на Западу.⁷²

Нема сумње да је Никеја била главни добитник оваквог развоја догађаја, а да је једино што је Манојло постигао било то да у Никеји више није био сматран непријатељем. Ситуација у којој се налазила држава, коју је наследио од Теодора, није му дозвољавала да се нада нечем бољем. Даљи развој догађаја није му ишао на руку. Прво, Никејско и Бугарско царство склопили су политички савез, који је био потврђен браком између Јелене, ћерке Асена II, и Теодора Ласкариса, сина Јована Ватаца. Друго, највероватније већ почетком 30-их година у Арти је власт преузео Михаило II, син Михаила I, који је у почетку признавао власт свог стрица у Солуну, али је најкасније од 1235. године почео да тежи самосталности.⁷³ Манојло је, међутим, показао да се није одрекао амбиција које је некада гајио његов брат Теодор, јер се већ крајем 1234. или најкасније 1235. године прогласио за цара. О томе извори експлицитно не говоре, али се до тога дошло анализом докумената које је издао.⁷⁴

1237. године ситуација се битно променила када је Асен из заробљеништва пустио Теодора Дуку. Асенове побуде да тако поступи нису јасне. Чињеница је да се Асен, после смрти своје жене, оженио најмлађом Теодоровом ћерком Ирином. Према Акрополиту, Асен је ослободио Теодора из заробљеништва због велике љубави према Ирени и због те љубави више је волео „свог таста Теодора него зета Манојла, јер је своју жену Ирину волео више него Антоније Клеопатру“.⁷⁵ Можда је Акрополитово објашњење Теодоровог ослобађања више књижевно него историјско, али је заокрет Асенове политике према Манојлу заиста тешко објаснити политичким мотивима.

По повратку у Солун Теодор је протерао Манојла у Аталију у Малој Азији и практично преузео власт, али не лично, пошто је био слеп, већ је крунисао свог сина Јована. Манојло се, међутим, није помирио са таквом ситуацијом. Успео је да се ослободи и оде на двор Јована Ватаца. Од њега је добио новац и једну мању флоту од 6 бродова, са којом је кренуо ка Тесалији. Манојло је лако освојио неке градове источне и централне Тесалије, а за своје седиште одредио је Димитријаду. Између Теодора,

---

⁷² О Манојловој црквеној политици, превазилажењу раскола и потчињавању западних архијереја никејском патријарху v. *Karpozilos*, *Ecclesiastical Controversy*, 87–95; *Nicol*, *Despotate*, 117–122; *Galoni*, *Βαρδάνης*, 197–208.

⁷³ Михаилова тежња на царску титулу огледа се у иконографији његових печата које је користио приликом издавања документа Крфу и Дубровнику, на којима је представљен са лабарумом у десној и сфером у левој руци: *Марковић*, *Византијске повеље*, 224, 237–238; *Nicol*, *Despotate*, 117–122.

⁷⁴ *Ферјанчић*, *Солунски цар*, 93–101.

⁷⁵ *Acropolites*, 60.10–61.14. Скутариот Асанову љубав назива „неразумном“: *Skoutariotes*, 484.25–26. Cf. *Macrides*, *Acropolites*, 209, n. 10.

Манојла и њиховог брата деспота Константина брзо је постигнут договор, тако да је свако од њих владао својом облашћу: Јован је као номинални цар владао Солуном и његовом околином, Теодор је добио Едесу (Воден), која је била његово седиште, Острово и Старидолу, Манојло и Константин владали су Тесалијом, а Михаило II, њихов синовац, Епиром. Уз то, постигли су договор са Латинима са Пелопонеза и Млещима, који су владали Еубејом, тако да је створено стање било стабилно.⁷⁶

Од Манојловог самопроглашења за цара, а посебно после Теодоровог повратка на политичку сцену ситуација за Никеју се погоршала. Стога је Јован Ватац предузео мере да спречи нови узлет Солунског царства. Први пут се под зидинама Солуна нашао 1242. године, али тада није могао да освоји град, већ је само успео да примора Јована да се одрекне царских инсигнија.⁷⁷ Коначну победу Ватац је остварио четири године касније, када је успео да освоји Солун, где је поставио гарнизон, као и у друге македонске градове.⁷⁸ Самостална Епирска држава, којом је владао Михаило II постојала је до 1340. године, када је пала под власт Цариграда.

---

⁷⁶ Acropolites, 61.15–62.16; Nicol, Despotate, 134–136; Macrides, Akropolites, 209–210.

⁷⁷ Acropolites, 67.13–25; Nicol, Despotate, 138–139.

⁷⁸ Acropolites, 82–84; Nicol, Despotate, 146–148.

1.2. Димитрије Хоматин и Јован Апокавк: водеће црквене личности и писци главних извора

1.2.1. Димитрије Хоматин

1.2.1.1. Хоматиново порекло и породица

Порекло, образовање, каријера и дело Димитрија Хоматина осветљени су у обимном предговору критичког издања главног Хоматиновог дела, *Ponemata Diaphora*, а потом и у неким другим радовима приређивача овог критичког издања, Гинтера Принцинга.⁷⁹

Време и место рођења Димитрија Хоматина нису познати. Породично име Хоматин / Хоматијан⁸⁰ у вези је са именом града Хома (Χῶμα) у Фригији, на југу Мале Азије, који је у XII веку преименован у Ангелокастрон. После пораза Византинаца у бици код Манцикерта (1071) тај град имао је важан стратешки положај у борби против Турака. Тада је Хома постала центар једне управне области која се звала Хома и Кападокија, чији се управитељ у изворима назива *τοπαρχ* (τοπάρχης), а формиране су специјалне јединице, стално стациониране у граду, чији су се припадници звали *χωματηνοί*.⁸¹ Породично име Хоматин (Χωματηνός) забележено је касније, тек у другој половини или крајем XII века. Оно се може тумачити на два начина: 1) изведено је од имена града из којег је породица водила порекло; 2) неки предак Хоматина служио је у поменутиим јединицама. Византијска породична имена врло често су извођена било од имена области / града из којег је породица водила порекло, било од функције / титуле коју је неки предак имао.

---

⁷⁹ *Prinzing*, PD, 3*–54*; *idem*, Abbot or Bishop, 28–31; *idem*, Epiros 1204–1261, 82–99; *idem*, Authority of the Church; *idem*, Demetrios Chomatenos. Последње две библиографске јединице су још увек необјављени радови професора Гинтера Принцинга, које ми је омогућио да читам, на чему му се топло захваљујем. Cf. *Angold, Church and Society*, 240–253, 419–425.

⁸⁰ У старијој литератури користио се облик Хоматијан (Χωματιανός), али је *J. Darrouzès*, *Les réponses canoniques de Jean de Kitros*, REB 31 (1973) 319, n. 3, показао, на основу рукописне традиције, да је аутентични облик заправо Χωματηνός. Cf. *Prinzing*, PD, 41*–45*.

⁸¹ О граду, области, његовом административном статусу, као и јединицама хоматинима: *H. Ahrweiler*, *Choma-Aggélokastron*, REB 24 (1966) 278–283; cf. *Hohlweg*, *Beiträge*, 81–82; ODB 1, 426, s.v. Choma.

Позната су два Хоматина пре охридског архиепископа Димитрија. Први је Теодор Хоматин, познат само са једног печата, који су издавачи датирали у другу половину XII века.⁸² Други је Јован Хоматин, логотет цариградског патријарха, који је био један од потписника одлуке о рашчињењу патријарха Доситеја (1189–1191).⁸³ Пошто је Јован у септембру 1191. године, када је поменути документ настао, био врло високо позиционирани клирик Константинопољске патријаршије, може се претпоставити да је он свом млађем рођаку Димитрију пружио подршку када је овај почињао црквену каријеру.

Хоматинов рођак (ἐξάδελφος) Константин, којем је Димитрије упутио једно писмо, вероватно је такође био на високом црквеном положају. Нажалост, садржај тог писма је такав да не пружа податке ни о самом Стефану, ни о породици Хоматин. У писму се чак не наводи ни да је Стефан био клирик, али на то указује почасни епитет πανυπερευτιμότατος, који је био карактеристичан за црквена лица.⁸⁴ Друго писмо охридски архиепископ је упутио свом рођеном брату (αὐτάδελφος) Стефану, одговарајући му на питање из области брачног права. По свему судећи, то питање Стефан није поставио зато што је лично био заинтересован, већ зато што је био судија у грађанском спору, што може да значи да је обављао неку званичну државну функцију. Почасни епитет μεγαλοδοξότατος употпуњује слику о Стефану, то јест показује да је он био световно лице на високом положају.⁸⁵

Из доба Палеолога позната су, према PLP-у, тројица Хоматијана (Χωματιανός!), од којих су двојица 1357. године били црквена лица у Константинопољу – један свештеник, а други ђакон и сликар.⁸⁶

Подаци о Хоматинима, дакле, врло су оскудни. Вероватно је да је родоначелник ове породице био војник који је служио у горе поменутих пограничних јединицама, или био житељ града Хоме у Фригији. Његови потомци су, највероватније после пресељења у неко друго место, његов надимак χωματηνός почели да користе као

---

⁸² J.-C. Cheynet – C. Morisson – W. Seibt, *Les sceaux de la collection Henri Seyrig*, Paris 1991, 197 sq., no. 297 (наведено према *Prinzing*, PD, 4*).

⁸³ *Papadopoulos-Kerameus*, *Ἀνάλεκτα*, 370; *Darrouzès*, *Ἐπιφάνεια*, 530.

⁸⁴ PD 115; *Prinzing*, PD, 4*–5*; *Darrouzès*, *Ἐπιφάνεια*, 124. За друге примере употребе овог епитета в. завршне странице поглавља *Μεγαλοδοκσότητας* и *μεγαλειφανέστατος* (2.2.2).

⁸⁵ PD 118; *Prinzing*, PD, 4*, истиче да епитет показује да Стефанов друштвени положај није био безначајан, али не нужно и да је био државни функционер. Са тим се потпуно слажем, али када се узме у обзир да је Стефан био судија, онда изгледа вероватније да је он ипак био функционер. Уп. ниже поглавље о *μεγαλοδοκσότητας* (2.2.2).

⁸⁶ PLP 12, 31217–31219.

породично име. Могуће је да је тај нови град био Цариград, с обзиром да је већина познатих Хоматина од половине XII до половине XIV века везана за Цариград.

1.2.1.2. Хоматиново образовање и каријера пре именованја за архиепископа

О образовању Димитрија Хоматина нема никаквих података. У изворима постоје наговештаји да су Хоматинови професори у Цариграду могли бити Василије Педијадит, потоњи митрополит Крфа, који је у време Хоматинове младости имао звање μαῖστωρ τῶν ῥητόρων (1166–1189), Теодор Валсамон, најистакнутији познавалац канонског права свог времена, и / или Јован Кастамонит, потоњи халкидонски митрополит.⁸⁷ У сва три случаја, међутим, реч је о претпоставкама. Без обзира на то чији је ученик био, Хоматин је стекао изванредно образовање, а посебно из области реторике и права (световног и канонског).

Прва функција коју је Хоматин обављао била је *апокрисиарије* (ἀποκριτάριος), односно представник Охридске архиепископије при Цариградској патријаршији.⁸⁸ С обзиром да је то била врло висока функција, те да су охридски апокрисиарији бирани из редова цариградског клира, може се претпоставити да је Хоматин, пре него што је то постао апокрисиарије, био клирик Цариградске патријаршије. Дужност апокрисиарија увек су обављали ђакони, што значи да је Хоматин у то време био у овом чину, из чега произлази да је имао најмање 25 година. Није познато када је Хоматин постао апокрисиарије, али је то вероватно било у време патријарха Георгија II Ксифилина (1191–1198) или чак и пре тога, будући да је у исто време Јован Апокавк био секретар Цариградске патријаршије.

Не зна се где је Хоматин био после 1204. године – у Епиру или у Nikeји. Када се охридски архиепископ Јован Каматир, који је неко време између 1204. и 1215. године боравио у Nikeји, вратио у Охрид и поново преузео архиепископску катедру, Хоматин је био хартофилак. Не знамо да ли је тек тада именован на ту функцију или можда још пре 1204. године, када је Јован Каматир постао архиепископ. Пошто је Хоматин као хартофилак експлицитно поменут само у једном документу,⁸⁹ обично се узима да је на тој дужности провео врло кратко време.⁹⁰ После Каматинове смрти 1216 /1217. године,

⁸⁷ *Prinzling*, PD, 8*–10*. Cf. ODB 1, 249 (s.v. Balsamon, Theodore); 3, 1614–1615 (s.v. Padiadites, Basil); V. *Katsaros*, Ἰωάννης Κασταμονίτης, Thessaloniki 1988.

⁸⁸ ODB 1, 136, s.v. apokrisiarios.

⁸⁹ Cf. PD 1.4–5.

⁹⁰ *Prinzling*, PD, 10*–14*.

Теодор Дука је именовано Хоматина за охридског архиепископа, а Охридски синод га је рукоположио. Теодор је одлучио да Хоматина именује за охридског архиепископа на предлог Јована Апокавка, који је Хоматина познавао још из времена када су обојица били клирици у Цариграду.⁹¹

1.2.1.3. Димитрије Хоматин као архиепископ

Када је Димитрије Хоматин постао архиепископ, територија архиепископије се још увек формално простирала на северу до Дунава, а на истоку је обухватала и део бугарске територије, али је фактички под јурисдикцијом бугарског архиепископа било следећих 13 епископија: Охрид, Дебар, Девол, Главеница, Гревена, Канина, Касторија, Моглена, Пелагонија, Призрен, Скопље, Струмица и Сланица.⁹²

Архиепископ Хоматин суочио се са многим проблемима. Само неколико месеци након што је рукоположен, поставило се питање „бугароепископа“, то јест епископа који су били постављени у време бугарске владавине на простору Архиепископије (после 1204). Појавиле су се две струје – једна група епископа сматрала је да су рукоположења тих епископа ништавна и да би стога требало рашчинити не само све епископе, него и свештенике које су они рукоположили, док је друга група сматрала да би требало задржати само оне епископе који су попунили празне катедре, а сменити оне који су постављени уместо постојећих епископа. Постигнуто је компромисно решење, јер је одлучено да буду смењени епископи, али не и нижи клир.⁹³

Друго велико искушење за Хоматина било је стварање аутокефалне Српске архиепископије (1219), у чији састав су ушле епископије које су до тада биле саставни део Охридске архиепископије.⁹⁴ Тим поводом Хоматин је српском архиепископу Сави упутио оштро протестно писмо, које, међутим, није имало ефекта. Није нам познато да ли је Хоматин већ тада протествовао и код никејског патријарха Манојла или цара Јована Ватаца, који су приликом посете Светог Саве Никеји дали Српској цркви

---

⁹¹ О томе смо обавештени из два Апокавкова писма: *Epirotica*, no. 17, 272.29–273.1 (Апокавково писмо патријарху Герману); *Papadopoulos-Kerameus*, Συμβολή, no. 2, 233.1-16 (Апокавково писмо Хоматину). Cf. *Prinzing*, PD, 14*–15*.

⁹² *Prinzing*, Quasi Patriarch, 168–169; *idem*, PD, 29* sq., 387 * (карта).

⁹³ О овом сукобу врло смо добро обавештени из једног Хоматиновог личног писма крфском митрополиту Василију Педијадиту (PD 8) и једног званичног саборског акта Охридске архиепископије (PD 146). Cf. *Prinzing*, PD, 17*–18*. За хронологију писма Педијадиту v. *Prinzing*, PD, 69*–70*.

⁹⁴ Б. *Ферјанчић*, Аутокефалност Српске цркве и Охридска архиепископија, ур. *Војислав Ђурић*, Сава Немањић – Свети Сава, Београд 1979, 65–72; *J. Калић*, Црквене прилике у српским земљама до стварања архиепископије 1219. године, 27–53, посебно 48 сл. (у истом зборнику).

аутокефалност, али вероватније је да није зато што је био свестан да је његов и правни и фактички положај био слаб и да ништа није могао да промени. Све што је могао и намеравао да постигне протестом код Саве јесте да српског архиепископа убеди да се сам добровољно одрекне статуса који је добио.⁹⁵ Веома оштар протест Никеји Хоматин је упутио тек десет година касније, у другом писму патријарху Герману II (1223–1240).⁹⁶

Поменуто писмо патријарху Герману II упућено је тек пошто је Хоматин крунисао Теодора Дуку за цара (1227), услед чега је сукоб између Епира и Никеје достигао врхунац и прерастао у раскол, који је трајао до 1233. године. О томе је већ било речи у овом раду,⁹⁷ а овде треба само додати да Хоматин није подржао политику помирења са Никејском патријаршијом. За разлику од Георгија Вардана, који је радикално променио однос према никејском патријарху и понизно признао да је погрешно, Хоматин је остао доследан ставовима које је раније заступао. То се може видети из фиктивног говора епископа Сервије патријарху Герману и његовом синоду. Тај говор је заправо саставио сам Хоматин највероватније 1233. године, када је одржан сабор западних архијереја у Солуну под руководством никејског егзарха Христофора Анкирског.⁹⁸ По свему судећи, Хоматин није учествовао на том сабору, али је поменути текст одлучно заступао своје ставове и правдао свој поступак из 1223. године, када је рукоположио новоизабраног епископа Сервије.⁹⁹ Због таквог непоколебљивог става Хоматин је маргинализован, али изгледа да је на положају охридског архиепископа остао до краја живота. Хоматин је највероватније умро између 1236 и 1239/1240. године.¹⁰⁰

---

⁹⁵ *Prinzing*, PD, 19*. Године 1223. Хоматин се делимично „одужио“ никејском патријарху када је хиротонисао епископа Сервије, на шта није имао право, пошто је Сервија била под јурисдикцијом солунске митрополије, а тиме и васељенскг патријарха. Занимљиво је да Никеја тада није реаговала, као ни Хоматин 1217. године.

⁹⁶ PD 86 (писмо Светом Сави); PD 114 (писмо Герману). Превод на српски језик: *Острогорски*, Писмо Димитрија Хоматијана Св. Сави, 91–125.

⁹⁷ В. поглавље о Манојлу Дуки (1.1.4).

⁹⁸ *Karpozilos*, *Ecclesiastical Controversy*, 91–93.

⁹⁹ PD 150 (за датирање в. *Prinzing*, PD, 266*–267*). Сачуван је саборски акт Охридске архиепископије о постављењу епископа Сервије: PD 78. сабор је сазван након што је Теодор Дука освојио тај тесалијски град и хтео да попуни упражњену катедру. Тада то није могао да учини солунски митрополит, под чијом јурисдикцијом је Сервија била, па је од Охридског архиепископа затражено да он то учини. По црквеним канонима и устаљеној пракси постављење се није могло обавити без благослова цариградског патријарха, али је Хоматин сматрао да се у датој ситуацији мора деловати „по икономији“ (κατ’ οἰκονομίαν), то јест у складу са реалним околностима, пошто било није могуће стриктно поступати по канонима (κατ’ ἀκριβείαν).

¹⁰⁰ *Prinzing*, PD, 40*, n. 187.

Од преузимања архиепископске дужности Хоматин је прихватио псеудотеорију о Охриду као Јустинијани Прими, тако да је често званично користио титулу „архиепископ Прве Јустинијане и све Бугарске“ (ἀρχιεπίσκοπος τῆς Πρώτης Ἰουστινιανῆς καὶ πάσης Βουλγαρίας).¹⁰¹ На тај начин повећавао се како значај архиепископије, тако и његов лични ауторитет. Ипак, Хоматинов ауторитет имао је своје главно упориште у његовом угледу правног стручњака и судије. *Ponemata Diaphora* сведоче да је Хоматин у том погледу уживао углед не само у својој архиепископији, него и у оним областима које су одувек биле под јурисдикцијом цариградског патријарха. О Хоматиновом ауторитету најбоље сведоче речи Георгија Хамила, житеља Крфа, који је на почетку писма упућеном суду написао следеће:

„ ... свуда је чувена правичност суда твоје велике светости и њеног божанског и свештеног синода, и зато и ја приступам њеном правдољубивом сабору и молим да добијем одговор који ће бити саобразан божанским и благочестивим законима“.¹⁰²

Чињеница да је један житељ Крфа, који никада није био под јурисдикцијом охридских архиепископа, затражио задовољење правде у Охриду говори о Хоматиновом угледу у Епирској држави. Пре 1204. године Хамил би се, уколико пред судом надлежног (крфског) митрополита не би могао да реши свој случај, обратио црквеном (или цивилном) суду у Цариграду.¹⁰³ Пошто су се, од када је Хоматин постао архиепископ, грађани у сличним ситуацијама углавном обраћали њему, онда се може рећи да је Хоматин привремено преузео улогу цариградског патријарха. Стиче се утисак да су овакав његов положај признавали скоро сви – од Теодора Дуке, преко епископа и клира до локалне аристократије и обичног света. Када је епископ Ботрота дошао у сукоб са неким манастиром који се налазио у његовој епископији и неким локалним архонтом Тароном, он се обратио како свом надлежном митрополиту Јовану Апокавку, тако и Димитрију Хоматину и сабору Охридске архиепископије. У писму упућеном Хоматину епископ је експлицитно потврдио да сматра да је после пада Цариграда сабор Охридске архиепископије на западу преузео ону улогу коју је раније имао црквени суд у Цариграду:

---

¹⁰¹ PD 10.4-5 (писмо Стефану Немањићу, у којем Хоматин први пут користи ову титулу), 86.3-4, 28.2-3, 111.4-5, 112.5-6, 118. О Хоматиновој титулатури в. *Поповић*, Титулатура охридског архиепископа, 279–285. О појави и потоњој историји теорије о Охриду као Јустинијани Прими в. *G. Prinzing*, Entstehung und Rezeption der Justiniana-Prima-Theorie im Mittelalter, *Byzantinobulgarica* 5 (1979) 269–287.

¹⁰² Cf. PD 65.15-19.

¹⁰³ Крајем XII века, у време Алексија III, цариградским судовима су се обраћали Љутовоји из Скопља (cf. PD 59.57-60), *мегалепифанестат кир* Алексије Капандрит (PG 119, 889–896), као и монаси Лавре на Светој Гори (Actes de Lavra I, 345–358, nos. 67, 68).

„... јер је у западним крајевима преостао ваш свештени сабор, који је, попут светог синода у Константинопољу, кроз дар Духа способан да разрешава спорове и пресуђује о црквеним питањима, пошто се онај растурио и развејао након страшног напада Итала на Романију“.¹⁰⁴

Ипак, Хоматинов неоспорни ауторитет у питањима права и судства не значи да је он био неприкосновени црквени ауторитет на целој територији Епирске државе, на којој је, поред Охридске архиепископије, до 1224. године (освајање Солуна) постојало пет митрополија под јурисдикцијом Васељенске патријаршије (Навпакт, Драч, Крф, Лариса и Нова Патра), а после и Солун и Филипи. Најистакнутија личност и на неки начин неформални лидер наведених цркава био је навпактски митрополит Јован Апокавк. Постоје сведочанства да су се и њему обраћали житељи који нису били под његовом црквеном јурисдикцијом, као и Димитрију Хоматину, али су она сразмерно ретка.¹⁰⁵ Апокавков ауторитет долазио је до изражаја у црквено-политичким питањима. Под Апокавковим вођством организовани су црквени сабори епископа из горе поменутих митрополија, на којима су доношене неке врло важне одлуке. На сабору одржаном у фебруару 1227. године Теодор Дука је проглашен за цара, а сам чин крунисања неколико месеци касније обавио је Димитрије Хоматин. Кроз проглашење и крунисање Теодора Дуке јасно се огледа двојност црквене власти у Епирској држави, као и то да је Хоматину, уз сагласност осталих, посебно Апокавка, препуштана најистакнутија улога.¹⁰⁶

---

¹⁰⁴ PD 80.25-29; *Prinzing*, *Abbot or Bishop*, 25–42.

¹⁰⁵ Грађани и клирици са Крфа, као и сам Георгије Вардан, неколико пута су замолили Апокавка да своје мишљење о случајевима који су спадали у области канонског или цивилног права. Апокавкова улога у свим тим случајевима иста је улози у којој је често био Хоматин. Cf. *Κερκυραϊκὰ (Kerameus)*, 335 (о свештенику који је починио убиство); *Αροκαυκος (Bees)*, по. 20 (о породици Примикиропули); *Κερκυραϊκὰ (Kerameus)*, 337 (о размени земље између световног лица и цркве, који је изнео севаст Алексије Педијадит).

¹⁰⁶ *Karpozilos*, *Ecclesiastical Controversy*, 43; *Prinzing*, *Quasi Patriarch*, 165–182.

1.2.2. Јован Апокавк¹⁰⁷

1.2.2.1. Апокавково порекло и породица

Први познати Апокавк био је Василије, стратег Пелопонеза крајем X века. Из XI века позната су још двојица стратега Апокавк.¹⁰⁸ О родитељима Јована Апокавк нема података, али је познато да је његов ујак (θεῖος) био Константин Манасија (са. 1130–са. 1187), писац познате хронике у стиху и митрополит Навпакта.¹⁰⁹ Познат је још само један Јованов рођак (ἐξάδελφος), о којем једино знамо то да је био у некој вези са Нићифором Горјанитом, месазоном и икиосом Теодора Дуке.¹¹⁰ Из XIV века познат је прилично велики број Апокавк, од којих су неки заузимали врло високе положаје у државној служби.¹¹¹ Родбинска веза између Апокавк из средњовизантијског и позновизантијског периода понекад је довођена у питање, а основни разлог за то вероватно јесте тврдња Нићифора Григоре да је Алексије Апокавк био ниског порекла.¹¹² Међутим, сличним оценама византијских писаца не може се поклањати пуно поверење, будући да су оне по правилу биле субјективне, односно зависиле су од друштвеног статуса писца, његових схватања, односу према личности коју оцењује итд. Извесно је да породица навпактског митрополита Јована Апокавк није припадала уском кругу најутицајнијих византијских породица из доба Комнина, али је, судећи по образовању које је Јован стекао у Цариграду, свакако била имућна. Познато је и да је Јован рођен у Цариграду.¹¹³

1.2.2.2. Апокавково образовање и каријера до именовања за митрополита

Датум рођења Јована Апокавк није познат, али се претпоставља да је рођен између 1153 и 1160. године. Апокавк у писмима помиње неколико пута своје школовање у Цариграду, али о њему пружа мало конкретних података. Апокавк

¹⁰⁷ *Lampropoulos*, Αποκαυκος; *Angold*, Church and Society, 213–231.

¹⁰⁸ *Polemis*, Doukai, 101; ODB 1, 134, s.vv. Apokaukos, Apokaukos Alexios.

¹⁰⁹ Κερκυραϊκά (*Kerameus*), 351, no. 10. О Манасији v. *O. Lampsidis*, Zur Biographie von K. Manasses und zu seiner Chronike Synopsis, Byzantion 58 (1988) 97–111.

¹¹⁰ Cf. Apokaukos (*Bees*), 50.18–20.

¹¹¹ PLP 1, 1178–1195, add. 1, 91266–91267.

¹¹² Gregoras II, 577.20–21, 585.5.

¹¹³ Cf. Apokaukos (*Bees*), no. 51, p. 107.

помиње различите нивое образовања кроз које је прошао, основно (πρωταίδεια),¹¹⁴ средње (ἐγκύκλιος παιδείσις),¹¹⁵ као и наставу философије¹¹⁶. Од професора Апокавк помиње само извесног филозофа Михаила Псела, а може се претпоставити да му је учитељ био и Василије Педијадит, као и Димитрију Хоматину. Није познато коју високу цариградску школу је Апокавк похађао, али постоје показатељи који указују на то да је био питомац чувене Патријаршијске школе, која је у XII веку достигла свој врхунац.¹¹⁷

По завршеном школовању, Апокавк је једно време био клирик у Навпактској митрополији, када је његов ујак, већ поменути Константин Манасија, био митрополит у Навпакту.¹¹⁸ Не знамо када и колико дуго је Апокавк боравио у Навпакту, али је извесно да се у Цариград вратио пре 1187. године, будући да је те године тек био ступио на дужност секретара (νοτάριος) цариградског патријарха.¹¹⁹ То значи да је Апокавк приступио цариградском клиру или у време патријарха Василија Каматира (1183–1186) или Никите Мунданиса (1186–1189). У време следећег патријарха, Георгија Ксифилина (1189–1196), Апокавк је такође био патриарχικὸς νοτάριος,¹²⁰ а у време Јована Каматира (1198–1206) *ипомниматограф*,¹²¹ из чега произлази да је током последње деценије XII века био унапређен. Искуство у раду црквеног суда које је на тој функцији стекао касније је било корисно за његову судску делатност у Навпакту. За митрополита Навпакта Апокавк је постављен 1199/1200. године, како произлази из једног његовог писма из 1215/1216. године, у којем наводи да је у Навпакту до тада

¹¹⁴ Cf. *ibid.*, 54.4-9. Реч је о Апокавковом писму Ефтимииу Торнику, из којег произлази да су ова двојица заједно ишла у основну школу.

¹¹⁵ Cf. *ibid.*, 62, посебно 21-23; *ibid.*, 3.2.

¹¹⁶ *Epirotica*, 15.6-12: праћење наставе философије са будућим никејским патријархом Манојлом Сарандином; *Paradopoulos-Kerameus*, Συμβολή, 248.2-7: у току школовања са Димитријом Хоматином је посећивао филозофе и реторе и са њима разговарао на разне теме. Последњи цитат оставља утисак врло живе атмосфере и занимљивих расправа на високој школи коју је Апокавк похађао.

¹¹⁷ Више о Апокавковом образовању: *Lampropoulos*, Απόκαυκος, 40–48; о патријаршијској школи у Цариграду v. *R. Browning*, *The Patriarchal School at Constantinople in the twelfth century*, *Byzantion* 32 (1962) 167–202, *Byzantion* 33 (1963) 11–40; *V. Katsaros*, *Ιωάννης Κασταμονίτης*, *Thessaloniki* 1988, 163–209.

¹¹⁸ *Κερκυραϊκά (Kerameus)*, 351 (no. 10): ἡνίκα νεάζων μὲν ἦν ἐν διακόνοις ἐγώ, ὑπεδρήστευον δὲ ἐν γραφαῖς τῷ θεῷ μου ἐκείνῳ τῷ Μανασσῆ.

¹¹⁹ *Ibid.*, 346 (no. 8): ἦν ποτε νεοταγῆς ἐν τοῖς τοῦ πατριάρχου ὑπογραφεῦσι; *Lampropoulos*, Απόκαυκος, 61.

¹²⁰ Cf. *Apokaukos (Bees)*, 13.81-90.

¹²¹ *Ibid.*, 10.50-52: ...πρᾶξις συνοδική, ἐκφωνηθεῖσα ἐπὶ τοῦ τῆς ὀσίας μνήμης ἁγιωτάτου πατριάρχου κῦρ Ἰωάννου τοῦ Καματηροῦ, τῆς ἡμῶν εὐτελείας αὐτίκα ἐκτιθεμένης τὰ συνοδικὰ ὑπομνήματα ... [подвукао Д.Ц.]. Cf. *Apokaukos (Petrides)*, no. 12, p. 86: τῆς ἡμῶν εὐτελείας χειρογραφοῦσης αὐτίκα τὰ συνοδικὰ ὑπομνήματα. Упркос томе што су наведене реченице сасвим јасне до сада, колико је мени познато, није запажено да је Апокавк био ипомниматограф. *Lampropoulos*, Απόκαυκος, 62, тврди да је Апокавк и тада био само νοτάριος, иако је положај другачије описан. О *ипомниматографу*: *Darrouzès*, Ὀφφίκια, 362–368.

провео 16 година.¹²² Постоје назнаке да је Апокавк у Цариграду био и учитељ, али о томе се врло мало зна.¹²³

1.2.2.3. Јован Апокавк као митрополит

У V веку Навпакт је био седиште епископије која је била у саставу Коринтске митрополије. Када је крајем IX века формирана тема Никополис Навпакт је постао њен главни град, а убрзо потом помиње се и као седиште митрополије Никополис / Стари Епир. На листама митрополија у саставу Цариградске патријаршије Навпактска митрополија дуго се налазила на 35., а у позновизантијско доба пала је на 42. место. Од балканских митрополија изнад Навпактске митрополије увек су биле рангиране митрополије Солуна, Коринта, Атине, Патре и Ларисе, а иза ње Филипи, Једрене, Драч, Нова Патра, Теба, Сер, итд.¹²⁴ Апокавк је, дакле, око 1200. године дошао на чело једне од најзначајнијих балканских митрополија средњовизантијског раздобља. У почетку је у саставу Навпактске митрополије било осам епископија – Ахелој, Аетос, Вондица, Ботрот, Дриинопољ (Адријанопољ у Епиру), Јањина, Фотики (= Вела) и Роги (= Арта), а касније им је додата и епископија Химара.¹²⁵ Епископије Адрагаместон (Δραγαμέστον) нема у notiцијама, али будући да Апокавк неколико пута помиње епископа Адрагаместа,¹²⁶ вероватно да је она у његово време била десета епископија у саставу Навпактске митрополије.

Када је Апокавк дошао на чело Навпактске митрополије, она се није налазила у најбољем стању. Апокавков основни задатак био је да обнови свештенство митрополије, које је када је он преузео митрополију било веома малобројно. Стога се Апокавк старао за образовање будућих клирика, а међу његовим питомцима било је

¹²² Αροκαυκος (Bees), 52.1-2; за датирање писма: *ibid.*, p. 201–202, 204–206.

¹²³ *Lampropoulos*, Αποκαυκος, 55–56.

¹²⁴ *Darrouzès*, Notitiae, 291 (no. 37), 349 (no. 35), 375 (no. 35), 381 (no. 35), 388 (no. 35), 396 (no. 42: καὶ αὐτῆ, λε' οὔσα, μβ' γέγονεν), 407 (no. 42), 413 (no. 45), 417 (no. 35).

¹²⁵ *Ibid.*, 284–285 (no. 35), 304 (no. 35), 327 (nos. 35, 36), 363 (no. 36/7). Када је у XIV веку оформљена Јањинска митрополија, Навпактска митрополија је сведена на четири епископије (Вондица, Аетос, Ахелој и Роги = Арта), а новоформираној Јањинској митрополији припале су епископије Вела, Ботрот и Глики, Дриинопољ и Химара: cf. *ibid.*, 421, nos. 12, 17. Cf. TIB 3, 210–211. Међу Апокавковим адресатима има 14 епископа познатих по имену и још неколико анонимних из 9 поменутих епископија, којима је укупно упућено 36 писама (приближно једна четвртина сачуваних писама): cf. *Lampropoulos*, Αποκαυκος, 118–161, посебно 123, 128, 131, 132 et passim.

¹²⁶ Αροκαυκος, Συνοδικὰ γράμματα, 26 (no. 9); Αροκαυκος (Petrides), p.77.31 (no. 8); Αροκαυκος (Bees), 17.2, p. 77. Cf. TIB 3, 144.

доста и сирочади, која су одрасла, била одгајана и образована под његовим надзором.¹²⁷ Понекад је децу слао на школовање и код других епископа.¹²⁸ Због лошег стања у митрополији, које је било погоршано честим нападима пирата и високим порезима које су митрополији наметали Теодор Дука и његов брат Константин, који је управљао Етолијом и Акарнанијом, многи Апокавкови клирици бежали су из Навпакта, тражећи боље услове за живот.¹²⁹

Митрополит Апокавк имао је важну друштвену улогу. Пред његовим судом решавани су разни спорови, посебно они који су везани за развод и склапање бракова, имовинске односе и убиства. О томе сведоче бројна сачувана судска акта која је издала његова канцеларија.¹³⁰ Овај аспект Апокавковог деловања за наше истраживање је најбитнији.

Све горе описане активности Јована Апокавка биле су нормалне за једног митрополита. Апокавк је, међутим, живео у време када се његова делатност није могла ограничити само на обављање уобичајених дужности, већ је морао да преузме улогу православног црквеног лидера на целој територији Епирске државе. Отприлике после 1220. године ту улогу делио је са охридским архиепископом Димитријом Хоматином, али је до тада он био неформални лидер Цркве у Епиру. Апокавк није могао самостално водити црквену политику, него је, у духу византијске традиције, морао да је усклади са захтевима и потребама световних владара, Михала и Теодора Дуке. Под његовим вођством, од тренутка када је Епирска држава почела да се консолидује, Епирска црква тежила је независности у односу на Никејску цркву, која је себе сматрала легитимним наследником Цариградске патријаршије, што је неизбежно водило сукобу, па и расколу са Никејом.

Тежња Епира ка црквеној самосталности препознаје се у низу именовања нових митрополита и епископа, који су започети 1213. године, када је сабор у Арти за новог митрополита Драча именовано извесног Докијана, а за митрополита Ларисе извесног Калоспита. Никејски патријарх Михаило Авторијан тада није консултован, али је накнадно био замољен да их потврди. Ни Михаило, ни његови наследници на

---

¹²⁷ Cf. Αροκαυκος (*Bees*), 27.5-8: θεός μὲν γὰρ δῶρον ἐδωρήσατό μοι μετὰ τῶν ἄλλων καὶ τοῦτο μέγα καὶ ὑψηλόν, παῖδας ὀρφανούς προσλαβέσθαι πολλούς καὶ τὸν νοῦν αὐτοῖς ἱεροσολιτικῶς ἀκονῆσαι καὶ εἰς ἡλικίαν προαγαγεῖν καὶ τῷ κλήρῳ τῆς ἐκκλησίας ἐντάξει. Cf. *Kerameus*, Δυρραχινά, 572. О Апокавковом односу према клирицима: *Angold*, *Church and Society*, 225–229.

¹²⁸ Cf. Αροκαυκος (*Bees*), nos. 100, 101.

¹²⁹ О свему томе детаљно се говори у хрисовуљи Теодора Дуке Навпактској митрополији: *Epirotica*, 296 sq. (no. 3). Уп. Апокавково писмо драчком митрополиту: Αροκαυκος (*Bees*), 85 – 88, 143 (nos. 27, 88).

¹³⁰ *Angold*, *Church and Society*, 223–225. В. и ниже, поглавље 1.3.2.

патријаршијском трону нису одговорили на ову молбу. Први је реаговао патријарх Манојло Сарандин (1216/17–1222), који је 1219. године у Епир послао Константина Авлина, рефендарија Никејске патријаршије, са задатком да убеди Теодора Дуку и Апокавка да без његове сагласности убудуће не именују нове епископе.¹³¹ Пошто је Авлинова мисија доживела неуспех, Манојло Сарандин је Апокавку и архиепископу Гардикија у фебруару 1222. године упутио оштар протест због „неканонског“ именовања поменута два архијереја. Апокавк је оштро одговорио, одбацујући патријархове оптужбе.¹³²

Апокавк је имао значајну улогу у постављању још неких упражњених црквених седишта, међу којима су најзначајнија била митрополије Крфа, на чије чело је постављен Георгије Вардан, и Нове Патре, чији је митрополит постао Костомир.¹³³

Апокавк је активно учествовао и у политичким, а не само црквеним, сукобима између Епира и Никеје. Још 1222. године он је писао патријарху Манојлу да и он сам и други западни архијереји верују да је Теодор Дука послат од Бога, те да га они називају својим царем.¹³⁴ Од када се Теодор Дука 1225/1226. године прогласио за цара, Апокавк му се увек обраћао као цару. У фебруару 1227. године Апокавк је председавао сабором епископа у Арти, на којем је одлучено да Теодор Дука буде крунисан.¹³⁵ После Теодоровог пораза код Клокотнице, Јован Апокавк је убрзо предао митрополитску дужност и остатак живота провео у манастиру Козили у близини Јањине.¹³⁶

---

¹³¹ О Авлиновој мисији v. Epirotica, p. 268, no. 16; *Karpozilos*, *Ecclesiastical Controversy*, 53–54, 56–57.

¹³² Epirotica, nos. 16 (писмо патријарха Манојла), 17 (Апокавков одговор). Cf. *Karpozilos*, *Ecclesiastical Controversy*, 52–53, 63–68; *Stavridou-Zafraka*, *Νίκαια και Ήπειρος*, 146–148.

¹³³ *Karpozilos*, *Ecclesiastical Controversy*, 58–59.

¹³⁴ Epirotica, 272.30-31: ὄν [= Θεόδωρον τὸν Δούκαν] ἡμεῖς θεόθεν ἀπεστάλθαι φρονοῦμεν καὶ βασιλέα τῶν ἡμετέρων ἐπιγραφόμεθα. Cf. *Stavridou-Zafraka*, *Νίκαια και Ήπειρος*, 120.

¹³⁵ *Noctes Petropolitane*, 258–259 (no. 4).

¹³⁶ О последњим годинама живота Јована Апокавка: V. *Katsaros*, Ὁ Ἰωάννης Απόκαυκος καὶ ἡ σχέση του με τὴν ἐπισκοπὴ Ἰωαννίνων κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του, *Konstantinidis* (ed.), *Μεσαιωνικὴ Ήπειρος*, 123–150.

1.3. Извори и истраживачки поступак

1.3.1. Извори

Георгије Акрополит, једини византијски историчар који је детаљно описао политичку и војну историју XIII века, Епирској држави посвећује мало пажње, а уз то је готово увек необјективан.¹³⁷ Потоњи историчари, Нићифор Григора и Георгије Пахимер, још мање су корисни за рану историју Епирске државе. Поменути историчари врло ретко говоре о локалном становништву, и само успут, обично дајући општу оцену карактера и морала становништва, са врло мало конкретних података. *Житије Свете Теодоре* монаха Јова је као историјски извор прилично непоуздано, а подаци за друштвену историју врло су оскудни.

Византијска историографија никада није била заинтересована за дешавања од локалног значаја, па византијски историчари нису сматрали за потребно да читаоцу пружи опис провинцијског града којег су се у својој приповести дотакли, нити да кажу неку реч о његовим житељима. Градске хронике постојале су само у рановизантијском раздобљу, убрзо потом скоро сасвим су ишчезле, а трагове њихове обнове у XIV–XV веку налазимо у кратким хроникама, које садрже податке који су вероватно преузети из градских анала.¹³⁸ Крајем X или почетком XI века написана је тзв. *Монемвасијска хроника*, у којој су описани догађаји не само у Монемвасији, него и на целом Пелопонезу, али је она једини средњовизантијски извор те врсте.¹³⁹ Локалне хронике постају уобичајене тек у XIV–XV веку, када су настале *Морејска* и *Јањинска* хроника, као и *Хроника породице Токо*.

Значајни извори за проучавање друштвене историје средњовизантијског раздобља јесу житија, али она су у доба Комнина привремено ишчезла са књижевне сцене, а њихова обнова уследила је тек у доба Палеолога. С друге стране, од X века појављује се документарна грађа која садржи податке о локалном становништву, али само за одређене области, у које не спадају Епир и Западна Македонија, који су чинили језгро Епирске државе. Једном речју, све до почетка XIII века поменуте две области биле су изузетно слабо заступљене у изворима. Зато су списи охридског архиепископа Димитрија Хоматина и навпактског митрополита Јована Апокавка од изузетног значаја

---

¹³⁷ *Macrides, Akropolites, 94–97.*

¹³⁸ *P. Schreiner (ed.), Die byzantinischen Kleinchroniken, vol. 1, 24.*

¹³⁹ *P. Lemerle, La chronique improprement dite de Monemvasie, REB 21 (1963) 5–49.*

за друштвену историју. Ови извори не само да су јединствени за области које су биле у саставу Епирске државе, него њима слични нису сачувана ни у другим деловима Византијског царства. Једино се могу упоредити са регистром Цариградске патријаршије из XIV века.¹⁴⁰

1.3.1.1. *Ponemata Diaphora* Димитрија Хоматина

Збирка *Ponemata Diaphora* састоји се од 149 аката охридског архиепископа Димитрија Хоматина, која се претежно баве питањима цивилног и канонског права. Реч „акт“ овде користимо у најширем значењу („званични документ“), будући да под актима подразумевамо и писма која је Хоматин у своје име упутио другим лицима и судска акта која је саставио било Хоматин лично, било његов хартофилакс у име сталног синода Охридске архиепископије (ἐνδημοῦσα σύνοδος). Хоматинова писма (има их 40) нису приватна писма и не припадају истом жанру као, на пример, писма његових савременика Михаила Хонијата и Јована Апокавка.¹⁴¹ Подела осталих аката врло је сложена, али је довољно рећи да се издвајају три највеће групе: 1) ἀποκρίσεις, 2) διαγνώσεις и 3) σημειώματα / σημειώσεις.¹⁴² Поменута подела учињена је према њиховим називима у самим актима, али она није сасвим доследна, јер се показало да се, на пример, ἀποκρίσεις и διαγνώσεις суштински увек не разликују од σημειώματα / σημειώσεις.¹⁴³

Ни један акт није сачуван у оригиналу, него у познијој редакцији. Не зна се када и зашто су *Ponemata* састављена, нити ко је био њихов састављач, али постоје индиције да је Јован Педијасим, хартофилакс Охридске архиепископије око 1280. године, саставио збирку првенствено за сопствене потребе, а можда и као школски приручник. Установљено је, наиме, да је основни извор Педијасимовог списка „Περὶ γάμων“ био охридски регистар (κωδίκιον), који је тада још увек постојао.¹⁴⁴ Регистри су потом

¹⁴⁰ *Prinzing*, *Convergence and divergence*, 1–16.

¹⁴¹ *Prinzing*, *Persönlich adressierten Schreiben*, 469–492; *Prinzing*, *Nochmals zu den adressierten Briefen*, 223–245.

¹⁴² За детаљну поделу аката v. *Prinzing*, PD, 269* sq.

¹⁴³ Cf. *Ibid.*, 278*–279*.

¹⁴⁴ *Prinzing*, *Convergence and divergence*, 11–13; *Prinzing*, PD, 40*–41*. О Јовану Педијасиму: ODB 3, 1615 (*R.J. Macrides*); PLP 9, 22235. Доказ да су у охридској архиепископији постојали регистри дат је у PD 146.178-181: ταῦτα οὕτω πραχθέντα συνδικῶς καὶ ἀναγνωσθέντα τοῖς κωδικίοις τοῦ ἱεροῦ хартоφύλακος τῆς

изгубљени, а зборник *Ponemata Diaphora* непознатог редактора сачуван је у познијим преписима, међу којима су најзначајнија два преписа из XVI века, који су представљали основу за приређивање критичког издања.¹⁴⁵

Верзије аката сачуване у *Ponemata Diaphora* нису потпуне, јер у њима недостају *протокол* и *есхатокол*, односно почетни и завршни елемент акта. Да су та два елемента у оригиналним актима охридског регистра ипак постојала показује препис акта бр. 50 у једном петроградском рукопису из XIII века (*Petropolitanus graecus 250*), који садржи и протокол и есхатокол. На основу петроградског преписа може се закључити да је у протоколу навођен 1) датум заседања суда; 2) име главног судије (то је увек био Хоматин); 3) место заседања суда; и 4) имена осталих судија – *συνεδριάζοντες* (епископи Охридске архиепископије) и клирика архиепископије, који нису учествовали у доношењу пресуде, него су само присуствовали суђењу – *παριστάμενοι*. Есхатокол открива да је 1) оригинални акт (из регистра) састављан на основу бележака са заседања (*παρασημειώσεις*), које је у овом случају водио ипомниматограф Охридске архиепископије Михаило Глика; 2) исправност акта својим печатом потврђивао је архиепископ.¹⁴⁶ Из свега што је до сада речено може се закључити да су због губитка оригиналних верзија аката, односно губитком протокола и есхатокола, изгубљени драгоцени подаци о функционисању и саставу суда. Треба истаћи да је за ово истраживање нарочито отежавајуће то што на тај начин велики број имена епископа и клирика који су учествовали на заседањима остао непознат.

За истраживање друштвене историје најважнији елемент акта јесте излагање (*expositio*), у којем тужитељ излаже свој случај. Кроз излагње тужиоца добијамо податке о његовом животу, породици, родбини (крвној и афиналној), имовинском стању, а затим и о градским властима, функционисању судова, историјским догађајима, разним животним ситуацијама итд., једном речју готово све податке који су релевантни за ово истраживање. Међутим, неретко одређене допуне или објашњења налазимо у Хоматиновом одговору (*dispositio*).¹⁴⁷ Требало би детаљније видети које податке релевантне за наше истраживање садрже акта из *Ponemata Diaphora*.

καθ' ἡμᾶς ἀγιωτάτης ἀρχιεπισκοπῆς ἐγκатеστρώθησαν, ἵν' ἐντεῦθεν εἰς εἶδησιν τοῖς βουλομένοις μεταλαμβάνωνται. Cf. *Prinzing*, PD, 279*–280*.

¹⁴⁵ О рукописној традицији: *ibid.*, 308*–352*.

¹⁴⁶ Текст протокола и есхатокола дат је у критичком апарату издања акта PD 50, pp. 183, 186. Cf. *Prinzing*, *Convergence and divergence*, 4–11.

¹⁴⁷ Диспозиција Хоматинових аката карактеристична је по томе што се наводе цитати из разних закона, најчешће *Василика*. То је једна од основних разлика између PD и регистра Цариградске Патријаршије: *ibid.*, 14–15.

Пре свега, велика већина особа наведена је по имену, тако да располажемо великим бројем имена, а ноа сама по себи представљају значајан историјски извор, посебно када је реч о породичним именима.

Већина аката пружа информацију где је сваки појединац који је у њима забележен живео. У оним случајевима у којима место није експлицитно наведено, о њему се може закључити, или макар претпоставити, из контекста.¹⁴⁸ У великој већини случајева ради се о житељима градских насеља, док су подаци о сеоском становништву врло ретки. С обзиром да су просопографски подаци за све градове западне Македоније, Епира и острва Крфа кроз цео средњовизантијски период изразито оскудни, или уопште не постоје, без претеривања се може рећи да охридска акта дају могућност да се по први пут стекне какав-такав увид у њихов живот у византијско доба.¹⁴⁹

Будући да се велика већина аката бави породичним правом, она су богат извор података о приватном животу, на пример, о брачном статусу и броју деце. Бракови су веома важни за утврђивање родбинских веза између појединих породица, док број деце представља добру основу за познавање демографске ситуације.¹⁵⁰

Многа акта пружају информације о ближим и даљим рођацима парничара. Нису ретки ни подаци о прецима парничара, не само њиховим родитељима, него и дедама, бабама, прадедама и прабабама. На основу таквих информација могуће је утврдити да су поједине породице у одређеном граду биле настањене кроз неколико генерација.

Акта понекад садрже податке о материјалном положају парничара. Обично је реч о бракоразводним парницама или о имовинским споровима који су дошли до суда након што је један од супружника умро. У оба случаја, уколико брачни пар није имао деце, постављало се питање поделе имовине: у првом случају између супружника, а у другом између живог супружника и родбине умрлог супружника. Акта нам каткад пружају податке о вредности жениног мираза и брачних дарова мужа, којег је обавезивао закон, а не само обичаји, да приликом склапања брака жени поклања новац,

---

¹⁴⁸ Место није експлицитно наведено у 23 случаја. О подели аката према региону / граду на који се односе v. *Prinzing*, PD, 28* sq., посебно 29*–32*.

¹⁴⁹ Пример града Верије може да илуструје ту ситуацију. Извори недвосмислено показују да је Верија већ од X века била веома значајан град, највише због свог стратешког положаја, али и поред тога, пре 1204. године скоро ниједан житељ тог града није познат по имену (уп. просопографски речник византијске Верије: *Chionidis*, Βέροια, 117–136). С друге стране, у охридским актима више од сто житеља Верије познато је по имену. Слично важи и за неке друге градове који су добро заступљени у охридским актима, као што су Охрид, Скопље, Крф, Пелагонија и „тема Вагениција“.

¹⁵⁰ Према *Laiou*, *Institution familiale*, 275–323, подаци из Хоматинових и Апокавкових аката показују да је просечан број деце рођене у једном браку био врло низак.

накит и драгоцености. Међутим, уопштено говорећи, наши подаци о имовинском стању прилично су оскудни. Никада није позната тачна величина и вредност имовине одређене особе (или породице), него, у најбољем случају, располажемо подацима који нам могу помоћи да добијемо какву-такву представу о њеном материјалном положају.

Помоћу до сада наведених података може се описати друштвени профил сваког појединца који се у акту појављује и породице којој је он припадао. Осим тога, у актима налазимо живописне приповести које откривају различите друштвене појаве и односе. Тако се, на пример, може уочити да су задужбинарство и, посебно, примање монашког пострига у зрелим годинама или на самрти, били веома распрострањени. Даље, солидарност међу рођацима била је честа појава, али се неретко стиче утисак да је супарништво било још чешће. При том, међутим, треба имати у виду и врсту извора – пошто је реч о судским актима природно је да се у њима више говори о споровима и сукобима, него о ненарушеним, складним односима између сродника. Подаци о односима између суграђана, као и између грађана и државних органа, посебно представника пореских и судских власти, постоје, али нису нарочито бројни.

На крају би требало указати и на недостатке охридских аката као извора за проучавање друштва. Први велики недостатак је то што је изузетно ретко приказан јавни простор.¹⁵¹ Наши извори углавном описују догађаје везане за приватни живот и породичне односе, а то је колико њихова предност толико и недостатак.

Други недостатак охридских аката као историјског извора јесте чињеница да су у њима добро заступљени само локална аристократија и клирици епископија, док се нижи слојеви ретко појављују. То посебно важи за оне градове / области који нису биле у саставу Охридске архиепископије, као што су Верија, „тема“ Вагениција и Крф. Из тих удаљених градова / области у Охрид су одлазили само припадници виших друштвених слојева, као што су пре 1204. године само они одлазили у Цариград да би се жалили вишим инстанцама власти када нису били задовољни одлукама надлежног архијереја или тематског цивилног судије. Акта која се односе на подручје архиепископије, посебно околину Охрида, пружају више података о нижим друштвеним слојевима, јер је Хоматин у тим областима деловао као надлежни епископ, односно „првостепени“ судија, па су му се стога обраћали сви грађани, без обзира из којег су друштвеног слоја потицали.

---

¹⁵¹ PD 25.61/63: трг (φόρος) у Верији, са по једном радњом и црквом. PD 27.22: коначиште (καταλύσιον) у Јањини; PD 120.5-12: опис Русалија на панађуру у околини Молиска.

У охридским актима иновјерни уопште нису заступљени, иако поуздано знамо да су у то време у Епиру и Македонији живели Јевреји¹⁵², Јермени монофизити¹⁵³ и други неправославни¹⁵⁴, а врло је вероватно да су по целој територији Епирске државе слободно путовали трговци са Јадрана, нарочито Дубровчани¹⁵⁵.

1.3.1.2. Писма и акта Јована Апокавка

Дела навпактског митрополита Јована Апокавка сачувана су у осам рукописа, а објављена у преко 15 различитих публикација,¹⁵⁶ због чега је њихово проучавање знатно отежано. Апокавкова дела могу се поделити на писма и судска акта.¹⁵⁷ Писма (познато је и објављено 145) претежно припадају жанру приватних писама, и по томе се суштински разликују од Хоматинових писама, која увек имају званични карактер. Највећи број писама упућен је епирском владару Теодору Дуки (21 писмо), његовој жени, највишим епирским државним функционерима, епископима навпактске митрополије, те најистакнутијим црквеним великодостојницима на Балкану, архиепископу Хоматину и митрополитима.¹⁵⁸ Апокавкова писма садрже веома значајне податке за политичку и црквену историју Епира, односе између Епира и Никеје и, што је за нас посебно важно, за свакодневни живот. Иако су Апокавкова писма написана у

¹⁵² О томе сведочи и PD 85.

¹⁵³ О постојању Јермена монофизита у драчкој митрополији сведочи једно питање драчког митрополита Константина Кавасиле Хоматину: Pitra, 661–664, no. 176. Присуство Јермена монофизита на Балкану врло је добро позната појава. У X веку помиње их Skylitzes 363.54–56; уп. *Пириватрић*, Самуилова држава, 90; у XI веку Теофилакт Охридски у неколико писама: Theophylaktos, Epistulae, 15, 59, 96 (cf. p. 484, n. 5), 135. Крајем XII века Јермени су живели у околини Солуна и Моغلена: P. Charanis, The Armenians in the Byzantine Empire, BSlav 22 (1961) 238; *Cheyne*, Pouvoir, 451–452.

¹⁵⁴ PD 130 говори о неком Алисерију, који је био „турског рода“, али је још у младости крштен.

¹⁵⁵ Михаило I Дука је издао повељу Дубровчанима о слободном кретању и трговању по целој територији своје државе, што је касније потврдио његов син деспот Михаило II: *Марковић*, Византијске повеље, 226–227 (текст повеље), 231 сл.

¹⁵⁶ *Lampropoulos*, Αποκαυκος, 90–300; о рукописима: *ibid.*, 114–118. Најзначајнији рукопис је Petropolitanus Graecus 250, познат и као кодекс Исака Месопотамита: E. Bees-Seferli, Περίγραφή τοῦ κώδικος Ἰσαὰκ τοῦ Μεσολοταμίτου (= Petrop. Graec. CCL), Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher 21 (1971–1974), Aus dem Nachlass von N. A. Bees α: Unedierte Schriftstücke aus der Kanzlei des Johannes Apokaukos des Metropolitens von Naupaktos (in Aetolien), Athen 1976, 1–52 (списак свих релевантних рукописа: p. 5).

¹⁵⁷ Сачувано је и 16 Апокавкових епиграма, који су за нашу тему ирелевантни. Сви осим једног епиграма написани су у Цариграду, док је Апокавк био секретар патријарха. Они припадају жанру „светих епиграма“, што значи да су посвећени светима, празницима или реликвијама. Као и други епиграми тог типа, написани су у византијском дванаестерцу. Издање епиграма: *Ath. Kerameus*, Ἐπιγράμματα Ἀποκαύκου, Ἀθῆνᾶ 15 (1903) 463–478. Cf. *Lampropoulos*, Αποκαυκος, 108–114.

¹⁵⁸ *Ibid.*, 92–97, 118–162; *Радошевић*, Епистографија Јована Апокавка, 155–164; *Целебџић*, Писма Јована Апокавка, 125–138.

складу са правилима жанра, ипак је приметно, према речима Пола Магдалина, да је „филолошка ерудиција толико сазрела да више није негована ради себе саме, ... него је коришћена да увелича, и изоштри поглед на реални и савремени живот“.¹⁵⁹ Још значајнији извор за проучавање епирског друштва у првим деценијама XIII века представља 45 сачуваних судских аката.¹⁶⁰ О каквим се документима ради? Како су настала? Да ли су она упоредива са судским актима Димитрија Хоматина?

Сигурно је да одређене сличности између навпактских и охридских судских аката постоје. Прво, ни једни ни други нису сачувани у оригиналу, него у преписима. Друго, текстови које су сачувани нису верни преписи оригинала, него скраћене верзије. Видели смо да су протокол и есхатокол сачувани у само једном, иако је врло вероватно да су постојали у сваком охридском акту. Изгледа да исто то важи и за навпактска акта, јер је рукописна традиција сачувала трагове протокола у неколико аката. Према тим траговима може се закључити да су протоколи имали два елемента – датум (месец, понекад дан у месецу и недељи, те обавезно индиктион) и имена присутних чланова суда (наводе се епископи, државни функционери, клирици епископије и локални архонти). У сачуваним преписима аката, међутим, имена се ретко наводе, а уместо њих обично се користи формула ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ δεῖνοϋ καὶ τοῦ δεῖνοϋ („у присуству тог и тог“).¹⁶¹ Преписивач је на тај начин само указао да су одређена имена била наведена, али је сматрао непотребним да их преписује. Са његове тачке гледишта то је било непотребно, а за нас би ти подаци били значајни извор просопографских података.

Постојање есхатокола у оригиналним навпактским актима такође је неоспорно. У бројним актима на крају се само понавља датум из протокола, што представља остатак некадашњег есхатокола.¹⁶² У неколико случајева, међутим, у есхатоколу се наводи и то да је на заседању састављен документ (γραφῆ, ὑπόμνημα), који је издат (ἐδόθη / ἐκδεδώκαμεν) обема странама.¹⁶³

¹⁵⁹ Magdalino, *Everyday Life*, 28–38.

¹⁶⁰ Lampropoulos, *Απόκαυκος*, 99–108, 260–299.

¹⁶¹ Αροκαυκος (*Bees*), pp. 60, 72, 162 (nos. 5, 13, 1); Αροκαυκος, *Συνοδικὰ γράμματα*, pp. 8, 9, 27 (nos. 1, 2, 10); *Κερκυραϊκά (Kerameus)*, 336 (no. 2).

¹⁶² Већина Апокавкових аката завршава се формулом μηνὶ καὶ ἰνδικτιῶνι [τοῖς προγεγραμμένοις], али без навођења датума. То највероватније значи да је преписивач желео да укаже на то да је датум био наведен на крају акта, али је сматрао да нема потребе да га препише.

¹⁶³ Αροκαυκος, *Συνοδικὰ γράμματα*, p. 9: τὰ μέντοι συνενεχθέντα καὶ γραφῆ διαλάβομεν καὶ τοῖς μέρεσιν ἐκδεδώκαμεν. Ibid., p. 30: ἡμεῖς δὲ τὰ κριθέντα περιλαβόντες ἐν ὑπομνήματι ἐκδεδώκαμεν μηνὶ καὶ ἰνδικτιῶνι τοῖς προγεγραμμένοις.

У навпактским документима није посведочено да су документи који су издавани парничарима завођени у регистар митрополије, али је постојање самог регистра ипак потврђено.¹⁶⁴ У регистар су морала бити преписивана поједина акта, ако не сва, које је митрополит издавао парничарима, одакле су касније преписивана у нешто скраћеном облику. Апокавк је био добро упознат са праксом вођења регистра у Цариградској патријаршији, у којој је, као што смо видели, радио као секретар, а потом био унапређен у ипомниматографа. Ко и зашто је акта потом преписивао из навпактског регистра (и при том их редиговао), и како су она пренета у рукописе у којима се данас чувају, питања су на која ће можда бити могуће одговорити када рукописна традиција буде добро проучена. Сада можемо само приметити да навпактска акта очигледно нису приређена за издавање са посебним циљем, као што су то охридска, што се најјасније огледа у насловима – они или уопште непостоје или су врло уопштени.

Што се самог садржаја навпактских аката тиче, већина њих бави се парницама везаним за склапање или развод брака (13), а мањи број имовинским споровима (6) и убиствима (7).¹⁶⁵ Остале теме из области грађанског права слабије су заступљене, а део аката бави се црквено-политиким, пастирским или другим сличним питањима.

Могло би се, дакле, закључити да су се Хоматин и Апокавк бавили сличним питањима и издавали акта сличне садржине, те да су их потом у сличној форми уносили у регистре, следећи праксу Цариградске патријаршије, са којом су обојица били одлично упознати. Међутим, њихови приступи се разликују. Апокавк догађаје бележи живописније од Хоматина. Он чешће занемарује форму, а истиче неке елементе које су са правног становништва ирелевантни. Тако је у једном акту описано како је неки сељак после недељне литургије у порти цркве у Вондици пришао Апокавку и епископу Вондице и одмах био саслушан. У појединим актима Апокавк преноси атмосферу из суднице, и даје физички опис појединаца. Такви детаљи Апокавкова акта понекад приближавају књижевности, приповеткама са наглашеном реалистичком тенденцијом, а удаљавају је од типских докумената. Иако ни Хоматинова акта нису сасвим лишена те живости, она за њега није толико карактеристична.

За разлику од Хоматина, Апокавк никада није разматрао случајеве који су били стари неколико деценија. Стога се у његовим актима не помињу преци парничара, па немамо података о њиховој породичној историји. За поменути разлику између

---

¹⁶⁴ Αροκαυκος (Bees), 27.96-97: ἔνια δὲ καὶ τῶν τῶν κώδικι καταγεγραμμένων τῆς ἐκκλησίας καὶ ταῦτα τούτοις [στρατιώταις] διέμερίσατο.

¹⁶⁵ Lampropoulos, Απόκαυκος, 105–108.

навпактских и охридских докумената постоје два разлога. Прво, Апокавк није уживао углед правног стручњака какав је био Хоматинов, па је стога његов суд ретко примао жалбе у својству више судске инстанце, или „апелационог“ суда. Друго, територија Навпактске митрополије чинила је језгро Епирске државе, па она никада није била под страном окупацијом, као што то јесу били Крф, северни Епир и Македонија. После 1204. године људи са тог подручја били су приморани да обуставе судске процесе и могли су да их обнове тек пошто су поменуте области ушле у састав државе Теодора Дуке. Обнова византијске власти на том подручју и Хоматинов ауторитет и слава правног стручњака најзаслужнији су за то што Хоматинова акта садрже податке за Епир и Македонију пре 1204. године. Апокавкова акта немају ту дијахрону димензију и то је још један њихов недостатак.

1.3.2. Истраживачки поступак

Циљ овог рада јесте да истражи друштвени састав Епирске државе у првим деценијама XIII века на основу извора који су описани у претходном поглављу. Грађа којом располажемо намеће извесна ограничења, која није могуће превазићи, али је зато неопходно на почетку рада на њих указати. То је, заправо, већ учињено у претходном поглављу о изворима, када је указано да у нашим изворима 1) поједине друштвене групе уопште нису заступљене, иако поуздано знамо да су у претходном периоду у дато време живеле на територији Епирске државе, и 2) друштвене групе нису подједнако добро заступљене, јер са много више података располажемо о вишим, него о нижим друштвеним слојевима. Недостатак наших извора представља и то што садрже много више података о градском, него о сеоском становништву.

Рад на овој тези састојао се из два дела. Прво, задатак је био да се саберу просопографски подаци о свакој личности која се јавља у списима Димитрија Хоматина и Јована Апокавка и, друго, да се пружи интерпретација тих података, чији је циљ боље разумевање друштва у Епирској држави у првим деценијама XIII века. Другим речима, истраживачки поступак који је примењен у овом раду може се означити као просопографски. Просопографски поступак погодан је када су просопографски подаци за дати период довољно бројни, а укупна количина историјских извора оскудна. Видели смо да су наши извори управо такви – историографских извора готово да нема, па се наше истраживање скоро искључиво темељи на документарној грађи, која је врло богата просопографским подацима. Стога је први корак у истраживању био састављање

просопографског речника, у којем су обухваћене готово све личности које су поменуте у Хоматиновим и Апокавковим списима.

Просопографски речник на тај начин постаје „секундарни извор“, односно скуп података преузетих из примарних историјских извора, који су груписани према одређеним критеријумима.

Према овој дефиницији, сваки просопографски речник представља секундарни извор. Међутим, за истраживача који сам саставља секундарни извор, а не користи неки већ постојећи (нпр. PLP), тај посао већ представља део истраживања, а не само припрему за истраживање. Наиме, да би саставио просопографски речник, истраживач мора прво да изабере питања која ће „поставити“ извору, а потом да их селективно унесе у речник. Није било могуће сва питања унапред одредити, него су се током састављања речника мењала или су додавана нова, која у почетку нису изгледала релевантна. Ипак, одређена питања била су стандардна, па би се могло рећи да она чине окосницу нашег „упитника“:

- 1) име и породично име
- 2) титуле и почасни епитети
- 3) државне или црквене функције
- 4) место (стално или привремено)
- 5) супружник и деца
- 6) рођаци
- 7) имовина (покретна и непокретна).¹⁶⁶

Анализом само једне категорије података понекад је могуће доћи до значајних закључака. На пример, анализом најраспрострањенијих титула (севаст) и почасних епитета (мегалодоксотатос и мегалепифанестатос) уочено је да међу њима постоји јасан хијерархијски однос: севаст – мегалодоксотатос – мегалепифанестатос. Међутим, метод примењен у овом раду у потпуности долази до изражаја тек када се подаци о титулама повежу са неком другом групом података, на пример са породичним именима.

Породична имена представљају посебно важан елемент нашег просопографског речника, јер много казују о епирском друштву, посебно о локалној аристократији. Један

---

¹⁶⁶ Поред одговора на ова стандардна питања, у појединим одредницама просопографског речника забележене су и одређени детаљи из живота појединаца који су значајни за истраживање. Један такав пример јесте податак да се Доситеј Куртикије замонашио у позном животном добу. Он сам по себи није нарочито значајан, али ако знамо да се још десет других мушкараца и жена забележених у нашем речнику замонашило у старости или када би се тешко разболели, онда закључујемо да је замонашење пред крај живота била релативно честа појава. На исти начин може се говорити и о другим друштвеним појавама, као што су сукоби грађана са пореским чиновницима, положајем сирочади итд.

значајан део породичних имена из нашег просопографског речника припадао је аристократским породицама које су биле познате и пре 1204. године (породице са таквим породичним именима у овом раду назване су „старе“ породице), док се друга породична имена први пут јављају у нашим изворима („нове“ породице).

Показало се да је око 75% севаста и 50 % мегалодоксотата имало неко од „стариx“ породичних имена, те само 1 од 11 мегалепифанестата.¹⁶⁷ Повезивањем свих наведених података може се извести закључак да су више рангиране титуле, које су биле доступне припадницима провинцијске аристократије, углавном носили припадници „стариx“ аристократских породица, док су припадници „новиx“ породица обично носили титуле (или почасне епитете) нижег ранга. Може се спекулисати да би се то могло објаснити чињеницом да су „старе“ породице имале боље везе са престоницом и двором, лакше добијали препоруке, итд. Није, међутим, искључено да је њихов материјални положај био бољи и да је то било пресудно, будући да су могли да купе титуле.

Повезивање породичних имена са местом живљења омогућава да се установи где су одређене породице живеле. Међутим, да би смо говорили о породици није довољно да буде познат само један њен припадник, него и његова родбина, која је живела у истом месту. Када је позната даља родбина неког појединца (δισεξάδελφος, ἐξάδελφος τοῦ πάπλου итд.) тада је везаност његове породице за одређено место још очигледнија.¹⁶⁸ На везаност једне породице за одређено место такође указује и помен породичне непокретне имовине. Применом описаног метода установљене су листе породица које су кроз најмање неколико генерација живеле на Крфу, у Верији, „теми“ Вагенитији, Скопљу, Охриду и другим местима, и свака од тих листа много је дужа (садрже од 5 до 20 породица) од оних које су до сада биле познате за балканске провинције уопште, а посебно за области које су се нашле у саставу Епирске државе у време Теодора Дуке.¹⁶⁹

Повезивање имена људи – пре свега се мисли на имена мушкараца – са местом где су они са својим породицама били трајно настањени отвара још једну, веома занимљиву перспективу. У нашим изворима заступљена су три антропонимијска

---

¹⁶⁷ Може се додати да породична имена носилаца почасног епитета мегалепифанестатос често нису позната ни у потоњим изворима. Највероватније је реч о породицама које су имале искључиво локални значај.

¹⁶⁸ Када је неколико појединаца са истим породичним именом забележено у истом месту сигурно је реч о рођацима, иако њихово сродство није експлицитно потврђено. На тај начин смо установили да су, на пример, Сиропули, Цибини и Плити живели у Верији, а Салерини и Кратери на Крфу.

¹⁶⁹ Cf. *Cheyne*, *Pouvoir*, 229–237.

модела, односно три различита начина именовања: само лично име, лично име и име оца (или патрона) у генитиву (ὁ δέϊνος τοῦ δέϊνος), и лично и породично име. Оно што овде желимо да истакнемо јесте то да постоји одређена корелација између та три антропонимијска модела и места где се она јављају – док житељи градова изван Македоније, као што су Верија, Крф, Драч или Солун, готово увек имају породично име,¹⁷⁰ докле се међу житељима западне Македоније, који су претежно словенског порекла, срећу сва три антропонимијска типа.¹⁷¹ Код мушкараца који немају породично име, лична имена су често народна словенска имена (Радослав, Рад, Драган, Слав, Берота, итд.) или, ређе, друга негрчка имена (нпр. Алдуин, Алисерије¹⁷²). С друге стране, типична византијска имена (то јест хришћанска календарска имена, као што су Јован, Григорије, Георгије, Нићифор) врло ретко се јављају без породичног имена, а када се и јављају, онда је то најчешће поново у западној Македонији, где је словенско становништво чинило велику већину.¹⁷³

Из свега што је до сада речено произлази да постоји извесна корелација између антропонимијског модела и регионалне и етничке припадности. Намеће се закључак да је одсуство породичног имена почетком XIII века било карактеристично углавном за негрчки етнички елемент. Да ли на основу само делимичног усвајања византијског антропонимијског модела можемо закључити да је негрчко становништво Царства у мањој мери усвајало и неке друге облике византијског идентитета, као што су вера и правни систем?

Сматрам да описани истраживачки поступак отвара нове перспективе, открива друштвене појаве које би иначе остале непримећене и указује на корелације између њих.

---

¹⁷⁰ Изузетке представљају један Мелија из Верије и *κῆρ* Теохарис са Крфа, који су имали само лично име.

¹⁷¹ Сеоско становништво никада нема породично име. Код припадника највиших друштвених слојева у овом региону заступљена су сва три типа.

¹⁷² За Алисерија је експлицитно речено да је био „турског“ рода, али да је још у детињству крштен.

¹⁷³ Један покрштени Јеврејин из Касторије имао је само лично име – Манојло, којим је на крштењу заменио своје старо име – Емануил.

2. ЛОКАЛНА АРИСТОКРАТИЈА

2.1.1. Основне одлике византијске аристократије

У савременој историографији највиши слој у византијском друштву обично се назива аристократијом, иако се термин ἀριστοκρατία ретко користио у византијским изворима.¹⁷⁴ Припаднике тог друштвеног слоја сами Византинци најчешће су називали *моћни* или *силни* (δυνατοί, ἰσχυροί).

У повељама византијских царева X века међу *моћне* убрајали су се највиши војни, цивилни и црквени функционери и достојанственици: магистри, патрикији, чланови Сената, носиоци цивилне или војне власти, тематски архонти, митрополити,

---

¹⁷⁴ Литература о аристократији у Византији изузетно је обимна, па стога издвајам само најважније наслове које сам користио: *Ostrogorsky, Aristocracy; Cheynet, Aristocratie; idem, Pouvoir; idem, Fortune et puissance; idem, Aristocratic Anthroponimy; Каждан, Состав*, и италијанско, допуњено издање *Kazhdan – Ronchev, Aristokrazia; Cheynet, The Byzantine Aristocracy*, јесте опширан критички осврт на претходно наведену књигу; *Kyritses, Byzantine Aristocracy; Laiou, Byzantine Aristocracy; Крсмановић, Успон војног племства; Angold (ed.), Byzantine aristocracy.*

архиепископи, епископи итд.¹⁷⁵ Стога, према једном тумачењу, служба је била одлучујући фактор у дефинисању поменутог друштвеног слоја.¹⁷⁶ С друге стране, исти извори могу се и другачије тумачити, јер се у њима *моћнима* називају и они који су у стању да *сиромашне* или *слабе* (πτωχοί, πένητες, εὐτελείς) потчине својој власти, користећи при том не свој званични положај, него своја лична средства, људе и богатство.¹⁷⁷

Богатство је била друга важна одлика византијске аристократије, али треба истаћи да његов значај није био у истом рангу са државном службом. Законска акта византијских царева обично су поданике Царства, сходно њиховом имовинском стању, делила у две или три групе, при чему би се могло закључити да су *имућнима* (εὐποροί) сматрани сви они који су имали најмање неколико литри златног новца.¹⁷⁸ То је сувише мало да би термине *имућни* или *богати* (πλούσιοι) могли поистоветити са слојем који називамо аристократијом, односно *моћнима*. Увид у имовинско стање аристократије пружа неколико сачуваних докумената, међу којима су најзначајнији и најбоље проучени тестаменти и ктиторски типиси из друге половине XI века.¹⁷⁹ У тренутку састављања свог тестаamenta Евстатије Воила је имао у готовини 20 литри златног новца (574 номизме), док је укупна вредност његове имовине процењена на око 120 литри; Симбат и Кали Пакуријан су само у готовини имали 337,5 литри златног новца (око 24500 номисми). Очигледна разлика у богатству Воиле и Пакуријана одговара њиховим титулама и функцијама, јер је први имао титулу *протоспатарја* и био у служби

¹⁷⁵ JUS GR I, 246, cap. 3 (повеља Романа I Лакапина из 934. године); Василије II је у новели из 996. године додао и *протокендархе* (протокένταρχοι), јер се, како каже, лично уверио да и они припадају тој групи: cf. JUS GR I, 310–311.

¹⁷⁶ P. Lemerle, Esquisse pour une histoire agraire de Byzance : les sources et les problèmes, Revue Historique 219 (1958) 217 sq.; cf. *idem*, Agrarian History, 94–95.

¹⁷⁷ JUS GR I, 247; *Каждан*, Состав, 29–30. Cf. R. Morris, The Powerful and the Poor in Tenth-Century Byzantium, Past and Present 73 (1976) 3–27.

¹⁷⁸ Један пример из Еклоге биће довољно илустративан (Ecloga, 17.29, p. 236.864-870): за сексуални однос са невином девојком имућан човек (εὐπορος) дужан је да јој плати једну литру злата, сиромашнији (ἐνδεέστερος) половину свог укупног иметка, док сасвим сиромашног (πένης καὶ ἀνεύπορος) треба ишибати, ошишати и протерати. О рецепцији овог прописа у другим византијским и словенским закониским актима: в. Е. Э. *Липшиц*, Эклога. Византийский законодательный свод VIII века, Москва 1965, 184–185. Овај пропис прешао је и у један *Синописис Василика*, одакле га је преузео Димитрије Хоматин: cf. PD 74.21-27.

¹⁷⁹ Издање и коментар тестамената Симбата и Кале Пакуријан: Actes d'Iviron II, nos. 44, 47. Подаци о имовини Воиле и Симбата и Кале Пакуријан дати су према *Лутаврин*, Состав имушества провинцијалној аристократији, 152–168. Текста Воилиног тестаamenta: Lemerle, Cinq études, 20 sq.; текст Аталијатовог типика: MM V, 293 sq. (за исправке в. Lemerle, Cinq études, 71–76); текст типика Григорија Пакуријана: L. Pétit, Tyrikon de Grégoire Rasourianos pour le monastère de Pétritzos (Bačkovо) en Bulgarie, texte originale, VV 11 (1904), Παράρτημα no. 1. О процени вредности Воилине, Аталијатове и Пакуријанове имовине cf. Lemerle, Cinq études, 58–63, 105–112, 188–191. Краћу анализу та три документа дао је *Hendy*, Studies, 201–207. О свих пет докумената в. *Cheynet*, Fortune et puissance, 199–205, где је посебна пажња посвећена односу укупне вредности имовине и њеног покретног дела.

тематског дуге из високо рангиране породице Апокапа,¹⁸⁰ док је други био *куропалат*, имао успешну војничку каријеру, те био близак двору Алексија I Комнина.¹⁸¹ Велика сума у готовини, посебно у случају Симбата и Кале Пакуријана, наводи на закључак да основни извор прихода није био земљишни посед, будући да је годишњи приход од приноса износио свега неколико процената од вредности целог имања.¹⁸² То је још очигледније у случају Симбатовог стрица доместика схола Григорија Пакуријана, чију имовину је могуће проценити на основу ктиторског типика за манастир Бачково, његову задужбину. Иако се не може проценити колика је била вредност Григоријеве имовине у новцу, о томе довољно говори податак да је за само неколико година подигао манастирски комплекс за 51 монаха. Очигледно је да основни извор прихода није била земља, него служба, за коју се добијала висока плата (ῥόγα) и ванредни дарови од цара у новцу или земљи (φιλοτιμία).¹⁸³ Треба, међутим, имати у виду да је на тај начин стечен новац могао бити конфискован. Цареви су имовину по правилу конфисковали од свих који су учествовали у неуспешним заверама или отвореним побунама против њих, а неретко и од свих оних чије је богатство постало толико велико да су њиме потенцијално могли да их угрозе.¹⁸⁴

Функције и богатство, ма колико били значајни, ипак још нису довољни да се појединац одреди као припадник аристократског друштвеног слоја. Појединац је могао да достигне висок положај или да стекне огромно богатство у току свог живота, али то још није значило да ће и његова породица моћи трајно да обезбеди место у византијској друштвеној елити. Стога, сада треба размотрити породично порекло, као трећу важну одлику византијске аристократије.

Термин који је у византијским изворима најчешће коришћен за означавање порекла био је *благородан* (εὐγενής), али су осим њега коришћени и други сродни изрази.¹⁸⁵ Ставови византијских писаца од X до почетка XIII века о значају порекла за

---

¹⁸⁰ Однос између Воиле и Апокапа био је однос између клијента и патрона, који је био типичан између аристократа различитог ранга. О томе v. *Lemerle, Cinq études*, 49 sq.

¹⁸¹ Титула куропалата, која се јавља у VI веку, почиње да губи на значају крајем XI века, у оквиру реформи Алексија I, али је још увек имају неке веома утицајне личности: cf. *R. Guiland, Curopalate, Byzantina* 2 (1970) 187–249, посебно 191–192, 195, 201–206 (= *Guiland, Titres et fonctions*, III). Симбат Пакуријан није наведен.

¹⁸² Према *Литаврину*, Состав имушества провинциальной аристократии, 152–168, тај проценат се кретао до максималних 7%.

¹⁸³ *P. Lemerle, Roga et rente d'État aux X–XIe siècles*, REB 24 (1967) 77–100; *Cheyne, Fortune et puissance*, 199–213.

¹⁸⁴ О мотивима конфискације имовине, са много примера X–XII века v. *ibid.*, 208 sq. Питање конфискације приватне имовине изазивало је оштре полемике. Cf. *K. Smyrlis, Private property and state finances*, 115–132, где је дата литература и где су изнети различити погледи на тај проблем.

¹⁸⁵ *Guiland, Institutions I*, 132–134.

припадност аристократији били су веома различити. Према Александру Каждану, који је анализирао то питање, могло би се рећи да су писци X века, као и писци с краја XII и почетка XIII века, пореклу придавали мањи значај од писаца друге половине XI и посебно XII века, за које је порекло било једна од основних одлика аристократије.¹⁸⁶ Да ли су, међутим, тако јасне поделе заиста постојале у стварности? У свом чувеном раду о византијској аристократији, Острогорски је изнео мишљење да је после пропасти старе аристократије током VII века нова друштвена и економска елита почела је да се формира тек у IX веку, те да је после тога она врло брзо јачала.¹⁸⁷ Византијски цареви X века издали су бројне повеље како би се зауставио даљи успон те нове елите, која је претила да угрози и саму царску власт, али ти напори на крају нису уродили плодом. Када је Василије II угушио побуну Варде Фоке и Варде Склира (987–989), припадника најистакнутијих аристократских породица тога времена, предузео је практичне мере чији је циљ био ограничавање моћи аристократских породица. Осим што је ограничио даље увећавање поседа, он је увео и промене у организацији провинцијске управе – док су, на пример, тематски стратези у X веку обично потицали из области у којој су служили, и на том месту остајали дуги низ година, у XI веку с том се праксом скоро сасвим прекинуло.¹⁸⁸ У време и после владавине Василија II аристократске породице су почеле да гравитирају ка централној управи, и уместо на својим имањима, њихови припадници почели су да живе у Цариграду и да ступају у државну службу у централној цивилној администрацији.

Формирање нове аристократије било је праћено поновним појављивањем породичних имена, која су после скоро потпуног нестанка у VII веку, у византијским изворима поново почела да се појављују од половине IX века. У почетку она су била карактеристична само за најмоћније аристократске породице, а током XI и посебно XII века постала су уобичајена и за припаднике аристократије нижег ранга, као и за друге угледне грађане провинцијских градова.¹⁸⁹ Будући да у Византији нису писане

---

¹⁸⁶ Каждан, Состав, 27 сл.

¹⁸⁷ Ostrogorsky, *Aristocracy*, 3–4. P. A. Yannopoulos, *La société profane dans l'Empire byzantin des VII, VIII et IX siècles*, Louvain 1975, напротив, говори о постојању аристократије која се од осталог становништва и у то време разликовала по функцији, богатству и пореклу, дакле три категорије које су карактеристичне и за потоње векове. Међутим, уп. критички осврт на Јанопулосове закључке А. П. Каждан – И. С. Чичуров, О структуре византијског общества VII–IX вв. Проблема социальной стратификации и книга П. Јаннопулоса, ВО, Москва 1977, 107–137, посебно 125 сл.

¹⁸⁸ Cf. Cheynet, *Pouvoir*, 211 sq.

¹⁸⁹ О појави породичних имена и њиховом постепеном распрострањању од половине IX до краја XII века v. Cheynet, *Aristocratic Anthroponomy*, 8–13. О појави првих породичних имена на печатима међу војном аристократијом у Малој Азији у последње три деценије X века и њиховом постепеном распрострањању међу другим војничким, а потом и цивилним породицама, у првим деценијама XI века v. P. Stephenson, *A*

породичне генеалогичке, нити градске хронике, на основу којих би се могло пратити и проучавати деловање аристократских породица, значај породичних имена за истраживање византијске аристократије изузетно је велики. Најчешће се, наиме, само на основу заједничког породичног имена може претпоставити постојање родбинских веза између личности које се у изворима појављују у различито време и на различитом месту.¹⁹⁰ С правом се, међутим, може поставити питање, које има велики методолошки значај, да ли је оправдано све Аргире, Каматире или Пепагомене, забележене у различито време и/или на различитом месту, сматрати припадницима истог рода. Сматра се да наведена сумња не доводи у питање оправданост методолошког поступка.¹⁹¹ Пре свега, осим породичног имена личности треба да имају и неке друге заједничке карактеристике, као што је, на пример, њихово место у војној или бирократској хијерархији. Када се каже да је одређена породица припадала цивилној или војној аристократији, онда се заправо мисли да је највише познатих припадника те породице служило у војсци, односно цивилној администрацији.¹⁹² Поред функција често су познате и титуле, па и оне оне пружају корисне податке.¹⁹³ Други подаци битно се разликују од једне до друге породице, како по квалитету, тако и по квантитету. У неким случајевима познато је по неколико десетина припадника једне породице (нпр. Комнини, Дуке, Каматири, Катакалони, Кондостефани итд.), а у другим свега два или три појединца.¹⁹⁴ Остали подаци, као што су, на пример, завичај, имовинско стање или родбинске везе са другим угледним породицама, суштински допуњавају представу о одређеној породици, али они су најчешће само фрагментарно сачувани.

Development in Nomenclature on the Seals of the Byzantine Provincial Aristocracy in the Late Tenth Century, *REB* 52 (1994) 186–211.

¹⁹⁰ Не би требало губити из вида ни чињеницу да од IX до почетка XI века многе значајне породице нису желеле да имају породично име, као што је, на пример, била породица патријарха Фотија: *Cheyne*, *The Byzantine Aristocracy*, 8.

¹⁹¹ Расправу в. у *Каждан*, *Состав*, 18–20, 124; с тим мишљењем сагласан је и *Cheyne*, *Du prénom au patronyme*, 62 (= *idem*, *Société byzantine I*, 141–142; cf. *idem*, *Aristocratic Anthroponomy*, 17), који додаје и нове аргументе. Један од Шенеових аргумената јесте да су породице свесно избегавале удвајање породичних имена, будући да је укупни број аристократских породица увек био веома ограничен. У извесним случајевима ипак је потребно више опреза, као што је, на пример, код етника, будући да се лако могло догодити да две расељене породице из истог града или области у новом завичају добију исто породично име (нпр. Кападок).

¹⁹² *Каждан* је у својој књизи посебно истакао да су припадници једне породице могли бити официри или цивилни чиновници, али ретко и једно и друго истовремено, док Шене, напротив, сматра да тако стриктне поделе не одговарају стварности: cf. *Cheyne*, *The Byzantine Aristocracy*, 2, 25.

¹⁹³ Титуле и функције су најбоље познате, између осталог и зато што су познате и са печата.

¹⁹⁴ В. табелу у *Каждан*, *Состав*, 88–101. У многим случајевима табела је непотпуна, као што је већ речено. На пример, *Каждан* је навео 16 Вурциса, а познато је најмање 34: *Cheyne*, *La famille Bourzès*, *Société byzantine II*, 339–376.

Осим функције, богатства и порекла постојали су и други елементи по којима су се припадници аристократског слоја разликовали од остатка популације. Тако је Каждан, заснивајући своје закључке на погледима самих византијских писаца, истакао и значај личног достигнућа и врлине, а Пол Магдалино професију, образовање и достигнућа.¹⁹⁵ Према мом мишљењу, образовање би ипак требало посебно истаћи, јер су само врло образовани људи могли да остваре успешну каријеру цивилног или црквеног чиновника.¹⁹⁶

Већ је поменуто да су поједини аристократски родови у Византији трајали и по неколико векова. У вези са тим поставља се питање колико је друштвена елита била отворена за нове породице и на који начин се у њу могло ступити. О постојању сразмерно велике вертикалне друштвене покретљивости у Византији, из угла средњовековног човека, говоре утисци страних писаца, који су том појавом неретко били веома изненађени.¹⁹⁷ У тим случајевима, међутим, реч је о успеху појединаца који су успевали да достигну неки висок управни положај, што јесте био незаобилазан корак у успону његове породице ка врху друштвене хијерархије, али је то био само почетак једног дужег, вишегенерацијског процеса. Важно је истаћи да су оснивачи дуговеких аристократских родова по правилу били успешни војни команданти, а скоро никада цивилни или црквени функционери.¹⁹⁸ Врата цивилне или црквене службе била су широм отворена њиховим потомцима, али понекад тек после неколико генерација.

***

До сада сам покушао да истакнем оно што је аристократију одликовало и по чему се разликовала од осталог становништва. Аристократија, међутим, није била хомогена друштвена група, а за ово истраживање посебно је важно уочити различите слојеве унутар ње. Хетерогеност византијске аристократије лако се могла уочити кроз разлике у имовинском стању Евстатија Воиле и Симбата и Кале Пакуријана, те посебно Григорија Пакуријана, о чему је већ било речи. Међутим, разлике у имовинском стању нису све – оне су праћене другим важним разликама.

---

¹⁹⁵ *Kazhdan – Ronchey, Aristokrazia*, 89–91 (= *Каждан, Состав*, 48–51); *Magdalino, Byzantine Snobbery*, 58.

¹⁹⁶ Није случајно то да су најобразованији писци уједно обављали службу у државној администрацији или цркви, или да су макар потицали из породица тих чиновника: *Kazhdan – Ronchey, Aristokrazia*, 339–340 (= *Каждан, Состав*, 205–206), наводи велики број примера.

¹⁹⁷ Исто, 55 сл. Византијски писци врло су често писали на исту тему, при чему су неки одобравали, а други кудили ову појаву (исто, 31 сл.).

¹⁹⁸ *Cheyne, Officiers étrangers*, 43–62.

Припадници високе аристократије обављали су највише војне или цивилне функције у Цариграду или у провинцији, поседовали су огромно богатство и врло често – а у доба Комнина та пракса постала је део система – били у рођачким везама са царском породицом. С друге стране, аристократију другог реда чинили су официри нижег ранга, нижи цивилни чиновници централне администрације и локално племство, чији се утицај ограничавао само на град или област у којој су живели. Разлика између поменуте две групе најлакше се уочава у покушајима насилног свргавања легитимних владара и преузимања престола, јер су инспиратори и главни актери у тим подухватима увек били припадници високе аристократије. Тако је Шене аристократске породице највишег ранга назвао „породице претендената на престо“, док је остале назвао племством другог реда.¹⁹⁹ Да би побуну уопште покренули, завереници су морали обезбедити подршку војске, а да би побуна била успешно спроведена, односно резултирала преузимањем престола, неопходно је било осигурати изворе финансирања и обезбедити подршку што већег броја утицајних аристократских породица и кланова. Произлази, дакле, да су били важни управо они елементи које смо навели као најважније критеријуме за одређење аристократије – високи војни положај, богатство, које је требало да обезбеди средства, и порекло, које је гарантовало блиске везе са другим утицајним породицама и стварање снажне завереничке мреже.

Аристократија високог ранга боље је истражена него провинцијска аристократија, између осталог и зато што извори о њој пружају много више података. Овде треба одмах истаћи један проблем са којим ћемо се у овом раду неизбежно сусретати – посебно је тешко, практично немогуће, одредити јасну доњу границу провинцијске аристократије, односно направити разлику између аристократије и других грађана, посебно оних богатих.²⁰⁰ Терминологија византијских извора такође није од велике користи, будући да није ни усклађена, ни прецизно дефинисана. Као пример узмимо термин *архонт*, који се најчешће сусреће у византијским изворима. Често није јасно да ли се иза овог термина крије функционер који је у датом месту боравио кратко време, док траје његов мандат, или локални аристократа који је у том месту имао корене и чија је моћ била неформална и заснивала се на личном и породичном богатству, бројном људству, везама са другим утицајним појединцима и

---

¹⁹⁹ *Idem*, Pouvoir, 257. На другом месту (cf. *idem*, Fortune et puissance, 213), Шене аристократију дели на три слоја: породице које су чиниле царско блиско окружење, породице посвећене раду у државној администрацији или војсци и провинцијске аристократске породице. Та подела учињена је према имовинском стању аристократских породица, и начинима на који је оно стицано и одржавано или увећавано.

²⁰⁰ *Cheyne*, The Byzantine Aristocracy, 5.

породицама, као и са тематским стратегом и другим високим тематским функционерима. *Архонт* је често био и једно и друго – припадник локалног племства који је истовремено обављао дужност тематског функционера. На тај начин он је могао да осигура и увећа своју имовину. Слично је и са већином других термина.²⁰¹

Као што није јасно значење термина, тако је тешко разумети и начин на који су провинцијске аристократе управљале градовима и областима у којима су живели. Поставља се питање да ли су најистакнутији житељи одређеног града били организовани у званична управљачка тела као што је то био случај са италијанским градовима већ у XII веку. Некада се сматрало да су у византијским провинцијским градовима били формиран сенати, по угледу на цариградски, које је доносило одлуке о свим важнијим градским питањима.²⁰² То мишљење је, међутим, одбачено, јер нема сигурних доказа за извођење таквих закључака.²⁰³ Пол Магдалино је дати проблем разматрао у контексту развоја византијских провинцијских градова у XII веку и закључио да је у то време развој световне градске културе сигурно постојао, макар само у „ембрионалном стадијуму“, али да политички организована градска власт није постојала.²⁰⁴

2.1.2. Локална аристократија на Балкану X–XIII века

У овом уводном поглављу ограничићу се само на опште напомене о провинцијској аристократији на Балкану у средњовизантијском периоду, са посебним освртом на крај XII и почетак XIII века.²⁰⁵ Подаци о провинцијској аристократији на Балкану почињу спорадично да се јављају тек од X века, јер се због значајног присуства словенских и других народа аристократија у том делу Царства спорије и теже формирала него на истоку. Цариградске владе нису могле озбиљно да се посвете ромеизацији Балкана пре половине IX века, односно окончања иконоборства. Тада се у градовима почела формирати нова елита, а градски прваци најчешће водили порекло од

---

²⁰¹ Неки термини превасходно су означавали друштвени и материјални положај, а други званичне тематске функционере. Према Шенеу, термини *προϋχοντες*, *πρόκριτοι*, *ὑπερέχοντες*, *πρώτοι*, *πρωτεύοντες* припадају првој категорији, а другој *ἄρχοντες*, *δυνάσται*, *δυνάμενοι*, *κεφαλῆ* и *τὰ πρῶτα φέροντες*; *Cheyne*, *Pouvoir*, 250–253. Подразумева се да поделу треба разумети као начелну, а не апсолутну.

²⁰² *Kyrris*, *Political Organisation*, 21–31.

²⁰³ *Максимовић*, *Управа*, 155–156, заступа мишљење да је сенат, осим у Цариграду, могао постојати још само у Солуну, али не и у мањим провинцијским градовима.

²⁰⁴ *Magdalino*, *Manuel Komnenos*, 154 sq., посебно 159–160.

²⁰⁵ Остављамо по страни источне делове Царства и јужну Италију. О провинцијској аристократији уопште v. *Cheyne*, *Pouvoir*, 208–248; за јужну Италију v. *Falkenhausen*, *Provincial aristocracy*, 211–235.

бивших војних команданата. Улога цркве у том процесу била је значајна, с обзиром на то да обнова старих или оснивање нових црквених седишта постаје интензивнија такође тек од друге половине IX века.

Познато нам је да је крајем X века у Спарти постојала елита која је одлучивала о свим важним градским питањима. У *Житију Светог Никона Метаноите* („Покајте се“) наведено је неколико имена спартанских архоната. Према том извору, они у почетку нису хтели да допусте Светом Никону да подигне цркву на градском тргу, али када је овај почео да чини чуда, они су се предомислили и поклонили су му велика средства за зидање храма.²⁰⁶

Најзначајнији извор за познавање балканске провинцијске аристократије до почетка XIII века јесте такозвани *Тебански катастар* из XI века, у коме је забележен велики број архонтских породица, земљопоседника и пореских обвезника. Иако се земљиште налазило у близини Тебе, поменуте породице нису биле настањене само у том граду, него и у Атини и на Еубеји.²⁰⁷ Земљишни поседи нису били нарочито велики, нити груписани на једном месту, него издељени на мање, међусобно удаљене, парцеле.²⁰⁸ Просопографски подаци показују да су нека породична имена поменута у *Тебанском катастру*, као, на пример, Рандакији, Поти и Галатони, позната и из епиграфских натписа у Атини. Уочено је и да најистакнутији појединци нису били високо позиционирани у оквиру тематске управе, него да су обављали ниже функције, па би се могло закључити да су виши тематски функционери долазили из престонице.²⁰⁹ Извори за друге балканске градове изузетно су оскудни, укључујући и Солун, други град по величини и значају у Царству.²¹⁰ Једини изузетак представљају Једрене, завичајни град многих истакнутих аристократских војничких родова, као што су Вријенији, Торници, Ватаци, Главе, Вране и Тарханиоти.²¹¹

Крајем XII и посебно почетком XIII века подаци о балканској провинцијској аристократији постају много бројнији и садржајнији него у претходном раздобљу, што није само последица случајности, него и важних историјских промена које су се десиле у то време. Две најзначајније карактеристике владавине династије Анђела (1185–1204)

---

²⁰⁶ Angold, Archons, 236–237.

²⁰⁷ Cadastre de Thèbes (*Svoronos*), 11–19 (текст), 67 sq. (датирање документа), 68–76 (просопографска анализа пореских обвезника).

²⁰⁸ О положају парцела v. Cadastre de Thèbes (*Svoronos*), 33 sq., са картом, р. 46–47. У јужној Италији ситуација је била слична: *Falkenhausen*, Provincial aristocracy, 220–221. *Harvey*, Economic expansion, 63–64, израчунао је да је величина поседа у Теби ретко достигала 300 модија.

²⁰⁹ *Cheyne*, Pouvoir, 230–231.

²¹⁰ *Ibid.*, 231–232 (Солун), 234 sq. (остали градови на Балкану).

²¹¹ Angold, Archons, 242–245; *Cheyne*, Pouvoir, 232–233.

јесу нагло слабљење централне власти и јачање центрифугалних тежњи у скоро свим деловима Царства. Сличне тежње ни раније нису биле сасвим непознате, али су нешто пре и после 1204. године достигле до тада невиђене размере, па се појава обласних господара, који су тежили потпуној независности од Цариграда, сматра једном од основних карактеристика тога раздобља.²¹² Обласни господари су се појавили у три различита дела Византијског царства: уз Друго бугарско царство, у пределима континенталне Грчке (Пелопонез, Тесалија, Епир), те у западној Малој Азији. Као независни обласни господари уз Друго бугарско царство јављају се Иванко, Добромир Хрс, Јован Спиридонакис и Манојло Камица (пре 1204. године), односно Стрез и Алексије Слав (после 1204. године).²¹³ Потом, на Балкану се јављују Лав Згур, на Пелопонезу, Сенахерим у Епиру, а ту вероватно треба урачунати и двојицу Петралифа, Андроника и Нићифора.²¹⁴ Већ 1188. године у малоазијској Филаделфији први пут се одметнуо Теодор Манкафа, а потом још једанпут после 1204. године, када су исто учинили и други великаши: Манојло Маврозом у Смирни, Сава Асиден у Сампсону у близини Милета, те Нићифор Кондостефан, чије упориште није познато.²¹⁵

За потребе овог рада посебно је важно дефинисати порекло и друштвени положај обласних господара. Иванко и Добромир Хрс били су бољари из окружења бугарског цара Асена I, док су Стрез и Алексије Слав били сестрићи цара Калојана. С друге стране, међу обласним господарима који су потицали из Византијског царства дворске аристократије скоро да није било. Камица, Петралифе и Кондостефан јесу били у сродству са царским династијама, Комнинима и/или Анђелима, али је блиске везе са двором једино имао протостратор Манојло Камица. Остали обласни господари, као што су Згур, Сенахерим и Манкафа, потицали су из аристократских породица локалног значаја и вероватно нису били блиски са цариградским двором. Маврозоми су такође припадали тој групи, иако је познато да су били у сродству са Ласкарисима.²¹⁶ Никита Хонијат и Нићифор Хрисоверг су за Јована Спиридонакиса, који је водио порекло са Кипра, чак тврдили да је био ниског порекла, али при вредновању тог податка треба имати у виду да су судови византијских писаца о пореклу неке личности неретко били субјективни и непоуздани. О породици Саве Асидене немамо никаквих података, али се

---

²¹² О обласним господарима постоји више радова: *Hoffman*, *Rudimente*; *Радић*, *Обласни господари; Николов*, *Самостоятелни и полусамостоятелни владения*. У редовима који следе углавном следим рад Р. Радића.

²¹³ *Радић*, *Обласни господари*, 176 сл. (Иванко), 193 сл. (Хрс), 206 (Камица), 216 (Спиридонакис), 223 сл. (Стрез), 235 сл. (Алексије Слав).

²¹⁴ Исто, 247 сл. (Згур), 255 сл. (Сенахерим), 257 сл. (Петралифе).

²¹⁵ Исто, 265 сл (Манкафа), 273 сл. (Маврозом), 276–277 (Асиден), 277 сл. (Кондостефан).

²¹⁶ Cf. *Ahrweiler*, *Smyrne*, 172.

може претпоставити да је и он, као и Спиридонакис, потицао из породице која је имала само локални значај.

Сви обласни господари били су епизодне историјске личности, а њихови политички дometи ограничени, јер су њихове државне творевине пропадале или док су још били у животу или одмах после њихове смрти.²¹⁷ За разлику од њих, сви владари који су потицали из владарских породица Комнина или Анђела, или били са њима у родбинским везама, у исто време створили су државе које су биле много успешније и трајније: Теодор I Ласкарис, зет Алексија III Анђела, основао је Никејско царство, Алескије Трапезунтски, унук Андроника I Комнина, Трапезунтско царство, а Михаило I и Теодор Дуке, браћа од стрица Алексија III и Исака II Анђела, Епирску државу, која је кратко време била царство. Из наведених чињеница се види колики су значај за политичко деловање у Византији имали порекло и друштвени положај и колико су велике разлике биле између високе и провинцијске аристократије.

Обласни господар ипак се не може сматрати типичним представником локалне аристократије. По пореклу и друштвеном миљеу из којег је потицао обласни господар јесте био сличан просечном припаднику локалне аристократије, али су међу њима постојале битне разлике, на пример, у погледу имовинског положаја и политичких амбиција. Иако не располажемо прецизним подацима о имовинском положају ни обласних господара ни типичних представника локалне аристократије тога времена, те их стога не можемо упоредити, ипак се може претпоставити да су обласни господари морали бити знатно имућнији. Другачије се, наиме, не би ни могли упустити у тако опасну авантуру као што је покушај стицања политичке самосталности. Та политичка амбиција сама по себи врло је нетипична за локалну аристократију, јер је за припадника овог друштвеног слоја одувек било неспорно да је царев поданик.

Појава обласних господара не указује само на слабљење централне власти, која више *de facto* није могла да контролише све провинције, него и на дешавања у самим провинцијама. Ако бисмо занемарили бугарске великаше, који су за ово разматрање ирелевантни, тада бисмо видели да је обласни господар по правилу био припадник локалног племства који је успео да се наметне другим моћним људима и породицама у својој области, те да искористи погодан тренутак да покуша да се осамостали, то јест оснује нову државу. Иако су поједини обласни господари, као Камица, Маврозом и Манкафа, претендовали на византијски престо, већина је ипак само желела да влада

---

²¹⁷ Двадесет година самосталне владавине Алексија Слава сматра се показатељем његове умешности: уп. *Радић*, *Обласни господари*, 235.

самостално на својим територијама. Обласни господар је обично деловао у области из које је и сам потицао. Једини изузетак представља Јован Спиридонакис, који је био са Кипра, а деловао је у области Смољана, далеко од свог завичаја.²¹⁸

Зашто и како су локални великаши добијали подршку локалног становништва? Незадовољство локалног становништва односом Цариграда према њима могло је бити један разлог,²¹⁹ али можда још и више брига локалног становништва како да заштити сопствене интересе, то јест да сачува своју имовину, посебно земљу, које је представљала основни извор прихода. За историчара Георгија Акрополита становници градова Македоније по природи су били мекушци, неспособни да одбране своје градове и увек спремни да се покоре сваком господару (φύσει γὰρ ὑπάρχει τὸ δουτικὸν γένος πρὸς φυλάξεις ἄστεων μαλθακότερον), при чему им је једини циљ заправо био да сачувају своју имовину.

Пошто је, наиме, описао како су становници западних крајева (οἱ τῶν δουτικῶν οἰκήτορες), то јест Охрида, Девола, Преспе, Пелагоније, Соска и Молиска, у пролеће 1258. године своје градове скоро без икаквог отпора предали севастократору Јовану Палеологу, брату цара Михаила VIII, Акрополит је изнео следећи суд о њима: „Такви су, наиме, житељи западних крајева – лако се предају свима моћнима. Тако избегавају пропаст и већи део своје имовине спасавају“.²²⁰ У наведеним речима одражава се Акрополитово непријатељство према Епирској држави и њеним становницима, које је у његовом делу више пута исказано,²²¹ али његова оцена како је главна брига становништва увек била да сачува своја имања итекако има основа. Бројне потврде за

²¹⁸ Радић (исто, 218) сматра да је Алексије III за управника те области намерно поставио странца, поучен искуством да је локално становништво у претходних неколико година често пружало подршку узурпаторима када су они потицали из њиховог краја. О Смољанима такође в. нав. место.

²¹⁹ О великим порезима који су били наметнути становницима Атике пред сам крај XII века говори познати Ὑπομνηστικὸν Михаила Хонијата, упућен Алексију III Анђелу: *Stadtmüller*, *Choniates*, 283–286. Том извору се, по мом мишљењу често придаје превелики значај. Он не само да је усамљен, него у истом извору Хонијат се жалио цару зато што се Атика више опорезује него друге области (cf. *ibid.*, 283.4–22). С друге стране, не треба изгубити из вида ни чињеницу да је солунски краљ Бонифације Монфератски подршку грчког становништва задобио захваљујући чињеници да је био ожењен удовицом Исака II Анђела (1189–1195) Маријом, те да је стога са њим био и Манојло, син Исака и Марије, што је Бонифације у преговорима са Грцима увек истицао. Уп. *Ферјанчић*, *Почеци Солунске краљевине*, 101–116; *idem*, *Rapports*, 171–176.

²²⁰ Cf. *Acropolites*, 166–167, посебно 167 (поглавље 80): καὶ πᾶσα δὲ περὶ τῶν τοιούτων ἄστεων [тј. Охрида и Девола] χώρα, εἴθουν Πρέσπα Πελαγονία Σωσκός Μολυσκός, ὑπὸ τὴν ἐπικράτειαν τῶν Ῥωμαϊκῶν δυνάμεων ἐγεγόνεισαν καὶ ὑπετάττοντο τοῦτοις. τοιοῦτοι γὰρ εἰσιν οἱ τῶν δουτικῶν οἰκήτορες, ῥαδίως πᾶσι τοῖς δυναστεύουσιν ὑποπίπτοντες ἐντεῦθεν τοὺς ἀλέθρους ἀποφυγάνουσι καὶ τὰ πλείω τῶν σφετέρων περιουσιῶν διασώζουσι.

²²¹ О Акрополитовом непријатељском ставу према Епирцима в. *Macrides*, *Acropolites*, 94–97.

то налазимо у неколико извора (Никита Хонијат, Вилардуен, Морејска хроника), који описују како су Латини после заузећа Цариграда 1204. године без већих тешкоћа заузели велики део византијских балканских територија – што није био случај са малоазијским градовима, који су пружили снажнији отпор – јер становништво не само да им се није супротстављало, већ их је неретко дочекивало као ослободиоце.²²² Разлози за такву реакцију били су веома сложени. Већ су поменути високи порези које је централна власт наметала провинцији, природна тежња становништва да заштити личну имовину и мере које је предузео Бонифације Монфератски да стекне поверење грчког становништва. Осим тога, за пружање отпора Латинима морали су постојати и одређени политички предуслови.²²³

У вези са пружањем отпора завојевачима, било да је реч о крсташима почетком XIII века, било никејској војсци приближно пола века касније, за нас је најважније да покушамо да одредимо какву је улогу у томе имало локално племство. До сада смо говорили неодређено, о „локалном становништву“, али је анализа релевантних извора показала да је у критичним тренуцима за судбину града одлучујућу улогу, по правилу, имала локална аристократија. У томе се, наиме, слажу истраживачи који су се бавили реакцијама локалног становништва на латинско освајање Пелопонеза 1204–1205. године,²²⁴ за који је сачувано највише података, пре свега захваљујући Вилардуеновом *Освајању Цариграда* и *Морејској хроници* анонимног аутора.²²⁵ Према *Морејској хроници*, Латини су одмах до доласку на Пелопонез склопили савез са локалним племством и у већини случајева у њему добили поузданог савезника. Архонти се врло често налазе у најближем окружењу нових господара Пелопонеза, саветују их како да поступе у критичним ситуацијама.²²⁶ За узврат, Латини су им гарантовали да ће њихов

---

²²² Релевантне податке из извора детаљно је анализирао *Ферлуга*, Византијско племство и крсташа, 117 сл. Ферлуга наглашава да је отпора ипак било и на Балкану, као што показују примери Лава Згура, Сенахерима и, наравно, Михаила Анђела.

²²³ *Goumaridis*, Πολιτικὴς προϋποθέσεις, 143–160, је нагласио да је отпор Латинима директно зависио од постојања или непостојања политичке снаге која би се могла супротставити Латинима и истовремено гарантовати права локалном становништву, посебно архонтима, ако признају њену власт.

²²⁴ У том погледу посебно је изричит *Ferluga*, L'aristocratie byzantine en Morée, 76–87, нарочито 79–80. Cf. *Jacoby*, Les archontes grecs, 421–481; *Shawcross*, The Lost Generation (c. 1204–c. 1222), 9–47.

²²⁵ *Jacoby*, Les archontes grecs, passim, посебно в. 429, сматра да је *Морејска хроника* врло поуздан извор за почетак XIII века, док *Ferluga*, L'aristocratie byzantine en Morée, 76–87, брани потпуно супротно гледиште. Данас можемо бити сасвим сигурни да то дело, иако је настало у XIV веку, представља врло драгоцен и прилично поуздан историјски извор, јер је аутор за поменуто раздобље користио не само усмене, него и писане (претежно документарне) изворе: *T. Shawcross*, The Chronicle of Morea. Historiography in Crusader Greece, Oxford 2009.

²²⁶ Припадници локалног племства у *Морејској хроници* обично се називају ἄρχοντες, а када се мисли на друштвену групу коју они чине користи се реч ἀρχοντολόγῳ: cf. *Ferluga*, L'aristocratie byzantine en Morée,

друштвени положај остати непромењен, те да им имања неће бити одузета.²²⁷ *Морејска хроника* посебно је значајна зато што омогућава увид у друштвену структуру византијског града на прелазу из XII у XIII век. Јадран Ферлуга, који се највише бавио тим проблемом, закључио је да су се у друштвеној хијерархији изнад архоната налазили само малобројни „велики феудални господари“, као што је био Лав Згур. Као посебан друштвени слој може се издвојити и κοινόν, који је био веома хетероген. По Ферлуги, том слоју припадали су сви они који нису били архонти, а привилеговану подскупину чинили су становници градова, који се обично називају βουργῆσοι (једанпут такође μλοῦρκος).²²⁸ За нас је најзначајније да ни архонти (ἀρχοντολόγῃ) нису чинили хомогену друштвену групу. Писац *Хронике* разликовао је најмање две групе архоната, јер поред термина ἄρχοντες користи и термин ἀρχοντόπουλα, при чему ови други представљају нижу друштвену категорију.²²⁹

О владајућем слоју византијских провинцијских градова постоје подаци и у другим византијским изворима. Ми ћемо се задржати само на једном податку из историјског дела Георгија Акрополита. У горе поменутом опису кампање севастократора Јована Палеолога 1258. године Акрополит ништа не говори о структури становништва македонских градова, него је употребио општи термин „становници“ (οἰκῆτορες). На другом месту, међутим, описујући како је Јован Ватац у току успешног похода на Балкан 1246. године заузео Мелник, Акрополит је био одређенији.²³⁰ Према његовим речима, одлуку да град предају никејском цару тада су донели њени најистакнутији грађани: ὅσοι τε τῶν πρочόντων, ὅσοι τῶν ἐν στρατείᾳ κατελειγμένων καὶ ὅσοι κρείτους ἄλλως τῶν οἰκητόρων. С једне стране, дакле, град су пред царем заступали цивили, који се деле у две категорије – припадници локалног племства (προύχοντες) и грађани који су „на други начин били бољи од других становника“ тог града, под

79–81, 83. На стр. 80 наведена су сва места у Морејској хроници где се описује сарадња између крсташи и локалних архоната.

²²⁷ Земљишни поседи локалног становништва у Морејској хроници називају се (ἰ)γονικά, то јест наследна, породична имовина, или, што је ређе, πρόνοια. *Jacoby*, *Les archontes grecs*, 428 sq., сматра да су та два термина једнозначна, будући да на Пелопонезу пронија није ни постојала пре 1204. године, те да је писац хронике, који је живео у XIV веку, терминологију свог времена применио за почетак XIII века. Ферлуга је, напротив, сматрао, и, по мом мишљењу, био у праву, да је пронија постојала и почетком XIII века, али не пориче да је писац хронике понекад мислио на наследну имовину: *Ferluga*, *L'aristocratie byzantine en Morée*, 84–85; *исти*, *Византијско племство и крсташи*, 123–124.

²²⁸ Овај термин могао би одговарати византијском термину καστρηνοί.

²²⁹ *Ferluga*, *L'aristocratie byzantine en Morée*, 81–85; *исти*, *Византијско племство и крсташи*, 121–124. Уп. *Максимовић*, *Управа*, 12, н. 21.

²³⁰ *Acropolites*, 76–77 (поглавље 44).

којима се вероватно подразумевају богати земљопоседници.²³¹ С друге стране, важну улогу у доношењу ове одлуке имали су и војници, с тим што није јасно да ли је Акрополит мислио на активну војску или пронијаре, чије су се проније налазиле у околини Мелника, а они сами живели у добро утврђеном граду. Становници Мелника нису безусловно предали град, већ су од цара тражили да им писмено потврди да ће испунити њихове захтеве, па им је он стога издао златопечатну повељу. Тај документ није сачуван, а ни Акрополит, који га је, као царев секретар, лично саставио, ништа није написао о његовом садржају. Може се само претпоставити да су становници Мелника Јована Ватаца признали за свог новог господара, те да им је он заузврат гарантовао сигурност имовине и, највероватније, доделио неке економске повластице.²³²

2.1.3. Локална аристократија у списима Димитрија Хоматина и Јована Апокавка

Две збирке писама и судских бележака охридског архиепископа Димитрија Хоматина (1216–1236) и навпактског митрополита Јована Апокавка (с.1200–с.1231) представљају јединствене изворе за проучавање провинцијске аристократије, јер друга сведочанства о судским споровима у градском миљеу изван Цариграда или независно од интереса великих манастира врло су ретка. Списи двојице архијереја значајни су зато што обилују просопографским продацима о становницима многих великих градских центара у Епиру, Западној Македонији и на Крфу. Парничари, сведоци и други актери забележених судских спорова припадали су различитим друштвеним слојевима, али су значајну већину чинили припадници локалне аристократије. Другу велику групу чинили су свештеници, и то углавном клирици већих црквених средишта, који су такође често потицали из локалних аристократских породица. Остале категорије становништва заступљене су у много мањој мери. Поменути подаци стварају утисак да су пред црквеним судовима најчешће били решавани спорови између припадника

²³¹ *Macrides*, *Akropolites*, 233, п. 9, сматра да израз ὅσοι κρείττους ἄλλως τῶν οἰκητόρων значи исто што и οἱ κρείττονες и οἱ κρείττονες οἰκοδεσπότες, који се срећу у другим изворима (cf. *MM IV*, 81–82, 259).

²³² О привилегијама византијских царева градовима, од којих је заправо корист скоро искључиво имало локално племство и богатији грађани в. *Максимовић*, *Привилегије градова*, у *исти*, *Град*, 15–32.

друштвене елите одређеног града или области, а да су остали ређе одлазили у судницу.²³³ На ту чињеницу до сада у истраживањима није довољно јасно указано.

Пошто и Хоматин и Апокавк врло ретко експлицитно говоре о друштвеном положају парничара, дефинисање поузданих критеријума за припадност аристократији јесте први задатак и полазиште овог истраживања. Полазимо од четири главна критеријума: 1) функције, титуле и почасни епитети, 2) породично име, 3) сродство са истакнутим родовима, 4) имовинско стање.

Припадник аристократије најпоузданије се може идентификовати ако је уз његово име наведена нека титула или функција. Проблем, међутим, представља то што је од свих титула само титула *севаст* значајније заступљена, а од функција само функција *дуке*.²³⁴ Проблем представља и то што понекад не можемо поуздано знати да ли дотични дука јесте или није живео у месту где је обављао дужност, на којој се у то време, како у Никејском царству, тако и у Епиру, по правилу налазио веома кратко време, обично једну годину или мало дуже.²³⁵ С друге стране, повољну околност представља то што су у нашим изворима поједини почасни епитети веома заступљени, посебно *μεγαλοδοξότατος* и *μεγαλεπιφανέστατος*, а они у време које истражујемо представљају сигуран показатељ припадности провинцијалној аристократији.²³⁶ Сигуран показатељ припадности локалном племству јесте и термин *архонт*, који је такође веома распрострањен у свим значајним градовима, као што су Солун, Верија, Скопље, Охрид, Драч, Крф, Арта. Најчешће коришћени термин који указује на високо место у друштвеној хијерархији јесте атрибут *κῦρ*, али се он ипак не може сматрати потпуно поузданим критеријумом.²³⁷ Други термини који указују на припадност

---

²³³ Овај утисак појачан је и чињеницом да се исти човек неретко појављује као учесник у два различита случаја, било као парничар, било као сведок. Наводим само неколико примера, који свакако нису једини: PD 40.57 и 53.48-53 (охридски архонт Лав Аргир); PD 51 и PD 134 (мегалепифанестатос Василије Вуруг из теме Стан); PD 23 и PD 134 (мегалепифанестатос Григорије Гавра из околине Пелагоније); PD 41 и PD 65 (севаст Алексије Педијадит са Крфа).

²³⁴ О дукама и другим функционерима: *Prinzling*, Studien II, 37–112 .

²³⁵ *Ahrweiler*, Smyrne, 138–148; *Angold*, Government, 250.

²³⁶ *Jameson*, Responso, 282–289, наводи имена свих дука, носиоца титула и почасних епитета у Хоматиновим слисима.

²³⁷ *Ферјанчић*, Плећство, 161, сматрао је да је један клирик веријске епископије, доместик Манојло Оризијат, припадао локалном племству зато што у документу уз његово име стоји атрибут *κῦρ*. *Oikonomidès*, Hommes d'affaires, 123, n. 289, примећује да су овај атрибут носили само пословни људи високог ранга, а никада ситни трговци и занатлије, те закључује да је он указивао на висок економски и друштвени положај.

локалном племству јесу *δυνάστης*,²³⁸ *προύχοντες*,²³⁹ *οἱ τὰ πρῶτα*,²⁴⁰ *λογάδες*,²⁴¹ а можда понекад и *каστρηνοί*²⁴².

Други значајни критеријум за идентификовање припадника локалног племства јесте породично име. У Хоматиновим и Апокавковим списима забележен је велики број (70) породичних имена која су током XI и XII века имали многи познати војни или цивилни функционери, као и црквена лица. У таквим случајевима најчешће се ради о једној грани неке угледне породице која се из непознатих разлога и у неком непознатом тренутку (пре 1204. године) настанила у Епиру или Македонији. Међутим, нису само те породице (које ћу у раду звати „старим“) чиниле локалну аристократију. У Хоматиновом и Апокавковим списима постоје и таква породична имена која нису забележена у изворима XI и XII века, али се из контекста јасно види да су припадала истакнутим породицама („нове“ породице). Неке од тих породица ће бити познате у доба Палеолога, док се друге више не појављују у изворима.

Трећи критеријум за одређивање припадности локалном племству јесу родбинске везе, о којима смо врло добро обавештени захваљујући чињеници да је највећи број спорова који су вођени у Охриду био имовински, те да су стране у спору по правилу биле у сродству. При томе треба нагласити да се најчешће ради о афиналном (тазбинском), а ређе о крвном сродству. Неколико примера из веријских докумената, који су у том погледу најдрагоценији, могу да послуже као илустрација. Из једног таквог документа сазнајемо да су Еврипиоти били у сродству са Гавадонитима, Педијадитима, Плитима и Цибинима; из истог документа произлази да су Цибини били

---

²³⁸ Овај термин има негативно значење, употребљава се за особе које су злоупотребиле моћ коју су имале: cf. PD 94.25 (Μοσχος).

²³⁹ Само једанпут у комбинацији са архонтом: cf. PD 59.29-30: *προεχόντων ἀρχοντικῶς* (Јован Тихомир и Константин Василик).

²⁴⁰ Cf. Керкураϊκά (*Kerameus*), 337: *Ὁ πανσέβαστος σεβαστὸς κύρις Ἀλέξιος ὁ Πεδιαδίτης, ὃν Керкураία μὲν γαμετῆ καὶ τῶν τὰ πρῶτα τῆς νήσου.*

²⁴¹ Cf. PD 89.48-49: [*ἔγγραφον γεγονός*] *παρὰ ἀνδρῶν τῷ πλήθει μὲν πολλῶν, λογάδων δὲ τοῦ κάστρου Βερροίας.*

²⁴² У PD 73.13-24 израз *ἐν τῷ κάστρῳ Ἀχρίδος οἰκούντες ἐντόπιοι* и реч *каστρηνοί* користе се као синоними, из чега произлази да су кастринима називани сви становници кастрона. Из контекста ипак следи да су ти Охриђани вероватно имали одређена овлашћења у вези са контролом и наплаћивањем пореза (о томе више у последњем поглављу овог дела рада).

Постоје различита мишљења о правом значењу термина *каστρηνός*. *Angold, Archons*, 246, сматра да тај термин једноставно означава становника града, али је било и оних који су мислили да су кастрини заправо владајући слој. *Cheyne, L'role de l'aristocratie locale*, 105, наводи да се датим термином, поред других, који су били уобичајенији (нпр. *προύχοντες, λογάδες*), понекад означавала локална аристократија. Преглед ставова на ту тему недавно је дао *T. Filiposki, Theophylact and the people of Ohrid: the issue of the "otherness"*, *Macedonian Historical Review* 2 (2011) 88–92, и заложио се за тумачење према којем овај термин значи „грађанин у најширем значењу“.

у сродству и са Плитима, а Скутариоти са Гавадонитима,²⁴³ из друга два документа произлази да су Скутариоти били у сродству са Артинима и Пакуријанима, итд.²⁴⁴ Постоје породице о чијем се друштвеном положају може судити само на основу података о браковима. Случај Артина, чији је једини познати представник Марија Артина (κυρά Μαρία ἡ Ἀρτινή) може послужити као пример: познато је да је Марија прво била удата за Георгија Скутариота (κῦρ), а после његове смрти верена са Константином Цибином (κῦρ), са којим је имала и једно дете.²⁴⁵ Маријин брак и веридба указују да је она потицала из једне важне локалне породице, иако се она у другим византијским изворима скоро и не помиње.²⁴⁶ Атрибут κυρά, који стоји уз Маријино име, то додатно потврђује.

Бракови су по правилу склапани између припадника породица сличног друштвеног положаја, али имовински положај породица није нужно морао бити исти. Може се претпоставити да је женина породица, уколико је постојала нека разлика у том погледу, по правилу била имућнија од мужевљеве, јер је мушкарац кроз војну или цивилну, па и црквену службу, био у могућности да оствари додатне приходе, док је главни део женине имовине увек чинио мираз и оно што је наследила од родитеља и рођака. Михаило Хонијат истиче да су многи који су се могли подичити отменим пореклом или великим богатством желели да удају своју сестру или ћерку за његовог брата Никиту због његове успешне каријере.²⁴⁷ Један детаљ из живота потоњег епископа Вондице Лава Макроса, у време док је био на служби у канцеларији коринтског архиепископа Хрисоверга, такође показује колико је могућност остваривања успешне каријере била важна приликом склапања брака.²⁴⁸ У Апокавковом документу изричито је речено да је неки препредени клирик по имену Агиоагатитис сковао план да своју ћерку Ирину уда за Макроса зато што је схватио да

---

²⁴³ PD 25.

²⁴⁴ Сви подаци садржани су у три документа Охридске архиепископије: PD 25, 39, 48. Уп. табелу 1 у поглављу 2.3.4. овог рада.

²⁴⁵ PD 39.

²⁴⁶ О Артинима постоје само два податка из позног периода: PLP 1 (1445) и add. 1 (91358).

²⁴⁷ Choniatae Opera I, 350.26 sq.

²⁴⁸ Прича је сачувана у једној Апокавковој судској одлуци – Αποκαυκος (*Bees*) 13, а извесне допуне налазе се у писму митрополиту Ларисе (*ibid.*, 68). Из других извора знамо да је Лав-Манојло Макрис прво био хартофилакс у Лариси, потом у Охриду код Димитрија Хоматина, те да је у новембру 1227. године, или мало касније, постао епископ Веле (*cf. ibid.*, pp. 212–213).

ће образовани младић брзо напредовати у каријери, те да ће на тај начин постати имућан и угледан.²⁴⁹

Подаци о имовинском положају епирског и македонског племства крајње су оскудни. Такво стање извора на први поглед може изгледати парадоксално, с обзиром да се већина сачуваних докумената бави имовинским споровима. У охридским документима помиње се веома велики број опорука и брачних уговора, који би за дату тему били веома драгоцени да су сачувани, јер је њихов садржај био претежно економског карактера.²⁵⁰ Парничари су те документе судијама давали само на увид, али они нису преписивани у судску одлуку, па стога ниједан од њих није сачуван у целини. Као и у многим другим случајевима, они подаци који би за историчара данас били изузетно драгоцени, за састављача аката имали су само практичну и тренутну вредност, па није био заинтересован да их забележи. Упркос свему што је речено, фрагментарно сачувани подаци омогућавају нам да стекнемо представу о имовинском положају провинцијске аристократије. У том погледу, сигурно је најдрагоценији податак да је новчани део мираза Јелене Гавадонит из Верије износио 41 литру златног новца (2952 перпера), те да је њена породица имала значајне земљишне поседе. Породица Јелениног мужа (Еврипиоти) такође је била богата, али вероватно ипак не тако као Гавадонити.²⁵¹ У другим случајевима не говори се о вредности имања, али постоје показатељи богатства, као што је, на приме, зидање приватних цркава и манастира.

У овом раду локална аристократија биће анализирана са аспекта сваког од наведена четири критеријума, а резултати изложени у четири наредна поглавља. У првом поглављу анализираћу податке о титули *sevast* и почасним епитетима, од којих су најчешће коришћени *μεγαλοδοξότατος* и *μεγαλεπιφανέστατος*, јер су они

---

²⁴⁹ Cf. Αροκαυκος (*Bees*) 13.68-75: ὁ πατήρ δὲ ταύτης τῆς γυναικός ... εὐστομόν με παιδίον βλέπων, ὡς ἐκείνω ἐδόκει, καὶ χεῖρα εὐφροστέραν ἔχον περὶ τὸ γράφειν, καὶ σημεῖα παρέχων, ὡς ἐνομίζετο τοῖς πολλοῖς, ὡς προκόψας εἰς ἡλικίαν καὶ καταστάς ἀνὴρ εὐτελής καὶ εἰς βιωτικὴν εὐδρομίαν ὀρθοποδήσω καὶ πραγματικὴν περίσσειαν κτήσομαι καὶ γνῶστός κατασταθήσομαι τοῖς πολλοῖς.

²⁵⁰ Опоруке и брачни уговори најчешће су помињани документи, али се поред њих јављају и купопродајни уговори (о тој врсти докумената cf. *Parayanni*, Νομολογία I, 56), а једанпут и оснивачки ктиторски типик за приватну манастирску задужбину породице Пакуријан и њиховог зета Нићифора Куналиса из Верије. О типцима: С. *Galatariotou*, Byzantine Ktetorika Τυπικα: A Comparative Study, REB 45 (1987) 77–138; К. Α. *Manaphes*, Μαναστηριακὰ τυπικά-διαθήκαι, Athena 1970.

Број сачуваних брачних уговора током целе византијске историје изузетно је мали, без обзира на чињеницу да је њихова употреба била распрострањена од рановизантијског доба. О садржају брачних уговора в. детаљну расправу *Parayanni*, Νομολογία II, 32–94. С друге стране, сачуван је већи број опорука, које потичу искључиво из аристократског миљеа, и у више наврата су анализирани економски подаци које они садрже. За тестаменте из друге половине XI века в. горе, поглавље 2.1.1. За XIV в. cf. Actes de Vatorédi I, 344–361, no. 64 (текст и коментар тестаментa скутерија Теодора Сарандина).

²⁵¹ PD 25.

карактеристични за припаднике локалне аристократије у датом периоду (у списима Хоматина и Апокавка забележене су чак 44 личности). У другом поглављу указаћу на чињеницу да се у списима Хоматина и Апокавка јавља велики број припадника аристократских породица које су познате још из извора XI и XII века (70), али и на то да постоји велики број породица које су почетком XIII века сигурно припадале локалној аристократији, иако у ранијим изворима нису биле поменуте. У истом поглављу биће речи о родбинским везама успостављеним кроз склапање бракова. Треће поглавље бави се географским распоредом аристократских породица и селидбама из једног у други град/област, као и етничким саставом локалне аристократије. У завршном поглављу биће изнет синтетски поглед на улогу локалне аристократије у друштву и њен однос према другим друштвеним групама.

Циљ дате анализе је да се из новог угла сагледа провинцијско племство, а посебно да се пружи нова сазнања о развоју провинцијског града и саставу и пореклу градске елите.

2.2. Титуле и почасни епитети

Главни циљ овог поглавља јесте да се на основу просопографске анализе објасни друштвени положај и улога севаста и нисилаца почасних епитета *μεγαλοδοξότατος* и *μεγαλεπιφανέστατος* у првим деценијама постојања Епирске државе. Реч је о једном транзиционом периоду, у коме су многе појаве – на нивоу политичке идеологије, управе, друштвених односа, итд. – почеле да доживљавају постепену трансформацију, упркос томе што су се епирски владари тога доба, Михаило и Теодор Дука, старали да одрже стари систем или, ако то није било могуће, макар његов привид.²⁵² Преношење титула из центра ка провинцијама било је карактеристично само за титулу севаста и наведене почасне епитете, али не и за ниже титуле из доба Комнина (новелисим, куропалат, проедрос), које у провинцији не налазимо ни крајем XII ни почетком XIII века.²⁵³ Стога, овде треба размотрити историјат титуле севаста и сва три поменута почасна епитета, како би се боље разумела њихова појава у Епиру и Македонији и значај који су они могли имати за њихове носиоце.

Пре него што се упустимо у детаљну анализу, треба изнети две напомене. Прво, убрзо после периода којим се у овом раду бавимо, дакле од половине XIII века, мегалодоксотати и мегалепифанестати нагло се губе из историјских извора, вероватно не случајно, него зато што су ти почасни епитети изашли из употребе. Титула севаста не само да остаје у употреби до краја Византијског царства, него је и прешла његове границе и одомаћила се у Србији и Бугарској.²⁵⁴ Значај титуле, међутим, непрестано је опадао, што показује чињеница да је у листама Псеудо-Кодина она врло ниско рангирана, увек испод 75. места.²⁵⁵ Друго, појава да су високе титуле почеле да се

---

²⁵² Cf. *Prinzing*, Studien II, 96; *idem*, Verwaltungssystem im epirotischen Staat, 113–126; *Angold*, Administration, 127–138, сматра да је после 1204. године у Никеји дошло до битних промена у погледу карактера власти, али и да се не може говорити о прекиду континуитета са администрацијом доба Комнина. За дискусију о Принципговим и Анголдовим ставовима v. *F. Tinnefeld*, Summary of Discussion in Round Table Session, BF 19 (1993) 146. *Maksimović*, Македонија, 195–207, посебно 199 sq., доводи у питање мишљење да после 1204. године није дошло до већих промена у управном апарату у Македонији.

²⁵³ Један документ у коме се помиње неки куропалат (MM IV, 62–63) Делгер је датирао у 1233. годину, али је *Ahrweiler*, Smyrne, 128, показала да је документ из 1133. године.

²⁵⁴ *Максимовић*, Севаста, 137–147 (= *исти*, Византијски свет, 261–271); *Петров*, Севаст и протосеваст, ВВ 16 (1959) 52–64.

²⁵⁵ *Pseudo-Kodinos*, Traité des offices, 139.30; 302.4; 308.16 etc. *Stiernon*, Sébaste et gambros, 229, је сматрао да севаст у доба Палеолога више уопште није било достојанство, него сасвим одређена функција (ὀφφίκιον). Међутим, *Максимовић*, Севаста, 141 (= *исти*, Византијски свет, 265), сматра „да нема

додељују припадницима локалне аристократије тек пошто су већ престале да се додељују државним функционерима централне администрације, није карактеристична само за почетак XIII века, него је позната и из ранијих раздобља византијске историје. Тако се, на пример, у тзв. *Тебанском катастру* (половина XI века) појављују стратор и кандидат, иако су та достојанства престала да се додељују државним функционерима још крајем X или почетком, односно средином XI века.²⁵⁶ У једном документу из манастира Ивирон (1112) појављују се по један патрикије и протоспатарије, те четири проедра и чак осам магистара, сви припадници локалне аристократије из околине Солуна, иако су сва поменута достојанства реформама Алексија I изашла из употребе.²⁵⁷

2.2.1. Севастии

2.2.1.1. Титула севаста пре 1204. године

Титула севаста (σεβαστός) појавила се у оквиру опсежних реформи Алексија I Комнина (1081–1118).²⁵⁸ Пре његовог времена иста реч користила се искључиво као епитет уз титулу византијског василевса, као превод латинског *augustus*. У току три или четири деценије пре 1081. године, само неколико лица имало је част да буду проглашени севастима, међу којима је био и сам Алексије Комнин. Тиме, међутим, карактер овог епитета још није био суштински промењен, односно није постао титула. Алексије Комнин је укинуо све старе титуле осим *цезара*, а поред *севаста*, увео је низ других титула вишег ранга, чији је назив био изведен од исте речи: *севастократор*, *панперсеваст*, *пансевастоипертатос*, *протосеваст* итд. О поменутој реформи сведочи не само чињеница да старе титуле нагло нестају из извора и да се истовремено

правих доказа о одређеној функцији севаста“. Шта више, трансформација титуле у функцију у начелу би била врло необична појава: уп. *Максимовић*, Управа, 110, нап. 48.

²⁵⁶ Cadastre de Thèbes, 13.56, 14.79 (βασιλικὸς κληδιδάτος); 11.4.8, 18.69 (στράτωρ); о последњим поменима кандидата и стратора у изворима cf. *N. Oikonomidès*, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, Paris 1972, 298.

²⁵⁷ Actes de Docheiariou, no. 3; о реформама титула у време Алексија I: *Hohlweg*, *Beiträge*, 34–40. За друге примере сличне двама наеденим cf. *Cheynet*, *L' rôle de l' aristocratie locale*, 110.

²⁵⁸ О реформи Алексија Комнина v. *Hohlweg*, *Beiträge*, 34–40; *Magdalino*, *Manuel Comnenos*, 180 sq.; *Каждан*, *Состав*, 60 сл.; *Stiernon*, *Sébaste et gembros*, 227; *Острогорски*, *Историја Визнтије*, 346–347.

појављују нове, горепоменуте, него је и царева ћерка Ана оставила експлицитно сведочанство о томе.²⁵⁹

Титулу севаста у доба Комнина и Анђела најдетаљније је истраживао Л. Стиернон, према којем су носиоци титуле севаста до 1204. године у 90% случајева припадали „клану Комнина“.²⁶⁰ Стиернонове закључке допунио је и Александар Каждан у књизи о друштвеној структури „владајуће класе“ у Византији. Према Каждану, титула севаста припадала је највишем рангу (од укупно пет према његовој категоризацији) само у току владавине Алексија I, док 1118–1204 севаста припадају другом рангу. Кажданово истраживање значајно је зато што је он набројао породична имена свих севаста 1081–1204, и то тако што их је поделио у три временска раздобља (1081–1118, 1118–1180, 1180–1204).²⁶¹ Поређење листе севаста сваког од ова три периода са листом породица које су припадале клану Комнина показује да је 1081–1180 број севаста који нису припадали клану занемарљиво мали,²⁶² док је у периоду 1180–1204 године ситуација била потпуно промењена – од 40 наведених породичних имена само 6 је било у сродству са Комнинима. У време Исака II и Алексија III друштвени профил носиоца титуле севаста био је знатно промењен: уместо ближих или даљих рођака владарске породице, који су уједно били на високим војним функцијама, титула је у све чешће додељивана цивилним чиновницима. Иако су они често обављали важне државне функције, њихов друштвени положај није био такав да су могли склапати бракове са царевим рођакама.²⁶³

²⁵⁹ Alexias, 95–96; cf. *Hohlweg*, Beiträge, 34–40.

²⁶⁰ *Stiernon*, Sébaste et gambros, 222–243. Према Стиерноновој статистици (cf. *ibid.*, 229), 30% свих познатих севаста с краја XI и у току целог XII века припадало је роду Комнина, 40% породицама које су са њима биле у сродству, 20 % роду Дука, а само 10 % осталима. Листу породица које су припадале „клану“ дају *Kazhdan – Ronchey*, *Aristokrazia*, 303–305 (= *Каждан*, Состав, 170–172).

²⁶¹ *Ibid.*, 229–230, 233–234, 236–237 (исто, 109, 112, 114).

²⁶² Међу овим ретким породицама које Каждан наводи били су и Ксири. Уп. севаст Михаило Ксир, дука и анаграфевс теме Миласе и Меланудија: ММ 4, 324–325. *Ahrweiler*, *Smugne*, 129, сматра да је тај документ настао 1143, а не 1127. године, као што су мислили Миклошић и Милер.

²⁶³ Влахернске синодске листе из времена Манојла I Комнина показују да су у то време сви севаста, без иједног изузетка, припадали клану Комнина: Константин Комнин, Јован Таронит (RP 5, 307), Јован Кантакузин, Јован Анђео, Јован Кондостефан, Константин Палеолог, Андроник Каматир (PG 140, 177, датум: 12.05. 1157), Гуделије Цикандилис, Георгије Палеолог, Јован Дука, Алексије Петралифа, Исакије Дука, Алексије Рожер, Андроник Лапардас (PG 140, 236–237, 02.03.1166.), Теодор Ватац (BB 11(1904) 479, 30.01.1970.). Поједина лица се наводе у две листе, али су она наведена само у првој листи у којој се појављују. Неки од наведених достојанственика су били и зетови Комнина: cf. *Stiernon*, Sébaste et gambros, 222– 243. С друге стране, према сватогорским документима с краја XII века, севаста су врло ретко припадали клану Комнина: Нићифор Комнин (*Actes de Lavra I*, 65.14–15.77, 1184. година) и Теодор Даласин (*Actes de Lavra I*, 67.4.95, 1196. г.). Много више има примера за севасте из редова породица цивилних чиновника: Димитрије Торник (*Actes de Chilandar I*, 4.51, 1198.г.; *Actes de Chilandar I*, 5.44, 1199.г.), Никола Триписих (*Actes de Lavra I*, 67.1.92 и 68.1, оба 1196.г.), Јован и Михаило Велисариоти (*Actes de Lavra I*, 67.24.114, 68. 36, 1196.г.), Јован Сергопул (*Actes de Lavra I*, 67.105, 68.14–15, 1196.г.) и

О убрзаној девалвацији вредности титуле севаста, „највишем достојанству у Ромеја“ (μεγίστον παρὰ Ῥωμαίους ἀξίωμα), у последње две деценије XII века експлицитно говори историчар Никита Хонијат:

... и што је још горе, функције (αἱ ἀρχαί) су тада, за разлику од ранијег времена, биле на понуди онима који су желели да их купе. Свако ко је хтео могао је добити функцију и стећи највише достојанство које постоји у Ромеја. Нису, наиме, само људи са раскришћа и тргова, ситни мењачи новца и они који праве једра за бродове били почастивани титулом севаста, него су и Скити и Сирци, који раније нису били сматрани вредним ни да служе владарима [δεσπόταις], то достојанство затекли као робу која се купује за сребрњаке.²⁶⁴

Хонијат је, дакле, био огорчен зато што су ову узвишену титулу почели да добијају не само Византинци који су се бавили „недостојним пословима“ – трговци, занатлије и банкари – него и странци (вероватно се под Скитима подразумевају Бугари, а под Сирцима муслимани уопште). Стиче се утисак да број таквих лица није био мали. Треба уочити да се у наведеном цитату додељивање функција (ἀρχαί) директно повезује са додељивањем достојанства севаста (ἀξίωμα). Хонијат не наводи ниједног севаста који је на описани начин стекао титулу, али је на другом месту описао како је извесни Јован Спиридонакис са Кипра отишао у Цариград, где му је Алексије III брзо поверио дужност *чувара трезора* (φύλαξ τῶν ἔσω λεγομένων ταμείων), а потом и управника теме Смољани.²⁶⁵ Могуће је да је Спиридонакис заједно са функцијом управника теме стекао и титулу севаста, а да Хонијат то није поменуо, јер знамо да су у наредним деценијама севаста врло често били постављани на дужност тематских дука. Касније је поменути Кипранин устао против цара, што Хонијат види као логичну последицу погрешне политике да се високе функције додељују скоројевићима и странцима. Такве цареve поступке Хонијат објашњава – у маниру карактеристичном за

Теодор Месарит (Actes de Lavra I, 68.36, 1196.г.). О свим наведеним породицама в. *Каждан*, Состав, passim (према индексу).

²⁶⁴ Choniates, Historia, 483.59–484.65: ...καὶ αἱ ἀρχαί χειρόνως καὶ οὐχ ὡς πρότερον τοῖς πρίασθαι θέλουσι προύκειντο. ἦν οὖν τοῦ βουλομένου παντὸς χώρας ἀρχὴν ἀναζώσασθαι καὶ τοῦ μεγίστου παρὰ Ῥωμαίους τυχεῖν ἀξιώματος, οὐ μόνον τοίνυν οἱ ἐν τριόδοις καὶ ἀγοραῖς καὶ κολλυβισταὶ καὶ πράται τῶν ὀθονῶν σεβαστοὶ ἐτιμήθησαν, ἀλλὰ καὶ Σκύθαι καὶ Σύροι ὄνιον ἀργυρίων εὐραντο τὸ σεβάζεσθαι, τοῖς πρὶν ὑπηρετεῖσθαι δεσπόταις ἠδοξικότες.

²⁶⁵ Choniates, Historia, 534.63–72. Термин дука у тексту није употребљен, него једна од бојних описних фраза: τὴν ἀρχὴν τῶν Σμολένων χειρίζειν λαχόν. О Јовану Спиридонакису и о разлозима који су навели Алексија III да му повери ову значајну област в. *Радић*, Обласни господари, 216–222; cf. *Cheyne*, Bourgeoisie constantinopolitane, 92. О положају теме Смољани в. *Иванов*, Старини, 6–7; уп. *Радић*, Обласни господари, 218, нап. 10; ODB 3, 1919 (s.v. Smolenoi).

византијске историчаре – царевом лакомисленошћу и неспособношћу да управља државом, те лакомошћу његових најближих сарадника.²⁶⁶ Уствари, византијски цареви често су потезали за сличним решењима када би се државна каса испразнила, а управо то се десило и у време Алексија III Анђела.²⁶⁷

Хонијатов протест против девалвације титуле севаста и случај Спиридонакиса веома су значајни за разумевање титуле севаста у првим деценијама XIII века. У то време, извори помињу релативно велики број севаста, како у Никејском царству, тако и у држави епирских Анђела, али практично ниједан од њих није потицао из оних четрдесетак породица које су припадале клану Комнина. Њихова породична имена показују да је већина севаста потицала из породица цивилне аристократије, а остали из до тада непознатих византијских породица или су чак били странци (Албанци и Словени). Имајући у виду наведени цитат из Хонијатове *Историје*, може се претпоставити да су неки од њих достојанство севаста добили (или купили) у време Алексија III.²⁶⁸

Титула севаста, дакле, је крајем XII и почетком XIII века доживела суштински преображај – док је у време династије Комнина она била намењена искључиво људима из царевог блиског окружења (било да су то били цареви рођаци или функционери из централног управног апарата), у време Анђела постала је доступна и провинцијским функционерима, за које ће постати карактеристична у последњим столећима византијске историје.²⁶⁹

---

²⁶⁶ Cf.: Choniates, *Historia*, 484.66-68: ... ἡ τῶν βασιλικῶν φρενῶν ἐλαφρία καὶ τὸ πρὸς διοίκησιν ἀπροσφυές.

²⁶⁷ Cheynet, *Bourgeoisie constantinopolitaine*, 89–106.

²⁶⁸ Исак II и Алексије V Мурцуфл су такође, теоријски посматрано, могли додељивати титулу севаста. То, међутим, не изгледа реално, ако се узму у обзир тешке околности у којима су владали и, поготово, изузетно кратко време њихове владавине.

²⁶⁹ У доба Палеолога, положај и улога севаста били су потпуно промењени, тако да са севастима из доба Комнина више нису имали ништа заједничко. В. почетак овог поглавља и нап. 3. и 4.

2.2.1.2. Севастии у списима Димитрија Хоматина и Јована Апокавка

Из списка Димитрија Хоматина и Јована Апокавка познато је 15 *севаста* на територији државе епирских Анђела.²⁷⁰ Њихова породична имена показују да је 10 *севаста* потицало из породица из којих су током XI и XII века долазили државни функционери, по правилу цивилни, мада има и војних: Константин Аспијет Комнин, Димитрије Катафлорон, Алексије Педијадит, Георгије Педијадит, Василије Лизик, Стефан Гавра, Лав Мосхопул, Јован Кастамонит, Исак Тарон и Константин Мелисин. Пет *севаста* могу се сматрати *homines novi*, будући да њихова породична имена из ранијих извора нису позната (Јован Плит, Мавро Богданопул, Манојло Куварас и Григорије Камон) или нису наведена (*севаст Прибо*). При оваквом закључивању треба бити опрезан, јер је веома могуће да је затечено стање само последица оскудности сачуваних извора.²⁷¹ Навођење само личног имена, поготово у случају припадника виших слојева друштва и носилаца власти, јесте необично за прву половину XIII века, али ћемо у поглављу о *мегаленифанестатима* видети још примера, који су увек везани за средине у којима је словенско становништво чинило апсолутну већину.

*Велики логаријаст пансеваст*²⁷² Константин Мелисин заузимао је, како показује његова функција, највишу позицију међу познатим севастима у државном апарату Епирске државе у време Теодора Дуке. Његово име помиње се само у делимично сачуваном протоколу једне судске одлуке о разводу брака (*σπριείωμα διαζυγίου*),²⁷³ тако да њему не располажемо никаквим подацима.

²⁷⁰ Севастии су тада, као и у XII веку, понекад навођени као *πανσέβαστοι σεβαστοί*, а понекада као *σεβαστοί*. Стога се некада сматрало да су то биле две различите титуле. *Stiernon, Sébaste et gambros*, 231, први је показао да је ту реч о једној титули, што је касније углавном прихваћено: уп. *Максимовић*, Севастии, 141 (= *исти*, Византијски свет, 265). Међутим, *Ahrweiler, Smugne*, 140, је остала при гледишту да је реч о две различите титуле. Према мишљењу Арвелер (cf. *eadem, Sébaste*, 34) *пансеваст* је првобитно вероватно била титула, али је потом деградирала и постала само пратећи епитет титуле севаст. Уп. нап. 22.

²⁷¹ На пример, *Cheyret, Rouvoir*, 234, верује да би Богданопули могли бити у вези са Богданом, *топархом унутрашњих тврђава*, којег је Василије II одликовао титулом патрикија, а потом га Константин VIII ослепео, пошто је посумњао да је ковао заверу против њега: cf. *Skylitzes*, 357–358, 372.87–89.

²⁷² Ово је редак пример да је као титула наведено само *пансеваст*, јер се ова реч обично појављује само као пратећи епитет уз титулу *севаст* (уп. нап. 20). О великом логаријасту v. *R. Guiland, JÖB* 18 (1969) 101–113, посебно 108–113 (= *Guiland, Titres et fonctions*, no. XXI).

²⁷³ Поред Константина Мелисина, у исотм документу помињу се и јањински епископ Неофит и *мегалодоксотатос* Лав Маникаитис, а иза њих следи само *καὶ ἑτέρων*: *Αποκαυκος* (Bees), 1 (pp. 162–164, 57). О Мелисину: *Prinzing, Studien* II, 100–101.

Неколико *сeваста* обављали су функције тематских дука.²⁷⁴ Посебно место међу њима, у погледу хронологије, заузима скопски дука Константин Аспијет Комнин, јер је он једини деловао пре 1204. године (1193).²⁷⁵ Међу Аспијетима, који су били војничка породица јерменског порекла, за нас су посебно занимљива два официра с краја XII века, Константин и Алексије.²⁷⁶ Обојица су неславно завршили: Константина је ослепео Исак II (те се стога не може поистоветити са својим имењаком, скопским дуком из 1193. године), а Алексије се прогласио за цара у Филипопољу, али га је убрзо свргао бугарски цар Калојан.²⁷⁷ Поред Аспијета, још за четворицу *сeваста* може се претпоставити, мада не за сваког и поуздано утврдити, да су били тематске дукe: Димитрије Катафлорон (Крф, 1217. година), Алексије Педијадит (Крф, 1221–1223), Јован Плит, који је 1216. године био дука „негде у албанским областима“ (Принцинг), вероватно у Драчу или Кроји, а касније и у Верији, и Василије Лизик из теме Вагениције.²⁷⁸ Иако није увек експлицитно наведено да су ови људи обављали функцију дукe, то се може закључити на основу чињенице да су имали судске надлежности или зато што је употребљен неки описни израз (нпр. ἐπίτροπος τῆς χώρας).²⁷⁹ У ствари, једино се за Јована Плита сигурно зна да је био дука, на почетку своје успешне каријере у Албанији, а потом и у Верији. На крају је Плит постао *месазон* и *икиос* епирског владара Теодора Дукe, који му је доделио и титулу *паниперсeваста*. Групи *сeваста-дука* могао би се додати и Алексије Пигонит, за кога Хоматин само каже да је био дука Солуна 1234/1235 године (μεγαλυτέροχος δοῦξ), али не и да је био *сeваст*,²⁸⁰ међутим, у једном документу из 1240. године, уз његово име наведена је, поред функције дукe, и титула *сeваста*.²⁸¹

²⁷⁴ До сада је више пута истакнуто како су тематске дукe у ово време често имале титулу *сeваста* или почасни епитет *μεγαλοδοξότατος*: Ангелов, *Вопрос*, 60; *Prinzling, Studien II*, 87; *Angold, Government*, 251. Епитет *μεγαλυτέροχος* такође је био карактеристичан за дукe (в. крај овог поглавља).

²⁷⁵ PD 59.50; за хронологију в. *ibid.*, 141*; *Prinzling, Studien II*, 71. По његовом породичном имену рекло би се да је био у сродству са Комнинима, али изгледа да су се са њима ородили тек крајем века: Према *Каждан*, *Состав*, 170–171, Аспијети нису припадали клану Комнина.

²⁷⁶ *Каждан*, *Армяне*, 43–46 наводи 9 Аспијета из времена Комнина и Анђела (уп. *исти*, *Состав*, 93), али међу њима нема Константина Аспијета Комнина из акта Димитрија Хоматина.

²⁷⁷ *Choniates, Historia*, 428.42–50 (Константин), 465.23–29 и 627.76–94; уп. *Каждан*, *Армяне*, 46.

²⁷⁸ Димитрије Катафлорон: PD 36.44; за хронологију в. *ibid.*, 106*; cf. *Prinzling, Studien II*, 78. Алексије Педијадит: PD 41.6, 65.37; cf. *ibid.*, 114*; *Prinzling, Studien II*, 79–80. Јован Плит: PD 2.5, 29.9, 45.54, 105.29; cf. *ibid.*, 66*, 95–96*; о каријери Јована Плита в. *Prinzling, Studien II*, 57–58, 88, 97–99; уп. *Ферјанчић*, *Племство* 165–166. Василије Лизик: PD 44.6; *Prinzling, Studien II*, 53.

²⁷⁹ О поменутих изразима в. Ангелов, *Вопрос*, 58; *Максимовић*, *Управа*, 30; *Prinzling, Studien II*, 57. Уп. Хоматиново писмо-одговор Јовану Плиту, где су описане надлежности тематског дукe: PD 29.9–26.

²⁸⁰ PD 106.60; за хронологију в. PD, стр. 217*. Други пример за *μεγαλυτέροχος δοῦξ* в. *Αρκαυκος (Bees)*, 6.37.

²⁸¹ *Actes de Vatopédi I* 132, l. 5 (п. 14).

Наведени пример показује да ненавођење титуле или почасног епитета не значи нужно да они нису ни постојали, те да је могуће да их је састављач акта једноставно изоставио. Са друге стране, мало је вероватно да је титула неосновано дописана (исто важи и за почасни епитет). Стога се, начелно говорећи, приликом тумачења текстова може следити следећи принцип: навођење титуле значи да је она постојала, а њено изостављање не мора значити да је није било. Можемо се запитати да ли је рођак Алексија Пигонита, Константин Пигонит, који је 1220. године био дука Верије,²⁸² или било који други познати дука из тог времена, имао титулу севаста, иако она није наведена? За свих пет севаста о којима је до сада било речи карактеристично је да се ниједан не појављује као страна у спору, него као судија или можда члан судског већа, слично као што је то био и горе поменути Константин Мелисин. На крају, поменимо да је у својству тематског дуге судску функцију можда обављао и севаст Прибо из Скопља. Он се Хоматину обратио писмом, у коме је описао случај убиства у који је наводно био уплетен јереј Драгомир.²⁸³

У једном акту Јована Апокавка међу актерима који су потицали из аристократских породица нашла су се и два севаста: *протокендарх* Јован Кастамонит и Исак Тарон.²⁸⁴ Реч је о имовинском спору, у који су, поред њих двојице, били умешани и двојица браће Пир, Алексије и Лав (*μεγαλοδοξότατοι*).²⁸⁵ Кастамонит и Тарон били су официри: Кастамонит је имао чин *протокендарха*,²⁸⁶ а Тарон је „некада држао у пронији“ (*εἰς πρόνοιαν τῷ τέως κατέχων*) једно цело село у близини Аетоса и део другог села.²⁸⁷ Ови Апокавкови подаци веома су значајни, зато што се ни за једног севаста из Хоматинових списа не може утврдити да је служио у војсци.

У актима Димитрија Хоматина четири севаста јављају се као страна у спору: Лав Мосхопул, Стефан Гавра, Мавро Богданопул и Георгије Педиадит. Мосхопул је тражио раскид брака са ћерком покојног Стефана Гавре, тврдећи да је у време Стрезове владавине био приморан да се ожени. Сличан је био и случај Мавра Богданопула, кога је *μεγαλεπιφανέστατος* Георгије Шкора (*Γεώργιος ὁ Σκώρης*) из Дебра оптужио да га је

²⁸² PD 89.48: *μεγαλοδοξότατος* δοῦξ; cf. PD 127.6-7; cf. *Prinzing*, Studien II, 55–57. Уп. следеће поглавље.

²⁸³ ... διεκόμισε [ἱερεὺς Δραγομηρὸς] δὲ ἡμῖν καὶ γραφὴν τοῦ πανσεβάστου σεβαστοῦ κυροῦ Πρίμπλου ἀφηγουμένην, ὅπως συνέβησαν τὰ τῆς ὑποθέσεως (PD 76.10-11). О аргументима у прилог томе да је Прибо био тематски дука cf. *Prinzing*, Studien II, 73–75.

²⁸⁴ *Apokaukos* (Bees): 3 (pp. 58–59, 169).

²⁸⁵ О њима двојици ће више речи бити у следећем поглављу.

²⁸⁶ Новелом из 996. године Василије II је протокендархе уврстио међу *δυνατοί*, јер се сам „уверио да то они заиста јесу“ (... *προστίθεμεν δὲ καὶ πρωτοκεντάρχους* καὶ γὰρ τούτους δυνατοὺς ἤδη πραγματικῶς διέγνωμεν).

²⁸⁷ Реч је о селима *Ἀνιπτοχώριον* и τὰ *Ὀστύλα*: cf. TIB 3, 103.

приморао да склопи брак са његовом сестричином или братаницом (ἀνεψιά), која је тада имала само десет година.²⁸⁸ Склапање брака под принудом није било необично, несумњиво зато што је брак могао донети велику материјалну корист.²⁸⁹ Поставља се, међутим, питање, на који је начин Богданопул успео да присили једног угледног и највероватније богатог и утицајног грађанина да склопи брак против своје воље. Принцинг сматра да је Богданопул можда био дука „теме Дебар,²⁹⁰ али је, по мом мишљењу, то мало вероватно.²⁹¹

Приликом једног Хоматиновог боравка у Верији севаст Георгије Педијадит је са неколико других веријских архоната покушао да на суду оспори тестамент свог шурака Георгија Еврипиота, који је велики део имовине оставио својој законитој жени Јелени Гавадонит, а готово ништа својој бројној породици (браћи, сестри и њиховој деци). Георгије Педијадит је, дакле, на суду заступао интересе своје малолетне деце.

Пошто се сви наведени севастии појављују у улози приватних лица, на основу садржаја аката не може се закључити да ли су они обављали неку јавну функцију, али сматрам да је то врло вероватно. У прилог томе говори и чињеница да су Гавра и Педијадит припадали породицама из којих су потицали многи војни, цивилни и црквени функционери.²⁹² Већ смо видели да је један Педијадит вероватно био дука на Крфу у време Теодора Дуке, а добро је познато да је до 1219. године крфски митрополит био Василије Педијадат. Поред севаста Стефана, познат је још један Гавра, μεγαλεπιφανέστατος Григорије, који је био προϊστάμενος τοῦ χωρίου Βόδανες,²⁹³ у близини Прилепа. Управо његов случај индикативан је за питање о коме је овде реч. Поменута функција Григорија Гавре поменута је у PD 23, али се у PD 134 он појављује само као сведок свог рођака севаста Стефана Гавре. Дакле, да акт PD 23 није сачуван, и

---

²⁸⁸ PD 124.

²⁸⁹ *Laiou, Sex, Consent and Coercion*, 145–155, разматра неколико сличних случајева, али не и случај Мавра Богданопула.

²⁹⁰ Уколико је реч *тема* уопште овде употребљена као технички термин, а не као пуки географски појам, онда је тему Дебар могао основати тек Теодор Дука, будући да се она не помиње у *Partitio Romanie*: cf. *Prinzing, Studien II*, 63–64.

²⁹¹ Богданопул није морао бити дука да би присилио Скуру на женидбу, што показује случај једне жене, која није могла бити функционер, а извршила је сличну врсту присиле. Према једном Апокавковом акту, Теодора Инданова, „прва жена“ у месту Малена (Θεοδώρα ἡ τοῦ Ἰνδανοῦ, προτεύουσα ἐν τῇ Μαλαίνῃ), присилила је осамнаестогодишњег чтеца Јована на женидбу са неком старијом женом. Пошто Јован на то није хтео да пристане, бачен је у тамницу: cf. *Αροκαυκος (Bees)*, 19 (pp. 79–81). Према једном запису из 1285/1286. године, Малена је била δροῦγγος, а њен положај нам није познат: cf. *Prinzing, Carev dvor*, 220–221. Апокавк Малену помиње још једанпут: *Αροκαυκος (Bees)*, 53.44 (p. 44).

²⁹² *Κаждан, Состав*, 92, 139 итд. (Гавре), 95, 119 итд. (Педијадити).

²⁹³ За село сличног имена у околини Прилепа cf. *Kravari, Villes et villages*, 239.

за њега би постојала дилема да ли је обављао неку функцију или не. Случај Григорија Гавре није усамљен, али ће о другима бити речи нешто касније.

Случај севаста Григорија Камона имао је велики значај како за њега самог, тако и за друге политичке актере на Балканском полуострву. Пошто се развео од своје прве жене, ћерке архонта Албанона Ђина Прогона (ἄρχων τοῦ Ἀρβάνου Γίνης ὁ Πρόγονος), склопио је брак са Комнином, ћерком Стефана Првовенчаног и ћерке Алексија III Евдокије, која је претходно била удата за Ђиновог брата Димитрија. Пошто су појединци сматрали да је Камонов други брак био незаконит, Хоматин је у вези са тим случајем 1216. године написао чак три писма-одговора (ἀποκρίσεις): самом Григорију Камону, севасту и дуки (Кроје или Драча) Јовану Плиту и, на крају, епископу Кроје. Статус севаста Григорија Камона у науци је тумачен на различите начине.²⁹⁴ Оно што сигурно знамо јесте да је после 1216. године, када је Теодор Дука успоставио власт над освојеним албанским територијама, Камон био потчињен новопостављеном управнику области. На то, наиме, указује чињеница да је о браку Камона и Комнине судио севаст Јован Плит, вероватно у својству дуче Кроје или управитеља шире области, чији је центар можда био у Драчу.²⁹⁵ На основу познатих података могу се назрети обриси каријере севаста Григорија Камона. Свакако да је он крајем XII и почетком XIII века био је један од главних албанских великаша. Титулу севаста могао је стећи једино пре 1204. године, будући да ју је могао добити само од византијског цара. О Камоновом значају сам по себи говори податак да је био ожењен ћерком српског великог жупана Стефана Немањића. Нема сумње да му је било веома стало до тог брака, будући да се „по закону“ развео од своје прве жене, ћерке Димитрија Прогона, да би се оженио Комнином. Може се претпоставити да су противници тога брака, који су питање његове законитости покренули пред надлежним судом, били Прогони, који су се са Камоном борили за превласт у тој области.

У то време Григорије Камон није био једини севаст који је припадао негрчким етничким групама, већ су то били и севаст Прибо из Скопља и Мавро Богданопул из Дебра, обојица очигледно словенског порекла. Области у којима се они помињу претежно су биле насељене словенским становништвом, што показују имена других

---

²⁹⁴ *Ферјанчић*, Албанци, 289–290.

²⁹⁵ *Prinzing*, Studien II, 57. На то место Јован Плит је вероватно постављен одмах пошто је Теодор Дука успоставио власт у тим областима. До тога је дошло пошто је Теодор Дука претходно у планинским областима Албаније потукао војску латинског цара Петра Кургенеа, који се, после крунисања у Италији, из Драча упутио ка Цариграду: *Acropolites*, 25–26; *Nicol*, Despotate, 50–51; *Острогорски*, Историја Византије, 406

жителя тих области. Не може се, међутим, поуздано утврдити да ли постоји веза између ових севаста с краја XII и почетка XIII века са севастима с краја XIII и почетка XIV века, који су описани као вође етничких група насељених на територији Царства.²⁹⁶ Када Хонијат говори о странцима, „Скитима“ и „Сирцима“, односно Словенима и муслиманима, он мисли на појединце који су били довољно имућни да могу да купе титуле.²⁹⁷ С друге стране, подаци о севастима из Хоматинових аката указују на то да су они потпуно били интегрисани у византијски државни апарат. За Приба смо већ рекли да је по свој прилици обављао судску дужност у Скопљу, те да је можда био и дука. Видели смо и да су Камонов случај разматрали не само архијереји Цариградске патријаршије (епископ Кроје) и Охридске архиепископије, него и цивилни суд севаста Јована Плита. О Мавру Богданопулу ништа се одређено не може рећи, али је врло вероватно да је и он био судеоник у власти у Дебру, те да му је пре 1204. године са титулом севаста вероватно била додељена и нека функција. Како би се иначе другачије могло објаснити да је приморао једног *мегалепифанестатог* на брак који овај није желео?

Чињеница да је међу севастима с краја XII и почетка XIII века на територији Епирске државе било Словена и Албанаца, нимало нас не изненађује, будући да су ове две етничке групе, уз Влахе и наравно Грке, чиниле велики део локалног становништва.²⁹⁸ Можда се већ крајем XII, а не тек крајем XIII века, као што је показала Х. Арвелер, развила пракса додељивања титуле севаста најистакнутим људима из ових етничких скупина.²⁹⁹ Стицањем титуле они су учвршћивали своје односе са централном влашћу у Цариграду, при чему су преузимали одређене обавезе (функције?), али и стицали велике повластице. Нема разлога да се верује да се однос централне власти према водећим људима етничких група суштински разликовао од њиховог односа према локалној аристократији уопште.³⁰⁰ Иако су крајем XII и током целе прве половине XIII века многи градови Епира и Македоније врло често мењали господаре, који су припадали различитим етничким групама, ништа не указује да је припадност одређеној етничкој групи имала кључну улогу приликом склапања савеза између нових господара и локалне властеле. Доласком Бугара, Латина, Епираца или

---

²⁹⁶ *Ahrweiler, Sébaste*, 34–38, наиме, разматра ту врсту севаста само у поменутом периоду; cf. *Stiernon, Sébaste et gambros*, 229.

²⁹⁷ Текст је цитиран и преведен у овом поглављу, в. горе.

²⁹⁸ *Osswald, Ethnic composition*, 125–154.

²⁹⁹ В. горе, нап. 46.

³⁰⁰ *Cheyne, L' rôle de l' aristocratie locale*, 110–112, је на неколико примера врло језгровито описао однос између централне администрације и локалне аристократије. Cf. *Neville, Authority*, посебно 99–118.

Никејаца поједини припадници властеле сигурно су трпели велике губитке, од којих се неки можда никада нису могли опоравити, други су се уздизали и постајали моћнији, али је највећи део вероватно успевао да задржи положај који је имао пре тога.

2.2.2. Почасни епитети

Колико је мени познато, до сада је једино Никос Икономидис, посветио више пажње епитету *μεγαλοδοξότατος*. Икономидис је овај епитет анализирао на основу бројних извора из XII и XIII века, али при том није могао да узме у обзир два акта из архива манастира Лавре из 1196. године, који у време појављивања његове студије још нису били објављени, као ни списе Јована Апокавка и Димитрија Хоматина.³⁰¹ О епитету *μεγαλειφανέστατος* писано је још мање, па се може рећи да су изношена само успутна запажања. Због врло раширене употребе та два епитета у списима охриског и навпактског архијереја, они ће овде бити детаљно анализирани. Да би се, међутим, њихов значај и друштвени положај оних који су их имали крајем крајем XII и почетком XIII века могли боље разумети, неопходно је прво разумети шта су ти епитети значили у доба Комнина. Стога ће епитети *мегалепифанестатос* и *мегалепифанестатос*, као горе титула севаст, прво бити анализирани за раздобље пре 1204. године, а потом у Хоматиновим и Апокавковим списима. Ово поглавље биће завршено кратком белешком о епитету *μεγαλυπέροχος*, који је у списима Хоматина и Апокавка знатно ређи од друга два епитета.

2.2.2.1. Почасни епитети *μεγαλοδοξότατος* и *μεγαλειφανέστατος* пре 1204. године

У византијским изворима придев *μεγαλειφανέστατος* јавља се крајем XI века, када је заменио епитет *ἐπιφανέστατος*, који је коришћен још од IV века као еквивалент латинском *excellentissimus*, и то углавном за припаднике царске породице.³⁰² Епитет *μεγαλειφανέστατος* јавља се како у званичним документима, тако и у писмима

³⁰¹ *Oikonomidès, Pronoia au XIIIe siècle, 163–167.*

³⁰² *Guilland, Titres et fonctions, III, 196.*

Теофилакта Охридског.³⁰³ У синодској листи из 1094. године овог епитета нема, али га потом налазимо у четири од шест сачуваних листа насталих 1147–1170. године.³⁰⁴ Други епитет који нас овде интересује, *μεγαλοδοξότατος*, познат је већ у X и XI веку, али се у то доба по правилу користио само приликом обраћања страним владарима.³⁰⁵ Високим цивилним функционерима почињу да се додељују у време Јована II и Манојла I Комнина, што потврђују писма Теодора Продрома и Георгија Торника,³⁰⁶ једна повеља³⁰⁷, те једна синодска листа (1157)³⁰⁸. Од свих наведених извора поменуте синодске листе из времена Манојла Комнина јесу најзначајнији извор за проучавање ова два почасна епитета.

Проучавајући поменуте листе, Стиернон и Магдалино су запазили да постоји одређена недоследност у коришћењу два почасна епитета.³⁰⁹ Тако је, примера ради, у листи из 1157. године *мегалепифанестатом* Николи Зонари дата предност у односу на осталу тројицу са истим почасним епитетом, који су уз то још имали и титулу *протокуропалата*. Слична појава запажа се и у листи из 1166. године, где се *протоновелисимоипертатос* Михаило Агиотеодорит налази испред друге двојице *протоновелисимоипертата* (Василија Каматира и Теодора Пантехна), који уз ову титулу имају и почасни епитет *мегалепифанестатос*. Иако стога може изгледати да место носиоца почасних епитета *мегалодоксотатос* и *мегалепифанестатос* у синодским листама није увек најпрецизније одређено, чињеница је да одређена јасна

³⁰³ Ἐγγράφα Πάτμου I, 49.266 (*протоновелисим* и *логотет секрет*, чије име није наведено, 1088. г.); MM VI, 93 (куропалат и претор Пелопонеза и Хеладе, 1094. г.); Theophylaktos, Epistulae, 16.4, 20.2 (*протосеваст* Тарханиот), 21.13 (Евматије, највероватније Макремволит), 43.2 (Теофилакт Ромеј), 81.2, 92.2 (Григорије Таронит); 86.3 (Јован Вријеније); cf. *ibid.*, 67.29 τῆ σῆ μεγαλεπιφανεία (Григорије Каматир); cf. *ibid.*, 108.3 (ἐπιφανέστατος Макремволит, архонт Преспе). Cf. Grünbart, Anrede, 105, 235, 299.

³⁰⁴ Magdalino, Manuel Comnenos, 501–509, даје табеларни приказ свих 7 сачуваних влахеранских синодских листа из доба Комнина, са именима учесника синода и њиховом титулом, рођачким везама са царском породицом и функцијом. Имена 7 мегалепифанестатих су следећа: синод од 26. 02. 1147. године (Василије Пекулис), 12. 05. 1157. (Николај Зонара, Михаило Каматир, Теодор Пантехнис и Илија Вурцис), 06. 03. 1166. (Јован (?) Макремволит и Теодор Пантехнис, који је већ забележен на претходној листи) и 30. 01. 1170 (Василије Каматир, који је на претходној листи био протоновелисим, Теодор Пантехнис, који се јавља и на претходне две листе, и Андроник Кападок).

³⁰⁵ Grünbart, Anrede, 152. У том значењу он се наводи у листи Константина Порфирогенита, De serenoniis II 46 (= Reiske, 679.5) и у писмима Николе Мистика и Михаила Псела. Према Гринбарту (*loc. cit.*), епитет је у то време само једанпут употребљен у обраћању византијском функционеру.

³⁰⁶ Адресати које ова два писца ословљавају епитетом *μεγαλοδοξότατος* су дука теме Тракисијанаца Алексине Гифард, *βομοφύλαξ* и *ἐπὶ τῶν οἰκειακῶν* Теодор Пантехнис и *βομοφύλαξ* и *ὀρφανοτρόφος* Алексеј Аристин: cf. Grünbart, Anrede, 105–106, 235, 252.

³⁰⁷ *Ibid.*, 106, n. 229.

³⁰⁸ На листи су наведена 4 *мегалодоксотата*: *велики логаријаст секрет* и *протонотар* Јован, *епи ту каниклиу* Теодор Стипиот, *мистик* Нићифор Ворвинос и *велики друнгарије* Јован Макремволит.

³⁰⁹ Stiernon, Sébaste et gambros, 225–226, n. 23; Magdalino, Manuel Comnenos, 183–184.

правила постоје – они су они увек ранжирани испод *сeвaстa* и више или једнако од *протокуропалата*.³¹⁰

Однос између почасног епитета и званичне титуле није прецизно дефинисан. Од 7 *мегалепифанестатих* који се јављају на листама, четворица уз епитет имају и титулу (1157. године *протокуропалат*, а 1170. *протоновелисимоипертат*), док код осталих она не постоји. Од 4 *мегалодоксотата* из 1157. године један је имао титулу *протоновелисима*, док су остали без титуле.

Оба епитета, као што су већ истакли Стиернон и Магдалино, била су намењена цивилним функционерима.³¹¹ Сачуван и печат *вeстиијa* Епифанија Артавазда, на коме је уз име и функцију дописан и епитет *μεγαλεπιφανής*.³¹² Колико ми је познато, овај пример је јединствен, а ако и није, онда је свакако веома необичан, јер почасне епитете ретко налазимо на печатима или у потписима функционера.³¹³ Наиме, почасни епитети коришћени су искључиво приликом директног обраћања лицу које је било удостојено неког од тих епитета или када се дотиично име помињало у трећем лицу. Пример овог печата, иако изгледа да је усамљен, и синодске листе, на којима епитети најчешће имају улогу титуле, показују да су почасни епитети били на путу да буду озваничени. Пошто се то ипак није десило, најбоље их је окарактерисати као полувзваничне предикате.³¹⁴

Како објаснити потребу за увођењем почасних епитета и њихову релативно велику распрострањеност? У време настанка епитета *мегалепифанестатос* и *мегалодоксотатос* титула *сeвaстa* била је недоступна онима који нису били у сродству са Комнинима, па је постојао велики јаз између титуле *сeвaстa* и *новелисима*. С друге

³¹⁰ Недоследност постоји и у употреби титула: тако је, примера ради *примикирије Вардариота* Василије Трипсих на листи од 30. 01. 1170. године имао титулу *протоновелисима*, а само 18 дана касније *новелисима*.

³¹¹ У свим синодским листама епитет *μεγαλεπιφανέστατος* наведен је уз имена разних цивилних функционера централне администрације: *πρωτασηκρήτης, ἐπὶ τῶν δεήσεων, νομοφύλαξ* и *ἐπὶ τῶν οἰκειακῶν, φύλαξ, ἑπαρχος, πρῶτος δικαιοδότης*, и *ἐπὶ τῶν οἰκειακῶν, μέγας λογαριαστής*. За све поменуте функције, осим *φύλαξ* и *ἐπὶ τῶν οἰκειακῶν*, в. одреднице *А. Каждана*, са основном литературом: ODB I, 624 (дикеодот), 705 (епарх), 724 (*ἐπὶ τῶν δεήσεων*); II, 1244 (логаријаст); III, 1491 (номофилакс), 1742 (протасикритис). О (великом) логаријасту и *ἐπὶ τῶν δεήσεων* cf. *Guilland, Titres et fonctions*, XXI (Logariaste), XXII (Maître des Requêtes). Са друге стране, у писмима се помињу и провинцијски функционери који су имали тај почасни епитет (уп. нап. 3), али су они знатно ређи.

³¹² *Laurent, Corpus des sceaux* II, 368–369 (nr. 713): *Ἐπιφανίου σφραγίς ἐξ Ἀρταβάσδων μεγαλεπιφανοῦς τε βεστιαρίου*. Печат је датиран у половину XII века, дакле исто време када су настале и синодске листе. Разлог зашто је епитет у позитиву, а не у суперлативу, као што је уобичајено, у вези је са версификационим правилима – осмсложна реч не може бити употребљена у дванаестерцу, у коме се цезура по правилу налази иза петог или седмог слога.

³¹³ Cf. *Ibid.*, 403 (nr. 772), друга половина X века: појава епитета *πανεύφημος* (ῥαίκτωρ) на печату у коментару се тумачи као „*révélateur de la manie triomphaliste du parakoimène [= Василиј Лакапин ?]*“.

³¹⁴ То је већ учињено у једној успутној напомени: cf. *O. Kresten – A. E. Müller, Die Auslandsschreiben der byzantinischen Kaiser des 11. und 12. Jahrhunderts*, BZ 86–87/2 (1993–1994) 427, n. 12.

стране, титула *новелисима* и ниже од ње биле су резервисане за цивилне чиновнике, чији је значај тада нагло почео да опада. Припадници неких војничких родова, те најугледнијих цариградских цивилних породица налазили су се у међупростору, и њима није одговарала ниједна титула из новог система. Стога се вероватно појавила потреба да они буду почаствовани неким звучним епитетима, којима би био истакнут њихов статус. На такву реконструкцију упућују породична имена најранијих познатих *мегалепифанестата*, оних из епистолара Теофилакта Охридског: од 6 наведених 4 су била део клана Комнина (Вријенији, Тарханиоти и Таронити и Каматири), а од њих само су Каматири били породица цивилних чиновника, док су остали припадали војничкој аристократији.³¹⁵ Доцније, у време Јована II, када се клан Комнина већ потпуно искристалисао, а титула севаста постала доступна и даљим царевим рођацима, почасни епитети почели су да се користе за највише цивилне функционере. Половином XII века епитети су били додељивани припадницима аристократских цивилних породица.³¹⁶ За обављање цивилних функција неопходно било претходно стећи релативно високо образовање, које је увек било доступно само малобројнима, који су по правилу потицали из одређеног друштвеног миљеа, односно из ограниченог броја породица. То виђење потврђено је и чињеницом да је од познатих *мегалепифанестата* и *мегалодоксотата* по неколико потицало из истог рода – 3 (или 4?) Макремволита и 3 Каматира.

У архиву манастира Лавре на Светој Гори сачувана су два документа која садрже још више података драгоцених за проучавање *мегалепифанестатих* и *мегалодоксотатих* него синодске листе из времена Манојла Комнина. Документа, иначе сачувана у оригиналу, представљају записнике са четири судска рочишта која су била одржана у мају и јуну 1196. године у Цариграду. Спор је вођен између Лавре, коју је представљала седмочлана делегација састављена од монаха манастира, и три канцеларије централне администрације, састављене од разних функционера, који су

---

³¹⁵ Симптоматично је да се за *Каждан*, Состав, 170–171, колебао да ли Тарханиоте и Каматире уопште треба сматрати делом клана. Основни подаци о свим поменутих породицама чији су припадници имали епитете *мегалепифанестатос* или *мегалодоксотатос* (осим Ромеја, који такође вероватно нису били нови људи, ако имамо у виду Евстатија Ромеја из средине XI века) могу се наћи у *Каждан*, Состав, passim; cf. ODB, одреднице (са допунском литературом) о Вурцисима (1, 317), Вријенијима (1, 328), Каматирима (2, 1098), Макремволитима (2, 1272), Таронитима (3, 2012) и Тарханиотима (3, 2011).

³¹⁶ *Magdalino*, Manuel Comnenos, 183, је приметио да је у листама из времена Манојла Комнина у односу на једину сачувану листу из времена Алексија I наведен знатно повећан број наведених функција, што би могло да значи да је чиновнички апарат повратио значај који је некада имао. Велика већина помеутих функција биле су цивилне.

имали различите титуле и обављали различите функције. Сви ти функционери, осим извесног Демета, потицали су из породица које су током XI и XII века дали мањи или већи број цивилних чиновника.³¹⁷

Анализом документа из архива Лавре може се закључити да су државни функционери крајем XII века на хијерархиској лествици били распоређени према следећој шеми: *(прото)севаст – мегалиперохос протоновелисимоипертат – мегалодоксотатос протоновелисимоипертат / протоновелисим / новелисим – мегалепифанестатос – куропалат*. Изгледа да је место цивилних функционера који су били почаствовани епитетима *мегалодоксотатос* и *мегалепифанестатос* у званичној хијерархији централне администрације до краја XII века било прецизно дефинисано. Хијерархијски распоред који смо запазили и раније током XII века *севаст – мегалодоксотатос – мегалепифанестатос* је не само сачуван, него још прецизније дефинисан. Разлика између почасних епитета *мегалодоксотатос* и *мегалепифанестатос* јасније је изражена, у корист епитета *мегалодоксотатос*, чије носиоце крајем XII века затичемо на високим судским и административним положајима. Њихов друштвени профил и хијерархијски положај чини се да није много промењен у току друге половине XII века. С друге стране, епитет *мегалепифанестатос* изгубио је на значају и претежно је био намењен царским секретарима, односно цивилним чиновницима нижег ранга.

У два документа из 1199. године – један патријарха Јована Каматира, а други „цивилних судија“ у Цариграду – говори се о *мегалепифанестату киру* Алексију Капандриту, који је прво био у браку са ћерком *кира* Теофана Провате, а потом и *севаста* Константина Војоана из Драча.³¹⁸ Тај Капандрит био је провинцијски аристократа из Епира (Колоније, Драча или Девола), а не чиновник централне администрације, као остали о којима је у овом поглављу до сада било речи. Његов пример, иако можда усамљен, показује да је почасни епитет *мегалепифанестос*, као и титула *севаст*, коју је носио његов таст, постала карактеристична за провинцијску аристократију још пре 1204. године, мада су великом броју у провинцији забележени тек у списима Димитрија Хоматина.

---

³¹⁷ Тако макар изгледа ако судимо на основу *Каждан*, Состав, *passim* (према индексу), а поједине породице имају одредницу у ODB. Каждан није евидентирао ни Агиоанаргирите, али данас је познато да се то породично име појављује на печатима XI века, а претпоставља се да је то цариградска породица: *Cheynet*, *Bourgeoisie constantinopolitane*, 94. За породична имена в. табелу in *Actes de Lavra I*, p. 348.

³¹⁸ PG 119, 889–896.

2.2.2.2. Почасни епитети *μεγαλοδοξότατος* и *μεγαλεπιφανέστατος* у списима

Димитрија Хоматина и Јована Апокавка

Димитрије Хоматин и Јован Апокавк оставили су сведочанства о постојању великог броја достојанственика са почасним епитетом *мегалодоксотат* (22) и *мегалепифанестат* (10). Између њих и функционера са истим епитетима из XII века постоје одређене сличности, али су разлике још веће. Хијерархијски однос између ове две групе остао је исти као и у претходном периоду, јер је очигледно да *мегалодоксотати* заузимају више положаје од *мегалепифанестата*. Исто тако, бројни примери показују да су *севаст* рангирани изнад *мегалодоксотата*, али се између њих не може увек повући јасна граница. Описан хијерархијски однос на релацији *севаст* – *мегалодоксотат* – *мегалепифанестат* најбоље се може уочити на примеру тематских дука. Наиме, само су прва два достојанства из наведеног низа припадала дукама, док се *мегалепифанестати* никада нису налазили на тој функцији.³¹⁹ Сигурно је да су речену функцију у Верији обављали следећи *мегалодоксотати*: Теодор Вестарх (δουκικήν ἐπιτροπήν ἐνεργῶν)³²⁰ и Константин Пигонит (μεγαλοδοξότατος δοῦξ Βερροίας и πρὸ ὀλίγων τὰ ἐν Βερροία ὀρισμῶ δεσποτικῶ διεξαγαγὼν ἐν τῷ τὴν δουκικήν ἐκεῖσε διεξῶσθαι ἀρχήν),³²¹ а у Вели Нићифор Микарис (δοῦξ τοῦ τόπου)³²². Сва тројица обављала су судску функцију, што није неочекивано, будући да је познато да су оне биле у надлежности дука. И други *мегалодоксотати*, међутим, за које не знамо да ли су били дуке, обављали су судске функције, као на пример Лав Маникаитис³²³ и Хоматинов рођени брат Стефан.³²⁴

³¹⁹ Ангелов, *Вопрос*, 60, је погрешно тврдио да су дуке понекад своје име „украшавали“ епитетом *мегалепифанестатос*, будући да тог епитета нема ни у једном примеру који он наводи. С друге стране, Ангелов, нав. место, и *Prinzing*, *Studien* II, 87, n. 219 су тачно запазили да су за дуке одмах после 1204. године били карактеристични епитет *мегалодоксотатос* и титула *севаст*.

³²⁰ PD 105.30-32; cf. *Prinzing*, *Studien* II, 58–59. О ὑπομνήματα v. *Darrouzès*, *Ἐπιτομὴ*, 362 sq., 399–426. Пре Вестарха случај је испитивао и његов претходник, севаст и дука Јован Плит, чију је писану одлуку Кондос такође имао.

³²¹ PD 89.45-48; cf. *Prinzing*, *Studien* II, 55–57. У другом акту је потврђено да је Пигонит био дука, али он се у том случају нашао у улози оптуженог: cf. PD 127, посебно 5-9.

³²² PD 83, посебно 22-27. *Prinzing*, *Studien* II, 85, напомиње да се у другим изворима Вела не помиње као центар посебне административне јединице, те да се стога постојање теме Веле мора прихватити са резервом.

³²³ У једном делимично сачуваном протоколу Маниакитис се наводи као σύνεδρος: Αροκαυκος (Bees), 1 (стр. 162 – 164, 57).

³²⁴ Да је Стефан обављао судску функцију може се закључити на основу његовог питања и Хоматиновог одговора. PD 18.3-5: Μεγαλοδοξότατε, περιποίητέ μοι αὐτάδελφε, κύρ Στέφανε, ἡρώτησας ἡμᾶς διὰ γράμματός σου, εἰ ἔξεστι μίγντα τινὶ γυναικὶ συμμεγῆναι γαμικῶς τῇ ἐκείνης δισεξαδέλφῃ, καὶ πρὸς τοιαύτην

Апокавк помиње двојицу *мегалодоксотата*, који су били војници. Један од њих био је извесни Опсарас, *кастрофилакс* Вондице, чије лично име није наведено.³²⁵ Упркос томе што би се на основу описа дужности кастофилакса, наведених у формулару о именовању на ову дужност, могло закључити да су она била везана искључиво за одржавање градских зидина и команду над јединицом стационарном у граду, извори показују да се он врло често бавио и цивилним питањима.³²⁶ На основу наведеног Апокавковог писма може се закључити да ни Опсарас није обављао само војне дужности. Апокавк се епископу Вондице обратио молбом да уместо њега реши проблем у вези са манастиром Спаситеља, који се налазио на територији под јурисдикцијом епископа, али је припадао Навпактској митрополији.³²⁷ Проблем се састојао у томе што је једини монах који је живео у реченом манастиру узурпирао манастирски посед, убирајући приходе за себе, а при том су нека лица „противно канонима“ живела у манастиру. Апокавк је епископу наредио да оде у манастир, да самовољног калуђера пошаље код њега, а остале да протера из манастира. Навпактски митрополит вероватно је очекивао да ће калуђер бити непослушан, па је захтевао да са епископом у манастир пође и кастофилакс Опсарас. С обзиром да Вондица није била средиште посебне административне јединице, могуће је да је кастофилакс представљао највишу војну и цивилну власт у граду.³²⁸ Епитет , дакле, и у овом случају је припадао једној личности на високој функцији.

Други *мегалодоксотат* за кога је изричито речено да је био војник (*στρατιώτης*), био је *ιποταγαν* (*ὑποταγᾶτης*) Манојло Мономах.³²⁹ Термин *ὑποταγᾶτης* није објашњен, али то највероватније значи да је Мономах био у царској служби, то јест највероватније директно потчињен цару. Из текста се јасно види да је реч *στρατιώτης* употребљена у свом основном значењу „војник“, а не „пронијар“, али то уопште не мора да значи да

ἐρώτησιν τοιάνδε ποιούμεθα τὴν ἀπόκρισιν' cf. Ibid., 85-101. О Стефану v. PD 4* (*Prinzing*); уп. *Илиев*, Димитър Хоматиан, 65–66.

³²⁵ Арокаукос (*Bees*), 105. Апокавк помиње још једног кастофилакса, Таронита, али уз његово име не наводи ниједан почасни епитет: Арокаукос (*Bees*), 69.36-50

³²⁶ Формулар о именовању кастофилакса: MB VI, 644–645. О кастофилаксу в. *Максимовић*, Управа, 105–107; cf. *Ahrweiler*, *Smyrne*, 155, n. 110.

³²⁷ Манастир се заво *Σωτήρ τῶν Σφετῶν*), а његов тачан положај није познат. О Вондици и манастиру v. ТПВ 3, 128.

³²⁸ Уп. *Максимовић*, Управа, 107. У једном другом писму Апокавк је молио Теодора Дуку да помилује кастофилакса Ангелокастрога Таронита (његово лично име такође није наведено), који је, по његовим речима, био оклеветан пред епирским владаром: Арокаукос (*Bees*), 69.36-50. Ангелокастрон је највероватније други назив за град Ахелож, који је био центар једне административне јединице (епископије или теме): ТПВ 3, 108.

³²⁹ Арокаукос, *Συνοδικὰ γράμματα*, 27–28 (no. 10).

Мономах није био пронијар.³³⁰ Мономах је био ожењен ћерком монаха Теодора Исариса и са њом је имао децу. Један од слугу је Мономаху дојавио да га жена vara са другим слугом, због чега је овај жену отерао назад у очеву кућу. На суду је Мономах изјавио да ће жену поново примити у своју кућу само ако хватањем за усијано гвожђе докаже да је оклеветана. Апокавк и други чланови суда покушали су да му објасне да је то варварски и пагански обичај (ἔθος ἔθνικὸν καὶ βάρβαρον), те да на црквеном суду не може бити прихваћен. Мономах, међутим, није хтео ни да чује то образложење, што је Апокавк објаснио тиме што је таква „душа војника, поготово ако не познаје закон и ако је у очима многих угледан, а војнички позив даје му могућност да буде надмен и сопствену вољу прогласи законом“.³³¹ У наведеном цитату експлицитно су наведени друштвени значај и ниво образовања анализирани особе, што се не дешава често у нашим изворима. Можемо само претпоставити да су и други *мегалодоксотати*, иако нису били војници, такође били моћни у својим срединама, као и то да су рђаво познавали законе, те да их нису увек поштовали.

У Хоматиновим и Апокавковим актима *мегалодоксотати* се најчешће јављају у улози приватних лица, која су пред судом заступала било сопствене интересе, било интересе својих рођака. Пошто је у датим случајевима увек реч о бракоразводним или породичним имовинским споровима, они представљају важан извор података о родбинским везама, економском положају или месту живљења носиоца тог почасног епитета. Овде само наводим имена носиоцима почасног епитета *мегалодоксотат* и место где су живели, ако је познато: Алексије Аравонит са Крфа, Георгије Алијат из Драча, Јован Плит, Андроник Скутариот и Василије Еврипиот, локални архонти из Верије, Константин Маркопулос, Јован Пасхалис и Нићифор Гостилопул, локални архонти из Арте, Јован Пердис и Димитрије Вусиот (место није познато) и браћа Алексије и Лав Пири и њихова рођена сестра Јелена Мелисин, који су највероватније били из околине Арте или Навпакта.³³² Од 13 наведених лица, само за шест је

---

³³⁰ Икономидис је сматрао да је епитет *μεγαλοδοξότατος* у првим деценијама XIII века био карактеристичан за пронијаре, јер се у формулару о предаји парика пронијару, насталом вероватно у време Јована III Ватаца, за пронијара користи управо тај почасни епитет: cf. *Oikonomidès*, *Pronoia au XIIIe siècle*, 159–160 (текст), 167 (коментар), 174–175 (хронологија).

³³¹ *Loc. cit.* (p. 28): Ἀλλ’ ἐφάνησαν ἐνώπιον αὐτοῦ οἱ ἡμέτεροι λόγοι ἦχος κενὸς ἀκοῆς καὶ τὸ εὐαγγελικὸν ὡσεὶ λῆρος· ψυχὴ γὰρ στρατιώτου, καὶ ταῦτα νόμου μὴ εἰδότος, γνωρίμου δὲ τοῖς πολλοῖς καὶ τὸ θαρρεῖν ἐκ τοῦ ἐπιτηδεύματος ἔχοντος καὶ νόμον τὸ οἰκεῖον θέλημα στήσαντος, δυσάλλακτος ὡς τὰ πολλὰ ἐπὶ τοιαύτῃ καὶ ταῦτα τῇ ἀκοῇ καὶ δυσπειθείᾳ καὶ δυσάγωγος.

³³² Аравонит: PD 101; Алијат: PD 100; Плит, Скутариот и Еврипиот: PD 25; Маркопулос, Пасхалис, Гостилопул: *Αροκαυκος, Συνοδικὰ γράμματα*, no. 6; Пердис и Вусиот: PD 43; Пири: *Αροκαυκος (Bees)*: 3 (стр. 58–59, 169).

експлицитно наведено да су били архонти, али други подаци о њима недвосмислено показују да су припадали локалним аристократским породицама.

Браћа Пири и њихова сестра посебно су занимљиви, и то из два разлога. Прво, зато што је Јелена једина жена са тим почасним епитетом,³³³ а друго зато што је то једини познати случај да је више чланова једне породице ослобљавано истим почасним епитетом. Не постоје докази да је та појава била раширенија него што то наши извори показују, али нема разлога да мислимо да су Пири представљали изузетак.

Наведени примери показују да су *мегалодоксотати* обављали високе државне функције (дука, кастрофилак) или неке друге функције које су подразумевале судске надлежности, а које се немогу прецизније одредити. *Мегалодоксотати* су могли бити и војници-пронијари. Ипак, најчешће је извесно само то да су припадали локалној аристократији, али у тим случајевима не знамо да ли су обављали неку званичну функцију.

Подаци о *мегаленифанестатима* показују да су и они били у државној служби, али да се већина њих у актима јављају као приватна лица. Већ је речено да су цивилни функционери са овим почасним епитетом по правилу били ниже ранжирани од *мегалодоксотата*, те да међу њима нема ниједног тематског дуче. То, међутим, не значи да они нису заузимали високе положаје на локалном нивоу. Два архонта имала су овај почасни епитет: Николај Чахин у Охриду, Алексије Ипат у Драчу.³³⁴ Обојица су се обратила архиепископу због правних дилема својих рођака, па одговарајућа акта не пружају податке о њиховим функцијама. Из једног другог документа, међутим, сазнајемо да је исти тај Чахин руководио царским поседом у области Горње Преспе (ἐν τῇ Πρέσπῃ βασιλικῇ αὐλή).³³⁵

У једном акту сачуван је драгоцен податак да је Григорије Гавра био *προϊστάμενος* села Вођани [τοῦ χωρίου Βόδανες] у околини Прилепа.³³⁶ Наведена

---

³³³ Жене са почасним епитетом иначе се врло ретко срећу. Осим царице Марије, којој је Апокавк упутио неколико писама у којима користи почасне епитете карактеристичне за царице, само је још за Евдокију Андријану из Верије употребљен епитет *εὐγενεστάτη* (cf. PD 20.4).

³³⁴ Чахин: PD 19. Ипат: PD 46. Алексије Ипат је некада био погрешно идентификован са Алексијом Педијадитом са Крфа, зато што је *Inam* било схваћено као титула (*ὕλατος*), а не као породично име (cf. Nicol, Despotate, 68), али је овакав став с правом одбачен (cf. Prinzing, Studien II, 79, n. 187).

³³⁵ PD 72.83-89. Cf. Prinzing, Carev dvor, 213-221. Занимљиво је да је у том документу из његове титулатуре изостављен почасни епитет, што још једанпут показује да он био непостојан.

³³⁶ PD 23. О Григорију Гаври v. A. Brayer – St. Fassoulakis – D. M. Nicol, A Byzantine Family: the Gabrades, BSlav 36 (1975) 40. Kravari, Villes et villages, 239, опрезно указује да би се поменуто село могло идентификовати са селом Вођани, које се налази на око 19 km југозападно од Прилепа, на путу Прилеп –

функција није сасвим јасна, будући да у другим изворима није забележена. Принцинг је изнео претпоставку да је Гавра био на челу једне *архонтије*, чије се средиште налазило у поменутом селу.³³⁷ Не може се ништа поуздано рећи о природи функције коју су обављали Гавра и „његови људи“ (οἱ ὑπ’ αὐτόν), који се помињу у акту. У једном другом акту Гавра се појављује као заступник своје две рођаке, заједно са још тројицом мегалепифанестата: Василијем Вуругом, Манојлом Десковим и Беротом.³³⁸

Сопствене интересе или интересе својих рођака пред судом такође су заступали *мегалепифанестати* Химерије Тихомир,³³⁹ Константин Ламбет,³⁴⁰ Георгије Шкора³⁴¹ и *царски ипотагат* Коман³⁴². Постоје јасни показатељи да су сви они припадали локалној аристократији, али о њиховим евентуалним функцијама нема података. Ближе значаењ термина царски ипотагат остаје непознато, јер ништа није речено о Комановим дужностима.³⁴³

Други *ипотагат* са епитетом *мегалепифанестат* био је Манојло Сташа, који је добио задатак да писмо Теодора Дуке преда *протопансевастоипертату* Георгију Демонојанису на Пелопонезу.³⁴⁴ Када је Сташа обавио тај задатак и вратио се код епирског владара, а овај га послао у Охрид да случај изнесе Хоматину. Сташа је, дакле, био директно потчињен Теодору Дуки, то јест обављао задатке које би му он лично поверио. Овакво тумачење његове функције потврђено је самим њеним именом – *ипотагат* („подчињени“).

О мегалепифанестатима можемо извести сличне закључке као и о мегалодоксотатима. Вероватно су већина њих обављали неку званичну функцију, али то је потврђено само у неколико случајева. Њихове функције су ниже од оних које су обављали севасти и мегалодоксотати, тако да међу њима нема дука нити кастрофилакса, али има управљају мањим административним јединицама и царским поседима, или су били лични цареви људи, којима су поверавани специјални задаци.

Охрид, и с правом одбацује идентификацију са скопским селом Водно коју су предложили *Баршиић – Ферјанчић*, Вести, 50.

³³⁷ *Prinzing*, Studien II, 92–93, n. 241. О архонтијама v. *Ahrweiler*, Administration, 72–73; о архонтијама у теми Вагениције и Верије, које су поменуте у PD v. *Prinzing*, Studien II, 89–93.

³³⁸ PD 134.

³³⁹ PD 7.

³⁴⁰ PD 38, PD 117.

³⁴¹ PD 124.

³⁴² PD 52.

³⁴³ Раније смо видели смо да о значењу термина ништа нисмо сазнали ни из Апокавковог акта у којем се говори о *мегалодоксотатом ипотагату* Манојлу Мономаху.

³⁴⁴ Порекло његове високе титуле постаје јасна када се зна да је Демонојанис био стриц или ујак (θεῖος) епирског владара: cf. PD 22.120.130. Упркос томе, он није поменут у *Polemis*, Doukai. *Magdalino*, Neglected authority, 317, са опрезом прима тај податак. За садржај акта v. *ibid.*, 316–323.

Градски архонти су могли носити епитет *мегаленифанестат*, као што су могли имати и епитет *мегалодоксотат* или титулу севаст.

Судећи по породичним именима, значајан проценат поменутих *мегалодоксотатих* (12 од 22) припадали су познатим аристократским породицама XI и XII века: по један Пигонит, Скутариоит, Еврипиот, Сиропул, Маникаит, Мономах, Алијат, *кастрофилакс* Опсарас и Хоматин, два брата Пира и њихова рођена сестра Мелисина.³⁴⁵ Остала породична имена први пут су забележена у списима Димитрија Хоматина и Јована Апокавка, а нека од њих ни у једном другом сачуваном извору. У ову групу спадају: дукс Вестарх и Микарис, *архонти* из Арте Маркопулос, Пасхалис³⁴⁶ и Гостилопулос, те Аравонит, Пердис и Вусиот. Видимо да је број „стариx“ породица у овој категорији и даље значајан (процентуално око 60%), иако је нешто мањи него код севаста (75%).

С друге стране, међу *мегаленифанестатима* Григорије Гавра је једини припадао некој „стариx“ аристократској породици, док остала породична имена из ранијих, а често и потоњих извора, уопште нису позната (уп. Чахин, Ипат, Тихомир, Вуруг, Ламбет, Скора, Сташа). У једном случају наведени су само лично име и патроним (Манојло Десков, Μανουήλ ὁ τοῦ Δέσκου), а два пута само лично име (Коман и Берота). Наведена породична и лична имена указују на још једну специфичност ове групе у односу на друге две – већина *мегаленифанестатих* потицали су из словенског или неког другог негрчког етничког миљеа. Сигурно је да су Тихомир, Коман, Берота и Манојло Десков били словенског порекла, а врло вероватно и Сташа, Вуруг (= Боруј ?) и Скора.³⁴⁷ С друге стране, видели смо да је међу *мегалодоксотатима* забележено само једно породично име словенског порекла (Гостилопул), а међу *севастима* два (Прибо и Богданопул).³⁴⁸

---

³⁴⁵ *Каждан*, Состав, *passim*, говори о свим наведеним породицама осим о Хоматинима, о којима v. PD 4*–5*. Каждан (исто, 115, 128, 147) греша када покушава да поистовети Маникаите са Манијакисима, јер Маникаитис је етник изведен од имена тврђаве Μανίκα (грч. Μενίκελον) у Сирији (о којој v. *Cheyne*, *Pouvoir*, 395). О Алијатима, Пигонитима, Сиропулима, Мономасима, Пирима и Мелисинима v. *ibid.*, *passim*. Cf. ODB 1, 72 (Алијати); 2, 1335 (Мелисини); 2, 1398 (Мономаси); 3, 1617 (Пигонити).

³⁴⁶ Према сигилографској картотеци Византолошког института Аустријске Академије (Insitutut für Byzanzforschung), у колекцији печата Dumbarton Oaks-а налази се један необјављен печат хартуларија Михаила Пасхалиса.

³⁴⁷ За сва имена в. *Грковић*, Имена код Срба. Име Коман не само да је уобичајено међу Србима у средњем веку, него и имена његових сродника показују да је он био из словенске породице. Што се тиче имена Вуруг, њега би можда требало читати као Боруј (за то име в. исто, 43), мада би се у том случају очекивало писање *Βουρούγιος: *Крсмановић* – *Лома*, Γουδέλιος, 248; *Целебџић*, Словенски антропоними, 491.

³⁴⁸ *Грковић*, Имена код Срба, 38, 67, 161.

2.2.2.3. Почасни епитет *μεγαλυτέροχος*

Већ је речено да су у првим деценијама XIII века, како у Епирској држави, тако и у Никејском царству, тематске дуке носиле или титулу *σεβαστα* или почасни епитет *μεγαλοδοκσoтat*. Томе се може додати да су двојица дука из времена Хоматина и Апокавка имали почасни епитет *μεγαλιπεροχος*, и то дука Солуна Алексије Пигонит (1234/1235)³⁴⁹ и Никола Горјанит, „дука епискепсије Ахелоја“.³⁵⁰

У једном документу из манастира Ватопеда, као дука Солуна наводи се Алексије Пигонит, али овога пута са титулом *σεβαστα*. Можемо само нагађати да ли је у охридском акту једноставно пропуштено да се наведе Алексијева титула или му је можда у међувремену била додељена. Ако бисмо прихватили другу могућност, онда се поставља питање ко му је ту титулу доделио. Као једино решење, и то сасвим прихватљиво, намеће се Манојло Дука, који је свог брата Теодора наследио после битке код Клокотнице (1230). На основу анализе свих релевантних извора, Божидар Ферјанчић је показао да се Манојло прогласио за цара, а убрзо потом и био крунисан, 1234/1235. године.³⁵¹ Тек после тога он је имао право да додељује титуле, а вероватно је да је то и чинио како би потврдио свој легитимитет.

Никола Горјанит, према Апокавковом акту, није био дука теме, као у свим другим случајевима, него ниже административне јединице која се звала *επισκεψιја*: *μεγαλυτέροχος δοῦξ τῆς ἐπισκέψεως Ἀχελώου κῦρ Νικόλαος ὁ Γοριανίτης*. Повезивање функције дуке са *επισκεψιјом*, а не темом, веома је необично, па Принцинг сматра да је Апокавк можда погрешно, те да уместо *επισκεψιја* треба читати *тема* Ахелој,³⁵² а претпоставка је оснажена чињеницом да се у једном Хоматиновом акту говори о пореским функционерима који су деловали у „теми Ахелој“.³⁵³ Епитет *μεγαλιπεροχος* Николе Горјанита сигурно је био у вези са чињеницом да је његов брат Нићифор Горјанит у то време заузимао високу позицију *месазона* Теодора Дуке.³⁵⁴

³⁴⁹ PD 106.60. За хронологију в. PD (*Prinzing*), p. 217*.

³⁵⁰ Αροκαυκος (*Bees*), 6.37 (стр. 63).

³⁵¹ *Ферјанчић*, Солунски цар, 93–101.

³⁵² *Prinzing*, Studien II, 51.

³⁵³ PD 118.9. О Ахелоју в. ΤΙΒ 3, 108; В.К. *Katsaros*, Συμβολή στό πρόβλημα τῆς βυζαντινῆς πόλης. Ἡ βυζαντινή πόλη Ἀχελῶος, Ἱστοριογεωγραφικά 1 (1986) 43–52 (мени недоступно).

³⁵⁴ Апокавк му придаје епитете *πανυπερεντιμότατος* и *πανοικειότατος* τῆ ἐξουσία: Αροκαυκος (*Bees*), 50, 30. О браћи Горјанит в. *ibid.*, p. 189.

Трећи познати носилац почасног епитета *мегалиперох* био је *протовестијарит* Манојла Дуке, Георгије Хонијат, синовац атинског митрополита Михаила Хонијата.³⁵⁵

Сва три носиоца почасног епитета *мегалиперох* заузимали су високе положаје. У овом поглављу већ је поменуто да су носиоци овог почасног епитета у листама из XII века били високо ранжирани, то јест да су се налазили одмах испод севаста, а изнад носиоца почасних епитета *мегалодоксотат* и *мегалепифанестат*, као и титула *новелисим* и *куропалат*. Три сачувана примера из треће и четврте деценије XIII века указује на то да је он био мање распрострањен него друга два почасна епитета, али да је и даље задржао исто место у хијерархији које је имао у претходном веку.

Сва три наведена *мегалипероха* потицали су из угледних аристократских родова. Најстарији познати Пигонит био је Никита, дука Драча у време Василија II, који се помиње у више наративних извора и на печатима, а после њега познат је још велики број припадника те породице, и то углавном са печата, који су обављали војне или цивилне функције.³⁵⁶ У овом поглављу поменули смо да је око 1220. године дука Верије био Константин Пигонит, који је имао епитет *мегалодоксотат*.³⁵⁷

Хонијати су се на историјској сцени појавили касније, али су свој врхунац већ достигли крајем XII века, у време Никите и Михаила Хонијата.

Горјанити се у старијим изворима уопште не помињу, али су почетком XIII века очигледно већ били високо позиционирани. Неколико познатих Горјанита из доба Палеолога то само потврђује.³⁵⁸

2.2.2.4. *Остали почасни епитети*

На крају би се макар на кратко требало осврнути на још неколико почасних епитета које сусрећемо у списима Димитрија Хоматина и Јована Апокавка: *εὐτυχέστατος* / *πανευτυχέστατος*, *εὐγενέστατος* / *πανευγενέστατος*, *λαμπρότατος*, *πανυπερεντιμότατος* / *панεντιμότατος* / *έντιμότατος*, *панυπερένδοξος*, *панευκλεέστατος*. Они се знатно ређе користе, што се може објаснити чињеницом да су њихови носиоци искључиво били припадници владарске породице или највише ранжирани државни функционери.

³⁵⁵ Apokaukos kai Niketas Choniates, 379.

³⁵⁶ Jordanov, Corpus II, 343–340 (nos. 573–585). Cf. Kazhdan – Ronchey, Aristokrazia, passim; ODB 3, 1617.

³⁵⁷ PD 89.45–48.

³⁵⁸ Cf. PLP 2, 4319–4321, add. 2, 93364.

Епитет *εὐτυχέστατος* / *πανευτυχέστατος* Хоматин и Апокавк употребљавали су само за епирског владара и чланове његове породице,³⁵⁹ што је пракса која има корене у позној антици.³⁶⁰ За припаднике владарске породице коришћен је и епитет *εὐγενέστατος* / *панευγενέστατος*,³⁶¹ али је Хоматин њиме ословљавао и српске Немањиће и извесну Евдокију Андријану из Верије, жену Михаила Аталијата.³⁶² О Евдокији и њеном роду не зна се ништа поуздано, па се поставља питање да ли је она била у сродству са епирским Анђелима или пак тај пример показује да је епитет *εὐγενέστατος* био коришћен и за аристократију која са њима није била у крвном сродству. Друга могућност више је вероватна, будући да бројни примери из позне антике и средњовизантијског доба показују да је тај епитет коришћен за све припаднике истакнутих аристократских породица и представнике државног апарата.³⁶³

Епитет *λαμπρότατος* већ је у позној антици коришћен за високе државне функционере, и то, по свему судећи, као званични епитет.³⁶⁴ Исти епитет употребио је и Јован Апокавк у обраћању *месазону* и *икиосу* Теодора Дуке Нићифору Горјаниту.³⁶⁵ Извесном Теодору Ватацу Апокавак се обратио са *λαμπρότατέ μου ἐν Κυρίῳ υἰέ*.³⁶⁶ Функција и титула Теодора Ватаца нису познати, али је јасно да је он у конкретном случају обављао судску дужност. Могуће је да је он у својству јањинског дуке случај разматрао заједно са надлежним епископом, али се не могу искључити ни друге

³⁵⁹ Манојло Дука: *Αροκαυκος και Ν. Choniates*, 379 и PD 127.24.45; Константин Дука: *Αροκαυκος (Bees)* 30.45. *Πανευτυχέστατος σεβαστοκράτωρ* у PD 76.6 није именован, али му је титулу највероватније доделио Теодор Дука пошто се прогласио за цара: в. *Ферјанчић*, *Севастократори*, 175. *Prinzling*, *Studien II*, 75, n. 166, изнео је претпоставку да је реч о некадашњем дуки Скопља Георгију Комнину (cf. PD 138.5).

³⁶⁰ Cf. *Grünbart*, *Anrede*, 104–105.

³⁶¹ Манојло Дука: PD 127.24–25 (cf. 15–16); Константин Дука: *Αροκαυκος (Bees)* 49.35; Андроник Комнин: PD 28.6–7; Георгије Комнин: 138.5.

³⁶² Стефан Првовенчани: PD 1.10; његова ћерка Комнина: PD 1.10.126, 3.26; краљ Радослав: *Pitra*, 685–686. Многи византијски писци IX–XI века су се страним владарима обраћали тим епитетом: cf. *Grünbart*, *Anrede*, 151–152. Евдокија Андријана: PD 20.4.

³⁶³ Cf. *Grünbart*, *Anrede*, 151. Евдокија је, колико је мени познато, први поменути припадник рода *Ἀνδριανός*, а остали су веома ретки и знатно познији: cf. PLP 1 (936), add. 2 (93083, 93084). Ако се, међутим, претпостави да је *Ἀνδριανός* варијанта породичног имена *Ἀδριανός*, онда ствари изгледају другачије. Познато је, наиме, укупно 16 Адријана (*Ἀδριανός*) – PLP 1 (308 – 316), add. 2 (91062 – 91067) – од којих су двојица имали и породично име Дука: Манојло Адријан Дука из 1311. године (PLP 91067) и Петар Адријан Дука, који је био и *οἰκεῖος* Јована V Палеолога и, као и Евдокија, наведен са епитетом *εὐγενέστατος* (PLP 316); cf. *Polemis*, *Doukai*, 80–81. Треба напоменути и да је могуће да је реч о интерполацији, јер се *εὐγενεστάτη* налази само у јеном од два рукописа у којима је овај документ сачуван (минхенском – М), док га у другом (ескоријалском – Е) нема.

³⁶⁴ *R. Guillard*, *Egrèpe – perfectissime – clarissime*, *EEBS* 35 (1967) 27–36, посебно 36 (*idem*, *Titres et fonctions*, I); cf. *Grünbart*, *Anrede*, 177.

³⁶⁵ *Αροκαυκος (Bees)* 30.2: *μεσάζων λαμπρότατε* (о адресату *ibid.*, стр. 188–189; *Prinzling*, *Studien II*, 99–100; *Nicol*, *Despotate*, 55, 67, 72, 91).

³⁶⁶ *Αροκαυκος (Bees)* 91.3–4. Обраћање са *ἐν Κυρίῳ υἰέ* могло би да значи да је Ватац био Апокавков ученик: cf. *Grünbart*, *Anrede*, 175. Cf. *Αροκαυκος (Bees)* 101.3.

могућности. Протокол једног другог случаја, који је делимично сачуван, садржи имена тројице судија – јањински епископ, *велики логаријаст* севаст Константин Мелисин и *мегалодоксотат* Јован Маникаит. Поређењем наведена два документа може се закључити да је Теодор Ватац, исто као и Мелисин, могао бити функционер централне администрације, иако је грађански спор вођен између два грађанина Јањине. У прилог тој претпоставци говори и чињеница да епитет *λαμπρότατος* није био карактеристичан за дуге или ниже тематске функционере, него за функционере централне администрације.

Епитет *πανυπερένδοξος* у другим изворима није забележен, али је вероватно да је и он, будући сродан са *ἔνδοξος*, био резервисан само за највише функционере.³⁶⁷ Хоматин је овако започео једно писмо: *πανυπερένδοξε ἀντιπρόσωπε καὶ αὐθέντα μου, γραφήν τῆς σῆς μεγαλοπρεπείας ἐδεξάμεθα ...*³⁶⁸ Такво обраћање несумњиво је приличило само лицу на врло високом положају. Сестра Хоматиновог адресата била је царева љубавница пре него што је склопио законити брак, а он сам крштени кум царево дете. То су била два разлога због којих Хоматин није одобрио склапање брака између адресатовог сина Радомира и царево ванбрачне ћерке. Пошто царево име није наведено, поставља се питање на ког цара се мисли – Теодора Дуку, Манојла Дуку или можда бугарског цара Ивана II Асена. Према Принципу, највероватније је реч о Теодору Дуки.³⁶⁹

Гринбарт не помиње епитет *πανυπερεντιμότατος*, али њега су у обраћању користили како Јован Апокавк, тако и Димитрије Хоматин. Међу Апокавковим адресатима налазе се два високо рангирана функционера централне администрације – већ поменути *месазон* Нићифор Горјанит, који је у једном другом писму ословљен са *λαμπρότατε*,³⁷⁰ и монах Климент Мономах, који је у једном рукопису означен као *ἐπίκουρος* Теодора Дуке у Арти.³⁷¹ Апокавк је, међутим, истим епитетом ословљавао и

---

³⁶⁷ Cf. *Grünbart*, Anrede, 176.

³⁶⁸ PD 16.3-4. О речи *αὐθέντης* у епистографији cf. *Grünbart*, Anrede, 171, а за *μεγαλοπρέπεια* *ibid.*, 177–178. У даљем тексту писма овим епитетима додат је и апстракт *σῆ μεγαλειότης* (cf. PD 16.9), о којем v. *Grünbart*, Anrede, 173.

³⁶⁹ PD (*Prinzing*), 77*, n. 19.

³⁷⁰ *Αροκαυκος (Bees)* 50.2: *πανυπερεντιμότατε καὶ ῥητορικώτατε, τῆ ἐξουσίᾳ πανοικειώτατε ...* . У наведеном писму не наводи се да ли је Нићифор Горјанит био *месазон*, али је јасно да је могао да утиче на цара и да је био његов *икуос*.

³⁷¹ Термин *ἐπίκουρος* није сасвим јасан, али се у сваком случају радило о блиском помоћнику Теодора Дуке, без обзира да ли је његова функција била званична или није. *Αροκαυκος (Bees)* 25.5, 106.1. *Chrysos*, *Cromwell* 11, 58–62, разматра све податке о Мономаху из Апокавкових списа, као и поменути запис (стр. 59), и закључује да не постоји довољно података да би се могло рећи ко је био Климент Мономах и која

високо позициониране клирике, као што су његов некадашњи колега из Цариградске патријаршије ђакон Ефтимije Торник и никејски хартофилакс Метритопул.³⁷²

је била његова улога у Арти; cf. *Prinzing*, Studien II, 96–97, n. 247a, који се слаже, али и истиче да појава монаха у царској служби проблематузује однос цркве и државе у Епирској држави.

³⁷² Ефтимije Торник: *Αροκαυκος, Συνοδικὰ γράμματα*, no. 8; Метритопул: *Αροκαυκος (Bees)*, no. 51. Принцинг је размотрио могућност да је Хоматин исти епитет употребио при обраћању свом рођаку Константину, претпостављајући да је преписивач грешком написао *πανυπερτισιότατε* (нарах legomenon), како и стоји у тексту, уместо *панυπερентσιότατε*. Он сматра да је Хоматинов рођак морао бити црквено лице високог ранга, али да није био епископ, будући да епитет *ἐντισιότατος* углавном коришћен за црквене архонте нижег ранга. Cf. *Prinzing*, PD, 4*–5*; *Darrouzès*, *Ὀφρίκια*, 123–125.

2.3. „Старе“ и „нове“ аристократске породице

2.3.1. „Старе“ аристократске породице

Породична имена локалне аристократије из Епира, Македоније и са острва Крфа, која су забележена у списима Димитрија Хоматина и Јована Апокавка, могу се поделити у две категорије – она која су позната из извора XI и XII века и она која су први пут забележена у нашим изворима. Свеобухватни просопографски лексикон за XI и XII век још увек не постоји, али уместо њега на располагању имамо неколико монографија, велики број чланака, издања писаних извора и печата, који у последње време представљају најважнији извор нових просопографских података. Највише података за дати период сабрано је у другом, италијанском издању књиге Александра Каждана *Социални состав господствующего класса Византии XI–XII вв* (1974), у којем је термин *владајућа класа* из наслова руског издања замењен термином *аристократија* (*L'aristokrazia bizantina dal principio dell'XI alla fine del XII secolo*, 1997). У односу на руско, италијанско издање знатно је допуњено новим просопографским подацима – уместо 340 евидентиране су 373 аристократске породице из XI–XII века, док су подаци о породицима које су евидентиране већ у првом издању допуњени. У посебном прилогу другог издања дат је списак 111 породичних имена која се јављају на печатима из колекције Dumbarton Oaks-a, који Каждану нису били познати када је објавио прво издање. Од изласка италијанског издања до данас део печата из колекције Dumbarton Oaks-a објављен је, као и низ печата из других колекција, па се тако просопографски подаци непрестано увећавају.³⁷³ На основу увида у промене настале од 1974. године до данас постало је јасно да нови подаци о одређеној породици понекад могу значајно променити наше представе о њој. У критичком приказу Кажданове књиге Шене је, и поред бројних неслагања са Кажданом у схватању византијске аристократије, закључио да нови просопографски подаци могу само делимично променити закључке до којих је Каждан дошао, и то углавном оне које се односе на поједине породице, али да се фундаментални закључци због тога неће мењати.³⁷⁴

---

³⁷³ Нови подаци најчешће потичу са печата. У последње време публикувано је неколико колекција печата са породичним именима: cf. *Cheyne - Theodoridis, Sceaux patronymiques*; *Jordanov, Corpus II*. Најзначајнија колекција печата налази се у Дамбартон Оуксу, а објављена је у 6 томова: cf. CoBS.

³⁷⁴ *Cheyne, The Byzantine Aristocracy*, 1–28, посебно 9sq., 28.

Каждан је саставио неку врсту ранг-листе аристократских породица XI и XII века, на којој позиција сваке породице зависи од броја познатих чланова.³⁷⁵ На челу табеле, на којој у руском издању има 340 породице, Комнини су на првом месту са 76 познатих припадника, Дуке други (38), Каматири трећи (33), а Анђели четврти (31). На зачељу листе налазе се чак 72 мало познате породице, из којих је познат само по један или два члана. Као што се из приложених резултата види, између породица за које аутори сматрају да се могу окарактерисати као аристократске постоје огромне разлике, а сам појам аристократска породица приказује се као веома неодређен и растегљив: на челу табеле налазе се три владарске породице и Каматири, најистакнутија цариградска породица цивилних и црквених функционера, а на дну су породице нижих функционера. На зачеље табеле свакако би дошле и 33 породице које су додате у другом издању, али број евидентираних припадника тих породица није наведен.³⁷⁶

За потребе овог истраживања 373 познате породице биће подељене у четири категорије, према броју познатих припадника током XI и XII века: за првих 27 породица са листе познато је преко 15 чланова (група I), за следеће 32 између 11 и 15 (II), за 113 између 5 и 10 (III), а за 201 између 1 и 4 (IV).³⁷⁷ Ако би та листа била коригована новим подацима, пропорционални односи између категорија не би били битно промењени, а рачуница би се закомпликовала.³⁷⁸ Наведени подаци могу бити значајни за боље разумевање друштвеног профила породица које се појављују у списима Димитрија Хоматина и Јована Апокавка. Од 373 породице које се налазе на табели Каждана и Роншеј у списима охридског архиепископа и навпактског митрополита забележено је 54, што значи да је из сваке седме аристократске породице

---

³⁷⁵ *Kazhdan – Ronchey, Aristokrazia*, 199–218. Табела у италијанском издању скоро је идентична оној у руском издању (уп. *Каждан*, Состав, 116–122), јер аутори нису мењали првобитни редослед, него су се задовољили упућивањем на студију која показује да је број познатих чланова дотичне породице већи него што то показује њихова листа. Ми ћемо само, примера ради, поменути да је на основу Шенеових радова из области просопографије познат далеко већи број Вурциса, Кратера и Палеолога, или Макремволита на основу просопографске студије Херберта Хунгера: *H. Hunger, Die Makremboliten auf byzantinischen Bleisiegeln und in sonstigen Belegen*, SBS 5 (1998) 1–28; *J.-C. Cheynet, Une famille méconnue : les Kratéroi*, REB 59 (2001) 225–238 (= *idem, Société byzantine* II, 583–598). Слична велика открића у којима се број познатих припадника једне породице мења није нарочито велики. На основу печата из колекције Dumbarton Oaks-a, многим породицама се може додати по неколико нових чланова: *Kazhdan – Ronchey, Aristokrazia*, 357–379.

³⁷⁶ *Ibid.*, 219–220.

³⁷⁷ Рачунам да ниједна од 33 породице из додатне листе (број познатих припадника није наведен) нема више од позната 4 члана, па их све сврставам у категорију IV (168 + 33). В. претходну напомену.

³⁷⁸ Категорије III и IV су посебно нестабилне, јер један или два нова печата могу додати нове чланове категорији IV (о 8 породица које смо открили у изворима XI / XII века, али их нисмо укључили у ову статистику из практичних разлога в. ниже, испод табеле) или одређену породицу преместити из категорије IV у III, као на пример Гимне и Хрисоваландите: SBS 8 (2003) 158, 200 (Николај и Петар Гимни); SBS 4 (1995) 66 (Хрисоваландит); cf. *Kazhdan – Ronchey, Aristokrazia*, 362–363, 379.

забележен макар по један припадник. То није мали проценат, посебно ако се има у виду да наведени извори покривају релативно мали географски простор. Од те 54 породице 13 се налазило на на врху листе Каждана и Роншејеве са више од 15 познатих припадника, 15 је између 11 и 15, 14 између 5 и 10 и 12 између 1 и 4. Резултате до којих смо дошли приказани су у следећој табели:

	преко 15 (I)	11 – 15 (II)	5 – 10 (III)	1 – 4 (IV)	Укупан број породица
Број познатих припадника у XI и XII веку	27	32	113	201	373
Број истих тих породица код ДХ и ЈА	13	15	14	12	54

Треба, међутим, имати у виду да је број породица реално сигурно био већи од 54. Пре свега, у њега није урачунита ниједна породица са чијом идентификацијом постоје проблеми (7 породичних имена)³⁷⁹. Такође нису урачунате ни оне породица које Каждан и Роншеј нису унели у табелу, а за које смо утврдили да су у изворима ипак забележене и пре 1204. године (најмање 9):³⁸⁰ Ганадеји,³⁸¹ Глике,³⁸² Евгениоти,³⁸³ Калокери,³⁸⁴ Корчини / Корчијани,³⁸⁵ Маникаити³⁸⁶, Опсаре³⁸⁷, Паспале³⁸⁸ и

³⁷⁹ У табелама на крају овог поглавља уз ова породична имена стављен је упитник. Нека од њих биће размотрена у овом поглављу.

³⁸⁰ У табелама на крају овог поглавља уз ова породична имена стављена је звезда (*). Сигурно је да је и тај број могао бити већи. Да ли је архонт Манојло Комитопул из Охрида (PD 72.84), који није укључен у нашу табелу, потицао из добро познате породице Комитопула из X / XI века?

³⁸¹ Ганадеји су пореклом из јужне Италије: А. *Gouillou*, *Les actes grecs de S. Maria di Messina, Enquête sur les populations grecques d'Italie du Sud et de Sicile (XIe–XIVe s.)*, Palermo 1963, 50 (Григорије, протоспатарије и судија, 1095. г.), 65 (Лав, нотар и власник виноградâ, 1135), 214 (Никола, сведок, 1189).

³⁸² Глике из Вагениције (PD 37) и *хипомниматограф* Охридске архиепископије из времена Димитрија Хоматина Михаило Глика (PD 50) највероватније су потицали из исте породице као и писац XII века Михаило Глика, будући да је он био са Крфа: cf. *Krumbacher*, *Byzantinische Literatur*, 381.

³⁸³ Најистакнутији Евгениот био је цариградски патријарх Харитон (1178 – 1179), али су познати и његови рођаци из друге половине XII века, као и то да су били у сродству са Скилицам: *Magdalino*, *Manuel Komnenos*, 291, 512.

³⁸⁴ Породично име Калокер јавља се већ почетком XI века (BB 12 (1906) 516–517), али чешће постаје тек крајем XII и почетком XIII века: *Choniatae Epistulae* 135 (Јован, λογώτατος); *Eustathii Opuscula*, p. 339 (no. 31) (земљопоседник са Еубеје); *Arpakaikos (Bees)* 93; cf. *Cheyne*, *Pouvoir*, 230–231.

³⁸⁵ Cf. SBS 4 (1995) 67, no. 28.

³⁸⁶ Први мени познати Маникаит је μεγαλοδοξότατος πρωτονοβελλίσιμος καὶ βασιλικὸς πριγκίριος Λέων (1196): *Actes de Lavra I*, 67.4–5. *Kazhdan – Ronchey*, *Aristokrazia*, 237, знају за њега, али погрешно поистовећују име Маникаит са Мањакис (cf. *Cheyne*, *Pouvoir*, 395).

Тракисијанци³⁸⁹. Ако би наведених 16 породица биле урачунате, онда би се на листи Каждана и Роншејеве нашле 382 породица, од којих је код Хоматина и Апокавка забележено 70. У том случају би се односи осетно променили – на 5,5 породица са листе Каждана и Роншејеве у Хоматиновим и Апокавковим списима била би забележена по једна породица. Осим тога, треба имати у виду да други извори показују да су истовремено (крај XII / почетак XIII века) у истој области живеле и друге породице које су Каждан и Роншеј поменули. Из времена цариградског патријарха Јована Каматира (1198–1206) сачуване су две судске одлуке, у којима се у Драчу и Колонији помиње *мегалепифанестат кир* Алексије Капандрит, који је прво био у браку са ћерком *кира* Теофана Провате, а потом и *севаста* Константина Војоана из Драча.³⁹⁰ Ктиторски натпис из цркве Св. Бесребреника у Касторији показује да је локални великаш Теодор Лимниот био у браку са Аном Радином.³⁹¹ Од поменутих пет породичних имена једино Лимниоти нису забележени у изворима XI и XII века.

Dubia

У појединим случајевима припадност одређене личности познатој породици чије име носи може изгледати сумњива, а понекад и мало вероватна. Такви су случајеви Пикридиса и Цанца, чија лична имена нису наведена.³⁹² Контекст у коме се појављују *Ίάδωνας* *ὁ τοῦ Πικρίδου*ς и *Καλὸς* *ὁ τοῦ Τζάντζου*, који је био из околине Скопља, указује да су они били сиромашни и припадали најнижим друштвеним слојевима.³⁹³ Поставља

³⁸⁷ У побуни Нићифора Вријенија против Михаила VI (1057), патрикије Јован Опсара, и вероватно функционер *τοῦ στρατιωτικοῦ*, био је на царевој страни: Skylitzes, 478–8; *Cheyne*, Rouvoir, 69, 70, 306. Познате су и друге Опсаре у XIII веку. За мужа власнице куће у околини Драча (*τῆς γυναικὸς Θεοδώρου τοῦ Ὀψαρᾶ*): v. BZ 14 (1905) 570. У XIV – XVI веку Опсаре / Апсаре се обично везују за Јањину: *Kordosis*, Γιάννενα, 178–179; cf. *A. Tourta*, Νεκτάριος καὶ Θεοφάνης οἱ Ἀψαράδες καὶ ἡ μονὴ τοῦ Προδρόμου στὸ νησὶ τῶν Ἰωαννίνων, НХ 22 (1980) 67–68. Опсаре (или Псаре) су 1264. године поседовали њиве и винограде и на Кефалонији: ПК 620, 646, 607, 736.

³⁸⁸ Према Skylitzes, 175, један Паспал је био стратег на Самосу.

³⁸⁹ Најстарији познати *Θρακῆσης* био је куропалат у време Алексија I. Средином XIII века Тракисијанци су живели у околини Смирне, где су имали и имање, а један је био у служби (*δοῦλος*) Јована Ватаца: *Ahrweiler*, Smyrne, 177. Да ли је Тракисијанац из Верије, који је имао и друго породично име Коман, био у родбинској вези са Тракисијанцима из Смирне?

³⁹⁰ PG 119, 889–896. Исти документ помиње и драчког архонта Варду Макромата.

³⁹¹ *Eu. N. Kyriakoudis*, Ὁ κτίτορας τοῦ ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων Καστοριάς Θεόδωρος (Θεόφιλος) Λημιώτης, Βαλκανικὰ Σύμμεκτα 1 (1981) 3–23, говори о Радинима и Лимниотима.

³⁹² Према *Kazhdan – Ronchey*, Aristokrazia, 216 (Пикридис, Цанцис), познато је само по три припадника ове две породице, али необјављени печати показују да тај број није коначан: cf. *ibid.*, 377–378.

³⁹³ PD 122; PD 24 (посебно 5-17). О њима в. Просопографски речник.

се, међутим, питање у каквом односу су били Јадона и Пикридис, односно Калос и Цанцис: да ли је реч о оцу и сину или о слуги и газди?³⁹⁴ Начин на који су имена наведена (лично име + породично име у генитиву) не користи се за мушке припаднике аристократских породица, док за жене није неуобичајен.³⁹⁵ Стога се може претпоставити да су у документима уз имена Јадоне и Калоса наведена породична имена њихових господара, али ако су ипак у питању очеви онда је јасно да се ради само о имењацима, а не о припадницима породицама из којих је позната неколицина цивилних чиновника у XI и XII веку. Додајмо и да је у повељи краља Милутина манастиру Горго у Скопљу поменут земљопоседник који се звао Пикридис, што потврђује да су Пикридиси у XIII живели у Скопљу.³⁹⁶

У неким случајевима чак не можемо ни бити сигурни да ли је реч о личним или породичним именима. Име Панајот изведено је од имена неког манастира посвећеног или Пресветој Богородици (Παναγία) или Свима Светима (ἅγιοι πάντες), па је у почетку могло бити само надимак или продочно име, а тек касније оно постаје и лично име, посебно често код парика.³⁹⁷ У једном документу Охридске архиепископије име Панајот јавља се без другог имена, па може изгледати да је реч о личном имену, али сматрам да је ипак могуће и да је реч о породичном имену.³⁹⁸ У сваком случају, Панајот је био у сродству са једном релативно имућном веријском породицом која је поседовала земљу у самом граду (ἐν τὸς τοῦ κάστρου Βερροίας).³⁹⁹

---

³⁹⁴ У случају Пикридиса на ту могућност је указао *Prinzing* (PD, Index, p. 479, s.v.: pater vel patronus Iadonae). О тој врсти имена: *Magdalino*, Prosopography, 48–49; *Cheyne*, Aristocratic Anthroponimy, 25–27.

³⁹⁵ На пример Ἄννα ἡ τοῦ Χρυσοβαλαντίτου (PD 99.16), Μαρία ἡ τοῦ Ὀψικιάνου (PD 50.7) и κυρὰ ἡ τοῦ Ἰνδανοῦ (Αροκαυκος (*Bees*) 19.31–32). Из контекста је јасно да су Ана, Марија и Теодора припадале провинцијској друштвеној елити. О именовању жена у изворима в. *Cheyne*, Aristocratic Anthroponimy, 22–23.

³⁹⁶ Споменици I, 218, показује да је Пикридис поседовао земљу у скопском селу Белеву (cf. *Kravari*, Villes et villages, 96). У индексу појмова (Споменици I, 474) Пикридис је окарактерисан као византијски феудалац.

³⁹⁷ *Kazhdan – Ronchey*, Aristokrazia, 326 (= *Каждан*, Состав, 194), наводи само другу могућност, али се ни друга не може искључити. Из XI и XII века познато је 8 припадника породице Панајота: *ibid.*, 209 et passim (= исто, 94). О томе да Παναγιώτης може бити и породично и лично име в. PLP 9 (21602–21628), посебно p. 215, и add. 2 (94383) (cf. *Laiou-Thomadakis*, Peasant Society, 136), с тим што Лаију и аутори PLP-а сматрају да је име прво било лично, а потом постало породично.

³⁹⁸ PD 81.77–92 и 216–282. Прво појављивање имена у документу је сумњиво. Панајот, наиме, тада није ближе представљен, па је стога веома могуће да се име у оригиналној судској белешци није помињало први пут на том месту, него раније, али да је приређивач *Ponemata Diaphora* то место изоставио. У наставку документа Панајот се такође увек назива само тим именом, али то је очекивано: у документарној грађи је уобичајено да се само први пут наведу и лично и породично име, а сваки следећи пут само породично име.

³⁹⁹ О Панајоту в. Просопографски речник, s.v. Σβηνίλος Λέων.

Други пример је извесни Хрисос (друго име поново није наведено), који је био ожењен унуком скопског архонта Јована Тихомира.⁴⁰⁰ На сличан начин, Хоматин помиње једног Кавасилу из Драча,⁴⁰¹ а Апокавк Макремволита и Мосхопула, не наводећи ниједан други податак о њима, те пореског функционера Вариса.⁴⁰²

***

После свега што је изречено о „старим“ породичним именима могу се извести извесни закључци. Крајем XII и у првим деценијама XIII века на простору где се простирала држава Теодора Дуке боравио је – било да је стално био настањен или само на служби – прилично велики број аристократских породица познатих још из XI и XII века. Од 27 породица које су припадале високој аристократији (више од 15 познатих припадника) у Хоматиновим и Апокавковим списима забележено је 13, односно једна половина, што доводи у питање мишљење да у Епиру и Македонији њихово присуство није било значајно.⁴⁰³ У појединим случајевима реч је о појединцима који су били у служби Теодора Дуке (нпр. Каматир, Кастамонит, Ватац), али изгледа да је у другим случајевима реч о гранама тих породица које су већ дуже време били насељене у овим областима (Пакуријани, Макремволити, Таронити). Из друге групе (11–15 припадника) такође је присутно готово свако друго породично име (15 од 32), што се такође може сматрати показатељем значајног присуства истакнутих породица, иако се оне, начелно говорећи, по значају не могу мерити са онима из прве групе.⁴⁰⁴ Породична имена из група III и IV су процентуално много слабије заступљена него она из прве две, али, што и није изненађујуће, с обзиром на њихов велики број на Каждановој листи. Те породице можда нису имале значајнију улогу у политичкој и војној историји Византије, али су за наше истраживање веома значајне, јер показују да се у стварности не може правити разлика између породица са листе Каждана и Роншејеве и оних које се први пут појављују тек у првим деценијама XIII века, у списима Димитрија Хоматина и Јована

---

⁴⁰⁰ PD59 (посебно 8-12). Име Χρῦσος често се среће у другим охридским документима, при чему је два пута лично (cf. PD 33 и 136), а једанпут несумњиво породично име (cf. PD 128: Λέων, ὁ ἑτανομαζόμενος Χρῦσος / Χρῦσος). У датом случају (PD 59), могуће је да је Χρῦσος породично име, будући да се у писму Теодора Дуке, које Хоматин цитира, не помиње ни лично име Георгија Љутовоја. Ако је то тачно, онда је тај Хрисос можда био у вези са византисјком породицом из XI и XII века, из које је познато 5 припадника: v. *Kazhdan – Ronchey*, *Aristokrazia*, 211, 251 et passim (= *Каждан*, *Состав*, 95, 126 et passim).

⁴⁰¹ PD 100.16 (cf. 100.35).

⁴⁰² Αροκαυκος (*Bees*) 97.4 (Макремволит), 34.45 (Варис), 84.12 (Мосхопул).

⁴⁰³ *Kyritses*, *Byzantine Aristocracy*, 86 sq.

⁴⁰⁴ У ову групу спадају Алијати, Гавре, Дијаватини, Кавасиле, Кантаказуни, Кападоци, Катафлорони, Костомири, Куртикији, Кратери, Мономаси, Пигонити, Згури и Хрисоверзи.

Апокавка. О непостојању те границе најречитије говоре родбинске везе између аристократских породица, о којима смо врло добро обавештени.

2.3.2. Родбинске везе

За родбинске везе локалних аристократских породица посебно су драгоцени документи у којима су парничари били грађани Верије (сачуван је 21 документ). Неколико документа показују да су крајем XII и почетком XIII века у Верији били склапани бракови између припадника локалних аристократских породица, од којих је чак 13 познато из XI и XII века. За Пакуријане је већ раније речено да су били у сродству са Скутариотима и Куналисима.⁴⁰⁵ Тако, један документ сведочи да је Теодор Сиропул био ожењен Аном Хрисоваландитовом,⁴⁰⁶ а други да је Михаило Сиропул, несумњиво Теодоров рођак, био у браку са Маријом Павлопулином, те да је њихова ћерка Ана била удата за Јована Пепагомена.⁴⁰⁷ Од четири наведена породична имена чак три су позната из извора XI–XII века (Сиропули, Пепагомени и Хрисоваландити),⁴⁰⁸ док су само Павлопули скоро сасвим непозната породица.⁴⁰⁹ Поменути документ, међутим, показује да су Павлопули из Верије били прилично имућни.

У Верији је посведочен не мали број примера породица као што су Павлопули – породице које су у ранијем периоду биле непознате, али су несумњиво припадале друштвеној елитни. Тако је Михаило Аталијат из Верије био у браку са Евдокијом Андријаном, која је названа εὐγενεστάτη, што недвосмислено указује да је потицала из неке угледне, али нама данас непознате породице.⁴¹⁰ Од чак четири породице за које знамо да су биле у сродству са Еврипиотима (Педијадити, Гавадонити, Цибини и Плити), из претходног периода познати су само Педијадити. Остали се први пут појављују у Хоматиновим списима, али нема никакве сумње да је реч о утицајним локалним породицама.⁴¹¹ Слично је и са Скутариотима, који су били у сродству са Пакуријанима и још са две друге истакнуте, али, за разлику од Пакуријана, непознате

---

⁴⁰⁵ PD 48.

⁴⁰⁶ PD 99.

⁴⁰⁷ PD 102.

⁴⁰⁸ *Kazhdan – Ronchey, Aristokrazia, passim.*

⁴⁰⁹ Павлопули нису познати из извора XI и XII века, а из доба Палеолога позната су само два Павлопула: cf. PLP 9 (22084) и addenda 1-12 (94412).

⁴¹⁰ PD 20. Уп. Просопографски речник.

⁴¹¹ Сви подаци о браковима Еврипиота из Верије сачувани су у PD 25.

породице, Гавадонитима и Артинима.⁴¹² Што се Верије тиче, поменимо још да је жена Лава Кападока била из породице Тракисијанаца-Комана, те да је његова ћерка била удата за Константина Плита, свакако млађег рођака Јована Плита, који је 1215–1216 године био тематски дука негде у Епиру, потом у Верији, а после проглашења Теодора Дуке за цара (1225) постао његов *месазон и икиос*.⁴¹³

Бракови између „стариx“ аристократских породица или „стариx“ и „новиx“ забележени су и у другим областима које су улазиле у састав Епирске државе. Неколико таквих случајева забележено је на Крфу: Теодор Макремволит, који је на Крф избегао после пада Цариграда у руке Крсташа, оженио се Маријом Опсикијановом, чија је породица на острву била староседелачка;⁴¹⁴ Михаило Гимнос био је ујак крфских архоната Сергија и Нићифора Примикиропула;⁴¹⁵ Кратери и Вардани били су у сродству са породицом чије име није познато, али која је највероватније припадала друштвеној елити, а Кратери, осим њих, и са потпуно непознатим Сериотима;⁴¹⁶ на крају, ћерка Георгија Провате била је удата за Николаја Закинтиноса.⁴¹⁷

У Епиру, Пири су били у сродству са Кастамонитима, Таронима и Мелисинима,⁴¹⁸ а Ксифилини са Атрамитинима.⁴¹⁹ Знамо и то да су у Вагенитији у сродству били Триакондафили и Маџуке,⁴²⁰ као и Глике и Калогномони,⁴²¹ а у Вели Ганадеји и Либри,⁴²² те Франкопули и Парадисиоти⁴²³.

---

⁴¹² PD 25 и PD 39.3-7.

⁴¹³ PD 89. О Кападокима в. *Каждан*, Состав, 92 et passim. Породица Тракисијанаца (Θρακίσης, Θρακίσιος) водила је порекло из Смирне, а најстарији познатио представник био је куропалат и друнгарије вигле Јован у време Алексија I: *Ahrweiler*, *Smyrne*, 177. О каријери Јована Плита в. *Prinzing*, *Studien* II, 57–58, 88, 97–99; уп. *Ферјанчић*, *Племство*, 165–166.

⁴¹⁴ PD 50. О цариградској породици Макремволита в. *Каждан*, Состав, 92 et passim; cf. ODB 2, 1272. О Опсикијанима в. *Каждан*, Состав, 99 et passim.

⁴¹⁵ PD 31. Гимни: *Cheyne*, *Pouvoir*, 230–231 (три Гимна у околини Солуна у X–XI веку); *Kazhdan – Ronchey*, *Aristokrazia*, 213, 362–363 (печати из колекције Dumbarton Oaks-a) et passim (уп *Каждан*, Состав, 97 et passim); са недавно објављених печата су позната још два Гимна: cf. SBS 8 (2003) 158, no. 15, 200, no. 169. Примикиропули се помињу у још једном писму: *Арокаукос (Bees)* 20. О њима уопште в. *Galoni*, *Βαρδάνης*, 273–275.

⁴¹⁶ PD 71, посебно 42-51. Три Кратера са Крфа помињу се и у PD 49. Уп. Просопографски речник. Кратери се у изворима први пут појављују почетком IX, а нестају у XIV веку: *J.-C. Cheynet*, *Une famille méconnue: les Kratéroi*, REB 59 (2001) 225–238 (= *Cheyne*, *Société byzantine* II, 583–598).

⁴¹⁷ PD 65.

⁴¹⁸ Μεγαλοδοξότατος κύριος Алексије Пир био је муж ћерке *протогендарха и севаста* кир Јована Кастамонита, док је сестра поменутог Алексија и Лава Пира Јелена била удата за *севаста* Исака Тарона: *Арокаукос (Bees)*, no. 3. За више детаља в. Просопографски речник. Јован Пир из Верије је био ожењен ћерком клирика Веријске епископије кир Манојлом Оризијатом: PD 45.

⁴¹⁹ *Арокаукос (Bees)* 28 (pp. 186–187, 88–89). О Ксифилинима, међу којима је познато 22 цивилна и црквена функционера у XI–XII веку, в. *Kazhdan – Ronchey*, *Aristokrazia*, 201 et passim; ODB 3, 2210. Из поменуте Апокавкове судске одлуке се види да су Атрамитини живели у Дриинопољу у Епиру, али они нису познати из других извора.

⁴²⁰ PD 104.22. Триакондафили: *Каждан*, Состав, 94 et passim; Маџуке: исто, 95 et passim. Треба нагласити да се у охридском документу уместо уобичајеног писања Ματζούκης стоји Ματζούκλης, али је могуће да

У Солуну је ћерка Димитрија Харсијанита и Марије Логаре била удата за Димитрија Крамвофокаса.⁴²⁴

Уочљиво је да је у западној Македонији, са изузетком Верије, забележено много мање „стариx“ породичних имена него у Епиру и на Крфу, па стога не чуди што се са сигурношћу може говорити само о сродству између две старе породице, Гавра и Мосхопула.⁴²⁵ С друге стране, на овом подручју такође је забележено више случајева сродства између једне породице са познатим породичним именом и друге која је имала из других извора непознато име. Јован Лакапин (према другом рукопису Ламбин) био је таст Василија Другувила, као и пашеног охридског архонта и управника царског поседа у Горњој Преспи Николаја Чакина.⁴²⁶ У Скопљу је једна унука моћног скопског архонта Јована Тихомира била удата за Хрису, који је можда потицао из византијске породице Хриса. Жена Константина Гуделиса Ирина потицала је из породице Вуруга из теме Стан.⁴²⁷ Друштвени профил те, из других извора иначе непознате породице, открива чињеница да је Ирнин ујак Василије Вуруг имао почасни епитет *μεγαλειφανέστατος*, те да је сведочио у бракоразводној парници између ћерке *σεβαστα* Стефана Гавре и *σεβαστα* Лава Мосхопула.⁴²⁸ Гуделисов таст, то јест зет (сестрин муж) Василија Вуруга, у документу је наведен као Станиот Вуруг, што значи да није користио своје него женино породично име, а то је још један солидан показатељ високог друштвеног положаја њене породице. Случај Вуруга није усамљен: зет (сестрин муж) Ђакона Михаила Хрисоверга звао се Константин Хрисоверг, што значи

се ипак ради о истом породичном имену. Триакондафили су били у сродству и са Мандукама, који нису познати из старијих извора, јер је деда *κυρ* Теодора Мандуке био Јован Триакондафил: PD 104 (посебно 3-9).

⁴²¹ PD 37.

⁴²² PD 83. Либри не спадају у „старе“ породице, али један акт показује да је извесни *κυρ* Манојло Либрос у време Теодора Дуке био порески функционер на Лефкади: *Αροκαυκος (Bees)*, no. 25. Из тог времена позната су још два Парадисиота:

⁴²³ *Αροκαυκος (Bees)* 36. У приближно исто време дука Солуна се звао Георгије Франкопул: PD 106.145. О Франкопулима уопште: *Kazhdan – Ronchey, Aristokrazia*, 209 et passim. Из тог времена позната су још два Парадисиота: Василије, клирик Пелагонијске епископије (PD 79), и Нићифор, *ἐπιτήδιος* Георгија Комнина (PD 138.12-13). Уп. Просопографски речник.

⁴²⁴ PD 106. О Харсијанитима: *Kazhdan – Ronchey, Aristokrazia*, 213 et passim. Породица Логара се у потоње време везује за Кипар: *Κ. Chatzipsaltis, Τὸ ἐν Ἑλλάδι καὶ Κύπρῳ οἰκογενειακὸν ὄνομα Λογαράς κατὰ τὴν βυζαντινὴν καὶ μεταβυζαντινὴν περίοδον, Ἐπετηρὶς τοῦ Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν 6 (Leukosia 1972/1973), 133–168* (није ми доступно). Крамвофока (*Κραμβοφοκάς*) у другим изворима, колико је мени познато, није забележено.

⁴²⁵ PD 134. Мосхопуле изједначавамо са Мосхима, као што чини и *Cheyne*, *Du prénom au patronyme*, 64, n. 31 (= *idem, Cheynet, Société byzantine I*, 143, n. 46) у сличним случајевима.

⁴²⁶ PD 19. Чакин се јавља и у PD 72.83-89.

⁴²⁷ PD 51. Гуделиси: *S. Lampros, Ὁ βυζαντινὸς οἶκος Γουδέλη, NE 13 (1916) 211–221* (није ми доступно); *Καждан, Состав*, 94 et passim. Гуделиси су били бројни и на Лемвосу: *Ahrweiler, Smyrne*, 170.

⁴²⁸ Василије Вуруг се појављује у два документа, у PD 51 као страна у спору, односно ујак Гуделисове жене, а у PD 134 као један од четири угледна сведока који су имали почасни епитет *μεγαλειφανέστατος*.

да је и он користио женино угледно породично име.⁴²⁹ У акту се не наводи место где су поменути Хрисоверзи живели, али можда управо та чињеница указује да су били везани за Охрид или његову ширу околину. Исто важи и за монаха Доситеја Куртикија,⁴³⁰ чија је жена била Марија, ћерка Корчина (τοῦ Κορτζηνοῦ). Поменуто породично име Каждан није забележио ни у првом ни у другом издању своје књиге, али је од недавно познат печат функционера из XI века који се тако звао (Κορτζιανοῦ).⁴³¹ Слични примери најбоље показују да је подела на „старе“ и „нове“ породице условна.

2.3.3. „Нове“ аристократске породице

Основни циљ поделе аристократских породичних имена која се јављају у списима Димитрија Хоматина и Јована Апокавка на „стара“ и „нова“ јесте био да се укаже на значајно присуство у Епиру и Македонији на крају XII и у првим деценијама XIII века оних породица које су познате још из XI и XII века (понекад и из IX и X века). Међутим, на основу свега што је до сада речено постало је очигледно да се међу њима не може повући јасна граница. Породице које сврставамо у другу категорију само смо условно окарактерисали као „нове“, јер чињеница да оне нису познате из сачуваних извора XI и XII века не значи аутоматски да већ тада нису биле значајне. Најмање што можемо претпоставити је да су те породице биле важан чинилац животу свога града или области, а изгледа да је њихов значај понекад превазилазио локалне оквире. У појединим случајевима очигледно је да се ради о истакнутим породицама о којима подаци из ранијег периода просто нису сачувани, као што је случај Андријана.

Једина представница Андријана јесте Евдокија (Εὐδοκία, ἡ τὸ ἐπωνύμιον Ἀνδριανῆς), жена Михаила Аталијата из Верије, уз чије је име у одговарајућем документу додат почасни епитет εὐγενεστάτη.⁴³² Наведени епитет Хоматин користи веома ретко, и то искључиво за Комнине / Дуке и Немањиће (Стефана Првовенчаног и његову ћерку Комнину).⁴³³ Евдокија је, дакле, морала потицати из породице која је

---

⁴²⁹ PD 33.

⁴³⁰ Каждан је забележио 12 Куртикија – *Kazhdan – Ronchey, Aristokrazia*, 205 et passim (= *Каждан*, Состав, 92 et passim); уп. *Каждан*, Армяне, 14–17 – али су у новије време на печатима откривени нови припадници тог рода.

⁴³¹ *E. McGeer, Discordant Verses on Byzantine Metrical Seals*, SBS 4 (1995) 67.

⁴³² PD 20.4-5.

⁴³³ Стефан Првовенчани и Комнина: PD 1.10,125; 3.26; 10.2; Комнини: PD 28.6,45; 70.19; 127.24; 138.5. Епитете εὐγενεστάτος и πανευγενεστάτος Хоматин користи равноправно. *Grünbart*, *Anrede*, наводи многе примере из епистографије из којих се види да су се овим епитетом могло обраћати и онима који нису

припадала високој аристократији, иако се пре ње ниједан други припадник те породице у сачуваним изворима не помиње. Још је необичније то што су помени овог породичног имена у потоњим изворима изузетно оскудни.⁴³⁴ Треба, међутим, поменути да је у PLP-у забележено чак 15 особа са породичним именом Адријан (Ἀδριανός), које је врло слично Евдокијиним (Ἀνδριανή).⁴³⁵ У првој четвртини XIV века 6 или 7 Адријана је поседовало земљу на Халкидикију (што показује да су припадали истој породици), а двојица међу њима су уз своје породично име носили и породично име Дука.⁴³⁶ Ако је тачна претпоставка да је реч о варијацијама истог, а не различитим породичним именима, што је по мом мишљењу врло вероватно,⁴³⁷ онда је Евдокија први познати припадник једне значајне позновизантијске аристократске породице.

2.3.3.1. Високи функционери са непознатим породичним именима

Истакнути функционери из времена Михаила и Теодора Дуке са непознатим породичним именима – онима која нису позната из претходних векова, а у доба Палеолога јављају се врло ретко или се чак ни тада не сусрећу – не представљају реткост. Како треба разумети ту појаву? Да ли то значи да је пут ка врху друштвене и државне хијерархије у то време постао отворенији него што је то било уобичајено? Или се можда о њиховим породицама ништа не зна само зато што игром случаја у старијим изворима њихова породична имена нису забележена? Већа друштвена покретљивости јесте карактеристична за смутна и ратна времена, као што је било време Димитрија Хоматина и Јована Апокавка, али је мало вероватно је она у то време далеко превазишла оне размере које су биле уобичајене за Византијско царство.⁴³⁸ Успон ка

припадали владарским породицама, али су они несумњиво увек били из врло значајних и познатих родова. *Ahrweiler, Sébaste*, 37–38, истиче да је наведени епитет коришћен и за вође разних етничких група настањених на територији царства којима је додељивана титула севаста.

⁴³⁴ PLP 1 (936), add. 2 (93083 - 93084).

⁴³⁵ PLP 1 (308 – 316), add. 2 (91062 – 91067). Међу њима се налазе два парика, по један монах и свештеник, те један вајар из Фиренце, који су за ово разматрање ирелевантни.

⁴³⁶ Реч је о Манојлу Адријану Дуки (κῦρ и βασιλικός στρατιώτης) из 1311. године – в. PLP add. 2 (91067) – и Петру Адријану Дуки, који је био и οἰκεῖος Јована V Палеолога, и у извору поменут као εὐγενέστατος, као и Евдокија – в. PLP 1 (316). *Polemis, Doukai*, 80–81, такође наводи Петра, али он није знао ни једног Адријана старијег од њега.

⁴³⁷ Исто мисли и *Kyritses, Byzantine Aristocracy*, 89.

⁴³⁸ Друштвена покретљивост у Византији различито се оцењује. Каждан је на основу појединих места из дела византијских, арабских и средњовековних западноевропских писаца закључио да је друштвена покретљивост била необично велика за једну средњовековну државу: *Kazhdan – Ronchey, Aristokrazia*, 95 (= *Каждан*, Состав, 55 сл.). С друге стране, Шене сматра да је византијску аристократију карактерисала прилично велика затвореност, иако и он сматра да пут ка врху друштвене лествице јесте био могућ кроз војну службу: *Cheyne, Officiers étrangers*, 43–62.

врху друштвене хијерархије у Византији је по правилу водио кроз војничке заслуге. Индикативно је да међу малобројним познатим цивилним функционерима централне администрације нема ниједног потпуно непознатог породичног имена.⁴³⁹ Једина два позната *месазона* и *икиоса* Теодора Дуке, Јован Плит и Нићифор Горјанит, примарно су наквероватније били у војничкој служби. Исто то важи и за тематске дуке (Чама, Вестарх, Микарис).

Анализом титула и функција које су наведене уз име Јована Плита, Принцинг је реконструисао његову успешну каријеру:⁴⁴⁰ 1216. године Јован Плит је имао титулу севаста и обављао функцију дукса негде у албанским областима (Драч или Кроја);⁴⁴¹ пошто је Теодор Дука заузео Верију, а пре његовог проглашења за цара у Солуну (1219/20 – 1225), Плит је био дука Верије, још увек са титулом севаста;⁴⁴² пошто је разрешен дужности дуке, Плит је постао $\mu\epsilon\sigma\acute{\alpha}\zeta\omega\nu$ и $\omicron\iota\kappa\epsilon\iota\omicron\varsigma$ Теодора Дуке, што значи да је из провинцијске премештен у централну администрацију, при чему није могуће одредити тачно време када је постао месазон и колико дуго је остао на тој функцији;⁴⁴³ после Теодоровог проглашења за цара 1225. године Плит је добио титулу $\pi\alpha\nu\lambda\tau\epsilon\rho\sigma\acute{\epsilon}\beta\alpha\sigma\tau\omicron\varsigma$, али се у акту не наводи као месазон.⁴⁴⁴ Једини недостатак Принцингове анализе, по мом мишљењу, састоји се у томе што он није узео у обзир акт PD 25, настао 1225 – 1230. године. До сада није запажено да у наведеном документу Јован Плит не носи титулу севаста, нити паниперсеваста, као у осталим документима, него је, као и друга двојица парничара (Андроник Скутариот и Василије Еврипиот) означен као $\mu\epsilon\gamma\alpha\lambda\omicron\delta\omicron\zeta\omicron\tau\omicron\varsigma$ $\acute{\alpha}\rho\chi\omega\nu$. Како треба разумети ову замену? По мом мишљењу, могућа су само два одговора: или је при састављању акта направљена грешка или овде није реч о Јовану Плиту кога се јавља у осталих пет аката, него о неком његовом рођаку, који се такође звао Јован. Треба имати у виду и чињеницу да се у поменутом документу у списку парничара Плит наводи на другом месту, после севаста Георгија Педијадита, што указује на то да је имао мањи утицај и друштвени

⁴³⁹ Каматир, Костомир, Мелисин, Мономах, можда и Ватац. Њима би можда требало додати и Алијате: један је протовестијар (Bees 18), а за другог Хоматин користи епитет $\acute{\epsilon}\lambda\lambda\omicron\gamma\mu\acute{\omega}\tau\alpha\tau\omicron\varsigma$ (PD 111.7). И међу тематским чиновницима по правилу налазимо функционере из стандардних цивилних аристократских породица, као што су Вариси, Згури (порески чиновници) и Сиропули (тематски секретар у Верији).

⁴⁴⁰ *Prinzing, Studien II*, 57–58, 88, 97–99; уп. *Ферјанчић*, *Племство* 165–166.

⁴⁴¹ PD 2 и PD 3.

⁴⁴² PD 29; cf. PD 105.

⁴⁴³ PD 45. Плит је сигурно постао месазон пре него што се Теодор прогласио за цара, што произлази из чињенице да у документу стоји да је севаст Плит био месазон $\tau\omicron\upsilon$ $\kappa\rho\alpha\tau\alpha\iota\omicron\upsilon$ $\kappa\alpha\iota$ $\acute{\alpha}\gamma\iota\omicron\upsilon$ $\eta\mu\acute{\omega}\nu$ $\alpha\upsilon\theta\acute{\epsilon}\nu\tau\omicron\upsilon$ $\tau\omicron\upsilon$ $\mu\epsilon\gamma\acute{\alpha}\lambda\omicron\upsilon$ Κομνηνοῦ , а та титулатура Теодора Дуке карактеристична је за период пре његовог проглашења за цара: cf. PD 45.54-56.

⁴⁴⁴ PD 105.

углед од њега. Да ли онда овде може бити речи о Јовану Плиту, чију смо каријеру малопре описали? Мени то изгледа мање вероватно него да су у једној породици истовремено постојала два Јована Плита. У сваком случају, Јован Плит из овога акта био је муж ћерке неког Цибина и Евдокије, која је потицала из имућне породице Еврипиота.⁴⁴⁵

У Апокавковим писмима често се помињу два Горјанита, високо позиционирана функционера: Нићифор, месазон и икиос Теодора Дуке, и његов брат Никола, дука епискепсије Ахелоја (μεγαλυτέροχος δούξ [Νικόλαος ὁ Γοριανίτης] τῆς ἐπισκέψεως Ἀχελώου).⁴⁴⁶

Василије Чама (Τζαμᾶς) био је дука Верије и γαμβρός цара Теодора Дуке. Да ли је ово породично име ἡραχ legomenon или је можда реч о грешци преписивача? Да ли је исправан облик гласио Τζαχᾶς, као и име турског емира и узурпатора из XI века?⁴⁴⁷ У сваком случају јасно је да је царев зет тешко могао бити неко ко није био веома утицајан и потицао из византијске аристократске породице.⁴⁴⁸

Од четворице познатих дука Верије из доба Теодора Дуке, осим Чаме још су двојица припадала породицама о којима из ранијих времена нема сачуваних података: већ поменути Јован Плит и Теодор Вестарх.⁴⁴⁹ И у другим областима Епирске државе било је дука (осим поменутог Николаја Горјанита, дуке епискепсије – или теме? - Ахелоја), чије породично име до тог времена није било забележено ни у једном извору, као што је Нићифор Микарис, дука Веле.⁴⁵⁰

---

⁴⁴⁵ Плити су живели у Верији, познато је да су били у сродству са четири угледне веријске породице – Еврипиотима, Цибинима, Тракисијанцима и Кападокима.

⁴⁴⁶ Понекад је тешко разлучити на којег од двојице браће Апокавк мисли. *E. Veis-Ceferli* наводи сва Апокавкова писма упућена браћи Горјанит, као и она у којима се они само помињу: Αροκαυκος (*Bees*), р. 189. *Prinzing*, Studien II, 51, сматра да је Апокавк (Αροκαυκος (*Bees*), 6.37, стр. 63) можда погрешно када је написао да је Никола био дука епискепсије, а не теме.

⁴⁴⁷ PD 25.9-10. О Чахи (Τζαχᾶς, Чака): *Ahrweiler*, Mer, 184–186; *Cheyne*, Pouvoir, 93 et passim; ODB III, 2134. Познат је још један Τζαχᾶς из XIV века, али са Крима: PLP 11 (27821). Морућа веза са именом Τζάφας, које је италијанског порекла (*Zaffa*), изгледа ми мање вероватна: cf. PLP 11 (27818–27819).

⁴⁴⁸ Чамин случај би се могао упоредити са Савом Асиденом, малоазијским обласним господаром: иако је његово породично име сасвим непознато у византијској историји, он је ипак 1214. године имао титулу севастократора и, следствено томе, вероватно био у сродству са Теодором Ласкарисом, који му је и дао поменути титулу: уп. *Радић*, Обласни господари, 276–277.

⁴⁴⁹ PD 105.26-32. О његовом породичном имену, које је у Питрином издању, а потом често и у литератури, било погрешно схваћено као титула, и о времену његове службе у Верији: *Prinzing*, Studien II, 58–59.

⁴⁵⁰ Како ниједан други Микарис, према PLP-у, није забележен ни у време Палеолога, изгледа да је и то породично име ἡραχ legomenon. *Kyritses*, Byzantine Aristocracy, 92, је запазио да би Μύκαρις могла бити варијанта од имена Μύγ(ι)αρις, које су имали неки функционери из Тесалије у XIV веку; cf. PLP 8 (19836, 19838). PD 83.24-25. Вела до тог времена није била засебна тема, па је то могла постати тек у време Теодора Дуке: *Prinzing*, Studien II, 85.

На крају овог дела могу се поменути још и браћа Прогони, Ђин и Димитрије. Димитрије је био довољно значајна личност да би се могао оженити ћерком српског великог жупана Стефана Немањића, коју знамо под именом Комнина, док је Ђин назван ἄρχων τοῦ Ἀρβάνου. Он, дакле, није био само обичан градски архонт, него је морао бити господар целе једне области, иако највероватније није био самосталан.⁴⁵¹

Ови примери показују да су неке породице, о којима нису сачувани готово никакви подаци, у одређеном тренутку могле имати врло истакнуто место у друштву.⁴⁵²

Носиоци титула и почасних епитета са непознатим породичним именима

У претходним поглављима установљено је да је око 30% свих севаста (4 од 15), односно 40% мегалодоксотатих (8 од 20) који се помињу у списима Јована Апокавка и Димитрија Хоматина, имало породична имена која у старијим изворима нису забележена.

Титулу *севаста*, осим већ поменутог Јована Плита, имали су још и Манојло Куварас, Мавро Богданопул и Григорије Камон. Кувараси су у XIV веку често били на значајним црквеним дужностима у Серској митрополији (хартофилакс, иконом, скевофилакс и др.), а познат је и један *архонтопул* из Зихне;⁴⁵³ Манојло Фил је неком Куварасу посветио три епиграма.⁴⁵⁴ С друге стране, изгледа да су Богданопул и Камон *hарах legomena*.⁴⁵⁵

У групу са непознатим породичним именима спада и низ *мегалодоксотатих*: већ поменуте дуче Вестарх и Микарис, затим утицајни *архонти* из Арте Константин Маркопулос, Јован Пасхалис и Нићифор Гостилопулос,⁴⁵⁶ Алексије Аравонит са Крфа, те Јован Пердис и његов таст Димитрије Вусиот (место није познато). Према PLP-у, практично се ни једно од наведених породичних имена не помиње у потоњим изворима.⁴⁵⁷

---

⁴⁵¹ О географском положају области Арбанон, чији се центар вероватно налазио у Кроји v. *Zakythenos*, Μελέται II, 199–200. Partitio Romanie, 220, 264, помиње провинцију (= тему) Драч и Арбанон са хартуларатима Главиница и Вагениција.

⁴⁵² PLP не региструје ниједног Камонаса.

⁴⁵³ О термину *архонтопул* в. *Максимовић*, Управа, 12, нап. 21, 64, нап. 1.

⁴⁵⁴ PD 22.225; PLP 6 (13352–13358); add. 1 (92430); add. 2 (93881–93882).

⁴⁵⁵ Да ли је севаст Богданопул можда био у крвном сродству са Бугарином Богданом, кога је Василије II због његових заслуга 1018. године одликовао титулом патрикија (Skylitzes, 357–358)? На ту могућност указује *Cheyret*, Pouvoir, 234.

⁴⁵⁶ Αροκαυκος, Συνοδικὰ γράμματα, р. 21 (по. 6).

⁴⁵⁷ Једини изузетак представљају Пасхалиси, али су они углавном парици: PLP 9 (21998 sq.); add. 2 (94409).

Ситуација са *мегаленифанестатима* сасвим је другачија – од 11 забележених, једино је Григорије Гавра припадао породици чији су припадници познати из претходног раздобља.⁴⁵⁸ Само још два *мегаленифанестата* имају породична имена која су оставила трага у другим изворима, било савременим или познијим од Хоматина и Апокавка: Имерије Тихомир (Хоматинов кореспондент)⁴⁵⁹ и Георгије Сора (Σκόρης) који је био приморан да се ожени братаницом (или сестричином) севаста Мавра Богданопула)⁴⁶⁰. Осталих осам имају крајње опскурна породична имена, о којима се ништа не зна не само у претходном, него ни у потоњем раздобљу: охридски архонт Николај Чакин,⁴⁶¹ драчки архонт Алексије Ипат,⁴⁶² Василије Вуруг (сведок ћерке севаста Стефана Гавре и зет Гуделиса)⁴⁶³, Константин Ламбет (шурак солунског архонта Теодора Хамедраконта),⁴⁶⁴ и Манојло Сташа (Μανουήλ ὁ Στάσης, ὑποταγᾶτης Теодора Дуке).⁴⁶⁵ У једном случају наведени су само лично име и патроним (Μανουήλ ὁ τοῦ Δέσκου, сведок ћерке севаста Стефана Гавре), а два пута само лично име: Коман (βασιλικὸς ὑποταγᾶτης κῦρ Κομάνος) из Корита,⁴⁶⁶ и Берота из Пелагонијске котлине (сведок ћерке севаста Стефана Гавре)⁴⁶⁷.

⁴⁵⁸ *Kazhdan – Ronchey, Aristokrazia*, 205, са литературом (уп. *Каждан*, Состав, 92). Овај Гавра, као и севаст Стефан Гавра, су највероватније водили порекло од бугарског архонта, потом патрикија Гавре, који је 1019. године у Солуну учествовао у неуспелој завери против Василија II: Skylitzes, 364.84-88; уп. *Пириватрић*, Самуилова држава, 139, 170.

⁴⁵⁹ PD 7. Познато је неколико припадника породице Тихомира с краја XII / почетка XIII века: в. ниже. У позније доба, међутим, понат је само један Манојло Тихомир, који је почетком XV века био протонотарије у Лариси: PLP 11 (28205).

⁴⁶⁰ PD 124. Крајем XIII века један Сора је био Арсенит, а из треће деценије XIV века познат је један (или два ?) крупни земљопоседник на Халкидикију: PLP 11 (26142 – 26143, 26173–26175). У грчким изворима запажа се колебање у писању имена: Σκόρης / Σκόρης / Σκούρης / Σκούρας. Сора је хипокористик словенског имена Соровој, Скорослав, Скоромир и тсл.: уп. *Целебџић*, Словенски антропоними, 496.

⁴⁶¹ PD 19.12, 72.83. Име се у потоњим изворима никада не среће, али можемо се запитати да ли је оно у вези са именом турског емира Чаке (Τζαχᾶς, Чака) из XI века. Да ли су они можда били у сродству?

⁴⁶² PD 46. У старијој литератури ово породично име сматрано је за титулу, која је у дато време практично нестала, а Алексије Ипат погрешно поистовећиван са Алексијом Педијадитом са Крфа: *Prinzing, Studien* II, 88–89. У доба Палеолога име се не среће, осим ако га не поистовестимо са Ὑπάτιος / Ὑπάτης, међу којима има два патријархова нотара, али и много обичних парика: cf. PLP 12 (29485–29494).

⁴⁶³ PD 51, 131.11. Име Вуруг би можда требало читати као Боруј (за то име в. *Грковић*, Имена код Срба, 43), мада би се у том случају очекивало писање *Βουρούγιος: *Крсмановић – Лома*, Γουδέλιος, 248; *Целебџић*, Словенски антропоними, 491.

⁴⁶⁴ PD 38, 117. Из 1263/4. године познат је један писар Ламбет: PLP 6 (14419), као и један парик из XIV века: PLP add. 1 (92506). Постоји основа да се запитамо да ли се Ламбети могу поистовестити са Ламбинима, породицом истакнутих свештених лица, земљопоседника и војника из Солуна, јер су оба имена изведена од имена малоазијског града Λάμπη и обе породице живеле су у Солуну. О Ламбинима (Λαμπηνός): PLP 6 (14421–14432); cf. I. A. *Polemis*, Ὁ λόγιος Νικόλαος Λαμπηνός καὶ τὸ ἐγκώμιον αὐτοῦ εἰς τὸν Ἀνδρόνικον Β' Παλαιολόγον, Athene 1992, 5–6.

⁴⁶⁵ PD 22.

⁴⁶⁶ PD 52.5.

⁴⁶⁷ PD 134.13.

Наведена породична и лична имена указују на још једну специфичност ове групе у односу на *севасте* и *мегалодоксотате* – већина *мегалепифанестатих* потицала је из словенског или неког другог негрчког етничког миљеа. Гавра, Тихомир, Коман, Берота и Манојло Десков били су словенског порекла, а можда и Сташа и Вуруг (= Боруј ?). Скора такође може бити словенског порекла, али и албанског,⁴⁶⁸ док је име Чакин (Τζαχηνός / Τζαχῆνος) вероватно турског порекла.⁴⁶⁹ С друге стране, само је Ипат (Ἰπατος) сигурно грчког порекла, док је име Ламбет (Λαμπέτης) етник, име изведено од имена малоазијског града (Λάμπτη). Поређења ради, треба уочити да је међу *мегалодоксотатима* забележено само једно породично име словенског порекла (Гостилопул), а међу севастима свега два (Прибо и Богданопул).⁴⁷⁰

На крају, треба размотрити и породична имена лица која су у изворима названа *архонтима*, стандардним византијским термином за званично или незванично најмоћније људе у једном граду. Изгледа да је Верија била најатрактивнија за припаднике познатих аристократских породица, јер су тројица од четворице познатих архонта припадала тим породицама (Пакуријан, Скутариот, Еврипиот), док је само Јован Плит припадао другој групи. Лав Аргир и Манојло Комитопул из Охрида, те неки Тарон из околине Ботрота такође су можда припадали познатим породицама. С друге стране, за породична имена три архонта из Арте (μεγαλοδοξότατοι ἄρχοντες Маркопул, Гостилопул и Пасхалис), те Николе Чакина из Охрида и Алексија Ипата из Драча (μεγαλεπιφανέστατοι), већ смо рекли да су сасвим непозната. Исто важи и за три скопска архонта с краја XII века Јован Тихомира, Константина Василика и Вулксана Проданика, браћу Сергија и Нићифора Примикиропуле са Крфа, те солунског архонта Теодора Хамедраконта.

---

⁴⁶⁸ За сва имена в. *Грковић*, Имена код Срба, s.v. Име Коман не само да је уобичајено међу Србима у средњем веку, него и имена сродника датог Комана показују да је он био из словенске породице.

⁴⁶⁹ Име је највероватније у вези у са именом турског емира Τζαχᾶς (Џака) из XI века.

⁴⁷⁰ *Грковић*, Имена код Срба, 38, 67, 161. На словенско порекло, међутим, не упућује само словенска етимологија личних или породичних имена, него и чињеница да породично име не постоји. У то време тај стари антропонимијски модел остао је карактеристичан за чисто словенске средине, док је у грчким срединама он већ сасвим напуштен.

***

До сада је наведено 26 појединаца који су у време Теодора Дуке обављали неку високу функцију, имали титулу севаста или неки почасни епитет, те их стога сматрамо припадницима аристократије, иако су њихова породична имена, гледано кроз призму сачуваних византијских извора, до тада била непозната. Поред тога, поменуо сам још 16 појединаца са „новим“ породичним именима, на чију припадност аристократији указују родбинске везе са посведоченим аристократским породицама (пре свега из XI и XII века).

Постоји не мали број личности чији се друштвени положај, због недостатка података, прецизније не може одредити. Ако бисмо усвојили критеријум да је сваки појединац уз чије име стоји атрибут *κῆρ* припадао локалној аристократији, што сматрам да не би било погрешно,⁴⁷¹ онда би списак био проширен новим именима.

На пример, *κῆρ* Теодор Косеј са Крфа, оженио се ујном архоната Примикиропула после смрти њиховог ујака *κῆρ* Михаила Гимна.⁴⁷² Други слични примери често су везани за Верију: Артини, Ахираити, Гавадонити, Красини, Оризијати, Пециси, Цибини. Брачне везе Артина, Гавадонита и Цибина, о којима је већ било речи, показују да су те породице налазиле међу елитним веријским породицама. Ако бисмо име Цибин (Τζιβίνος) поистоветили са именом Τζιβλέας, као што то неки аутори чине без оклевања, онда би из друге половине XIII и почетком XIV века било познато неколико истакнутих припаднике те породице.⁴⁷³ Приближна вредност имовине Ахираита била је далеко мања него новчани део мираза Јелене Гавадонит, али се и поред тога они могу сматрати прилично имућном породицом. Ахираити су били у сродству са *κῆρ*ом

---

⁴⁷¹ О тачном значењу у Византији врло често коришћеног атрибута *κῆρ* / *κῆριος* не постоји, макар колико је мени познато, ниједна специјализована студија. Стога треба поменути занимљиво запажање Н. Икономидиса да је у документима с краја XIV и почетка XV века тај атрибут био резервисан искључиво за «*hommes d'affaires de haut calibre, d'habitude aux bailleurs de fonds et aux grand marchands*». Икономидис додаје и да «*les petits artisans et et les hommes du peuple n'y ont pas droit* [подвукао Д. Ц.], *même lorsqu'il s'agit de procès qu'ils ont gagné contre un kыр*«. Cf. *Oikonomidès, Hommes d'affaires*, 123, n. 289, где се даје низ примера из извора (нпр. ММ II, 326, 328, 367, 372, 374 итд.). Сматрам да се слична претпоставка може изнети и за становништво једног провинцијског града у ранијем периоду – атрибут је коришћен само за највише прпаднике највиших друштвених слојева, док остали „на то нису имали право“, односно нико им се тако није обраћао. Један *κῆρ* је, по мом мишљењу, пре свега морао имати одређени број људи који су били зависно од њега (парике, послугу итд.), који су припадали његовом *икосу*, који су га стога природно тако ословљавали.

⁴⁷² PD 31. Према PLP-у, у доба Палеолога у изворима није забележен ниједан Косеј, а није ми познат ни из извора прве половине XIII века.

⁴⁷³ Cf. *Cheyne – Theodoridis, Sceaux patronymiques*, 220 (no. 209); PLP 11 (27967–27969).

Василијем Красином, који се вероватно бавио трговином.⁴⁷⁴ Сличног имовинског стања као Ахираити вероватно је био и доместик веријске епископије *кир* Манојло Оризијат, који је купио три земљишне парцеле непознате величине од свог зета (сестриног мужа) *кира* Теодора Пециса. Једна Манојлова ћерка била је удата за Јована Пира (породица позната већ од XI века), а друга за Јована Јагатика.

О непостојаности атрибута *кир* речито сведочи случај Манојла Оризијата, јер га налазимо само у једном у два документа у коме се Манојло јавља као актер.⁴⁷⁵ Стога, може се претпоставити да је и низ других личности из Верије, као и из других градова, уз своје име користио поменути атрибут, иако он у нашим изворима није поменут. Реч је, на пример, о Димитрију Прокопи, Теодору Сафасу, Мелији Василику и другима. Сви су они потенцијално могли припадати друштвеном слоју којим се овде бавио, али за то нема директних потврда.

2.3.4. Закључак и табеле

Основни циљ овог поглавља јесте био да се идентификују сви припадници локалне аристократије који се јављају у списима Димитрија Хомнатина и Јована Апокавка, што представља веома важан сегмент и полазну тачку целокупног истраживања. Колико је тај задатак, с обзиром на указане проблеме, уопште био остварив? Истина је да због недостатка података није било могуће у сваком појединачном случају одредити којој је друштвеној групи одређена личност припадала, али је ипак идентификован значајан број појединица и породица који су сигурно припадали врху друштвене лествице (самим тим и управљачке елите) градова у којима су живели, а понекад је њихов значај чак превазилазио локалне оквире.

У циљу остварења постављеног задатка биле су одређене четири основне одлике припадника аристократије: породично име (које понекад само за себе говори о пореклу и роду), титуле и/или почасни епитети, родбинске везе са другим аристократским породицама и имовинско стање. Истакли смо да извори врло ретко садрже податке о све четири одлике (посебно последње), али и то да сматрамо да су две довољне за извођење прилично поузданих закључака. Сада се може увести још једна одлика аристократских родова, која је у ствари суштинска, а то је њихова трајност. Начелно

---

⁴⁷⁴ PD 84. О имовинском положају Ахираита, којим се подробно позабавила *Laiou, Mariage*, 162–164, биће речи у посебном поглављу овог рада.

⁴⁷⁵ PD 45 (Манојлов спор са зетом Пецисом) et 68 (спор између Манојлових зетова, Јагатика и Пира).

говорећи, дуго постојање је потврђено за све породице које су у овом поглављу назване „старим“, с обзиром да су први познати представници тих родова најчешће забележени у XI, а понекад већ у X, па чак и IX веку. Припадници ових породица су по правилу и у доба Палеолога забележени у значајном броју, мада понекад нису заузимали тако значајане положаје као у средњовизантијском периоду. Неке од „нових“ породица, оних које су први пут забележене у списима Хоматина и Апокавка почетком XIII века, у потоњим вековима играле су важну улогу у политичком, црквеном, војном или друштвеном животу, што је показала анализа просопографских података које смо претежно преузели из PLP-a, а изузетно и из других извора. Осталим „новим“ породицама, међутим, поново се губи сваки траг у изворима. Те породице се са становишта трајности не би могле сматрати аристократским, иако је понекад очигледно да су у време Теодора Дука појединци из тих породица заузимали највише друштвене и државне положаје. Подсетимо се само Василија Чаме, који је после 1225. године био не само дука Верије, тада изузетно значајног града, него и царев *зет* (*γαμβρός*). Ништа мање нису упечатљиви примери епирских великаша из албанских области, Димитрија Прогона и Григорија Камона, првог и другог мужа ћерке Стефана Првовенчаног Комнине. Подаци о Гавадонитима (и донекле Павлопулима), на пример, показују да су они и по имовинском положају и по брачним везама у XII веку морали бити утицајна породица у Верији, али њихово породично име није забележено нигде осим у актима Димитрија Хоматина. Слично важи и за Салерине са Крфа. За Богданопуле и Гавре се може претпоставити да су у Западној Македонији били међу водећим породицама још од времена Василија II, те да су Тихомири и Љутовоји били међу водећим скопским породицама током XII, а можда и XI века. Сви наведени примери, као и многи други о којима је већ било речи, указују на то да недостатак података није довољан разлог да се нека породица не сврста у највиши друштвени слој.

Пошто је у овом поглављу било речи о великом броју породица, неопходан је табеларни приказ свега што је речено. У складу са поделом на једну „стару“ и две групе „нових“ породица, све породице биће приказане у три табеле. У табели I биће приказане оне породице које се у историјским изворима јављају IX – XII века, у табели II оне чији су припадници познати XIII – XV века (углавном, али не искључиво, на основу PLP-a), а у табели III оне породице које су у време Теодора Дуке, као што показују списи Хоматина и Апокавка, заузимале истакнут друштвени положај, а потом се њихово породично име више не јавља ни у једном другом извору или, уколико се

јавља (једна или две личности), онда је мало вероватно да су припадали истој породици као и њихов имењак из XIII века.

За све три табеле важи следеће:

I: Породично име (број поред имена означава број поменутих чланова;⁴⁷⁶ упитник испред имена упозорава на сумње везане за име, на шта је указано на одговарајућем месту у овом поглављу);

II: Функције, титуле или почасни епитети приписани најмање једном члану породице;

III: Сродство (по мушкој или женској линији) са другим породицама (у курзиву су имена која нису у истој табели, него у једној од друге две);

IV: Град или област где је породица настањена (упитник означава да је реч о претпоставци која се темељи на одређеним подацима из извора), односно где је најмање један члан био на служби (обележено звездом).

V: Место из извора (PD: Ponemata Diaphora; Bees: Apokaukos (*Bees*); Acr.: Acropolites; M.Chon.: Choniatae Epistulae; N.Chon.: Choniatas, Historia; Vat.: Actes de Vatopédi I);

Скраћенице: εὐγεν: εὐγενέστατος/η; μ/επιφ: μεγαλεπιφανέστατος – μ/δοξ: μεγαλοδοξότατος/η – ἔλλογ: ἔλλογιμώτατος – γραμμ: γραμματικός – μ/υπερ: μεγαλυπέροχος – σεβ.: (пансέбастос) σεβαστός – ἐπίτρ. χ.: ἐπίτροπος τῆς χώρας – πενυπερντ.: πενυπερντιμώτατος.

Табела 1: „Старе“ аристократске породице (познате и пре 1204. године)

I	II	III	IV	V
Αλυάτης 3	μ/δοξ κύρ, ἔλλογ. ἐν Κυρίῳ υἱός, πρωτοβεστιάριος,	Кавасила	Драч?; у 2 случаја ?	PD 100, 111; Bees 18;
Ἀργυρός 1	ἄρχων, κνέτζης	/	Охрид	PD 40, 53
Ἀρμένιος / Ἀρμενόπουλος 2	/	<i>Лонгивардит</i>	Охрид ?, Пелагонија	PD 40, 62
Αταλιώτης 1	/	<i>Андријан</i>	Верија	PD 20
Αὐτωριανός 1	θεοφιλέστ. ἄρχων τῶν ἐκκλησιῶν	/	Охрид*	PD23.29

⁴⁷⁶ Треба нагласити да је укупан број понекад већи од означеног, зато што су урачунати само они чије је лично име познато. На пример, познато је да је родбина Михаила Аталијата живели у Верији, али ниједан члан није наведен по имену.

Βαρύς 1	τὴν κατοχὴν ἐνεργῶν	/	Језеро Анатоликон*	Bees 34
Βατάτζης 1	λαμπρότατος, κῦρ	/	Јањина*	Bees 91
Βρυένιος (sic!) 1	/	<i>Теолоγит</i>	Сервија	PD 21
Γαβρᾶς 2	σεβ. κῦρ; μ/επιφ, προϊστάμενος χωρίου	Μοσχοпул	Πελαγονијска котлина	PD 23, 134
Γανναδαῖος* 1	/	<i>Либри</i>	Вела	PD 83
Γλυκὺς (=Γλυκᾶς)* 2	ὑπομνηματο- γράφος	<i>Καλογμονον</i>	Вагенитија, Οхрид*	PD 37, 50.post 76 (v. app. crit.)
Γουδέλης 1	/	<i>Вуруг (=Боруј?)</i>	„тема“ Стан	PD 51
Γυμνός 1	/	<i>Примикиропул</i>	Κρф	PD 31
Διαβατηνός 1	πριμικήριος τῶν ἐν Ἰωαννίνοις βαράγγων	<i>Μαρδαροпул</i>	Јањина	Bees 23, 4 (уп. BB 13, 342)
Δούκας				
Εἰρηνικός 1	τιμώτατος ἐν μοναχοῖς, κῦρ	/	Вондица* (монастиρ τῶν Σφετῶν)	Bees 105.18
Εὐγενιώτης* 2	ἐπίσκοπος; κῦρ		Вондица*	Bees 100, 101
Εὐριπιώτης 5	μ/δοξ, ἄρχων, κῦρ/ά	<i>Γαваδονит, Πедијадит, Цибин, Πлит</i>	Верија	PD 25
Θρακήσιος* 1	/	Кападок	Верија	PD 89.7-12
Καβαλούρης 1	/	/	Κρф	PD 41
Καβάσιλας 1	/	Алијат, <i>Филарет (?)</i>	Драч	PD 100
Καλόκαιρος* 1	ἱερεὺς	/	Јањина – Вела	Bees 93
Καματηρός 1	βασιλικὸς γραμμ.	/	/	Bees 72
Καντακουζηνός 1	διάκονος, κληρικὸς	/	Јањина	PD 66
Καπαδόκης 2	/	Тракисијанац, <i>Πлит</i>	Верија	PD 64.16, 89
Κασταμονίτης 2	σεβ., κῦρ, πρωτοκένταρχος	Πир	Навпакт ?	Bees 3
Καταφλώρον 1	σεβ., κῦρ, ἐπίτρ. χ.	/	Κρф*	PD 36
Κίναμος 1	στρατιώτης, ἐπίτρ. χ.	/	Драма*	PD 96

Κομνηνός 4 ⁴⁷⁷	(παν)εὐγεν, κῦρ/ά, σεβ., ἐπίτρ. χ.	<i>Немањићи</i>	Скопље*, ?	PD 28, 59, 138
Κορτζηνός* 1	/	Κурткије	Οхрид и околина?	PD 57
Κωστομοίρης / Κωστομοίρης 2	(μεγας ?) λογαριαστής	/ ⁴⁷⁸	Верија, ?	Bees 36, 64 43 (?); PD 92
Κουρτίκης 1	μοναχός	Κορτζηνός	Οхрид и околина?	PD 57
Κρατερός 4 ?	/	<i>Сериот, Вардан (ж?)</i>	град Крф	PD 49, 71
Λακαπηνός (или Λαμπηνός?) 1	/	<i>Другувил</i> ⁴⁷⁹	Οхрид	PD 19.17
Λιζικός (= Λίζιξ) 1	σεβ., κῦρ	/	Вагенигија (архонтија Сопот)	PD 44.6
Μακρεμβολίτης 2	/	Οψικιαν	Κрф, Навпакт ?	PD 50, Bees 97.
Μαλακινός 2	δυνάστης ⁴⁸⁰	/	Вагенигија	PD 95
Μανικαΐτης* 1	μ/δοξ, κῦρ	/	Јањина* ?	Bees 1
? Ματζούκλης (=Ματζούκης ?) 1	/	Триакондафил	Вагенигија	PD 104.22
Μελισσηνός 2	σεβ., κῦρ/ά, μέγας λογαριαστής, μ/δοξ	Тарон, Пир	Јањина* ?, Навпакт ?	Bees 1, 3
Μεσημέρης 2	/	/	Ватрахохорион ?– Навпакт	Bees 8
Μονόμαχος 2	ἐπίκουρος, πενυπερεντ. ἐν μοναχοῖς, δεσπότης; μ/δοξ, κῦρ, ὑποταγᾶτος	<i>Исарис</i>	/	Bees 25, 106, 115; Cromwell 11; BB 3, 16; Βυζαντίς 1, 27-8
Μοσχόπουλος / Μόσχος (лично или породично име ?) 3	σεβ., κῦρ; ἱερεύς, δυνάστης	Гавра	Πεлагонијска котилина, Горњи Полог (село Бањишта)	PD 94, 134; Bees 84.12
Νέστωρ	/	<i>Сервопул</i>	околина Οхрида ?	PD 132.2
Ξιφιλίνος 1	κῦρ	<i>Атрамитин</i>	Дриинопољ ?	Bees 28
Ὀυαρᾶς* 1	μ/δοξ,	/	Вондица*	Bees 105.

⁴⁷⁷ Урачунао је скопски дука Константин Аспијет-Комнин из 1193. године (PD 59), јер породицу Аспијета не наводимо посебно.

⁴⁷⁸ Уп. коментар за бр. 43: Αροκαυκος (Bees), стр. 196–197. Логаријаста Јована Костомира Αποκавк назива и Месопотамит, што указује да су те две познате породице биле у сродству.

⁴⁷⁹ Οхридски архонт Николај Чакин и Јован Λακαпин (или Λαμβин) били су мужеви две сестре (σύγγαμβροι).

⁴⁸⁰ Термин δυνάστης се не користи, али је власт окарактерисана као δυναστεία.

	кастроφύλαξ		<i>Cheyne</i> , 69, 70, 306; Scyl. 478-8	
Όψικιανός 3	/	Макремволит	Крф	PD 50
Πακουριάνος 3	ἄρχων	<i>Κυνалис</i> , Скутариот	Верија	PD 48
? Παναγιώτης (лично или породично име) ? 1	/	/	Верија	PD 81.81
Πεδιαδίτης 3	μητροπολίτης, σεβ., κῦρ	Еврипиот	Крф, Верија	PD 8, 36, 25, 41, 65; Κερκυραϊκά, 337
Πελαγωμένος 1	/	<i>Павлопул</i>	Верија	PD 102
Πηγονίτης 2	μ/υπερ. δούξ / σεβ., κῦρ	/	Верија*, Солун*	PD 89, 127, 106; Vat I 14.5.9
? Πικρίδης ? 1	/	/	/	PD 122.2
Προβατᾶς 2	κῦρ	<i>Закинтинос</i>	Крф	PD 65
Πυρρός 5	μ/δοξ, κῦρ	<i>Оризидат</i> , Тарон, Кастамонит	Верија, Вагенигија, Етолија	PD 45, 95; Bees 3
Σγουῦρος 2	δεσπότης; ἐνεργῶν ⁴⁸¹	/	Πελοπονез, „тема“ Ахелој*	PD 22, 118.29
Σκουταριώτης 2 ⁴⁸²	μ/δοξ, ἀρχων, κῦρ	<i>Артини</i> , <i>Γαвадонити</i> , Пакуријани	Верија	PD 25, 39
Συρόπουλος 10 ⁴⁸³	γραμμ, μ/δοξ, κῦρ	<i>Павлопул</i> , Πεпагомен, Хрисоваландит,	Верија, Мала Вагенигија	PD 99, 102; Bees 114
Ταρωνᾶς / Ταρωνίτης ⁴⁸⁴ 3	ἄρχων; σεβ., κῦρ; кастроφύλαξ	Пир, Мелисин	Ахелој (=Ангелокастрон), Етолија, Ботрот	PD 80; Bees 3, 69
? Τζάντζης ? 1	/	/	„тема“ Скопље	PD 24
Τριακοντάφυλλος 6	ἀναγνώστης (2),	<i>Мандука</i> ,	Вагенигија, Крф	PD 71, 98, 104

⁴⁸¹ Згур је био један од οἱ τῶν τοῦ δημοσίου εἰσφορῶν ἐν τῷ εἰρημένῳ θέματι [Ἀχελῷω] προϊστάμενοι.

⁴⁸² Пошто је за једну Скутариотису познато да је била рођена сестра Јелене Пакуријан (PD 48.29), њу не убрајамо у Скутариоте, него у Пакуријане.

⁴⁸³ Број је заправо много већи, али су убројани само они чије је име познато. Теодор Сиропул из Верије имао је 7 деце (PD 99), али је по имену познато само троје. Стефан Сиропул и његова ћерка Зоја Сиропулина-Мелакрина су познати из докумената из 1261. и 1271. године, и потичу из Тесалије.

⁴⁸⁴ Највероватније се ради о две варијанте истог породичног имена: *Prinzing*, Studien II, 92, nap. 238. Породично име Ταρωνόπουλος – cf. Αροκαυκος (*Bees*) 18.3 – по свему судећи није само још једна варијанта, јер је тај Таронопулос очигледно припадао нижим друштвеним слојевима. Према *Cheyne*, *Du rreptom au ratronome*, 64, n. 31, „постоје индикације да су породична имена са завршетком -πουλος припадала припадницима нижих слојева“, нпр. у паровима типа Аргир / Αργιροпуλος и тсл.

	ἐκδικος	Маџук(л)ис		
Φραγγόπουλος 2	δοῦξ; κῦρ	<i>Παράδисиот</i>	Солун*, Вела	PD 106; Bees 39.6
Χαμάρετος 2	δεσπότης	<i>Демонојанис</i>	Πελοπονез	PD 22
Χαρσιανίτης 1	/	<i>Λογαρας, Κραμвоφοка</i>	Солун	PD 106
Χρυσοβαλαντίτης 2	/	Сиропул	Верија	PD 99
? Χρύσηλος (=Χρυσήλιος ?) 2				
Χρυσοβέργης 3	διάκονος	/	Охрид – Πεлагонија ?	PD 33
? Χρῦσος (лично или породично име) 2	/	<i>Тихомир (?)</i>	Скопље (?)	PD 59, 128

Табела II: „Нове“ аристократске породице – познате после 1261. године

I	II	III	IV	V
Ἀνδριανός (= Ἀδριανός ?) 1	εὐγενεστάτη	Аталијат	Верија	PD 20
Ἀρχοντίτζης 1	/	/	језеро Анатоликон	Bees 34.43
Βαρδάνης 2			Κεφалонија – Атина – Κρф	
Βασιλικός 3	ἄρχων	/	Верија, Скопље	PD 29, 59
Βεστάρχης 1	μ/δοξ δούξ	/	Верија*	PD 105.30
Γοριανίτης 2	μ/υπερ δούξ; μεσάζων, οἰκείος	/	/	cf. Αποκαυκος (Bees), p. 189
Καλόγνωμος 4	χαρτοφύλαξ; πρεσβύτερος	Глика	Верија*, Вагенигија, Арта	PD 25.71, 37; Αροκ., Συνοδικὰ γράμματα, 21
Κομητόπουλος 1	μ/επιφ. ἄρχων	/	Охрид	PD 72.83-89
Κουβαῤας 1	σεβαστός	/	/	PD 22.225
Κουνάλης 2	/	Пакуријан	Верија	PD 48
Λαμπέτης 2	κῦρ	Хамедраконт	Солун	PD 38, 117
Λιτοβόης	ἄνθρωπος (ΘΔ)	<i>Проданик</i>	Скопље	PD 59; cf. Αсr. 76.2
Λουβῤρος	ἐνεργῶν	Ганадеј	Вела	PD 83, Bees 25
Λογараῤς	/	Харсијанит, <i>Κραμвоφοка,</i>	Солун	PD 106

		Сахликис		
Μαριανός (= Ἀμαριανός?)	/	<i>Κριτικος</i>	Верија	PD 26 (cf. 61)
Παραδεισιώτης	ἐπιτήδιος (ΓΚ); κυρά; κληρικός	Франкопулос	Пелагонија, Скопље*, Вела	PD 79, 138.12; Bees 39
Πετζικόπουλος	/	/	„тема“ Колонија	PD 9, 129
Πλυτός		Еврипиот, Кападок, Цибин	Верија	
Πριμμικηρόπουλος	ἄρχοντες	Гимнос	Крф	PD 31; Bees 20
Σαχλίκης	/	Логара	Солун	
Σερβόπουλος	/	Нестор	околина Охрида ?	PD 132
Σκώρης	μ/επιφ κῦρ	Богданопул	„тема“ Девре	PD 124
Τειχομοιρός / Τειχομηρός	ἄρχων	Хрис (?)	Скопље	PD 59
Φιλάρетος	/	Кавасила (?)	Драч	PD 100.39
Χαμαιδράκων	ἄρχων	Ламбет	Солун	PD 38, 117

Табела III: „Нове“ аристократске породице – наведене само у списима Хоматина и Апокавка⁴⁸⁵

Ἄρραβωνίτης	μ/δοξ κῦρ	/	Крф	PD 101
Ἄρτινός*	κυρά	Скутариот, Цибин	Верија	PD 39
Ἄτραμυτηνός*	/	Ксифилин	Дриинопољ	Bees 28 (pp. 186-7, 88-9)
Ἄχουραΐτης	κῦρ / κυρά	Красин	Верија	PD 84
Βογδανόπουλος	σεβαστός	Скора	„тема“ Девре	PD 124
Βουρουγος	μ/επιφ κῦρ	Гуделис	„тема“ Стан	PD 51
Βουσιώτης	μ/δοξ κῦρ	Пердис	?	PD 43
Γαβαδωνίτης	κῦρ / κυρά	Еврипиот, Скутариот	Верија	PD 25
Γοστιλόπουλος	μ/δοξ ἄρχων	/	Арта	Αρоч., Συνοδ. γράμμ., p. 21 (no. 6)
Δεμνίτης	<i>пронијар</i>	/	„тема“ Ахелој	PD 118
Δρουγούβιλος	/	Лакапин (или Ламбин ?)	Охрид	PD 19

⁴⁸⁵ Звездаца поред имена означава да је оно једанпут или два пута забележено у PLP-у, али је веза са поменутом породицом сумњива.

Ζακινθινός	/	Провата	Κρφ	PD 65
Καμωνάς	σεβαστός	Прогон, Немањић	Αρванон (област)	PD 1, 2, 3
Κοσαῖος	/	/	Κρφ	PD 31
Κραμβοφοκᾶς	/	Χαρσιјανит	Солун	PD 106
Κράσινος	κῦρ	Ахираит	Βεριја	PD 84.58 sq.
Κρητικός	/	Μαριјан	Βεριја	PD 26 (cf. 61)
Λογγιβαρδίτης				
Μάνδουκας	κῦρ	Тριαкондафил	„тема“ Вагенитија	PD 104
Μαρδαρόπουλος	/	Дијаватин	Јањина	Bees 23, 4 (уп. ΒΒ 13, 342)
Μαρκόπουλος	μ/δοξ ἄρχων	/	Αрта	Αροκ., Συνοδ. γράμμ., р. 21 (no. 6)
Μύκαρις	μ/δοξ δούξ κῦρ	/	Βελα*	PD 83.24
Παδοκωμίτης (μοжда = Πανοκωμίτης) ? 3	/	Сафас	Βεριја	PD 67
Παλαιοσιτάρης		Πаникиот	Κρφ	PD 36
Πανοικιώτης		Πалеоситар	Κρφ	PD 36
Πασχάλης*	μ/δοξ ἄρχων	/	Αрта	Αροκ., Συνοδ. γράμμ., р. 21 (no. 6)
Παυλόπουλος	/	Πεпагомен, Сиропул	Βεριја	PD 102
Πέρδης	μ/δοξ κῦρ	Вусиот	?	PD 43
Πρόγονος	ἄρχων Ἀρβάνου	Καмона, Немањић	Αρванон (област)	PD 1, 2, 3
Σαλερινός	ισχύων	/	Κρφ	PD 60, 101
Σαφᾶς	/	Παδοκομιτ	Βεριја	PD 67
Σερριώτης	/	Κратери	Κρφ	PD 71.26 sq.
Στάσης	μ/επιφ ὑποταγᾶτος (ΘΔ) κῦρ	/	?	PD 22
Τζαμάς	δούξ κῦρ, γαμβρὸς τοῦ βασιλέως	Дуке	Βεριја*	PD 25.5-10
Τζαχινός / Τζαχῆνος	μ/επιφ ἄρχων / κῦρ	/	Οхрид	PD 19, 72.83-89
Τζιμπίνος*	κῦρ, κυρά	Еврипиот, Аргин, Плит	Βεριја	PD 39, 25.31
Υπατος	μ/επιφ ἄρχων κῦρ	/	Драч	PD 46

2.4. Географски распоред, порекло и етнички састав локалне аристократије на територији Епирске државе

2.4.1. Географски распоред локалних аристократских породица

У претходном поглављу дате су три табеле са свим породицама које су идентификоване као аристократске, у којима је уз свако породично име наведено и место где се оно помиње. Том приликом направљена је разлика између случајева када је реч о месту у којем је функционер само тренутно обављао дужност (обележено звездом), с једне стране, и случајева када је реч о месту где је његова породица била трајно настањена и поседовала имовину, с друге стране. Пошто је главни циљ овог поглавља да се утврди, када је то могуће, завичајно место аристократских породица, овде ће бити речи само о другој категорији. *Ponemata Diaphora* Димитрија Хоматина за тај задатак представљају изузетно богат извор, вероватно и најбогатији те врсте. Апокавкова акта и писма мање су садржајна, али она значајно допуњују Хоматинове податке, било за градове који се помињу у *Ponemata Diaphora* (нпр. Крф, Вела, Јањина), било за градове који су улазили у састав Епирске државе, али су остали изван делокруга охридског архиепископа (Арта, Навпакт, Ахелој, Дриинопољ, острво Лефкада).

Повољна околност је то што смо, захваљујући природи извора, често у могућности да утврдимо да ли је дати појединац пореклом из одређеног града или није. Са сигурношћу се може рећи да је појединац пореклом из датог места када знамо да је његова породица у том месту имала земљишне поседе или онда када се у акту помињу и његови рођаци из истог града (нпр. Аталијати, Еврипитоти, Цибини из Верије). Када се у два различита акта у истом граду помињу две или више особа са истим породичним именом (нпр. Кападоки, Сиропули и Плити у Верији, Салерини и Примикиропули на Крфу или Гавре у околини Пелагоније), нема сумње да је реч о рођацима, иако рођачке везе у тим случајевима нису експлицитно наведене. За ово истраживање посебно је повољна околност то што се у судници Охридске архиепископије често расправљало о врло старим случајевима, понекад и по неколико деценија, који, иако су претходно били на многим цивилним и/или црквеним судовима, још нису били разрешени. Стога акта Охридске архиепископије не садрже само податке о парничарима из Хоматинових аката, него и о њиховим рођацима из претходне две-три генерације: очевима, мајкама, тастовима, таштама, дедовима и бабама, па чак, у

једном случају, и прадеди.⁴⁸⁶ Такво стање ствари, које до сада у истраживањима није било адекватно примењено, омогућава да се установи да је дата породица у датом граду већ била настањена кроз две-три, а изузетно и четири генерације. Видећемо да се на тај начин може доћи до занимљивих података о пореклу неких познатих византијских породица, као што су, на пример, Пири или Малакини.

Апокавкова акта немају ону дијахрону димензију коју имају Хоматинова, већ су ограничена на синхрону раван – она обично говоре само о парничарима, док се претходне генерације ретко помињу. Поменута разлика може се објаснити ако се у виду имају две околности. Прва је да је Хоматин уживао већи углед од Апокавка, и то углед највећег правног стручњака свога времена (*νομοτρίβοῦμενος*), па су се незадовољни парничари стога њему чешће жалили, уколико су сматрали да су били оштећени у претходним суђењима пред надлежним епископом или цивилним судијом.⁴⁸⁷ Стога је разумљиво што у актима Охридске архиепископије углавном налазимо случајеве са дугим историјатом, који обилују подацима значајним за историју локалних аристократских породица. Друга, и још значајнија, околност јесте та да се Апокавкова митрополија налазила на простору које је чинило језгро Епирске државе, па ту практично није било прекида византијске владавине, док су подручја са којих потичу Хоматинова акта – западна Македонија, северни Епир (данашња јужна Албанија) и острво Крф – око 1204. године потпале под власт Бугара или Латина, и тек су 1215–1225. године ушле у састав државе Теодора Дуке. У току тог вишегодишњег немирног периода, многи случајеви који су били отворени пре 1204. године морали су сачекати поново успостављање византијских судских институција да би добили епилог. Захваљујући свим тим околностима, ми смо у прилици да, кроз анализу сачуваних аката, пручавамо друштвени састав Епирске државе и становништво које је на тим просторима живело и пре турбулентног раздобља и промена које је донео Четврти крсташки рат.

На основу горе изнетих критеријума може се закључити да су следеће породице живеле у Верији и пре 1204. године: (А)маријани, Андријани, Аталијати, Ахираити,

---

⁴⁸⁶ Парничари су се пред охридским судом појављивали у периоду 1215–1235/6. године. Треба имати у виду да су они тада морали били старији од 25 година, јер је тек у том животном добу појединац стицао законско право да заступа сопствене или туђе интересе на суду, нпр. да потражује имовину која му је противзаконито одузета док је још био дете: cf. PD 29.96-101.

⁴⁸⁷ Истина је да су се и Апокавку понекад обраћали парничари који су живели у областима које нису биле под његовом јурисдикцијом, на пример са Крфа, али то је било далеко ређе него Хоматину. Cf. *Κερκυραϊκά (Kerameus)*, 335; *Αροκαυκος (Bees)*, no. 20; *Κερκυραϊκά (Kerameus)*, 337.

Василици, Гавадонити, Еврипиоти, Кападоки, Пакуријани, Плити, Скутариоти, Сиропули, Павлопули, Хрисоваландити и Цибини. Нићифор Куналис био је ожењен ћерком веријског архонта Георгија Пакуријана још пре 1204. године, али је могуће да се у Верију доселио тек пошто се оженио. Могуће је да су се после склапања брака са житељима Верије у Верију преселили и Марија Артина, Василије Красин, Константин Критик, Јован Пепагомен, Јован Пир и Андроник Тракисијанац, с тим што су ти бракови били познијег датума од Куналисовог. Подједнако је могуће и да су и они били рођени у Верији, али је проблем то што се не помињу њихови рођаци нити је потврђено да су њихове породице у Верији поседовале земљу.

На острву Крфу сигурно су трајно били насељени Гимни и њихови рођаци Примикиропули, Кавалури, Кратери, Опсикијани, Паникиоти, Провате и Салерини. Помиње се да је неки Сериот био рођак Константина Кратера и да су се њихови поседи граничили. Други поменути Кратеров рођак јесте његов ујак Теохарис, чије породично име није наведено.⁴⁸⁸ У једном акту експлицитно је наведено да је Теодор Макремволит после пада Цариграда под власт Латина (1204) отишао на Крф, где се оженио Маријом из староседелачке породице Опсикијана. У акту се истиче да тај Макремволит, „будући да је био странац, ништа своје није имао“, при чему се вероватно мисли само на непокретну имовину.⁴⁸⁹ Како је забележио Јован Апокавк, сличну судбину имао је и севаст Алексије Педијадит. Он се из неког непознатог места доселио на Крф и тамо оженио женом из једне од највиђенијих породица на острву, због чега је Крф, према речима навпактског митрополита, постао његов „други завичај“ (πατρίς).⁴⁹⁰ О киру Димитрију Вардану не знамо ништа, осим да је његова жена била из крфске породице која је била у сродству са Кратерима.

У „теми“ Вагенатији почетком XIII века већ је живела најмање трећа генерација Малакина и чак пета Пира.⁴⁹¹ Јован Малакин се већ у X веку, у *Житију Никона Метаноите*, помиње као најистакнутији човек не само Спарте, „него целе Хеладе и

---

⁴⁸⁸ PD 71.

⁴⁸⁹ PD 50, посебно 19 (ξένος καὶ ἔπῃλως ἐν τῇ χώρᾳ ταύτης [i.e. Μαρίας] γνωσθεῖς) и 74-76 (ὡς παροίκου καὶ παρεπιδήμου γεγονότος ἐν τῇ Κερκύρᾳ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς πατρίδος αὐτοῦ, τῆς περιωνύμου δηλαδὴ Κωνσταντινουπόλεως, καὶ μηδὲν τι μηδαμῶς ἔχοντος).

⁴⁹⁰ Κερκυραϊκά (*Kerameus*), 337: Ὁ πανσέβαστος σεβαστὸς κύρις Ἀλέξιος ὁ Πεδιαδίτης, ᾧ Κερκυραία μὲν γαμετὴ καὶ τῶν τὰ πρῶτα τῆς νήσου (Κέρκυρα δὲ καὶ τούτῳ διὰ τὴν γυναῖκα ἢ πόλις, ἤδη δὲ καὶ δευτέρα κατὰ μετοικεσίαν πατρίς) ... . Севаст Алексије Педијадит помиње се и у два Хоматинова акта: једанпут као сведок (PD 65), а други пут у улози судије или можда судског већа у једној грађанској парници (PD 41), због чега Принцинг сматра да је он вероватно био дука Крфа: *Prinzing, Studien II*, 79–80.

⁴⁹¹ PD 95: Никола Пир је тражио повраћај имовине коју је његовом прадеди отео деда Георгија Малакина. Пошто је реч о земљи коју је Николајев прадеда наследио од родитеља (ἐκ γονικοῦ δικαίου διαφερούσης αὐτῷ ὑποστάσεως), онда следи да је у Вагенитији живео и Пиров чукундеда.

Пелопонеза⁴⁹², из чега произлази да су Малакини одавно били веома утицајни у западним деловима Царства. На западно порекло Пира указује податак да је један Пир, који је половином XI века живео у Цариграду, знао латински језик, па му је био поверен превод папине анатеме из 1054. године.⁴⁹³ Староседеоци у Вагеницији такође су били Калогномони и Триакондафили – обе породице најмање у трећој генерацији – али је могуће да су њихови зетови Теодор Глика и Георгије Мандука водили порекло са оближњих јонских острва, Крфа и Кефалоније. Наиме, Писац Михаило Глика, према једном епиграму из рукописа Гликине *Хронике*, рођен је и одрастао на Крфу.⁴⁹⁴ Пошто је породично име Мандука у XIII веку, а вероватније и раније, било распрострањено на Кефалонији, како показује кефалонијски практик из 1264. године,⁴⁹⁵ могуће је да је и Георгије Мандука био родом са тога острва. Један детаљ из акта такође указује да он у Вагеницији није имао сроднике: он је, наиме, за татора свог тестаментa именовao мужа братанице своје жене, а не неког свог рођака.

Поузданих података о трајно насељеним породицама више има за Верију, Крф и Вагеницију, области које нису биле у саставу Охридске архиепископије, него за Охрид, Скопље, Пелагонију и друге градове/области са подручја Архиепископије.

Из Охрида су нам сачувана имена тројице архоната из времена Димитрија Хоматина, Лава Аргира, Манојла Комитопула и Николаја Чахина, који су морали бити трајно насељени, упркос томе што се њихова родбина или породично имање не помињу. Од не малог броја клирика Охридске архиепископије, најзвучније породично име носио је Андријан Авторијан, али не знамо да ли је његова породица живела у Охриду или је он можда у град дошао за службом. Постоје добри разлози за претпоставку да су многа акта, чије место није експлицитно наведено, повезана са охридском црквеном јурисдикцијом у ужем смислу речи. Ако би та претпоставка била тачна, онда су у самом Охриду или његовој околини живеле поједине гране неких истакнутих византијских породица, као што су Куртикији, Хрисоверзи, Ламбини (или, према другом рукопису, Лакапини) и Нестори. Ако нису живели баш у Охриду, онда су вероватно били у некој од околних области, на пример Пелагонији, која је због плодне

---

⁴⁹² *Angold, Archons*, 236.

⁴⁹³ PG 120, 741; cf. *Cheyne, Pouvoir*, 342.

⁴⁹⁴ *Krumbacher, GBL*, 381.

⁴⁹⁵ Облик који се користи у практици је Μάνδαξ, а у охридском документу Μάνδουκας: ПК, 29 (10, 11), 30 (22), 32 (44) et passim (cf. p. 152); cf. PLP 7 (1661-16616); међутим, уп. микропоним Μανδουκᾶτον: ПК, 40 (147), 45 (223).

земље била атрактивно место за живот.⁴⁹⁶ У сваком случају, од свих њих са сигурношћу једино се за Хрисоверге може рећи да су били староседеоци (најмање у трећој генерацији), а вероватно и за Корчине. У „теми“ Дебре⁴⁹⁷ највероватније је била настањена породица севаста Мавра Богданопула, а можда и мегалепифанестатог Георгија Скорје.

У Скопљу су Љутовоји и Тихомири били истакнуте породице у другој половини XII и првим деценијама XIII века. Крајем XII века скопски архонти били су Вулксан Проданић и Константин Василик, као и Јован Тихомир, али о њиховим рођацима или потомцима нема никаквих података. О севасту Прибу, који је почетком XIII века био важна личност у Скопљу, још се мање може рећи. У Коритима је живела породица *ипотагата* Теодора Дуке *мегалепифанестатог кир* Комана, која није имала породично име.⁴⁹⁸ Негде у Пелагонијској котлини – тачно место није могуће одредити – биле су настањене Гавре, који су порекло можда водили од Самуиловог великаша Гавре; из исте области вероватно су били и Парадисиоти.⁴⁹⁹ У истој области још се помиње и севаст Лав Мосхопул, али се не може утврдити да ли је и он био староседелац. У суседној „теми“ Стан⁵⁰⁰ била је настањена породица Вуруг (= Боруј?), чији је зет био Константин Гуделис, који вероватно није био родом из истог места, пошто је живео у кући свога таста и таште (као ἐσώγαμβρος).⁵⁰¹

О солунским и драчким породицама зна се веома мало. Иако се у Хоматиновим актима помиње више солунских породица, једино се за Логаре сигурно може рећи да су у Солуну живели пре 1204. године, пошто је Роман Логара, отац таште парничара из 1234/1235. године, поседовао земљу у околини Солуна.⁵⁰² Вероватно су, међутим, и неке друге породице поменуте у истом акту – Харсијанити, Сахликиси (јавља се само

---

⁴⁹⁶ Овај закључак изведен је на основу Гавра. За њих такође нигде није изричито речено да су живели у Пелагонији, али се повезивањем података о њима из два различита акта (PD 23 и PD 134), може извући поуздан закључак.

⁴⁹⁷ Највероватније се мисли на град у централној Македонији, који треба тражити у близини данашње Птолемаиде, а не данашњег града Дебра на македонско-албанској граници: *Maksimović, Debar*, 117–120.

⁴⁹⁸ За положај Корита в. исто, 57 – 60 (чланак: Каде лежел градот „Qorytos“?).

⁴⁹⁹ О Гаврама в. ниже (крај овог поглавља). Клирик Пелагонијске епископије, Василије Парадисиот, који се у болести замонашио, захтевао је да постане економ манастира, позивајући се на „неко наследно право“ (cf. PD 79.18-20: ... ἀναγκάζειν δὲ ἡρξάτο γενέσθαι αὐτὸν εὐθὺς οἰκονόμον τῆς μονῆς, προβαλλόμενός τι καὶ δίκαιον κληρονομικὸν ἐπὶ τῇ μονῆ). Из те реченице следи да су неки његови преци били везани за тај манастир, те самим тим и да су највероватније били настањени у тој области. Парадисиоти су почетком XIII века живели и у Вели: *Αροκαῖκος (Bees)* 39.

⁵⁰⁰ Та област се као посебна тема једино помиње у Хоматиновом документу PD 51: *Prinzing, Studien II*, 76–77; о географском положају в. loc. cit; *Томоски*, Македонија низ вековите, 348–352 (чланак: Стан не е Стар); *Kravari, Villes et villages*, 335.

⁵⁰¹ О термину ἐσώγαμβρος в. *Parayanni, Νομολογία II*, 90–91.

⁵⁰² PD 106.23-25; о датирању акта в. PD (*Prinzing*), 216*–217*.

женски облик имена, Сахликина), а можда и Крамвофоке – такође биле солунске породице. Један други солунски спор открива податке о архонту Теодору Хамедраконту, који је припадао породици која је и касније била утицајна у граду, и о његовој тазбини, породици Ламбета.⁵⁰³ Што се тиче Драча, најзначајнијег града на Балкану после Солуна, може се извести закључак да су у њему трајно биле настањене Кавасиле, који су у граду имали поседе, као и породица драчког архонта мегалепифанестатог кира Алексија Ипата, који је у граду имао и своје рођаке. У даљем сродству са Кавасилама били су Алијати, јер је мајка таста мегалодоксотатог кира Георгија Алијата била из рода Кавасила, али није јасно да ли је породица Алијата била настањена у Драчу или је Георгије био досељеник.⁵⁰⁴ Поменути Кавасилина је за извршиоца своје последње воље одредила извесног Николаја Филарета, који је такође био житељ Драча.⁵⁰⁵

За остале градове подаци претежно потичу из пера Јована Апокавка. У већини случајева, као што је већ наглашено, породице се могу лоцирати, али само изузетно и утврдити да ли су у тим местима биле трајно настањене. Може се ипак претпоставити да је у неким случајевима тако било, без обзира што поузданих сведочанстава за то нема. У Арти, првом седишту епирских владара, Михаила и Теодора, по имену су позната само три градска архонта – Гостилопулос, Маркопулос и Пасхалис – о чијим породицама се ништа не зна ни у претходном, ни у потоњем раздобљу. У Навпакту, седишту Јована Апокавка, и његовој околини забележено је неколико истакнутих породица: Пири (које смо већ поменули и у Вагенитији, а један Пир је био ожењен у Верији), Тарони (који се срећу и у околини Бутрота), Макремволити (који су живели и у Атини) и Месимери. У Вели су били Ганадеји, пореклом из јужне Италије, као и њихови рођаци Либри; у истом граду помиње се и један Парадисиот (а један други у Пелагонији). У Вели или Јањини живео је и један свештеник Калокер, чија је породица потицала са Еубеје. За Јањину су били везани Мардаропули, а у њој се помиње и један

---

⁵⁰³ PD 38 et 117. Један Хамедраконт је у првој половини XIV века имао кућу у солунском четврти Св. Бесререника, а други је био δοῦλος Андроника II: cf. PLP 12 (30541–30543). Један Ламбет је 1253. године био посланик епирског деспота Михаила II код Јована Ватаца: *Asropolites*, 91.22; cf. *Nicol, Despotate*, 152, 156, n. 14. Из 1263/4. године познат је један писар Ламбет: PLP 6 (14419), као и један парик из XIV века: PLP add. 1 (92506). Постоји основа да се запитамо да ли се Ламбети могу поистоветити са Ламбинима, породицом истакнутих свештених лица, земљопоседника и војника из Солуна, јер су оба имена изведена од имена малоазијског града Λάμπη и обе породице живе су у Солуну. О Ламбинима (Λαμπηνός): PLP 6 (14421–14432); cf. *I. A. Polemis, Ο λόγιος Νικόλαος Λαμπηνός καὶ τὸ ἐγκώμιον αὐτοῦ εἰς τὸν Ἀνδρόνικον Β΄ Παλαιολόγον*, Athene 1992, 5–6.

⁵⁰⁴ PD 100. У PD 111 помиње се још један Алијат, кир Теодор, али без помена његовог места становања.

⁵⁰⁵ PD 100.38-40. Касније, у позном XIII и током XIV века, у изворима се помиње неколико важних личности из породице Филарета: cf. PLP 12 (29792–29800).

Кантакузин, ђакон и клирик Теодор, који је био ожењен женом из овога града. У Сервији је живео један Вријеније.

Димитрије Хоматин и Јован Апокавк нису једини извори који садрже податке о породицама које су у последњим деценијама XII века биле трајно настањене на просторима који ће касније ући у састав Епирске државе. Две судске одлуке с краја XII века, једна цариградског патријарха Јована Каматира, а друга престоничких „цивилних судија“ (ψήφισμα πολιτικῶν δικαστῶν), о случају *мегалепифанестатог* Алексија Капандрита, показују да су поједини Војоани, Капандрити и Провате, који су потицали са истока, у то време већ били трајно настањени у Епиру.⁵⁰⁶ Из приближно истог периода, са ктитирског натписа из цркве Св. Бесребреника у Касторији, познати су Радини и Лимниоти.⁵⁰⁷ Важно је приметити да су чак четири од пет поменутих породица (изузетак су Лимниоти) током XI и XII века припадале византијској аристократији, што потврђује поменути закључак да су већ у XII веку у Епиру и Македонији живеле бројне истакнуте аристократске породице.⁵⁰⁸

2.4.1.1. *Дељење породица*

У прегледу који је горе дат уочава се да је исто породично име понекад забележено у два или више различитих градова. У овом поглављу указаћу на распрострањеност ове појаве и покушаћу да је објасним.

Видели смо да су Глике и Мандуке, који су евидентирани у Вагенистији, вероватно потицали са Крфа, односно Кефалоније, где су забележени у другим изворима. С друге стране, занимљиво је да породице из Вагенистије, за које смо утврдили да су биле староседелачке (Пири, Малакини, Триакондафили и Калогномони), затичемо и у другим местима у Епирској држави. У Верији налазимо Јована Пира, који је био ожењен ћерком веријског клирика, а у околини Навпакта или Ахелоја / Ангелокастрога браћу Алексија и Лава Пире, који су имали почасни епитет мегалодоксотат. Анагност и едик Георгије Триакондафил био је угледни клирик на Крфу, а истовремено је познат и други анагност из породице Триакондафила, Манојло,

⁵⁰⁶ PG 119, 889–896. О источном пореклу поменутих породица v. *Cheyne*, *Pouvoir*, 240, 457, n. 157.

⁵⁰⁷ *Eu. N. Kyriakoudis*, 'Ο κτίτορας τοῦ ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων Καστοριάς Θεόδωρος (Θεόφιλος) Λημνιώτης, *Βαλκανικά Σύμμεκτα* 1 (1981) 3–23. У истом чланку (cf. p. 17) наводи се могућност да су и Лимниоти пореклом били са истока, то јест да је то породично име изведено од „теме“ τῶν Λημνίων, у близини Едесе у Сирији, коју помиње Ана Комнина: cf.. *Alexias*, 421.81 (XIII, 12.24).

⁵⁰⁸ О четири наведене породице v. *Kazhdan – Ronchey*, *Aristokrazia*, passim (= *Каждан*, *Состав*, passim).

који је вероватно живео у неком трећем месту, можда у Охриду или околини. Једини евидентиран Калогном изван Вагенитије у то доба био је хартофилакс Веријске епископије Василије.⁵⁰⁹ Породично име Малакин, као и Мандука, забележено је на Кефалонији, што значи да је једна грана те породице можда живела на том острву.⁵¹⁰

Мандуке и Малакини нису једина два породична имена која су забележена и у списима Хоматина и/или Апокавка и у Кефалонијском практику из 1264. године. Екатерини Галони је већ изнела претпоставку да би Димитрије Вардан, о коме знамо само то да је био ожењен Крфљанком, могао бити пореклом са Кефалоније.⁵¹¹ Да ли је то био случај и са Хрисоверзима, који се такође помињу у Кефалонијском практику, чији је један огранак најмање три генерације пре Хоматиновог времена те породице живео негде на простору Епирске државе, највероватније у Охриду или његовој околини? Или са Мацукама и Профитисима, које такође затичемо и на Кефалонији и на Крфу?⁵¹² Веза између кефалонијских породица забележених у *Практику* и њихових презимењака у суседним областима само је претпоставка, али чињеница да постоји већи број таквих случајева ову претпоставку чини не само привлачнијом, него и солидно утемељеном.⁵¹³

Може се указати на још неколико случајева у којима су, према подацима Хоматина и Апокавка, припадници исте породице били настањени у различитим местима. Већ је поменут Теодор Макремволит из Цариграда, који је после пада Цариграда под власт Латина избегао на Крф, тамо се оженио и трајно настанио. Макремволите у исто време налазимо и на другим местима. У једном кратком писму епископу Јањине, Јован Апокавк само успут помиње извесног Макремволита, као

---

⁵⁰⁹ PD 25.70-71.

⁵¹⁰ За Малакине v. ПК, 91 (973), 94 (1024).

⁵¹¹ *Galoni*, Βαρδάνης, 95–96. Галони на истом месту истовремено износи и другу претпоставку, да је Димитрије Вардан можда био брат крфског митрополита Георгија Вардана.

⁵¹² ПК, 73 (675): Ματζουκᾶτος. За Профите са Кефалоније v. ПК, 90 (962), 91 (969, 971, 977); cf. PLP 10 (23847–23851).

⁵¹³ Историја Кефалоније би дату претпоставку могла учинити још привлачнијом. Прво, острво је много изгубило на значају када је Византија изгубила јужну Италију. Већ 1085. године Нормани су први пут покушали да освоје главни град. Оно што њима тада није пошло за руком, Венеција је успела 1126. године, када је град опљачкан. Шездесет година касније (1185) Нормани су заузели град и он никада више није био у византијском поседу. Cf. TIB 3, 175–177; *D. Zakythenos*, *Le thème de Céphalonie et la défense de l'Occident*, *L'Hellenism contemporain* 8 (1954) 303–312 (недоступно, наведено према ODB 2, 1122–1123). Треба имати у виду да повремени напади на острво и коначан пад под норманску власт нису проузроковали масовне селидбе, што потврђује управо практик из 1264. године, али је могуће да су ти догађаји лоше утицали на животне услове, што је довело до тога да је део становништва почео да се сели са острва.

рођака неке младе жене из Арте, чији је муж после веридбе нестао без трага.⁵¹⁴ Захваљујући писмима Михаила Хонијата познато је да је једна грана породице Макремволита у другој половини XII века живела у Атини.⁵¹⁵ Да ли је можда и Макремволит кога је Апокавк повезао са Артом, потицао из атинске гране те породице?

Савременик већ поменутог Алексија Педијадита са Крфа био је његов презимењак из Верије севаст Георгије Педијадит, који је предводио групу рођака покојног Георгија Еврипиота у спору против Георгијеве удовице Јелене Гавадонит.⁵¹⁶ Један акт Охридске архиепископије показује да је извесни Георгије Провата имао имање и бројну породицу на Крфу у последњим деценијама XII века, а у датом случају који су разматрали и патријарх Јован Каматир и цариградске цивилне судије (1199), помиње се кир Теофан Провата у Епиру.⁵¹⁷ Василике такође затичемо у два града: један од утицајних архоната крајем XII века у Скопљу био је Константин Василик, док је у приближно исто време у Верији живео Теодосије Василик, деда Мелије Василика, који је затражио правду пред црквеним судом у Охриду. Парадисиоти се налазе на три места: у Пелагонији клирик Пелагонијске епископије Василије, у Вели кира Јефимија, ћерка Парадисиота, удата за кира Теодора Франкопула, а у Скопљу Нићифор Парадисиот, ἐπιτήδειος Георгија Комнина, управитеља скопске области. Пелагонија и Вела могли би бити завичај двома различитим гранама породице Парадисиота. Да ли то важи и за Скопље или је Нићифор тамо само био на служби? На крају, наводим и пример Калокера. О јереју Василију Калокеру подаци су садржани у једном писму сачуваном у Апокавковим списима, из којег произлази да су се његовим случајем бавили и епископ Јањине и епископ Веле.⁵¹⁸ Писма Михаила Хонијата и Евстатија Солунског, међутим, недвосмислено показују да су Калокери живели на Еубеји, где су се налазили и њихови породични поседи.⁵¹⁹

---

⁵¹⁴ Αποκαυκος (Bees), 97.3-5: ἔστι γοῦν ἐν τῇ Ἄρτῃ νεᾶνις, ἐγγίζουσα εἰς συγγένειαν τῇ γυναικὶ τοῦ Μακρεμβολίτου, καὶ διὰ ταύτης αὐτῶ, καὶ συνευρόσθη ἀνδρὶ ...

⁵¹⁵ Cf. Choniatae Epistulae, 145.7-9.

⁵¹⁶ PD 25.

⁵¹⁷ PG 119, 893 A. Половином XIII века надомак Солуна постојало је место које се звало Κῆπος τοῦ Προβατᾶ, што указује на присуство те породице у то време и / или раније: cf. Acoropolites 66.8.

⁵¹⁸ Αποκαυκος (Bees), 93. Елени Веи-Сеферли сматра да дато писмо није написао Апокавк, него да га је примио од епископа Јањине и Веле (cf. *ibid.*, p. 231).

⁵¹⁹ Choniatae Epistulae, 135 (cf. 134.18 et 132.88); Eustathii Opuscula, 339 (ep. 31). Породично име Калокер први пут се помиње у једном одговору (ἀπόκρισις) патријарха Алексија Студита митрополиту Солуна (1027) о склапању брака између сина покојног Василија Калокера и једне жене из породице Кармаликис: уп. ВВ 12 (1906) 516–517 (изд. Бенешевич). Из текста тог документа се не види где су Калокери тада живели, али је извесно да је реч о балканским деловима Царства.

Наведени примери показују да је пресељење појединаца или гране једне породице из једног места у друго било веома уобичајена појава, али се поставља питање зашто је до тога долазило. Сматрам да се пресељење појединца из завичаја у неко друго место углавном дешавало или због склапања брака или због службе. Случај извесног Димитрија Макремволита показује да је разлог за пресељење из једног места у друго могао бити склапање уносног брака: после женидбе са имућном Тебанком из рода Копсина, он се из Атине, где је рођен и одрастао, преселио у женин родни град.⁵²⁰ Атински митрополит Михаило Хонијат је свог синовца, севаста Георгија Хонијата, после смрти његове прве жене, оженио једном имућном женом из породице Беривоја са Еубеје.⁵²¹

Склапање бракова између житеља два различита града није неочекивано када се има у виду општа демографска ситуација у провинцијским градовима. Просечан град имао је неколико хиљада становника, те је стога у њему могло живети свега неколико десетина породица сличног друштвеног профила. Пошто су правила о склапању бракова између сродника – било да је реч о крвном, тазбинском или духовном сродству – у Византији била веома рестриктивна и у свакодневном животу доследно спровођена, могућности за склапање бракова између припадника различитих породица сличног друштвеног статуса из истог града су се из генерације у генерацију смањивале, па је склапање бракова са становницима других градова било неминовно.⁵²²

Служба у државној или црквеној администрацији такође је била ваљан разлог за напуштање завичаја. Индикативно је да већи број горе поменутих примера показује да су појединци који су живели изван места где је била настањена њихова породица били црквена лица, односно клирици на важним положајима у истакнутим црквеним седиштима: један Василије Калогном био је хартофилакс у Верији, а други презвитер у Арти (док су Калогноми из Вагениције), Михаило Глика ипомниматограф Димитрија Хоматина у Охриду (Глике су са Крфа), Георгије Триакондафил едик на Крфу (Вагениција), јереј Василије Калокер у Вели или Јањини (Еубеја).

---

⁵²⁰ Choniatae Epistulae, 145.7-9, 38-42. Присуство Копсина у Теби потврђено је још почетком XII века у једном типуку религиозног братства грађана Тебе, којем је припадао и извесни Христофор Копсин: Nesbitt, Confraternity, 366.104-106.

⁵²¹ Choniatae Epistulae, 162 (посебно 35) и 163 (посебно 30-35); cf. Galoni, Βαρδάνης, 263.

⁵²² Иако Хоматин и Апокавк најчешће не наводе завичај супружника, него само место у коме тренутно живе, они ипак у неколико случајева потврђују да супружници нису били из истог града. Први пример је Георгије из Призрена, чија је жена Обрада била из Доњег Полога: PD 103. Други пример је Теодора Сафас. Није познато који је био његов завичај, али из једног детаља из одговарајућег акта произлази да сигурно није био из Верије, одакле је била његова жена Марија Падокмитиса. Теодор је, наиме, пре склапања брака Маријиног оца слагао да се претходно женио само једанпут, иако се женио два пута, што не би могао да учини да је и пре склапања тог брака живео у Верији: PD 67.13-23.

Један Апокавков акт из 1212. године, који преноси епизоду из живота тадашњег хартофилакса Ларисе, потом и Охридске архиепископије, а од 1227. године и епископа Веле, Лава-Манојла Макроса,⁵²³ врло пластично приказује како је млад, образован и перспективан клирик био виђен као веома пожељан зет. Док је, наиме, Лав у раној младости био на школовању и служби код архиепископа Коринта Хрисоверга, неки клирик по имену Агиоагатитис схватио је да ће он, будући да је био елоквентан и писмен, брзо напредовати у каријери и да ће када буде одрастао постати и имућан и утицајан, па је решио да своју ћерку уда за њега.⁵²⁴ Брак је склопљен, што је Макросу касније успорило напредовање у каријери, јер није могао да постане епископ. У другим случајевима, где није било тако високих амбиција, добра женидба била је у интересу и самим клирицима. У тим случајевима, службу је пратило склапање уносног брака.

2.4.2. Порекло локалних аристократских породица

Друго питање које би требало размотрити у овом поглављу јесте порекло породица које су забележене у списима Димитрија Хоматина и Јована Апокавка. За неке од забележених породица постоје поуздани подаци да су у ранијем раздобљу византијске историје (X – XII века) живели у другим деловима Царства. Навешћу неколико најочигледнијих примера.

За следеће породице историјски извори X–XII века показују да су живеле на истоку:⁵²⁵ Алијати (пореклом из Кападокије, били су део клана Склира), Аргири (пореклом са истока, касније су добили поседе у Македонији), Вариси (познати од X века, живели у Малој Азији, чинили су део клана Фока),⁵²⁶ Дијаватини (у XI веку пружали жесток отпор Турцима у Пафлагонији, касније настањени у околини Смирне),⁵²⁷ Кратери (породица која је дала већи број официра највишег ранга,

⁵²³ Αροκαυκος (*Bees*) 13 (за хронологију документа и каријеру Лава Макроса v. pp. 176–177, 212–213); извесне допуне ове приче налазе се у писму митрополиту Ларисе: *ibid.*, 68.

⁵²⁴ Cf. Αροκαυκος (*Bees*) 13.68-75: ὁ πατήρ δὲ ταύτης τῆς γυναικός ... εὐστομόν με παιδίον βλέπων, ὡς ἐκεῖνος ἔδοκει, καὶ χεῖρα εὐφροστέραν ἔχον περὶ τὸ γράφειν, καὶ σημεῖα παρέχων, ὡς ἐνομιζέτο τοῖς πολλοῖς, ὡς προκόψας εἰς ἡλικίαν καὶ καταστάς ἀνὴρ εὐτελής καὶ εἰς βιωτικὴν εὐδρομίαν ὀρθοποδήσω καὶ πραγματικὴν περίσσειαν κτήσομαι καὶ γνωστός κατασταθήσομαι τοῖς πολλοῖς.

⁵²⁵ Подаци у заградама углавном су дати према *Cheynet, Rouvoir*, 215–216, 220, 228, 236 – 238, 300, а у појединим случајевима упућујем и на посебне библиографске јединице.

⁵²⁶ *Kazhdan – Ronchev, Aristokrazia*, 337 (= *Каждан*, Состав, 203), вероватно погрешно, повезују Варисе са Једреном.

⁵²⁷ Cf. *Ahrweiler, Smyrne*, 169.

веорватно пореклом са истока, иако је познато да су већ у IX веку имали кућу у отменом делу Цариграда),⁵²⁸ Куртикији (пореклом из Јерменије, настанили су се у источним деловима Царства у време Василија I), Мелисини (у изворима се јављају већ од VIII века, али је познато да је цезар Нићифор Мелисин у XI веку имао велике поседе у околини Дрилеона у Малој Азији), Пигонити (живели у Малој Азији).

Од породица које помињу Хоматин и Апокавк, само се за Ганадеје и Месимере поуздано зна да су потицали из јужне Италије,⁵²⁹ а Франкопули, судећи по имену, негде са запада.⁵³⁰

Извори X–XII века указују да су цариградске породице, поред већ поменутих Макремволита, били и Каматири,⁵³¹ Мономаси,⁵³² Ксифилини,⁵³³ Пепагомени⁵³⁴ и Евгениоти⁵³⁵.

Велики број породица које су забележене у Хоматиновим и Апокавковим списима одувек су живеле у западним деловима Царства. Ватаци су већ у X веку били значајна породица у Једрену, а касније се затичу и у Редестосу и другим деловима Македоније; у сродству су били са Комнинима, Анђелима и Вријенијима.⁵³⁶ Вријенији су такође потицали из Једрена, где су током XI века били једна од водећих породица, што јасно показује чињеница да се Нићифор Вријеније оженио Аном Комнином, ћерком цара Алексија I.⁵³⁷ И неке друге породице, које нису биле значајне као Ватаци и Вријенији, сигурно су већ дуже време, а можда и одувек, живеле у балканским деловима Царства, што је у изворима потврђено на мање или више експлицитан начин. Јован Малакин се већ у X веку, у *Житију Никона Метаноите*, помиње као

⁵²⁸ Cf. *Cheyne*, Une famille méconnue : les Kratéroi, REB 59 (2001) 225–238 (= *idem*, Société byzantine II, 583–598).

⁵²⁹ Ганадеји: *Gouillou*, Les actes grecs de S. Maria di Messina, 50 (Григорије, протоспатарије и судија, 1095. г.), 65 (Лав, нотар и власник винограда, 1135), 214 (Никола, сведок, 1189); Месимери: *Cheyne*, Pouvoir, 236.

⁵³⁰ О тој породици v. *Nicol*, Symbiosis, 114–116.

⁵³¹ *Polemis*, Doukaï, 125–133; *G. Stadtmüller*, Zur Geschichte der Familie Kamateros, BZ 34 (1934) 352–358; ODB 2, 1098.

⁵³² Мономаси су поседовали имовину у престоници, а скоро сви познати припадници те породице били су цивилни функционери централне администрације: ODB 2, 1398.

⁵³³ Породица је водила порекло из Требизонта, али је током XI и XII века дала значајан број функционера централне администрације и једног цариградског патријарха: ODB 3, 2210.

⁵³⁴ *P. Schreiner*, Eine griechische Grabinschrift aus dem Jahr 1186 in Corridonia. Mit einem Anhang über die Pepsomenoi, JÖB 20 (1971) 149–160; *A. П. Каждан*, Ещё раз о Пепагоменах XI – XII вв, АДСВ 10 (1973) 60–63.

⁵³⁵ Најистакнутији Евгениот био је цариградски патријарх Харитон (1178 – 1179), али су познати и његови рођаци из друге половине XII века; Евгениоти су били у сродству са Скилицима: *Magdalino*, Manuel Komnenos, 291, 512.

⁵³⁶ *Skyllitzes*, 343, 441–442; cf. *Cheyne*, Pouvoir, 232; *Kazhdan – Ronchey*, Aristokrazia, 334 (= *Каждан*, Состав, 200); ODB 3, 2154.

⁵³⁷ *Angold*, Archons, 242 sq.; *Cheyne*, Aristocratic Anthroponimy, 9, сматра да би родоначелник породице Вријенија могао бити један адресат Теодора Студита.

најистакнутији човек не само Спарте, „него целе хеладе и Пелопонеза“.⁵³⁸ Три Гимна су у X и XI веку били земљопоседници у околини Солуна, па се и они могу сматрати аутохтоном балканском породицом.⁵³⁹ На западно порекло Катафлорона указује чињеница да су сви познати припадници те породице обављали функције у западном делу Царства.⁵⁴⁰ На крају, треба поменути да су западног порекла морале бити и истакнуте породице словенског, највероватније бугарског порекла (Богданопули, Гавре, Тихомири, Љутовоји, Гуделиси).

***

Наша знања о пореклу породица које се помињу у Хоматиновим и Апокавковим списима нису овиме сасвим исцрпљена, јер о пореклу дотичне породице понекад говори и само породично име. У том смислу најзначајнији су етници, породична имена изведена од имена града или области из којег је породица водила порекло.⁵⁴¹ Етници су настајали када би одређена породица напустила свој завичај и преселила се у нови, где је добијала надимак по свом старом завичају.⁵⁴² Тај надимак би се потом пренео са прве на другу, а онда и на потоње генерације, и тако се трајно везао за дату породицу.⁵⁴³ На тај начин породично име је чувало податак о пореклу породице све док је она опстајала, иако је веза за старим завичајем врло брзо, обично већ у првој или најкасније другој генерацији, била прекидана. За наше истраживање повољна је околност то што су етници у Византији били веома популарни и распрострањени. Према резултатима истраживања А. Каждана чак је око 30% свих византијских аристократских породица, како „цивилних“, тако и „војничких“ имало овај тип породичних имена.⁵⁴⁴ Каждан је разликовао четири категорије етника, према топониму од којих су изведени: од

---

⁵³⁸ *Angold, Archons*, 236.

⁵³⁹ *Cheyne, Pouvoir*, 231–232.

⁵⁴⁰ ODB 2, 1113.

⁵⁴¹ Етници су се у грчком језику формирали додавањем карактеристичних наставака на основу имена места. Најчешће коришћени наставци били су -ίτης / -άτης / -έτης / -ιώτης и -ανός / -ηνός / -ινός), а ређе су се користили -ᾶς, -αῖος и други.

⁵⁴² Извори по првику не бележе Аталијате у Аталији или Кастамоните у Кастамону, него увек у другим местима. Једини изузетак могла би да представљају имена изведена од назива градских четврти – Макремволити су могли носити то име још док су живели у познатој цариградској четврти Μακροῦ ἔμβολου или Евгениоти у четврти τὰ Εὐγενεῖου.

⁵⁴³ Наравно да постоје случајеви када се етник користи као надимак за појединца, а не као породично име. Разлика се може правити само према контексту у коме је употребљен, од случаја до случаја.

⁵⁴⁴ О типовима породичних имена византијских аристократских породица у XI и XII веку и значајној заступљености етника међу њима v. *Kazhdan – Ronchey, Aristokrazia*, 317–329, посебно прегледну табелу на стр. 327 (= *Каждан*, Состав, 185–196, 195).

„великих“ топонима, односно великих градова или области (Аталијати, Атици, Кастамонити, Комнини, Месопотамити, Митилинејци, Хонијати итд.), од „малих“ топонима (Лампини), од цариградских квартава (Акрополити, Влахернити, Ексамилиоти, Мангани) и од назива манастира (Мануилити, Агиостефанити, Агиотеодорити, Агиохристофорити).⁵⁴⁵ Шене је направио сличну поделу, али он разликује три категорије етника: изведена од имена градова, области и манастира или места култа.⁵⁴⁶

У списима Димитрија Хоматина и Јована Апокавка наведен је велики број етника. Од 120 породичних имена која су наведена у табелама у претходном поглављу најмање једну четвртину чине етници, што говори о њиховој великој популарности. Велика већина изведена је од имена градова или области у источним деловима царства, претежно из Мале Азије,⁵⁴⁷ а мањи део од имена острва, места у континенталној Грчкој и Италији. Од малоазијских градова или области изведена су следећа породична имена: Амаријан (= Маријан?), Аталијат, Атрамитин, Ахираит, Гавадонит, Калудас, Ламбин,⁵⁴⁸ Кантакузин, Кападок, Кастамонит, Опсикијан, Тракисијанац, Харсијанит, Хоматин, Хонијат, Цибин⁵⁴⁹. Постоје и породична имена која су изведена од источних градова изван Мале Азије, као на пример Маникаит (сиријска обала) или Тарон / Таронит. Каткад су породична имена изведена од имена острва (Критик, Закинтин, Корифин и Еврипиот), или градова из копненог дела Грчке (Артин, Сериот, Алмириот) и Италије (Лонгивардит, Салерин). Најмање пет породична имена изведено је од назива цариградских четврти: Евгениот, Макремволит, Парадисиот, Скутариот и Хрисоваландит.⁵⁵⁰ Треба, на крају, напоменути да постоје и таква породична имена која су по свом облику етници, али за која није могуће одредити од ког топонима су изведена: Аравонит, Вусиот, Горјанит, Корчин, Ламбет, Оризијат, Паникиот, Парадисиот, Педијадит.

***

---

⁵⁴⁵ Ibid., 325–326 (= исто, 192–194). *Cheyne*, *Noms de fonctionnaires civils*, 165 (cf. *idem*, *Bourgeoisie constantinopolitaine*, 94), сматра да су имена са префиксом агио-, која постају честа током XI века, припадала цариградским породицама, односно да су била изведена од назива престониčkih манастира или црква.

⁵⁴⁶ *Cheyne*, *Aristocratic Anthroponimy*, 16.

⁵⁴⁷ Шене (loc. cit.) је већ истакао чињеницу да су породице са истока чешће имале породична имена изведена од имена свог завичаја него оне које су потицале из западних делова Царства.

⁵⁴⁸ *Kazhdan – Ronchey*, *Aristokrazia*, 337 (= *Каждан*, *Состав*, 203), тврди да су Ламбини водили порекло са Крита, али ту тврдњу не поткрепљује ниједним извором.

⁵⁴⁹ Име Цибин води је изведено од имена тврђаве Τζύμπη у источној Тракији: cf. *Cheyne – Theodoridis* *Sceaux patronymiques*, 220 (no. 209).

⁵⁵⁰ *Janin*, *Constantinople Byzantine*, 93 (Μακρὸς ἔμβολος), 151–152 (Σκουτάριον), 309 (Χρυσοβάλαν(τι)ον), 325 (τὰ Εὐγενίου), 372 (Παραδείσιον).

Присуство великог броја породица из разних делова Царства, посебно из Мале Азије, не може се објаснити само појединачним пресељењима, већ је оно морало бити проузроковано масовним миграцијама. Ако је присуство великог броја малоазијских породица на Балкану уследило после неке катастрофе, што је врло вероватно, онда се то највероватније десило после битке код Манцикерта (1071), када је готово цела Мала Азија пала под власт Турака Селџука.⁵⁵¹ Пред малоазијским становништвом тада су се указивале три могућности: да пружи отпор освајачу, да прихвати нове господаре (а тиме и сопствену асимилацију), или да се исели.⁵⁵² Најчешће се ипак прибегавало бекству, па се већина прогнаника тада преселила у западне области Царства. Иако о размерама тих селидби у изворима не постоје експлицитни подаци, поједина сведочанства ипак указују на то да је тада дошло до великих демографских промена.

Западни део Мале Азије није дуго остао под влашћу Селџука, јер је већ 1097. године цар Алексије I Комнин, уз помоћ Крсташа, успео да поврати Никеју, Смирну, Ефес, Сард и друге градове.⁵⁵³ Није познато с каквом демографском ситуацијом се Алексије I тада суочио, односно, да ли су поново освојене територије биле толико ретко насељене да их је морао насељавати. Познато је, међутим, да су његови наследници, Јован II и Манојло I, после успешних ратова на Балкану, у Малу Азију преселили велики број Печенега, Срба и Угра. По речима Никите Хонијата, Јован II је у околину Никомидије преселио не само промијаре, да би војнички обезбедио територије које је задобио, него и пореске обвезнике и обичне сељаке.⁵⁵⁴ Ти поступци Јована и Манојла углавном се тумаче као жеља царева да спрече избијање нових побуна на Балкану или као тежња да обнове одбрамбени систем.⁵⁵⁵ Не искључујући наведене разлоге, можемо им додати и трећи – могуће је да су византијски цареви тиме желели да промене неповољну демографску ситуацију у Малој Азији, насталу услед масовних исељавања после битке код Манцикерта.

---

⁵⁵¹ *Острогорски*, Историја Византије, 325–326. Једини пораз Византије у Малој Азији који би се могао поредити са Манцикертом у XII веку био је пораз Манојла I код Мириокефалона 1176. године (уп. исто, 366–367), па би се део миграција, сигурно знатно мањи, можда њему могао приписати.

⁵⁵² Док је у старијој историографији преовладало мишљење да је после поменуте битке цела Мала Азија за врло кратко време, скоро без отпора, дошла под власт освајача (исто, 326, 330, са старијом литературом), данас постоји мишљење да је Селџуцима пружен жесток отпор: cf. *J.-C. Cheynet, La résistance aux Turcs en Asie Mineure entre Manzikert et la première croisade, Εὐψυχία. Mélanges offerts à Hélène Ahrweiler, Paris 1998, 131–147.* У сваком случају, отпор није дао значајне резултате, па је Византија тада привремено изгубила скоро целу Малу Азију.

⁵⁵³ *Острогорски*, Историја Византије, 343.

⁵⁵⁴ Choniates, *Historia*, 16.15–24. О Кинаму в. ВИНЈ 4 (*Ј. Калић – Н. Радошевић*), 25, 116–117.

⁵⁵⁵ Исто, 15, нап. 22 (са литературом); *Острогорски*, Историја Византије, 367–368.

Исте године када је Роман IV Диоген поражен код Манцикерта, под власт Роберта Гвискарда пао је и град Бари, последње византијско упориште у јужној Италији.⁵⁵⁶ Да ли је губитак Италије био подједнако значајан за промену демографске ситуације као што је то било турско освајање Мале Азије, односно да ли је и оно проузроковало велике миграције становништва ка балканским деловима Византијског царства? *Тебански катастар* указује на присуство породица из Италије у централној Грчкој већ почетком друге половине XI века,⁵⁵⁷ а потом Хоматинови и Апокавкови акти, у којима се помиње неколико породица италијанског порекла: сигурно Ганадеји и Месимери, а, судећи по имену, и Салерини (етник изведен од имена града Салерна), Либри из Веле, те можда и Куналисис, Пецикопули, Пецики.⁵⁵⁸ С друге стране, чињеница је да бројни грчки документи из јужне Италије и са Сицилије с краја XI и из XII века показују да је грчко становништво тамо и даље било веома присутно и често веома утицајно.⁵⁵⁹ Подаци којима располажемо, дакле, показују да су миграције из Италије несумњиво постојале, али и то да су оне највероватније биле много мањих размера него са истока, после продора Селџука у Малу Азију.

2.4.3. Етнички састав локалне аристократије

Осим шареноликог географског порекла, за епирску аристократију био је карактеристичан и мешовити етнички састав.⁵⁶⁰

Већ је Димитри Ангелов, који се нарочито интересовао за етнички састав аристократије Епирске државе у време Теодора Дуке, закључио да су већину тог друштвеног слоја чинили Грци, али и то да су они претежно живели у Епиру и на Крфу, док је у Македонији поред њих било и Словена.⁵⁶¹ Поменути закључак изведен је искључиво на основу личних и породичних имена, јер примена других критеријума и није могућа. Иако је закључак Ангелова у основи тачан, о свакој од поменуте две

---

⁵⁵⁶ Исто, 326–327.

⁵⁵⁷ *Svoronos*, *Cadastre de Thèbes*, 70.

⁵⁵⁸ Треба напоменути да су наведене породице обично живе у западним крајевима Епирске државе, у местима која су традиционално била у тесној вези са Италијом (Навпакт, Крф, Вела), мада Куналисисе затичемо у Верији.

⁵⁵⁹ Веома информативан чланак о перспективама византијске просопографије у јужној Италији и на Сицилији, као и о брјним грчким документима из тог периода (са издањима извора, необјављеном архивском грађом и литературом): *V. von Falkenhausen*, *The South Italian Sources, Byzantines and Crusaders in non Byzantine Sources* (*Proceedings of the British Academy* 132 [2007]), 95–121.

⁵⁶⁰ О етничком саставу византијског Епира в. *Osswald*, *Ethnic composition*, 125–154. Освалд је закључио да је присуство негрчког етничког елемента у војсци и вишим слојевима друштва било значајно.

⁵⁶¹ *Ангелов*, *Народносните и поземелни отношения*, 111–114.

етничке скупине требало би додати одређене напомене. Етноним Грк је неодређен, јер је у многим случајевима реч о ромеизираним припадницима негрчких етничких група, међу којима је посебно упечатљиво било присуство Јермена (нпр. Дијаватини, Куртикији, Тарони / Таронити итд.). Бројне византијске аристократске породице, које су биле јерменског порекла, али одавно у потпуности прихватиле грчку културу, језик и православну веру,⁵⁶² морају се разликовати од Јермена монофизита из Македоније и Епира. Што се Словена тиче, о њиховој етничкој припадности, или само даљем пореклу, говоре искључиво њихова лична и/или породична имена. Важно је уочити да те две антропонијске категорије имају различиту вредност као показатељи етничке припадности. Лична имена одражавају етничку припадност у тренутку када их извори помињу.⁵⁶³ С друге стране, пошто су се породична имена преносила са генерацију на генерацију, понекад и по неколико векова, она обично само указују на даље етничко порекло.

Осим Грка и Словена, на простору Епирске државе живели су и Власи, Албанци, Јевреји и Јермени. Из наведене четири етничке скупине било је припадника аристократије, али то није увек очигледно. Међу Власима поменути у нашим изворима није било ниједног припадника аристократије, него су, напротив, сви били или сиромашни сељаци (*проскатимени*) или обични становници градова (Чола из Охрида). Било би погрешно из тога извести закључак да Власи никада нису припадали највишим друштвеним слојевима. Довољно је поменути да је тесалијски севастократор Јован I (1271–1296), ванбрачни син Михаила II (1230–1271), био ожењен Влахињом.⁵⁶⁴ Да су Албанци улазили у састав аристократије показују браћа Прогони, архонт Арбанона Ђин и Димитрије, први муж Комнине, ћерке Стефана Првовенчаног. Други Комнинин муж, севаст Георгије Камон, такође је могао бити албански великаш.⁵⁶⁵

---

⁵⁶² C. J. Yarnley, *The Armenians Philhellenes. A Study on the Spread of Byzantine Religious and Cultural Ideas among the Armenians, X–XIth cent.*, *Eastern Church Review* 8 (1976) 45–63 (недоступно, наведено према *Cheyne, Pouvoir*, 396, n. 80)

⁵⁶³ Значај личних имена за одређивање етничке припадности важи и за друге етничке скупине. И поред тога што је значајан број припадника византијске аристократије имао јерменско порекло, једино јерменско лично име које је Хоматин забележио било је Мелија, и то два пута у Верији (PD 29, 42). То указује на да су Јермени били у великом степену хеленизирани. Карактеристична јеврејска имена забележена су у јеврејској заједници у Касторији – Израел, Мојсије, Аврам (PD 85). Две жене за које је експлицитно наведено да су биле Влахиње звале су се Чола и Руса (PD 136; *Арокауко* (*Bees*), 19.28–30).

⁵⁶⁴ Nicol, *The prosopography of the Byzantine aristocracy*, 82.

⁵⁶⁵ Подаци о свој тројици налазе се у PD 1, 3; уп. *Ферјанчић*, Албанци, 289–290. Ферјанчић, као и други аутори (нав. место), сматра да је Прогон био Димитријев и Ђинов отац, а Гинтер Принцинг (v. Index у PD) да је Прогон био Димитријево и Ђиново породично име.

Димитрије Прогон је у једном дубровачком документу поменут као *Demetrius Dei gratia panuperseuastos et magnus archon: A. Solovjev, Eine Urkunde des Panhypersebastos Demetrios, Megas Archon von Albanien, BZ 34 (1934) 304–310.*

Комес Георгије Јерменин је сигурно, као што показују титула и контекст у којем се помиње, био моћан човек у Епиру. Не зна се да ли је он потицао из заједнице Јермена монофизита, које помиње митрополит Кавасила, или је његова етничка припадност сачувана и истицана, упркос томе што је прихватио православље, али је та друга могућност мање вероватна.

2.4.3.1. Локална аристократија словенског порекла крајем XII/почетком XIII века и бугарски великаши XI века

Колико су породице са словенским породичним именима у тренутку када су их наши извори забележили биле ромеизирани, а колико су и даље имале обележја свог словенског порекла?

Богат материјал који имамо на располагању у извесној мери може помоћи у решавању овог проблема. У прилог схватању да су Словени у значајној мери били ромеизирани може се истаћи чињеница да су лична имена припадника словенских аристократских породица често била типично византијска (најчешће хришћанска / календарска имена, као нпр. Јован, Георгије, Манојло), а не словенска народна имена, иако су она у то време још увек била веома распрострањена међу нижим слојевима словенског становништва Македоније.⁵⁶⁶ Постоји, међутим, и не мали број случајева када припадници виших друштвених слојева носе словенска народна имена. Упечатљив пример представља извесни Радомир, чији је отац био кум деце неког неименованог цара. Радомиров отац намеравао је да сина ожени царевом ванбрачном ћерком, али Хоматин није благословио тај брак, јер је цар, пре венчања „са најсветијом нашом царицом“, био у ванбрачној вези са Радомировом тетком (сестром Радомировог оца). У акту постоје две просопографске дилеме – не зна се о ком цару је реч (Теодору Дуки, Манојлу Дуки или можда Ивану II Асену?), а није познато ни ко је био Радомиров отац.⁵⁶⁷ Да ли је реч о неком великашу бугарског цара Ивана II Асена или о Словену са

---

⁵⁶⁶ *Целебшић*, Словенски антропоними, 483–498. Брат Георгија Љутовоја из Скопља звао се Манојло, а полусестра из очевог првог брака Јелена (PD 59.18 sq.); у повељи краља Милутина манастиру Горго помиње се и Коста Љутовој: Споменици I, 220; *Asropolites*, 76.2, помиње Николу Љутовоја, који је 1246. године био управитељ Мелника; словенско народно име у породици Љутовоја имала је само тетка Георгија Љутовоја Мирослава (PD 59.49-55). Слично је и са породицом Тихомира: поред скопског *архонта* Јована Тихомира, познати су *мегалеписфансетос* Имерије и његов брат Канакије (PD 7), те *кира* Евгенија Тихомира, која се дописивала са Михаилом Хонијатом (*Choniatae Epistulae*, 172).

⁵⁶⁷ PD 16. Обично се сматра да је поменути цар Теодор Дука: cf. PD (*Prinzling*), p. 77*, n. 19. Постоји, међутим, и мишљење да је реч о Ивану II Асену (1218–1241), али је та претпоставка неодржива, јер

територије Епирске државе? У сваком случају, Радомиров отац био је човек близак цару. Други истакнути Словен био је севаст Прибо из Скопља.⁵⁶⁸ Карактеристичан пример представља и словенска породица из Корита,⁵⁶⁹ чији је један припадник, *кир* Коман, био *ипотагат* Теодора Дуке, док су имена његових рођака словенска: Бољеслава, Мирослава, Слав, Радомир, Кандид.⁵⁷⁰ Словенско лично име имао је и *мегалепифанестат* Берота, који је био сведок у једном случају.⁵⁷¹ За све њих је карактеристично и то да уопште нису користили породично име, него само лично, што је била веома ретка појава међу византијском аристократијом тога времена, својствена словенским срединама.

Подаци из наших извора у највећем броју случајева говоре у прилог тези да су Словени из виших друштвених слојева били саставни део византијске елите. Горе поменута породица из Корита је, у тренутку када су Бугари заузели тај град, избегла у Верију, која је тада још била под влашћу Византинаца.⁵⁷² *Кира* Евгенија Тихомира се дописивала са Михаилом Хонијатом, што показује да је у значајној мери усвојила византијске културне обрасце.⁵⁷³ Веома је значајно то да се велики број актера са словенским именима у охридској судници појавио у улози парничара (који су често поседовали разне врсте приватних уговора, који су, подразумева се, били састављени на грчком језику) или сведока. Иако њихово знање грчког језика у Хоматиновим актима никада није било експлицитно коментарисано, или баш због тога, оно је морало бити солидно.

С друге стране, треба имати у виду да двојица византијских историчара XIII века, Никита Хонијат и Георгије Акрполит, за двојицу Љутовоја о којима пишу, експлицитно кажу да су били варвари, односно Бугари, као што је то пре њих учинио Кекавмен, пишући о стратегу (или *челнику*) Димитријаде Љутовоју Деволском у време

Хоматин сигурно не би тако звао бугарског владара зато што је Манојло полагао право на титулу коју је наследио од свог брата Теодора. *Prinzing*, PD, p. 77*, n. 19, покушава да поистовети Радомировог оца са Климентом Мономахом, али мислим да је та претпоставка тешко одржива, јер је реч о припаднику познате византијске породице Мономаха.

⁵⁶⁸ PD 76.11; cf. p. 161*. *Петров*, Протосеваст Прибо, 521–533, је сматрао да Прибо није добио титулу севаста од Теодора Дуке, него од Ивана II Асена, који му је касније доделио вишу титулу протосеваста.

⁵⁶⁹ PD 52; о географском положају Корита в. *Томоски*, Македонија низ вековите, 57–60 (чланак: Каде лежел градот „Qorytos“?).

⁵⁷⁰ *Целебуић*, Словенски антропоними, 491–496; посебно о именима Коман и Кандид, која, иако нису словенског порекла, нису необична међу јужним Словенима у средњем веку: исто, 493 (са литературом).

⁵⁷¹ PD 134.13.

⁵⁷² PD 52.27 sq.

⁵⁷³ *Choniatae Epistulae*, 172.

устанка Петра Дељана (1040).⁵⁷⁴ Да ли то значи да су Византинци Љутовоје и после два века сматрали етничким Бугарима? Чињеница да су сва тројица поменутих Љутовоја била у служби бугарских владара / устаника (Асена I код Хонијата, Коломана Асена код Акрополита, те Петра Дељана код Кекавмена), упућује на закључак да се етноним Бугарин не мора нужно односити на етничку припадност, него на службу бугарској држави.

Поставља се, међутим, питање да ли постоји веза између Кекавменовог Љутовоја Деволског и скопских Љутовоја из друге половине XII и прве половине XIII века или се ту ради само о случајној подударности имена. Шене је већ указао на могућност да је можда реч о истој породици. Он је такође истакао да је могуће да постоји веза између скопске архонтске породице с краја XII века и Тихомира, којег је војска драчког стратега, послата да угуши устанак Петра Дељана, 1040. године прогласила бугарским царем. На крају, Шене истиче да је севаст Богданопул из Дебра с почетка XIII века можда био потомак бугарског великаша Богдана, који је у Самуиловој држави, према Скилици, имао истакнуту улогу „топарха унутршњих тврђава“ (ὁ τῶν ἐνδοτέρων κάστρων τοπάρχης), а цар Василије II му касније дао титулу патрикија, да би га Константин VIII на крају ослепео.⁵⁷⁵

Овај списак могао би се проширити са још неколико имена, међу којима прво треба поменути Гавре. Гавре су додуше вероватно били јерменског порекла, али је једна грана те породице на Балкану била присутна већ почетком XI века.⁵⁷⁶ Почетком 1019. године бугарски архонт Гавра учествовао је у припремању завере против Василија II у Солуну, потом је био откривен, успео да побегне „у своју земљу“, али је на крају ухваћен и ослепљен.⁵⁷⁷ Да ли су προϊστάμενος τοῦ χωρίου Βόδανες *мегалепифанестатос* Григорије Гавра и *севаст* Стефан Гавра из Полога, поменути у

⁵⁷⁴ Choniates, *Historia*, 430.24-28; Acropolites, 76.2; Кекавмен, 172.29–174.1 (cf. *Macrides*, Acropolites, 232; *Пириватрић*, Самуилова држава, 170–171).

⁵⁷⁵ *Cheyne*, *Pouvoir*, 234; Skylitzes, 357 (Богдан), 410 (Тихомир); PD 124 (Богданопул); PD 7, 59 и Choniatae *Epistulae*, 172 (Тихомири). Између Тихомира из 1040. године и скопског архонта Јована Тихомира забележена су још два Тихомира, Нићифор и Алексије. Печат овог другог, који је изгубљен, указивао је да су Тихомири били у сродству са Торницима: *Cheyne*, *Pouvoir*, 388, п. 42. О значењу термина топарх унутрашњих области и појму унутрашњих области у бугарској држави уп. *Пириватрић*, Самуилова држава, 171.

⁵⁷⁶ О Гаврама постоји неколико радова, а најважнија су два просопографска рада: A. Bryer, *A Byzantine Family of Gabrades*, с. 979–с. 1653, *Byzantina – Metabyzantina*, University of Birmingham Historical Journal 12 (1970–1971) 164–187 (= *Idem*, *The Empire of Trebizond and the Pontos*, VR, London 1980, no. IIIa); A. Bryer – S. Fassoulakis – D. Nicol, *A Byzantine Family: Gabrades. An Additional Note*, BSI 36 (1975) 38–45 (= A. Bryer, *The Empire of Trebizond and the Pontos*, VR, London 1980, no. IIIb); *Каждан*, *Армяне*, 88–92. О Гаврама в. и *Радић*, *Обласни господари*, 167–168 (са литературом у нап. 22).

⁵⁷⁷ Skylitzes, 364.84-88; уп. *Пириватрић*, Самуилова држава, 170. Није познато на коју је земљу Скилица мислио, али би то могла бити Пелагонијска котлина, где су Гавре живеле почетком XIII века.

Хоматиновим актима, били у крвном сродству са њим?⁵⁷⁸ Слична недоумица важи и за извесног Георгија Нестора, који се у једном акту Димитрија Хоматина помиње као отац извесне Свине.⁵⁷⁹ Да ли је тај Георгије Нестор у икаквој вези са Бугарином Нестором које је прво био у служби цара Константина X Дуке (1059–1067), а потом и његовог сина Михаила VII (1071–1078), против кога је организовао побуну?⁵⁸⁰ Слична недоумица јавља се и у вези са Константином Гуделисом „из теме Стан“, који је био ожењен сестром *мегалепифанестатог кира* Василија Вуруга (= Боруја?).⁵⁸¹ да ли је он био у вези са Гуделисом који је у време Константина VIII био осумњичен да је заједно са већ поменутиим патрикијем Богданом покушао да организује заверу против цара, те стога био ослепљен?⁵⁸² Треба поменути и ђакона и хартофилакса у Прилепу Јована Хрисила (Γωάννης ὁ Χρυσήλος), чија је ћерка била удата за извесног Николу Алмириота.⁵⁸³ Породично име хартофилакса неодољиво потсећа на познато породично име бугарског великаша Јована Хрисила (Скилица пише Χρυσήλος), таста бугарског цара Самуила, који је Драч, у којем је био *протевон*, предао Василију II, под условом да његовим синовима Николи и Теодору додели титулу патрикија.⁵⁸⁴ Посебан случај претставља охридски (или преспански?) архонт Манојло Комитопул, чије породично име, према речима Принцинга, „природно евоцира историјске реминисценције на породицу некадашњег цара Самуила, која је још у доба Палеолога добро

---

⁵⁷⁸ PD 23.13-20; PD 134.

⁵⁷⁹ PD 132.

⁵⁸⁰ Attaleiates, 151–153 (ed. Bekker, 205–209); Zonaras, 713–714; Συνεχιστής Σκυλότζη, 166; cf. Cheynet, Pouvoir, 81, 350–351, p. 49 и 50. *Каждан*, Состав, 99 (= *Kazhdan – Ronchey*, Aristokrazia, 216), је пронашао три Нестора XI веку, с тим што треба имати у виду да их он доводи у везу са Несторицом, једним од бугарских великаша (δυνάσται, μεγιστάνες) који су се код Драча предали Василију II, који га је зато богато даровао и одликовао титулом. О Несторици: Skylitzes, 359; уп. *Пириватрић*, Самуилова држава, 172, 177.

⁵⁸¹ О Василију Вуругу в. ниже. О Гуделисима уопште в. *Божилев*, Българите, 77–78, 294–303 (nos. 300–331), са литературом на стр. 294.

⁵⁸² О Константину Гуделису PD 51; уп. *Божилев*, Българите, 299 (no. 314). О заверенику Гуделису, првом познатом припаднику те породице, в. исто, 295 (no. 302); *Пириватрић*, Самуилова држава, 182. О најстаријим Гуделисима и етимологији имена в. *Крсмановић – Лома*, Γουδέλιος, 232–263, посебно 239 сл.

⁵⁸³ PD 17.5-7.

⁵⁸⁴ Skylitzes, 342–343, 349, 388, 498. *Божилев*, Българите, 74, 356 (nos. 451–453), помиње само три горе поменута Хрисилија (cf. Cheynet, Pouvoir, 234), док су *Kazhdan – Ronchey*, Aristokrazia, 213, 273 (= *Каждан*, Состав, 96, 143), забележили 5 особа са тим породичним именом. Божилев (нав. место) и *Kazhdan – Ronchey*, Aristokrazia, 335 (= *Каждан*, Состав, 201), Хрисилије сматрају Бугарима, а *Пириватрић*, Самуилова држава, 78–79, Византинцима.

О писању Χρυσήλος / Χρυσήλος може се приметити да читање Χρυσήλος из Хоматиновог акта потиче од Питре, који је тако разрешио скраћеницу Χρυσήλ која стоји у оба рукописа у којима се дотични документ чува (минхенски и ескоријалски). Принцинг је прихватио такво читање, а у критичком апарату скренуо пажњу на поменути скраћеницу, која би без тешкоћа могла да се разреши и другачије: Χρυσήλιος.

посведочена“.⁵⁸⁵ Иако ниједан припадник породице Војоанис (чије име, које је сачувано само у грчком облику, вероватно потиче од имена Бојан) није поменут у списима Хоматина и Апокавка, ипак и ту породицу треба поменути, јер се на самом крају XII века, у већ поменути судским одлукама, помиње севаст Константин Војоан, који је живео негде у Епиру. Он би могао бити у сродству са Василијем Војоаном, катепаном Италије 1017–1028 и његовим сином, који је после 1041. године обављао исту функцију.⁵⁸⁶

Наведени случајеви зацело не представљају доказ да је у Македонији постојао континуитет бугарских великашких породица између XI и XIII века, али зато значајно смањују вероватноћу да би подударност великог броја имена могла бити пука случајност. Богдан, Гавра, Љутовој, Тихомир, Војоан, Нестор, Хрисилије и Гуделис из XI века имали су одређене заједничке одлике – сви су били бугарски великаши, што је подразумевало и активну војну улогу у бугарској држави, и сви су потом стекли одговарајући положај у Византијском царству, у складу са статусом који су имали у Самуиловој држави.

На крају XII века Јован Тихомир био је моћан архонт у Скопљу, који је показивао тенденцију да уз помоћ других архоната преузме контролу над градом. О његовој великој моћи у то време говори не само чињеница да је присвојио имовину Љутовоја, искористивши околност што су тренутно остали без моћног заштитника, него то што је арогантно игнорисао судску одлуку представника званичних власти, скопског дуче Константина Аспијета Комнина, који је Тихомиру наложио да Љутовојима врати отету имовину. Тај поступак привукао је пажњу и Димитрија Хоматина, који је у њему видео израз Тихомирове моћи (*δυναστεία*).⁵⁸⁷ Љутовоји су били Тихомирове жртве, али и они су несумњиво били веома утицајни у Скопљу.

Севаст Богданопул био је моћан човек у Дебру, а севаст Стефан Гавра у Пологу, јер су обојица били у позицији да другу двојицу такође моћних људи (први *мегалепифанестатос* Георгија Скору, а други *севаста* Лава Мосхопула) приморају да се ожене њиховим рођакама. Трећи познати севаст тог времена који би могао водити порекло од бугарског великаша с почетка XI века био је Константин Војоан. Једино за

---

⁵⁸⁵ *Prinzing*, Carev dvor, 218, p. 21.; У изворима прве половине XIV века забележено је неколико Комитопула, од којих су неки били значајне личности (cf. PLP 5, 12028–12031), али веза између Комитопула из X и XIV века није много вероватна.

⁵⁸⁶ О Константину: PG 119, 889–896. О сва три поменута Војоана в. *Божилев*, Българите, 74, 262–264.

⁵⁸⁷ Cf. PD 59.149-151: *δηλα δὲ καὶ ἄμφω ταῦτα εἰσὶν, ἡ δυναστεία [τῶν ἐναγομένων] μὲν δηλαδὴ ἀπὸ τῆς τοῦ ἀμπελῶνος ἀρπαγῆς τῆς μετὰ τὸ σημεῖωμα τοῦ Ασπιέτου γεγενημένης ...*

Константина Гуделиса и, нарочито, Георгија Нестора нема доказа да су били локални великаши, што не значи да они то нису били.⁵⁸⁸ Посебно треба нагласити околност да су готово све наведене личности, и из XI и из XIII века, биле везане за југозападну Македонију и јужну Албанију, области које су у Самуиловој држави имале статус „унутрашњих области“.⁵⁸⁹

Да ли су и остали византијски великаши словенског порекла, или макар неки од њих, такође водили порекло од бугарских великашких породица из времена Самуила? То је могуће, али се њихова имена у ранијим изворима не помињу. Један од разлога што историчари XI века ове људе никада не помињу могао би бити тај што су они припадали нижој бугарској аристократији, која по правилу никада није привлачила пажњу византијских писаца. Стога би извесни значај за решавање постављеног проблема могао имати и друштвени статус византијских великаша словенског порекла почетком XIII века, који се може назрети кроз почасне епитете које су носили. Осим до сада поменутих, једино је севаст Прибо, судећи по титули, такође припадао вишим слојевима локалне аристократије. Остали су углавном имали почасни епитет *мегалепифанестатос*, који је, како је раније показано, био мање значајан од другог распрострањеног епитета, *мегалодоксотатос*, и титуле *севаста*. Већ је раније истакнуто да ниједан мегалодоксотатос није носио словенско име, те само два севаста (Мавро Богданопул и Прибо). С друге стране, у Хоматиновим актима поменут је низ мегалепифанестатих са словенским именима, као што су Василије Вуруг (= Боруј?), Георгије Скора, Манојло Десков, Коман (*употагат* Теодора Дуке), Берота.⁵⁹⁰ Чињеница да су сви они припадали нижој византијској аристократији, упућује на закључак да су и њихови преци – ако су они заиста били бугарски великаши – припадали сличном друштвеном слоју.

---

⁵⁸⁸ *Божилев*, Българите, 299 (но. 314), сматра да је Константин Гуделис био сељак или ситни земљопоседник. За такав закључак, међутим, акт Димитрија Хоматина (PD 51) не даје основа. Напротив, чињеница да је био ожењен сестром Василија Вуруга, за кога се поудано може рећи да је припдао локалним великашима „теме Стан“, говори супротно. У једном другом акту, наиме, Василије Вуруг (*мегалепифанестатос кир*) је са Григоријом Гавром и још двојицом великаша словенског порекла заступао ћерку и жену покојног севаста Стефана Гавре (cf. PD 134.11). Поред почасног епитета мегалепифанестатос и очигледно блиских веза са Гаврама, на висок друштвени положај Гуделисовог шурака, указује и чињеница да је од четири заступника породице Гавра, наведених у том акту, Василије Вуруг наведен на првом месту.

Божилев (уп. Българите, 345–346) у поменутој књизи није навео Нестора којег помиње Хоматин.

⁵⁸⁹ Уп. *Пириватрић*, Самуилова држава, 172. Једини изузетак представљају Тихомири и Љутовоји, који су у неком тренутку можда били пресељени у Скопље.

⁵⁹⁰ Треба запазити да су сви они такође живели у некадашњим „унутрашњим областима“ Самуиловe државе.

2.5. Локална аристократија и државни апарат

2.5.1. Локална аристократија и пореска управа

За припаднике локалне аристократије земљишни поседи представљали су врло важан, понекад можда и најважнији, извор прихода. Приходи од земље за тај друштвени слој имали су већи значај него за припаднике високе аристократије, јер су ови добијали изузетно високе плате за државну службу, као и богате дарове од царева.⁵⁹¹ Ипак, и припадницима локалних аристократских породица биле су доступне различите функције у тематској администрацији, од којих су најчешће и најважније биле пореске, помоћу којих су несумњиво они могли значајно побољшати свој материјални и друштвени положај, било на законит, било незаконит начин. Извесно је да су не само у доба Палеолога, него и пре тога порески чиновници били припадници локалне аристократије, а не изасланици из Цариграда.⁵⁹²

Случај обласног господара Лава Згура пружа одличан пример како се моћ припадника локалног племства заснивала и на породичној имовини и на званичним државним функцијама. Лав Згур је наследио власт над Навплионом од свог оца, што показује да су се Згури крајем XII века, или још раније, уздигли изнад других породица у том граду. Пошто се Лав Згур, међутим, у изворима помиње већ 1198. године као порески чиновник на задатку у Атици, јасно је да је његова моћ имала упориште и у породичним ресурсима и у државној функцији.⁵⁹³ Лав није био изузетак у својој породици, будући да је познато неколико цивилних функционера из те породице из XI и XII века.⁵⁹⁴ У време Теодора Дуке један Згур је обављао дужност пореског чиновника у области Ахелоја (Ангелокастропа), дакле недалеко од Навплиона.⁵⁹⁵

Осим Лава Згура, требало би поменути и архонта са Еубеје, севаста Халкуциса, којег је Михаило Хонијат између 1208. и 1214. године усрдно препоручивао никејском

⁵⁹¹ *Cheyne*, *Fortune et puissance*, 199–213.

⁵⁹² *Максимовић*, *Управа*, 130–136, посебно 131–132. О незаконитом богаћењу тих чиновника исто, 135–136.

⁵⁹³ Старије издање текста: *Choniatae Opera* I, 308; *Stadtmüller*, *Choniates*, 284 (текст), 291–292 (коментар уз Згурово име). Штатмилер, као и потоњи истраживачи (уп. *Радућ*, *Обласни господари*, 248) сматрају да се на овом месту несумњиво ради о Лаву Згуру, иако се у Хонијатовом тексту не помиње лично име, него само породично. Међутим, чак иако порезник који је 1198. године наплаћивао порез у Атици није био Лав Згур, него неки његов рођак, закључци о положају Згура и ослонцима њихове моћи у суштини остају исти. О Лаву Згуру уопште: *Stadtmüller*, *Choniates*, 179 sq.; *Радућ*, *Обласни господари*, 247–255.

⁵⁹⁴ *Cheyne*, *Pouvoir*, 139, n. 3.

⁵⁹⁵ Према PD 118, посебно 18-32, он је био један од οἱ τοῦ δημοσίου εἰσφορῶν προϊστάμενοι.

цару Теодору Ласкарису (1204–1222). Када се Халкуцис упутио у Никеју, Хонијат је о њему писао самом цару, патријарху Михаилу IV Авторијану (1208–1214) и епископу Крита, који је тада боравио у Никеји. У једном од три писма Халкуцис је окарактерисан као *тематски* (θεματικός), у другом као *поседнички* (κτηματικός), а у трећем као *тематски и поседнички* архонт.⁵⁹⁶ Та три писма показују да је подела на две врсте архоната била фиктивна, те да у стварности она није ни постојала. Хонијат је једноставно хтео да покаже како је Халкуцис у сваком погледу, и као земљопоседник и као тематски функционер – при чему његова функција није ближе одређена – био један од најистакнутијих локалних великаша. Хонијат је у писмима саопштио неке податке о Халкуцису који се могу сматрати карактеристичним за истакнуте припаднике локалне аристократије уопште. Халкуцис је био крупни земљопоседник, био је веома богат, те је родбину племенитог рода имао не само на Еубеји, него и по целој Хелади.⁵⁹⁷

Из времена владавине Теодора Дуке познато је неколико локалних пореских функционера, чије ће надлежности, положај у локалној заједници и однос са суграђанима бити размотрени у овом поглављу. Пре него што се посветимо појединачним примерима требало би истаћи да има тек неколико случајева у којима је експлицитно наведено да је одређена личност била порески функционер, односно да је употребљен неки од термина који су били коришћени за пореске функционере, као што су δημόσιος и ἐνεργῶν (и разни придеви и изрази изведени од њих), или архаични, али у то време још увек у употреби, термин πράκτωρ.⁵⁹⁸

Прво ћу се осврнути на случај Манојла Либра, који је описан у једном спису Јована Апокавка.⁵⁹⁹ Приликом неког великог панађура у Арти пронео се глас да је кир Манојло Либрос (Λοῦβρος), у време док је био порески чиновник на острву Лефкади, на незаконит начин зарадио значајну суму новца (παρεκέρδισεν ἐκ Λευκάδος νομίσματα τρικέφαλα ἰκανά),⁶⁰⁰ те да су стога становници Лефкаде против њега поднели тужбу код цара Теодора Дуке. Јован Апокавк је одлучио да провери гласине, па је Либрос позван

⁵⁹⁶ Choniatae Epistulae, 136.25, 137.18-19, 138.13-14. О породици Халкуцис: *Jordanov*, Corpus II, 428–431 (nos. 742–744); *Kazhdan – Ronchev*, Aristokrazia, 209, 379 et passim.

⁵⁹⁷ Издвајам кратак опис Халкуцисовог положаја из писма патријарху Михаилу, *ibidem*, 137.18-20: ὁ κατὰ πατρῶαν ἐπωνυμίαν Χαλκούτζης ἐπιλεγόμενος, ὃς τῶν ἐν Χαλκίδι τῆς Εὐβοίας κτηματικῶν ἀρχόντων τὰ πρῶτα ὦν καὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι πάσῃ περιφανεστέρας τύχης λαχόντων προσγενής.

⁵⁹⁸ Једино се придев δημόσιος може сматрати техничким термином, мада се и помоћу осталих израза порески чиновници могу идентификовати: *Максимовић*, Управа, 130–131.

⁵⁹⁹ *Арокауос (Bees)* 25.

⁶⁰⁰ Чињеница да је порез у то време плаћан у νομίσματα τρικέφαλα, указује на то да у раној фази владавине Теодора Дуке на није било златних перпера, којима се у нормалним условима плаћао порез. Вредност тог новца није увек могуће прецизно одредити: *Laiou*, Use and Circulation of Coins, 209.

на суд. У опису догађаја посебну пажњу привлачи Апокавков стил, који открива да навпактски митрополит и његови сарадници нису били нарочито узбуђени због оптужби изнетих против Либра.⁶⁰¹ Проневере пореских чиновника биле су веома распрострањена појава, па су често биле толерисане, посебно када су биле мањих размера и нису битно нарушивале систем.⁶⁰² Потом је Либрос позвао становнике Лефкаде, који су се у том тренутку такође налазили у Арти, да сведоче, и они су изјавили да се Либрос према њима опходио као добар суграђанин и да су оптужбе против њега неистините, иако је тачно да су се својевремено жалили цару (не каже се којем) због високих пореза. У акту је изричито речено да је и сам Манојло био са Лефкаде. Он је највероватније био у даљем или ближем сродству са четворицом браће Либра из Веле, Георгијем, Николом, Јованом и Самуилом, који се као парничари појављују у једном Хоматиновом акту.⁶⁰³

Случај већ поменутог Згура, пореског функционера у „теми“ Ахелој, којег је у сукобу убио пронијар Теодор Демнит, посебно је занимљив зато што приказује деловање порезника на терену. Када је Демнит чуо да порезници злостављају (παρενώχλουv, ἐπηρεάζονται) његове људе, зграбио је мач и похитао да се са њима обрачуна. Згур и остали порезници нису били наоружани, бранили су се „штаповима, камењем и свим оним што им се нашло при руци и могло да послужи за одбрану“,⁶⁰⁴ али нису могли да се одбране, па је Згур у том сукобу убијен. Овај случај уопште није усамљен. Апокавк у једном акту описује како се „човек протовестијара Алијата“, појавио са петнаесторицом људи и „прописно казнио“ преступнике.⁶⁰⁵ Поменути примери показују да је посао пореског чиновника могао бити ризичан, што потврђују и бројне повеље XIII–XV века.⁶⁰⁶

---

⁶⁰¹ Апокавк овако описује почетак суђења (ibid., II. 12-13): ἡμῶν δὲ πρὸς τὸν Λοῦβρον ἡμέρωσ καὶ φιλίωσ ἀποσκωψάντων διὰ τὴν τῶν νομισμάτων παρεκράτησιν, αὐτὸς ... („А када смо почели благо и пријатељски да задиркујемо Либра због утаје новца, он ...“).

⁶⁰² Године 1272. Михаило VII Палеолог (1259–1282) издао је простагму о уређењу државе, у којој свом сину саветује да никада не треба превиђати жалбе на пореске чиновнике које стижу из покрајина, него да их треба испитати и порезницима одузети новац који су стекли на незаконит начин: уп. *Максимовић*, Управа, 135–136.

⁶⁰³ PD 83.

⁶⁰⁴ PD 118.18-32, посебно 24-27: ἐντῦθεν οἱ τοῦ δημοσίου, μετὰ τοιαύδε παρασκευῆσ ἤκοντοσ τοῦ Δεμνίτου αἰσθόμενοι, ῥοπάλοισ τε καὶ λίθοισ καὶ τοῖσ παρατυχοῦσι πρὸс ἄμυναν ὤπλισαν ἑαυτοῦс καὶ πρὸс ἀντίθεσιν ἀντιπαρασκεύασαν.

⁶⁰⁵ Αροκαυκος (*Bees*) 18, посебно 14-17: ὃс [παλαῖс Νικόλαοс] καὶ ἀναλαβόμεнос ἀνθρώποус δεκαλέντε καὶ ἐλθῶν ἐτιμωρήсато ἡμᾶс οὐκ ὀλίγα.

⁶⁰⁶ У тим повељама врло се често изричу забране пореским чиновницима да улазе на приватна имања, управо зато што би могли да буду физички нападнути: *Максимовић*, Управа, 134, и нап. 119.

Охридски архонт Никола Чахин био је управник царевог приватног поседа у области Горње Преспе, а постоји могућност да је истовремено био и локални порески функционер. Акт у коме се Чахин појављује бави се спором између Јована Јеракариса и Дража око винограда које се налазио у једном селу северно од Преспанског језера.⁶⁰⁷ Драж је тврдио да је тај виноград купио *bona fide* (καλῆ πίστει), што је могао да докаже валидним купопродајним уговором (πρατήριον); Јеракарис је, напротив, доказивао да је виноград припадао његовој тазбини. Дражу је на руку ишло и то што се у његову корист претходно изјаснио суд цара Теодора Дуке, што је Драж доказао царевом простагмом (προσκυνητὸν πρόσταγμα).⁶⁰⁸ Јеракарис је царевом одлуком био незадовољан, па је судски поступак обновио једанпут када се Хоматин нашао у манастиру Пресвете Богородице у селу Језеране у Горњој Преспи.⁶⁰⁹ На суду су поред четири угледна сведока, „старца“ (γέροντες) који су живели у околини реченог манастира, била присутна и два архонта, поменути Никола Чахин и Манојло Комитопул⁶¹⁰.

„Пошто су били присутни и архонти, то јест кир Николај Чахин и кир Манојло Комитопул, Чахин је био упитан зашто је недавно заузео тај виноград и у име *царског поседа* (βασιλικῆς αὐλῆς) у Преспи га обрађивао и убирао плодове, као што о томе говори и поменута царска простаγμα. Он рече да је то учинио из похлепе, пошто претходно није имао потпуно сазнање о томе да је Драж купио виноград *с добром вером* (καλῆ πίστει). Кир Манојло је положио заклетву и рекао да ни Јовану, ни његовом тасту не припада ниједан део тог винограда, будући да он уопште није био део имања поменута два рођена брата, Рада и Саракина [оца и стрица Јеракарисовог таста, прим. Д.Ц.].“⁶¹¹

Израз βασιλικῆ αὐλῆ из наведеног цитата мора се разумети као *царски посед*, а не царев двор, у смислу грађевине. И данас у Горњој Преспи, у близини села где је спор

⁶⁰⁷ PD 72. О том акту: *Prinzing*, *Carev dvor*, 213–220.

⁶⁰⁸ Спор је пре тога вођен и пред другим судовима.

⁶⁰⁹ О том селу *v. Kravari*, *Villes et villages*, 363.

⁶¹⁰ О Комитопулу ће бити речи на другом месту у раду.

⁶¹¹ PD 72.83-93 [курзив у преводу Д. Ц.]: Ἐπεὶ δὲ παρήσαν καὶ οἱ ἄρχοντες, ἦγουν ὁ Τζαχηνὸς κύρ Νικόλαος καὶ ὁ Κομητόπουλος κύρ Μανουήλ, ὁ μὲν Τζαχηνὸς ἐρωτηθεὶς, ὅτου χάριν φθάνει πρὸ ὀλίγων κατασχῶν τὸν τοιοῦτον ἀμπελῶνα καὶ δικαίω τῆς ἐν τῇ Πρέσπῃ βασιλικῆς αὐλῆς τοῦτον ἐργασάμενος καὶ εἰσοδιάσας, καθὰ δὴ περὶ τούτου αὐτοῦ καὶ τὸ διαληφθὲν προσκυνητὸν πρόσταγμα διαλαμβάνει, ἐξεῖπεν, ὡς ἀπὸ συναρπαγῆς τοῦτο πεποίηκε, μὴ φθάσας ἐντελῆ πληροφορίαν λαβεῖν, ὅτι καλῆ πίστει τοῦτον ὁ Δράζης ὠνήσατο· ὁ δὲ γε κύρ Μανουήλ ὄρκοις ἐμπεδώσας ἑαυτὸν ἀπεφθέγγετο, ὡς οὐδεμίαν μετουσίαν ἐν τῇ φυτεία ταύτῃ οὔτε Ἰωάννης οὔτε ὁ πενθερὸς αὐτοῦ κέκτηται, οἷα μηδαμῶς οὔση ἐκ τῆς ὑποστάσεως τῶν ἀναπεφωνημένων δύο αὐταδέλφων τοῦ Ράδου τε καὶ τοῦ Σαρακηνοῦ.

вођен, постоји село Царев Двор, које је највероватније добило име управо по том царском поседу.⁶¹² Чињеница да је архонт Никола Чахин одузео приватни виноград и припојио га царском поседу, који се вероватно налазио у његовом суседству, указује на то да је он управљао овим поседом. Изгледа да је Чахин истовремено обављао неку функцију која је имала везе са наплатом пореза.⁶¹³ Иако то није изричито речено, чини се да је Чахин био овлашћен да одузима земљу од оних који нису били у стању да редовно плаћају порез,⁶¹⁴ те да се на суду позвао на то своје право. Да је Чахин, наиме, био само управник царског поседа, а при том није имао пореска овлашћења, онда не би имао право да конфискује посед који се налазио изван имања којим је управљао. Чахин се појављује у још једном акту, и то као страна у спору. Из тог акта се види да је био ожењен и настањен у Охриду.⁶¹⁵

У једном другом акту, чији су актери такође из Охрида, спор је вођен око винограда који се налазио изван градских зидина.⁶¹⁶ Две стране у спору изнеле су различите верзије догађаја, али се основни ток догађаја ипак може утврдити. Група становника охридског кастро̀на (καστρηνοί) продала је виноград зидару (κτίστης) Атанасију (по другој верзији Атанасије је добио тај виноград у замену за неку услугу или друго парче земље), иако је постојао законити власник (Јован, син свештеника Јована Тихотића), под изговором да на тај виноград нико није плаћао порез (διὰ τέλη καὶ βάρη διμοσιακά), те да је – како је тврдила само једна страна, а небитно је да ли је то тачно или не – био запуштен и напуштен (ἐξηλειμμένον τὲ καὶ ἀδέσποτον). Очигледно је да су становници Охрида на тај начин извукли материјалну корист, за себе лично или за државну касу, као што је то учинио и Чахин. Поставља се, међутим, питање: ко су били поменути „кастрини“? Хоматин њих у акту другачије назива и „домаћи који станују у

⁶¹² За такво тумачење термина βασιλική αὐλή и име села Царев Двор v. *Prinzing*, Carev dvor, 213–220. За слично тумачење имена села Παλάτια cf. *Ahrweiler*, Smugne, 64. У једној повељи Романа I за царске поседе користи се термин βασιλικοὶ οἶκοι: в. ниже.

⁶¹³ *Максимовић*, Управа, 10, је истакао да у позновизантијско доба граница између приватне и званичне одговорности није била строго одређена, те да је познато више катастарских контролора који су истовремено управљали царским имањима. Према једној повељи цара Романа I заштитници и управници царских и манастирских поседа били су δυνατοί: JUS GR I, 246, cap. 3: οἱ τὴν προστασίαν καὶ ἐπικράτειαν τῶν εὐαγῶν ἢ βασιλικῶν οἰκῶν ἔχοντες.

⁶¹⁴ С једне стране, Чахин се на суду правдао да он *није имао потпуно сазнање* (μὴ φθάσας ἐντελῆ πληροφορίαν λαβεῖν) да је Драз купио виноград; с друге стране, познато нам је да претходни власници нису били у стању да обрађују виноград, због чега је он био запуштен. Када се ова два податка повежу изгледа да је Чахин имао право да конфискује такав виноград.

⁶¹⁵ PD 19. Чахинова жена јесте била родом из Охрида, али није јасно да ли је био и он сам.

⁶¹⁶ PD 73. Виноград се налазио у месту званом Врисис (τοποθεσία τῆς Βρύσεως), које се можда може поистоветити са данашњим топонимом Студенац, 2 km југозападно од Охрида: cf. *Kravari*, Villes et villages, 362.

охридском кастрону“ (οἱ ἐν τῷ κάστρῳ Ἀχρίδας οἰκοῦντες ἐντόπιοι), из чега произлази да је он под термином *каστρηνός* подразумевао свакога ко је живео унутар градских зидина. Међутим, из садржаја акта произлази да су ови људи имали одређену улогу у наплаћивању пореза. Они и горе поменути Чахин имали су, дакле, врло слична овлашћења, али су у актима другачије названи – Чахин (*мегалепифанестатос*) *архонт*, а они *кастрини*. Остављајући по страни терминолошке недоумице, важно је приметити да наведена два примера прилично јасно показују да су поједини становници града водили рачуна о редовном плаћању пореза. Та обавеза била је добра прилика да се из тога извуче лична корист, као што ће показати следећи пример.

Конфискација имовине због кривичних дела, посебно убиства, спадала је у надлежност локалних пореских чиновника, али је Константин VII (913–959) део надлежности у тим питањима пренео на Цркву.⁶¹⁷ Хоматин и Апокавк разматрали су више случајева убиства, из којих се може разабрати какву су улогу имали порески функционери, а какву Црква. Оба архијереја би сваки пут убици одредили епитимије и ставили га под заштиту Цркве,⁶¹⁸ те запретили световним властима да ће бити одлучени од Цркве уколико преступнике казне било којом додатном казном. У бројним Хоматиновим и Апокавковим актима таква упозорења упућивана су разним представницима власти, при чему се често прецизира да се мисли на пореске чиновнике.⁶¹⁹ Јасно је да су порески чиновници посебно апострофирани зато што је најчешћа казна за убице била конфискација имовине.

---

⁶¹⁷ Питање је детаљно обрадила *Macrides, Killing, Asylum, 509–538*, која је анализирала и случајеве којима су се бавили Хоматин и Апокавк. До Константина VII Порфирогенита кривично дело убиства било је искључиво у надлежности државе, али је овај цар издао једну новелу којом је важна улога додељена Цркви. Новина коју је Константин увео састојала се у томе да је убица из било којег дела Царства имао право да се покаје у цркви Свете Софије у Цариграду због почињеног злочина, да замоли да му се одреде епитимије ради спасење душе и да затражи да га Црква узме у заштиту. После неколико дана, које би убица провео у цркви Св. Софије, где је био безбедан од свакога, па и државних органа, његов случај би разматрао патријаршијски суд (ἐκδικεῖον). Ако би суд одлучио да помилује убицу, њему би биле одређене епитимије, које су се састојале од вишегодишње забране причешћа и присуствовања божјим службама, строгог поста, свакодневног метанисања. Грешник је такође био дужан да недељом и на велике празнике, када у храм долази највише људи, на улазу у цркву јавно исповеда грех који је починио и да све присутне моли да се моле за његово спасење. Манојло I Комнин (1143–1180) је сматрао да су захваљујући тој Константиновој новели многи зличинци избегли заслужену казну, што га је навело да изда нови закон (1166), који је ограничавао улогу Цркве у случајевима убиства. Према сведочанствима које су оставили састављач зборника Пеџра Евстатије Ромеј у XI веку, а потом и Димитрије Хоматин и Јован Апокавк, Манојлов покушај није уродио плодом, јер су сва тројица разматрала по неколико случајева убистава и поступали у складу са овлашћењима која је Цркви добила од Константина VII.

⁶¹⁸ Стога се у актима сличне садржине убице често називају *црквеним прибезима* (πρόσφυγες τῆς ἐκκλησίας): cf. PD 120.67, 131.53.

⁶¹⁹ У PD 120.61-67 не апострофира се ниједан функционер (πᾶσα χεῖρ ἐξουσιαστικῆ). У једном Апокавковом акту (Αροκαυκος (*Bees*) 18.52-60, р. 79) говори се о *практорима, катепанима и свима који су у пореској служби*: παραινοῦμεν ... τοῖς τε πράκτορσι καὶ τοῖς κατεπάνω καὶ τοῖς ὅσοι εἰσὶν ὑπὸ τὸ

Када је свештеник Драгомир из Скопља био оптужен да је умешан у неко убиство, пореске власти су му одмах конфисковале целокупну имовину, пре него што је овај успео да стигне у Охрид.⁶²⁰ Хоматин се уопште није бавио питањем конфискације имовине, што се може објаснити чињеницом да је казна већ била извршена. Међутим, када је Радослав из Прилепа, оптужен за убиство, затражио заштиту од охридског архиепископа пре него што је био кажњен од цивилних власти, Хоматин је надлежним пореским чиновницима и свим локалним архонтима забранио да казне Радослава.⁶²¹ У наведеном цитату направљена је разлика између надлежних порезника (οἱ κατὰ χώραν τὰ τοῦ δημοσίου ἐνεργοῦντες) и локалних архоната (ἐντόπιοι ἄρχοντες),⁶²² али је јасно да су и ови други од убица могли одузимати имовину.

На крају излагања о пореским функционерима, мора се поменути да се у једном Хоматиновом акту помиње да је у Верији постојао *суд практора* (πρακτορικὸν δικαστήριον). Свештеник Константин Каловелон морао је да позајми два златника од Константина Костомира, при чему се обавезао да ће у време жетве уместо златника вратити 10 модија жита. Пошто свештеник није био у могућности да у одређено време врати дуг, Костомир је затражио да уместо жита добије један Каловелонов виноград. Костомир је свештенику чак прочитао и документ који су њих двојица приликом склапања договора тобоже потписали. Када је Каловелон одбио да Костомиру преда виноград, тврдећи да је документ на који се Костомир позива фалсификат, био изведен пред „суд практора“. Судија није проверио да ли је документ који му је показан био исправан, па је свештеника послао у затвор.⁶²³ Овај случај показује да је „суд практора“ имао овлашћење 1) да испитује исправност доказних докумената, што показује да се заиста радило о правом суду,⁶²⁴ и 2) да одреди затворску казну, уствари вероватно само

δημόσιον; у другом Апокавковом акту (ibid., 114.24-28, p. 242) упозорење је упућено *месном практору*: παρεγγυώμεθα ... κατὰ τόπους πράκτορι.

⁶²⁰ Cf. PD 7612-13: μετὰ τὸ δημευθῆναι τὴν τοῦ ἱερέως [Δραγομηροῦ] πᾶσαν περιουσίαν παρὰ τοῦ δημοσίου ἔνεκεν τοῦ τοιοῦτου πλημμελήματος [φόνου].

⁶²¹ PD 116.47-51: Διὰ τοι τοῦτο καὶ ἀφορισμὸν ἢ τοῦ Θεοῦ ἐκκλησία ἐπανατείνει τοῖς τε κατὰ χώραν τὰ τοῦ δημοσίου ἐνεργοῦσι καὶ πᾶσι τοῖς ἐντοπίοις ἄρχουσι καὶ λοιποῖς, μηδέποτε μηδαμῶς χεῖρα ἐπιβαλεῖν, ὥστε κάκωσιν τινα ἢ ζημίαν τῷ Ραδοσλάβῳ ἐπαγαγεῖν τοῦ θανάτου ἕνεκα τοῦ εἰρημένου ἀνδρός.

⁶²² О синтагми ἐντόπιοι ἄρχοντες cf. *Ahrweiler, Administration*, 73, n. 1.

⁶²³ Текст који се односи на *суд практора* гласи (PD 92.44-49): Ἦρνεῖτο τὸ σύγγραμμα ὡς νόθον ὁ ἱερεὺς, ὁ Κостоμίρης ἀπρίξ εἶχετο τοῦτου, τὸ χρέος ζητῶν, καὶ τέλος κατασύρει τοῦτον εἰς τὸ πρακτορικὸν δικαστήριον καὶ ἀναγωγῶν κατ' αὐτοῦ, ἐμφανίζει τὸ ἔγγραφον καὶ αἰτίκα τῆς δίκης μὲν αὐτὸς κρατεῖ, μὴ περιεργαζομένου τοῦ δικαστοῦ, εἴτε γνήσιον ἔστι, εἴτε νόθον τὸ ἐκμαρτύριον, ὁ ἱερεὺς δὲ ἐγκλείεται φυλακῇ, τὸ χρέος ἀσυμπαθῶς ἀπαιτούμενος.

⁶²⁴ *Angold, Church and Society*, 244–245, истиче да је контрола исправности докумената била веома важна за увећање моћи у друштву.

краћи притвор. Међутим, пошто је овај пример усамљен, поставља се питање да ли су слични судови постојали и у другим градовима.⁶²⁵

Један случај са Крфа врло јасно показује да је локални порески чиновник (κατὰ χώραν ἐνεργῶν) имао само извршну власт, односно да је поступао по наређењу виших инстанци државне власти. Спором између извесног Константа и његовог ујака Макрониколе бавио се лично Теодор Дука, који је одлучио да спор треба да се реши сведочењем Константовог стрица. Према наређењу епирског владара, митрополит Крфа требало је да састави потврду о положеној заклетви (ὄρκομωτικόν), и потом да је проследи порезнику, који је добио задатак да одлуку спроведе у дело (διεξαγαγεῖν εἰς ἔργον).⁶²⁶ Порезник је, дакле, имао само извршну власт, али не и судску, и пред њим није могла да буде положена заклетва (ἔνδικος ὄρκος).⁶²⁷ Ипак, не може се сасвим искључити могућност да је „суд практора“ постојао и у другим градовима, а не само у Верији, те да је изрицао пресуде о конфискацији имовине, посебно у случајевима убиства.

---

⁶²⁵ Могуће је да је такав суд постојао и у Јањини, иако у акту није поменут суд практора, него κρίσει τοῦ κατὰ τόπον ἄρχοντος. Cf. PD 87.3-11: Ἰερώτατε ἐπίσκοπε Ἰωαννίνων, ... ἀνήνεγκας τῇ ἡμῶν μετριότητι ... περί τινος διακόνου καὶ ταβουλαρίου χρηματικὴν ἀγωγὴν κινήσαντος κατὰ τινος λαϊκοῦ, θελῶν μαθεῖν εἰ χρή τοῦτον τῆς ἱερατικῆς ἀξίας ἀντιποιεῖσθαι καὶ τῆς κατ' αὐτὸν ταβουλαρικῆς στατίωνος μένειν ἀμετακίνητον ὡς συκοφάντην ἐκφανθέντα, ἐπεὶ ὁ παρ' αὐτοῦ κατηγορηθεὶς κρίσει τοῦ κατὰ τόπον ἄρχοντος πεπυρακτωμένον ἔλαβε σίδηρον εἰς ἀθώωσιν ἑαυτοῦ καὶ ἀλύμαντος ἐκ τούτου τετήρηται. Сличност између овог случаја и оног у којем се помиње суд практора у Верији заснива се пре свега на сличности између два спора – у оба случаја радило се о враћању дуга.

⁶²⁶ PD 90.55-58: καὶ βασιλικὸς θεῖος τύπος ἐξετέθη, διοριζόμενος τῷ κατὰ χώραν ἐνεργοῦντι λαβόντι τὸ ὄρκομωτικόν, ὅπερ τετύπεται γραφῆναι παρὰ τοῦ ἀγιωτάτου μητροπολίτου Κερκύρας, διεξαγαγεῖν εἰς ἔργον τὴν βασιλικὴν ταύτην ἀπόφασιν.

⁶²⁷ О заклетви у судницама: *Gouaridis*, "Ὀρκος, 41–57.

2.5.2. Локална аристократија и катастарска управа

Поред пореских, припадници локалне аристократије били су задужени и за катастарске функције. У позновизантијско доба разликовање ова два вида фискалних дужности постојало је само у идеалној шеми поделе дужности, али у пракси често није постојала. Порески чиновници често су обављали и катастарске послове, од којих су најважнији били разграничење, подела (μερισμός) и (примо)предаја (παράδοσις) имања.⁶²⁸ Наши подаци о датој теми јесу веома оскудни, али се може рећи и да су прилично јасни.

Једини функционер за којег знамо да је био задужен за катастарске послове вишег ранга био је извесни „протовестијар силнога Комнина [т.ј. Теодора Дуке]“, којем је Јован Апокавк упутио два писма, ни у једном не откривајући његово име. У једном писму навпактски митрополит је описао како је протовестијар издао повељу (γραφή) пореском чиновнику Варису (πρὸς τὸν τὴν κατοχὴν ἐνεργοῦντα Βαρύν), наредивши му да манастир Св. Арханђела, који се налазио на западној обали језера Анатолик, у близини Вондице, *преда* (παραδοῦναι) неком младом монаху са Пелопонеза, који је протовестијара замолио да то учини. Апокавк је протествовао зато што се протовестијар тако, свесно или несвесно, умешао у црквене послове, пошто је овим манастиром до тада управљала „ташта Архонтице“, и то на основу Апокавкове одлуке (ἀπὸ γραφῆς ἡμετέρας).⁶²⁹ Судаћи према употребљеној терминологији, Варис је био порски функционер (πρὸς τὸν τὴν κατοχὴν ἐνεργοῦντα Βαρύν), али је на лицу места обавио *предају* имања новом власнику, што је, како смо већ рекли, био задатак

---

⁶²⁸ О мешању надлежности пореских и катастарских чиновника, са неколико примера од половине XIII до XV века, уп. *Максимовић*, Управа, 134–135.

⁶²⁹ Αροκαυκος (*Bees*) 34.38-46: ἤκουσταί μοι καὶ γάρ, ὡς μοναχός τις Λακεδαιμόνιος, νέος τὴν ἡλικίαν ... ἠτήσατό σε μονὴν περὶ τὸ δυτικὸν τέρμα κειμένην τῆς λίμνης τοῦ Ἀνατολικοῦ, εἰς ὄνομα δὲ τιμωμένην τῶν Ἀσωμάτων καὶ κατεχομένην ἕως καὶ δεῦρο παρὰ τῆς πενθερᾶς τοῦ Ἀρχοντίτζη, ἀπὸ γραφῆς ἡμετέρας. Καὶ αὐτός, ἐκ τοῦ θέλειν πᾶσι διδόναι πολυπραγμονήσας μηδέν, γραφὴν ἐποιήσω πρὸς τὸν τὴν κατοχὴν ἐνεργοῦντα Βαρύν παραδοῦναι τῷ μοναχῷ τὸ μονίδιον ...

катастарског функционера. У другом писму постоји податак да је протовестијарово стално боравиште била Арта,⁶³⁰ где је овај имао своју канцеларију.

Иако име протовестијара није поменуто ни у једном од поменутих два писма, он би се могао поистоветити са протовестијаром Алијатом, који се успут помиње у једном Апокавковом акту (лично име се ни овде не помиње). Алијат је, као и протовестијар о коме је малопре било речи, такође био задужен за област Вондице. Када је избио сукоб између људи који су чували цареву стоку (βασιλικὰ μοχθηρά) и људи неког комеса Григорија Јерменина, комес је случај пријавио „човеку протовестијара Алијата, попу Николи“,⁶³¹ који се после извесног времена појавио са петнаест својих људи да интервенише.⁶³² У овом случају реч је о повреди приватне имовине, чија заштита је била у надлежности катастарских функционера.⁶³³

Други пример говори о предаји проватног поседа у присуству катастарских функционера. Приликом склапања брака између Јована Пепагомена и Ане, ћерке Михаила Сиропула и Марије Павлопулине, Пепагомен је у мираз, између осталог, добио и по једну половину поседа (ζευγηλατεῖα) Павлопула у Немелчишту крај Сланице и у селу Бањане близу Верије.⁶³⁴ У акту је описано како је у присуству „пореских надзорника реченог села [Бањана]“ (δημοσιακαὶ ἐπόπται τοῦ εἰρημένου χωρίου) извршена подела земље (γενομένου μερισμοῦ) и Пепагомен *преузео* (παρέλαβε) свој део.⁶³⁵

---

⁶³⁰ Cf. *Ibid.*, 40. Протовестијар је тада био болестан, па му је Апокавк, који се тренутно налазио у оближњој Вондици, само упутио жеље да брзо оздрави.

⁶³¹ У тексту стоји πρὸς τὸν ... παπᾶ Νικόλαον (в. следећу напомену), из чега следи да је протовестијарев човек био свештено лице. То само по себи није нарочито чудно, јер су и Апокавк и Хоматин сачували сведочанства о свештенству које је обављало световне функције. Пример Климента Мономаха, који је био високо позициониран у централној администрацији Теодора Дуке, нарочито је илустративан: Αροκαυκος (*Bees*), р. 237; *Chrysos*, Cromwell 11, 58–65; *Prinzling*, Studien II, 96–97, n. 247a. О свештенику Мосху, који је био ἐξάρχων χωρίου v. PD 94, и ниже у овом поглављу. С друге стране, могуће је да текст треба читати на следећи начин: πρὸς τὸν ... Παπανικόλαον (cf. PLP 9, 21799–21803).

⁶³² *Ibid.*, 18.14–18: ἐκεῖνος δὲ [κόμης Γρηγόριος] μήνυμα ἔθετο πρὸς τὸν ἄνθρωπον τοῦ πρωτοβεστιαρίου τοῦ Ἀλυάτου, τὸν παπᾶ Νικόλαον, καθ’ ἡμῶν, ὡς ἂν παιδεύσῃ ἡμᾶς· ὃς καὶ ἀναλαβόμενος ἀνθρώπους δεκαπέντε καὶ ἑλθὼν ἐτιμωρήσατο ἡμᾶς οὐκ ὀλίγα.

⁶³³ Није искључено да се протовестијар Алијат може идентификовати са *мегалодоксотатим* Георгијем Алијатом (PD 100), посебно када се има у виду чињеница да је у неколико купопродајних уговора из са Патмоса (1212) уз титулу протовестијара Георгија Евнуха увек стајао управо тај почасни епитет: MM VI: pp. 156–165 (nos. 47–51). О протовестијару уопште: *Guilland*, *Institutions I*, 216–236, посебно 222 sq. (о протовестијарима од XII века).

⁶³⁴ PD 102; *Kravari*, *Villes et villages*, 62.

⁶³⁵ PD 102.12–18: Ἐπεὶ δὲ ἀνεγράψασαν παρὰ τῶν πενθερῶν αὐτοῦ [Παπαγεωμένου] εἰς τὰ τῆς προικὸς καὶ τὰ ἡμίση τῶν ζευγηλατείων αὐτῶν, τοῦ τε κατὰ Σθλάνιτζαν ὄντος, ἐν τῇ Νεμελτζίστη καὶ τοῦ ἐν τῷ χωρίῳ Βαριάνας μετὰ τῶν διαφερόντων αὐτοῖς οἰκημάτων, χωραφίων, ἀμπελίων καὶ πάντων τῶν ἐν αὐτοῖς, γενομένου μερισμοῦ παρέλαβε μετὰ τῶν λοιπῶν ἀκινήτων προικιμαίων καὶ τὰ ἡμίση τοῦ ζευγηλατείου τῆς Βαριάνας, παρουσίᾳ καὶ αὐτῶν τῶν δημοσιακῶν ἐποπτῶν τοῦ εἰρημένου χωρίου.

Описани поступак у потпуности одговара послу катастарских, а не пореских функционера. Исто већим делом важи и за терминологију.⁶³⁶ Међутим, пошто иделана подела фискалних дужности на катастарске и на пореске није увек постојала у пракси, ни у датом раздобљу, ни у доба Палеолога,⁶³⁷ могло би се претпоставити да су порески функционери нижег ранга имали задатак да воде евиденцију о променама власништва над земљом и да их уредно бележе. Једном речју, они су обављали и пореске и катастарске послове.⁶³⁸

У прилог изнетој тези говори један податак из већ поменутог акта о архонту Тихомиру и браћи Љутовојима, од којих је Тихомир одузео део породичне имовине. Међу четири документа (ἔγγραφα) које је Георгије Љутовој као доказ приказао судијама, налазио се и један ἀποληπτική ἀπόδειξις.⁶³⁹ Овај термин, који се у византијским изворима иначе веома ретко јавља, означавао је документ којим се потврђивало да је супружнику предат мираз у складу са претходно склопљеним брачним уговором (γαμήλιον σύμβολον / συμβόλαιον / σύμφωνον), и у којем су биле пописане све ствари (κινητὰ καὶ ἀκίνητα) које су улазиле у састав мираза.⁶⁴⁰ У акту није речено ко је тај документ издао Љутовојима, али се може претпоставити да су то били локални порески функционери, у чијој надлежности је био излазак на терен и предаја имовине новом власнику, онако како је то описано у акту о Пепагомену.

Поменути документ (ἀποληπτική ἀπόδειξις) издат је 1168. године,⁶⁴¹ што показује да је организована пореска служба постојала у Скопљу половином XII века. Акт о Пепагомену (PD 102), о којем смо претходно говорили, настао је тек после 1230. године, а предаја мираза одиграла се после 1209. године, односно у време латинске

---

⁶³⁶ О службеној предаји добара (παράδοσις) као дужности катастарских функционера, који се у изворима називају *анографевсима* (ἀπογραφεύς) в. *Максимовић*, Управа, 116, 126 и, посебно, 123; cf. *F. Dölger*, *Sechs byzantinische Praktika des 14. Jahrhunderts für das Athoskloster Iberon*, München 1949, 8. Термин ἐπόπτης је био резервисан за катастарске чиновнике, али је, према Делгеру, последњи пут поменут 1153. године: *Dölger*, *Beiträge*, 79–81; cf. ODB 1, 725. О термину μερισμός: ODB 2, 1344–1345. Једино придев δημοσιακός одговара пореским пословима (уп. *Максимовић*, Управа, 131), али он овде стоји уз именицу ἐπόπτης. Изгледа да је у овом случају непостојање јасне границе између пореских и катастарских надлежности добило израз у терминологији.

⁶³⁷ Исто, 134–135.

⁶³⁸ Постојање катастарских органа на локалном никако не искључује повремено пописивање пореских обвезника и њихове имовине који је рађен за потребе централне администрације. Један такав случај је забележен на Крфу пре 1204. године: PD 41.20–25.

⁶³⁹ PD 59.39–48: Ὁ Λιτοβόης δὲ ... ἐνεφάνιζε ἔγγραφα ἐμμάρτυρα· ἐν μὲν, ὅπερ ἐφαίνετο εἶναι γαμήλιον σύμβολον ....., ἕτερον δέ, ὅπερ ἦν ἀποληπτική ἀπόδειξις τῶν κινητῶν τε καὶ ἀκινήτων πραγμάτων τῶν ἐκπροικισθέντων τῇ διαληφθείσῃ αὐταδέλφῃ αὐτοῦ [Γεωργίου]. Ἐξ ὧν δὴ ἐγγράφων ἠριθμοῦντο εἰς δεῦρο εἶναι ἔτι ἐκ τοῦ γαμηλίου μὲν πεντηκοντατρία, ἐκ τῆς ἀποδείξεως δὲ πεντηκονταδύο.

⁶⁴⁰ О поменутом типу документа: *Papayanni*, *Νομολογία* II, 54.

⁶⁴¹ *Prinzing*, PD, 139*–141*.

владавине Веријом.⁶⁴² Предложена хронологија изгледа логична, али истовремено изазива одређене недоумице. Деловање фискалних функционера у време латинске власти изгледа необично, али није немогуће, будући да постоје подаци да су у то време у Верији и Солуну одређене службе нормално обављале своје функције, посебно нотарска и судска. Оно што изазива сумњу је Пепагоменова изјава да је земљу коју је добио у мираз годинама користио (ἐφ' ἱκανοῖς ἔτεσι νεμόμενος ἦν τὰ τοιαῦτα ἀκίνητα), све док га „светска олуја“ (κοσμική θύελλα) није натерала да напусти своју кућу и побегне из града, те да је када се недавно вратио кући (ἄρτι δὲ καὶ εἰς τὰ ἴδια ὑποστρέψας), на свом имању затекао свог шурака Георгија. Изразима попут „светска олуја“ у Хоматиновм актима обично се крије бугаска или латинска окупација града, а ако би то и овде био случај, онда датирање акта после 1230. године не би било могуће.

***

На крају, покушајмо да одговоримо на још једно питање: колика је била територија која је била у надлежности горе поменутих пореских (и катастарских) локалних функционера? У првим деценијама XIV века, поред функционера који су деловали у оквиру једне теме постојали су порески функционери који су деловали у оквирима само једног катепаникиона, што је чешће забележено у изворима.⁶⁴³ У нашим изворима такво разликовање тешко је направити због недостатка прецизнијих података, али се може претпоставити да је оно постојало, пошто су и крајем XII и почетком XIII века у оквиру тема постојале мање административне јединице, чији су називи били различити.⁶⁴⁴ Од тих бројних назива, Апокавк помиње само један катепаникион и две епискепсије,⁶⁴⁵ док их Хоматин уопште не помиње. Да ли је то последица случајности, или чињенице да је у време првих епирских владара управни апарат био неразвијен?

---

⁶⁴² Cf. *Prinzing*, PD, 204*.

⁶⁴³ Уп. *Максимовић*, Управа, 131–132.

⁶⁴⁴ *Carile*, *Partitio Romaniae*, 225–231, даје преглед 11 назива административних јединица из тог доба (помињу се у TT I и *Partitio Romaniae*), њихов превод на грчки и сажето објашњење ранијих тумачења сваког од тих назива.

⁶⁴⁵ *Apokaukos* (*Bees*), 18.20-21, помиње катепана Вондице: *παρεγένετο ἐκεῖσε ὁ κатепάνω Βονδίτζης*; *Ibid.*, 11.1-2 (епискепсија Варесове); *Ibid.*, 6.37, помиње се епискепсија Ахелој: *μεγαλυτέροχος δοῦξ τῆς ἐπισκέψεως Ἀχελώου κύρ Νικόλαος ὁ Γοριανίτης*. Повезивање функције дуге са *епискепсијом*, а не темом, веома је необично. Имајући у виду да се у једном Хоматиновом акту говори о „теми Ахелој“ (cf. PD 118.9), могуће је да је Апокавк можда погрешно, те да уместо *епискепсија* треба читати *тема* Ахелој: cf. *Prinzing*, *Studien II*, 51.

С друге стране, Хоматин помиње архонтије у различитим деловима Епирске државе. Анализирајући дата места, Принцинг је закључио да је у састав архонтије улазило неколико села, те да је једна архонтија понекад могла имати два управна центра. Веза између архонта и архонтије није јасна, односно не може се утврдити да ли је архонт био функционер који се званично налазио на челу архонтије. Такође, не може се поуздано утврдити да ли су архонтије биле праве административне јединице. Принцинг сматра да је то врло вероватно.⁶⁴⁶ Ако је та претпоставка тачна, онда су вероватно постојали и функционери који су деловали на подручју архонтије.

О локалним великашима под чијом се влашћу налазило само једно село (χωρίον) говори се у два Хоматинова акта.⁶⁴⁷ Значење израза којим су они описани није сасвим јасан. Мегалепифанестат Григорије Гавра помиње се као προϊστάμενος χωρίου [Βόδανες]. И у овом случају, као и у многим другим, практично нам је познат само назив функције, али не и овлашћења која су из ње произилазила.⁶⁴⁸ Из акта сазнајемо само то да је Гавра имао своје људе, који су у датом тренутку са њим спасили једну жену, која је у покушала да се удави у реци у Вођанима док су је водили на суђење из Прилепа у Охрид.⁶⁴⁹

Унеколико бољи увид у положај „предстојника села“ пружа нам акт о свештенику Мосхосу. Поред „настојник села“ (ἐξάρχων χωρίου) Мосхос се у акту још назива δυνάστης и ισχυρός.⁶⁵⁰ Све речи показују да је Мосхос у селу Баница био моћан човек, али ниједан ништа не казује о његовом положају и надлежностима. Мосхос је једно време несметано чинио зла житељима Банице, а и иза израза ἀρχὴ βαρεία χρώμενος може се наслутити да је реч о наметању превеликих пореских обавеза, јер

⁶⁴⁶ Ibid., 89–93; cf. *Prinzing*, Abbot or Bishop, 35. *Ahrweiler*, Administration, 72–73, расправља о проблему архонтија у XI–XII веку. Она је више склона мишљењу да је архонтија у то време географска одредница, а не административна јединица, и то у само у подручјима претежно насељеним Словенима (Македонија). Принцинг је, чини ми се с правом, оспорио ову тезу, макар када се проблем посматра кроз призму података које о архонтијама пружа Хоматин.

⁶⁴⁷ *Carile*, Partitio Romaniae, 228, наводи могућност да је χωρίον био административна јединица, те да је то еквивалент за латински термин casale, али *Максимовић*, Управа, 23, ту могућност одлучно одбацује.

⁶⁴⁸ *Prinzing*, Studien II, 92–93, n. 241, сматра да χωρίον на овом месту једноставно значи исто што и архонтија, јер „треба рачунати на терминолошке недоследности“.

⁶⁴⁹ Све што знамо о Гаври црпимо из следећег текста (PD 23.14-20): Ἐπειδὴ ἄρτι ἔλθων ὁ ἀνὴρ αὐτῆς ἀνεζήτησεν ταύτην καὶ δὴ καὶ εἴλκυσεν εἰς τὸ δικαστήριον, ὡς ἐν τῷ χωρίῳ τῷ ἐπιλεγμένῳ Βόδανες γεγόνασιν, ἐνταῦθα ἢ γυνὴ τῷ παραρρέοντι ποταμῷ ἀθρόον ἐαυτὴν ἐναπέριψε. Καὶ εἰ μὴ γε σπουδῇ καὶ χειρὶ τοῦ προϊσταμένου τοῦ τοιοῦτου χωρίου, ἦγουν τοῦ μεγαλεπιφανεστάτου κυροῦ Γρηγορίου τοῦ Γαβρᾶ, καὶ τῶν ὑπ’ αὐτὸν ἐκ τοῦ ρεύματος τῶν ὑδάτων ἠρπάγη εὐθὺς, ἀπερρόφησεν ἂν αὐτίκα τῆς ἐν αὐτοῖς πλησμονῆς. Село Вођани, које и данас постоји, налази се на двадесетак километра од Прилепа, у правцу Охрида, а река која се у тексту помиње зове се Црна река: *Kravari*, Villes et villages, 239.

⁶⁵⁰ PD 94. За положај и историју села Баница у Горњем Пологу, јужно од Гостивара: *Kravari*, Villes et villages, 180.

сама реч *ἀρχή* указује на власт у званичном смислу. Партиципи *πιέζων* и *συσφίγξας* такође указују на пореске делатности, али обе речи припадају књижевном, а не техничком регистру.

Једна од Мосхових жртава био је и извесни Драж, од кога је одузео један комад земље и на њему засадио виноград. Није прецизирано како и на основу чега је Дражу био одузет виноград, али се може претпоставити, по аналогији са случајевима којима смо се већ бавили, да се Мосхос позивао на чињеницу да Драж није платио порез. После неког времена околности су се за Дража повољно промениле – детаљи у вези са тим нису познати – па је он добио прилику да против Мосхоса покрене судски спор. Суд је тада Мосхосу наложио да Дражу преда један комад своје земље, који је по величини одговарао земљи коју је овоме претходно противзаконито одузео. У складу са том одлуком, на терену је измерен један део Мосхосове земље и предат Дражу. Међутим, после отприлике три године „другувитска власт“ завладала је Полошком облашћу, што је Мосхос искористио да од Дража одузме и тај комад земље. Одмах пошто је Полог ушао у састав Епирске државе у Охриду је покренут нови спор, овога пута између зетова Дража и Мосхоса, јер су ова двојица у међувремену умрла.⁶⁵¹

Може се уочити да се при свакој промени околности Мосхосов положај радикално мењао, што показује да је његова власт у великој мери зависила од виших инстанци власти. Не зна се до какве је промене дошло када се Дражу указала прилика да покрене спор против Мосхоса,⁶⁵² али једна од могућности јесте да је дошло до промене тематских власти. После пресуде тога суда на терену су обављена премеравања земље и предаја парцеле (*μετρηθὲν πρὸς ἰσότητα τοῦ οἰκείου καὶ τούτῳ παραδοθὲν*), што показује да су и у Пологу крајем XII века деловали катастарски органи,

---

⁶⁵¹ Текст гласи (PD 94.15-33): *Ὡς ὁ ἀποιχόμενος πενθερὸς αὐτοῦ [ἱερέως Δόβρου], ἱερεὺς ὁ Μόσχος, τοῦ εἰρημένου χωρίου ἐξάρχων καὶ τῆ ἀρχῆ βαρεῖα χρώμενος καὶ τοὺς ἐκεῖσε κατοίκους πιέζων, φθάνει τρόπῳ τοιοῦτῳ καὶ τὸν πενθερὸν τοῦ διαληφθέντος Γερασίου τὸν Δράζην συσφίγξας καὶ τόπον ἐκ γονικοῦ δικαίου ἐκείνῳ διαφέροντα κατασχών καὶ εἰς ἀμπελῶνα καταφυτεύσας. Ἐπειδὴ ὁψέ ποτε καιροῦ δραξάμενος ὁ τοιοῦτος Δράζης ἐξελάλησε τὴν ἀδικίαν καὶ εἰς δικαστήριον τὸν ἀδικήσαντα εἴλκυσε, δίκαιος ἐγνώσθη λαβεῖν παρὰ τοῦ ἀντιδίκου αὐτοῦ τοῦ Μόσχου ἀνθέτερον τόπιον, ὃ δὴ καὶ ἔλαβε μετρηθὲν πρὸς ἰσότητα τοῦ οἰκείου καὶ τούτῳ παραδοθὲν· ἐνεμήθη δὲ τοῦτο καὶ ἐπὶ τρισὶν ἔτεσιν, πλεόν ἢ ἔλαττον.*

Ἀλλ' ὁ δυνάστης, τὴν ἀδικίαν ἀεὶ ἀσπαζόμενος, τοῖς κεκριμένοις οὐκ ἐφησύχασε, καιροῦ δὲ τυχὼν τῷ τούτῳ τρόπῳ προσήκοντος, ὅτε δηλονότι καὶ τῆς τοῦ Πολόγου χώρας ἢ Δρουγουβιτικῆς κατεχόρευσεν ἐξουσία, τὸ ἀντιδοθὲν, ὡς εἴρηται, τόπιον μεθεἴλκυσε αὐθις εἰς ἑαυτόν. Ἐκείνου δὲ τοῦ πλεονέκτου πονηρῶ θανάτῳ τὴν ζοὴν ἐκμετρήσαντος, μετῆλθεν εἰς τὸν ἐκείνου διάδοχον τὸν ἀναγεγραμμένον ἱερεῖα Δόβρον ἢ τοῦ τοιοῦτου τοπίου κατοχῆ καὶ νομῆ. Νῦν οὖν τῶν πραγμάτων εἰς τὸ καθεστὸς ἐπναελθόντων, νεύσει Θεοῦ, δικαιοῦσθαι ἔλεγεν οἶεσθαι ὁ Γεράσιμος εἰς ἐκνικῆσαι τόπιον. Ἀλλ' ὁ μὲν [μοναχὸς Γεράσιμος] ταῦτα προέθετο.

⁶⁵² На променѝене околности указује израз *καιροῦ δραξάμενος* (PD 94.19-20, в. горе).

који су на терен изашли по налогу суда. Чим су „Другувити“ освојили Полог, ситуација је поново промењена. Пошто је „такво време одговарало Мосхосовом стилу“, он је искористио добијену прилику и одузео земљу коју је раније по налогу суда морао да преда Дразу.⁶⁵³ Ствари су се још једанпут промениле када је Пологом завладао Теодор Дука (1219/1220).⁶⁵⁴

Последњи детаљ на који би требало скренути пажњу јесте да о селу Баница постоје занимљиви подаци у другим изворима из византијског доба. Према повељи Константина Асена Тиха манастиру Св. Ђорђа у Скопљу, село Баница припадало је манастиру још од његовог оснивања у XI веку, а сам бугарски владар потврдио је манастирска права у том селу.⁶⁵⁵ Да ли је онда село Баница у време Мосхоса припадало манастирском властелинству? У Хоматиновом акту ништа не указује на то, осим можда донекле, чињеница да је управу над селом манастир поверио једном свештенику. Овакав закључак, међутим, не само да није подржан ни једним сигурним доказом, него се доводи у питање и због тога што је познато да су у исто време и друга црквена лица обављала државне функције, како на највишем, тако и на локалном нивоу.⁶⁵⁶ С друге стране, неколико детаља указује да Баница није била део манастирског властелинства. Прво, ни Мосхос, ни Драз не изгледају као (манастирски) парици, већ као слободни сељаци. Неометано деловање фискланих органа такође ствара утисак да село није било у поседу манастира. Индикативна је и чињеница да према познијој повељи краља Милутина Баница није припадала манастиру – могуће је да је манастир од овог села, које је иначе било веома удаљено,⁶⁵⁷ тек тада коначно одустао, док је у време Константина Тиха још увек полагао права на њега.

Ако, дакле, село Баница у дато време није било део манастирског властелинства, онда управу над селом свештеник Мосхос није добио од манастира, него од државе. Он је вероватно за рачун државе скупљао порез, али је покушао да се лично обогати.

---

⁶⁵³ PD 94.26: *καροῦ δὲ τυχῶν τῷ τοῦτου [Μόσχου] τρόπῳ προσήκοντος*. Иза израза „другувитска власт“ крије се владавина обласног господара Стреза: уп. *Баршић – Ферјанчић*, Вести, 47–49; *Радић*, Обласни господари, 230–231.

⁶⁵⁴ PD 94.31–32: *Νῦν οὖν τῶν πραγμάτων εἰς τὸ καθεστὸς ἐπανελθόντων*. Cf. PD (Prinzing), 192*–193*.

⁶⁵⁵ Споменици I, 193; cf. *Kravari*, Villes et villages, 180.

⁶⁵⁶ Монах Климент Мономах био је високо позициониран у државној хијерархији и близак Теодору Дуки. Запис из једног епирског рукописа наводи да је Мономах у фебруару 1225. године био *ἐπίκουρος* епирског владара у Арти: *Chrysos*, Cromwell 11, 58–65, издаје и коментараше запис; cf. *Konstantinidis*, *Ἔνα χειρόγραφο ἀπὸ τὰ Τζουμέρκα*, 217–218. О неколико помена Климента Мономаха у Апокавковим делима cf. *Αροκαυκος (Bees)*, р. 237. Апокавк помиње извесног попа Николу, који је био „човек протовестијара Алијата“, имао своје наоружане људе, захваљујући чему је, судећи по описаним догађајима у акту деловао као орган реда (в. горе): *Αροκαυκος (Bees)* 18.15–16.

⁶⁵⁷ Карту поседа манастира Горго, на којој је уцртана и Баница, даје *Kravari*, Villes et villages, 156.

Подаци о Гаври и Мосхосу указују да су вероватно постојале врло мале административне јединице и функционери који су (само?) у њима деловали. Њихово постојање могло би се објаснити деловањем више фактора, међу којима је најзначајнији прилично велика густина насељености датих области. Познато нам је, наиме, да је плодна Пелагонијска котлина у XIII и XIV веку била изузетно густо насељена, да је растојање између села било свега два-три километра и да је свако село имало велики број становника.⁶⁵⁸ Друга значајна околност била би та што број локалних аристократских породица у тим областима није био мали, због чега су надлежности међу њима можда дељене на мање области, у којима би они добијали неке обавезе, али и стицали права, као што је убирање пореза. Те мале области, које само условно можемо назвати засебним управним и фискалним јединицама, настајале су и нестајале по потреби. Може се претпоставити да је величина области зависила од значаја датог појединца којем се управа поверава, али и од неких других фактора, као што су густина насељености, квалитет земље или висина приноса. Понекад се радило само о једном селу, док је у другим случајевима великаш добијао на управу неколико суседних села, која су ту и тамо називана архонтијама. По мом мишљењу, карактер *хориона* и архонтије у ствари је сличан, а основна и можда једина разлика лежи у величини. Не треба никада изгубити из вида чињеницу да систем управљања није био једнообразан и статичан, него да се мењао у складу са потребама времена, географском облашћу или демографском ситуацијом.

У свим разматраним случајевима фисклани функционери деловали су или у месту у којем су живели или у некој оближњој области.⁶⁵⁹ Могућности за злоупотребу биле су изузетно велике, па злоупотреба положаја није била реткост, већ је вероватно била врло распрострањена појава. Подразумевало се да ће порезник са терена део прихода задржати за себе. Ипак, када би због тога намети постали неподношљиви, становници би се жалили вишим инстанцама власти, па чак и самом цару, тражећи од њега заштиту. Видели смо да су становници Лефкаде реаговали тек када су порези постали толико високи да су људи почели да се селе са острва. Овлашћења локалних пореских функционера обично су важила на врло ограниченом простору, али су била веома велика. Они су били власни од власника одузети земљу када би утврдили да овај

---

⁶⁵⁸ *Kravari*, L'habitat rural, 83–94, је до тих података дошла на основу анализе српских повеља XIV века. Слично је било и у Верији и Пологу, где се помињу други функционери појединих села.

⁶⁵⁹ О томе сведоче и други извори из истог или мало познијег доба: уп. *Максимовић*, Управа, 130–136.

није у стању да обрађује земљу и редовно плаћа порез или када би пак починио неко тешко кривично дело, посебно убиство. Порески функционери су имали своје људе, тако да су могли употребити физичку силу како би спровели своју вољу ако би им се неко успротивио. С друге стране, излазак на терен могао је бити опасан – неки порезници су убијени док су обављали своју дужност. Осим што су наплаћивали порез, ови функционери били су задужени и да бележе промену власништва над земљом. Такве промене биле су редовна појава, део свакодневног живота, јер су се власници имања често мењали.⁶⁶⁰

***

За разлику од фискалних и судских, о административним тематским функционерима постоји много мање података, али су појединим припадницима локалне аристократије и оне несумњиво биле повераване. Познати су само један неименовани *логаријаст* (λογαριαστῆων) веријског дуке Василија Чаме и *граматик* (γραμματικός) Теодор Сиропул, такође из Верије.⁶⁶¹ Док о породици логаријаста не знамо ништа, чак ни његово име, извесно је да је граматик Теодор Сиропул био родом из Верије, где је имао већи број рођака.

---

⁶⁶⁰ Нпр. приликом наслеђивања, предаје непокретне имовине која је чинила део мираза, продаје земље итд.
⁶⁶¹ PD 25.8-10, 124-126 (λογαριαστῆων); о њему и функцији коју је обављао v. *Prinzling*, Studien II, 60. PD 99.15 (граматик Теодор Сиропул). О карактеру дужности коју је обављао Сиропул Хоматинов акт не пружа никакве податке, али је из других извора познато да је задатак тематског граматика био да у канцеларијама дука саставља документа; последњи граматик помиње се 1258. године: *Максимовић*, Управа, 107–108; *Ahrweiler*, *Smugne*, 125 (положај у тематској администрацији), 159–162 (неколико граматика из околине Смирне). Према *Dölger – Karayannopoulos*, *Urkundenlehre*, 64, термин γραμματικός је у доба Комнина заменио старији термин ἀσκηρῆτις, а означавао је чиновника администрације.

2.5.3. Локална аристократија и судска власт

Хоматин је био највећи правни експерт (νομοτρίβούμενος)⁶⁶² и судски ауторитет свога времена, па се тиме може објаснити чињеница да је решавао многе спорове за које територијално није био надлежан, односно спорове који су се водили између житеља градова који нису били у саставу Охридске архиепископије. Апокавк је, напротив, скоро искључиво разматрао случајеве са подручја своје, Навпактске митрополије, а само изузетно и из других области. Списи те двојице архијереја пружају врло драгоцене податке о деловању судова и у другим значајним градским центрима, као што су Солун, Скопље, Верија, Крф, Јањина, Вела итд. Ти судови понекад су били црквени, а понекад државни, односно судови тематских дука. Бројни примери показују да су световне провинцијске власти и Црква, дука и епископ, почетком XIII века били подједнако надлежни да суде у грађанским споровима. Наши извори одају утисак да је постојало више црквених судова него световних, што се једноставно може објаснити чињеницом да је постојало више епископија него тема и више епископа него дука. Међутим, може се уочити да су у појединим градовима, који су били и седиште теме и седиште епископије, грађанске парнице вођене и пред тематским и пред црквеним судовима.⁶⁶³ Такво стање било је уобичајено и пре 1204. године,⁶⁶⁴ мада је у теорији постојала врло сложена подела надлежности између великог броја различитих судова (световних, црквених, еснафских).⁶⁶⁵ На крају, у Епирској држави грађанске спорове врло често је разматрао и суд епирског владара Теодора Дуке, а касније и његовог наследника Манојла. Теодор Дука је решавање спорова врло често препуштао локалним архијерејима или охридском архиепископу.⁶⁶⁶ Илустративан пример пружа

---

⁶⁶² *Simon*, Νομοτρίβούμενοι, 273–283.

⁶⁶³ Карактеристичан пример за то представља Верија: имовински спор између Димитрија Венетика Камбита и Константина Критика по наређењу цара Теодора Дуке испитивао је веријски епископ (PD 26.8-13), док су спор између Ане Комитове и Лава Кондоса испитивале, сваки у свом мандату, веријске дуке Теодор Вестарх и Јован Плит (PD 105.15-32).

⁶⁶⁴ И пре пада 1204. године исти предмет су у Цариграду понекад разматрали и патријаршијски и цивилни суд (πολιτικοί δικασταί), као што показују два суђења вођена у Цариграду између истакнутих житеља Епира крајем XII века: cf. PG 119, 889–896.

⁶⁶⁵ Идеална шема поделе надлежности судова функционисала је само у Цариграду, али и тамо само делимично: cf. *Macrides*, *The Competent Court*, 117 – 130.

⁶⁶⁶ Сачувано је кратко писмо Теодора Дуке, у којем епирски владар налаже епископу Скопља да пресуди у спору између грађана Скопља и да му пошаље своју писмену одлуку (PD 59.8-13). Случај браће Примикиропула са Крфа и спор између грађана Верије Корифина и Лава Кападока Теодор Дука је пренео на Димитрија Хоматина: PD 31.5-9; PD 89.3-6.

спор који је вођен између две жене из Солуна, Ореје и Кале Сахликине, будући да су га испитивала сва три типа суда – митрополита Солуна Јосифа, дуке Алексија Пигонита, у чијем саставу је било и епископа, и цара Манојла Дуке – и сваки је донео другачију одлуку.⁶⁶⁷

У Хоматиновим актима поменут је само један суд којим није председавао епирски владар, тематски дука или архијереји, него неки нижи функционер, највероватније главни порезник у Верији. Реч је о суду *практора* (πρακτορικὸν δικαστήριον) у Верији, о којем смо у овом поглављу већ говорили.⁶⁶⁸ Занимљиво је да је у истом акту, који говори о спору између повериоца и његовог дужника, надлежност Хоматиновог суда за такве спорове једини пут била оспорена. Наиме, поверилац, који се звао Константин Костомир, одбио је да пође у Охрид са својим дужником, једним локалним свештеником, позивајући се не само на велику раздаљину између Верије и Охрида, него и на питање надлежности архиепископовог суда за ту врсту спорова.⁶⁶⁹

Ништа не указује да је горе описано стање у Епиру провозирало сукоб око надлежности између Цркве и државе, што је био чест случај у западној Европи у средњем веку.⁶⁷⁰ Напротив, Хоматинови и Апокавкови списи показују да су мешовити судови, у чијем су саставу били највиши представници државе и Цркве из одређеног места, били веома распрострањени. Занимљив пример у том погледу јесте податак, који преноси Хоматин, да је по наређењу Маргарете Угарске, удовице Бонифација Монфератског и мајке малолетног солунског краља Димитрија, у Солуну био формиран суд за грађанске спорове (ἐπὶ ταῖς πολιτικάς δίκαις), којим је председавао солунски дука Георгије Франгопул, а његови помоћници (συνέδρους αὐτῶ καὶ συνδικαστὰς) били су епископи из неколико оближњих градова. Према речима једног парничара из Солуна (Димитрија Крмвофоке), тај је суд свакодневно заседао у Богородичиној цркви у Солуну.⁶⁷¹

---

⁶⁶⁷ PD 106.56-76.

⁶⁶⁸ PD 92.44-49.

⁶⁶⁹ Ibid., 10-12: Ἐπεὶ δὲ ὁ διαληφθεὶς ἱερεὺς οὐ μόνον τὴν τοῦ φόρου παραγραφὴν, ἀλλὰ δὴ καὶ τὸ τῆς ὁδοῦ μῆκος κωλύοντα εἶχεν αὐτὸν εἰς τὸ καὶ τὸν ἀντίδικον αὐτοῦ συνεπάγεσθαι, πέπειθεν ἡμᾶς ἰκετικοῖς λόγοις κατὰ μίαν μοῖραν αὐτοῦ ἀκροάσασθαι ... (подвукао Д. Ц.)

⁶⁷⁰ О томе: Angold, Church and Society, 242–243.

⁶⁷¹ PD 106.141-152: ἡ ἐξουσία ὑπῆρχε τῆς δεσποίνης κυρᾶς Μαρίας, τῆς χρηματισίας γυναικὸς τοῦ μακαρίτου βασιλέως κυροῦ Ἰσακίου τοῦ Ἀγγέλου, χηρευούσης τῶ τότε καὶ προβεβλημένον εἰς τὴν δουκικὴν ἐχούσης ἀρχὴν τῆς Θεσσαλονίκης τὸν Φραγγόπουλον ἐκεῖνον κύρ Γεώργιον καὶ πάντας τοὺς κατὰ χώραν ἀρχιερεῖς ἐπὶ ταῖς πολιτικάς δίκαις συνέδρους αὐτῶ καὶ συνδικαστὰς εἶναι διακελευσαμένης (ἦγουν τὸν νῦν Κίτρον, τὸν αὐτάδελφον τούτου τὸν Βερροῖας ἐκεῖνον καὶ τοὺς λοιποὺς ἐκεῖνους, τὸν Κασσανδρείας τὸν Στρυμβάκωνα, τὸν Καμπανείας καὶ τὸν Ἀρδαμάρεως τὸν Φιλάγγριον), οἵτινες καθ' ἑκάστην ἐν τῶ μεγάλῳ ναῶ

У другим списима постоји још много доказа да су мешовити судови били уобичајени. Дуке и епископи Верије неколико пута су заједнички разматрали судске спорове између грађана Верије.⁶⁷² Браком између севаста Григорија Камоне и Комнине, ћерке Стефана Првовенчаног, заједнички су се бавили епископ Кроје и дука и севаст Јован Плит, који је у то време на дужности био негде у Албанији, вероватно у Кроји.⁶⁷³ По наређењу Теодора Дуке, дука Нићифор Микарис и епископ Веле Манојло су, судили у спору који су браћа Либри покренули против њиховог рођака Јована Ганадеја.⁶⁷⁴ Према делимично сачуваном протоколу једног судског акта о разводу брака (σημείωμα διαζυγίου), који се налази међу Апокавковом списима, помиње се да је суђење обављено у присуству (ἐπὶ παρουσίᾳ) епископа Јањине Неофита, те неколико световних достојанственика, од којих је један био велики логаријаст севаст Константин Мелисин.⁶⁷⁵

Када су судови били мешовити место главног судије по правилу је припадало државном функционеру, али изгледа да је у последњем наведеном примеру јањински епископ био главни, ако се такав закључак може извести само на основу редоследа којим су имена наведена у протоколу.

У састав локалних судова улазили су и припадници локалног племства, али је њихова улога у њима била споредна, пошто се никада не појављују у улози главних судија. Они су изгледа могли имати статус помоћника главног судије, као што је то био случај са солунским архонтима (ἀρχοντικὰ πρόσωπα), који су били чланови суда дуке Алексија Пигонита. Овај случај показује да су помоћници активно учествовали у доношењу одлука, те да су могли да се не сложе са главним судијом и спрече доношење пресуде. Наиме, Пигонит је са још неколико чланова суда донео одлуку са којом се остали нису сложили.⁶⁷⁶ Постоје, међутим, дилеме у вези са значењем синтагме ἀρχοντικὰ πρόσωπα. Да ли се она односи на припаднике солунског племства или на високе функционере на служби у Солуну? Ако се ипак мисли на локално

τῆς Θεοτόκου συνήγοντο καὶ τὰς κρίσεις ἐποίουν, μὴ τινας ὅλως ἀδικουμένους ἢ φοβουμένους. Маргарета Угарска у овом одељку је названа својим византијским именом Марија, како се звала као жена Исака II (1185–1195), који је био њен први муж. О њеној владавини у Солуну v. Nicol, Despotate, 27.

⁶⁷² PD 45.53-61; PD 127.14-26.

⁶⁷³ Тај случај предмет је чак три Хоматинова акта: PD 1 (Григорију Камонасу), PD 2 (Јовану Плиту), PD 3 (епископу Кроје).

⁶⁷⁴ PD 83, посебно 22-27; cf. *Prinzing, Studien II*.

⁶⁷⁵ Αροκαυκος (*Bees*) p. 162, no.1.1-4: τοῦ πανιερωτάτου ἐπισκόπου Ἰωαννίνων ... κύρ Νεοφύτου, τοῦ πανσεβάστου καὶ μεγάλου λογαριαστοῦ κύρ Κωνσταντίνου τοῦ Μελισσηνοῦ, τοῦ μεγαλοδοξοτάτου κύρ Ἰωάννου τοῦ Μανικαΐτου, καὶ ἑτέρων.

⁶⁷⁶ PD 106.60-68.

племство, да ли је онда у питању изузетак, с обзиром да је реч о Солуну, граду који се ни по величини, ни по значају, ни по карактеру није могао поредити са било којим другим градом у Царству. Ако је Солун уз Цариград био једини град у Царству који је имао Сенат, а највероватније је било тако,⁶⁷⁷ онда је врло могуће да је и улога архоната у Солуну у судским питањима била значајнија него у другим градовима. Ниједан други познати случај – а њих има само неколико – чак ни не наговештава да су локални архонти могли имати улогу судија, то јест да су заједно са главним судијом, епископом или дуком, учествовали у доношењу пресуда.

Како сазнајемо из делимично очуваног протокола једног Апокавковог акта саслушање једне жене из Коринта у Навпакту обављено је „у присуству клирика и архоната“.⁶⁷⁸ Под клирицима се овде подразумевају клирици Навпактске митрополије, а под архонтима припадници локалних архонтских породица. У самом акту они се не помињу више нигде, па се о њиховој улози на суђењу ништа поуздано не зна. С друге стране, у акту се помињу ἀναγεγραμμένοι σύνεδροι (помоћници судије), што показује да су њихова имена била записана у протоколу. Ко су били ти σύνεδροι није познато, али знамо да су они на суђењима учествовали у доношењу одлука, те да су по правилу имали правничко образовање.⁶⁷⁹ У акту је такође поменуто да је суђењу присуствовало и „мноштво“ (ὄχλος), то јест обичан народ, што значи да су суђења била јавна, те да је суђењу, макар теоријски, могао присуствовати и обичан народ.⁶⁸⁰ Народ је, међутим, био само пасивни посматрач суђења. Клирици и архонти такође нису имали утицај при доношењу пресуде, али су зато могли бити позвани да дају изјаву, која је могла утицати на коначан исход суђења. Тако је макар било у случају архонта Манојла Комитопула, на који ћемо се на кратко осврнути.

У имовинском спору који се водио између два сељака из области Горње Преспе, после излагања парничара и четири сведока, који су као суседи парничара били непосредно упознати са случајем, познавали из искуства, суд је позвао двојицу присутних архоната и сваком поставио по једно питање. Одговор Николе Чахина већ је

---

⁶⁷⁷ Максимовић, Управа, 155–156.

⁶⁷⁸ Αροκαυκος (*Bees*) 13.1. Цео сачувани део протокола гласи: μὴνὶ ἰουνίῳ ἰνδικτικῶνος ιε´ ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν κληρικῶν καὶ ἀρχόντων.

⁶⁷⁹ О важности њихове улоге у судском процесу v. *Saradi*, *Byzantine Tribunals*, 172 sq.

⁶⁸⁰ Према делимично сачуваном протоколу једног Хоматиновог акта, суђење је одржано у пронаосу епископске цркве у Сланици, недалеко од Верије (PD 50, app. criticus): ... ἐν τῷ προτεμίσματι τῆς ἀγιωτάτης ἐπισκοπῆς Σθλανίτζης. Већ смо поменули да је и суд солунског дуке Георгија Франгопула свакодневно заседао у Богородичиној цркви у Солуну (PD 106.141-152). Број присутних стога је био ограничен величином храма, односно пронаоса.

у овом поглављу коментарисан када смо расправљали о локалним фискалним функционерима.⁶⁸¹ За разлику од Чахина, који је на неки начин био умешан у случај, архонт Манојло Комитопул појавио се као сведок. Он је положио заклетву, а потом практично само потврдио изјаве претходна четири сведока. Комитопул, међутим, није сведочио заједно са њима, па чак није ни назван сведоком. Примећује се још једна разлика – за четири сведока изричито је речено да су дошли да сведоче на позив једног парничара, док је за Комитопула и Чахина једноставно речено да су били присутни на суђењу.⁶⁸² Не знамо у ком својству и зашто су архонти били присутни, али сигурно знамо да нису позвани као обични сведоци.

Припадник локалне аристократије у очима Византинаца је уживао велики морални углед, а његова реч сматрана је поузданом, па се стога на суђењу често среће у улози сведока.⁶⁸³ Мало пре наведени пример Манојла Комитопула јесте пример како су угледни локални архонти могли сведочити на позив суда. У другим случајевима њих су на суд као сведоке позивали парничари.

Припадници локалне аристократије могли су да ратификују разне врсте докумената. Често су присуствовали полагању заклетве, чину који се обично обавља у цркви, а после тога се састављао документ са текстом заклетве, који су они ратификовали својим потписом.⁶⁸⁴ Након што је нотар из Верије положио заклетву да су некаква два документа исправна, издата су два посебна документа (ἐκμάρτύρια ἔγγραφα) у којима је била забележена његова заклетва. Један документ издао је дука Верије Константин Пигонит, а други је потписао велики број важних црквених и световних личности из кастрона Верије. Очигледно је да се на једном од два приказана документа налазио велики број потписа локалних архоната, али није прецизирано у ком својству су они на том документу били потписани. Наиме, када се издавао документ такве врсте, на њему су се по правилу налазиле три врсте потписа – на првом месту потписи сведока, иза њих потпис редактора документа и на крају потпис представника

---

⁶⁸¹ На истом месту у тексту је дат и превод одговарајућег одељка (PD 73.83-93) на српски језик.

⁶⁸² PD 73.83: ἐπεὶ δὲ παρήσαν καὶ οἱ ἄρχοντες, ἤγουν ...; *ibid.*, l. 45: τῶν παρὰ τοῦ Δράζη παραχθέντων μαρτύρων. Глагол *παράγω*, који се често јавља и у другим актима, јасно означава да је тог сведока за сведока позвао један од парничара: cf. PD 23.28; PD 40.56; PD 53.48-53.

⁶⁸³ Константин Арменопул, солунски судија из XIV века, јасно каже да сведоци морају бити из виших друштвених слојева, то јест да уживају добар углед, било због достојанства, војничке каријере или богатства, те да не смеју бити ниског порекла, нити се бавити простим пословима. Cf. Armenopoulos, 51.1: Ἀξιόπιστοι ἔστωσαν οἱ μάρτυρες, καὶ μὴ τινες ἐπίδιφροι, μηδὲ χαμπετεῖς, μηδὲ παντοίως ἄσημοι, ἀλλ' εὐπολόγηπτους εἶναι διὰ τὴν ἀξίαν ἢ στρατείαν ἢ εὐπορίαν ἢ ἐπιτήδευσιν.

⁶⁸⁴ О полагању заклетве у византијским судницама, односно црквама: *Gouaridis*, "Ορκος, 41–57; о ратификацији докумената: *Saradi-Mendelovici*, *La ratification des actes privés*, 167–180, посебно 169 (о ратификацији докумената од стране световних архоната).

власти, црквене или световне, који потврђује исправност документа.⁶⁸⁵ По формулацији, коју на овом месту налазимо, може се стећи утисак да су локални црквени и световни архонти издали један документ, али је вероватније да формулација једноставно није прецизна. С обзиром да је број потписа био велики, најлогичније је претпоставити да су се локални великаши заправо потписали као сведоци.

Полагање заклетве пред важним грађанима помиње се и у другим актима. Када је старац Калос у цркви Светог Николе на Крфу положио заклетву, том чину присуствовали су надлежни дука и многе друге угледне личности, а одговарајућу потврду (ὄρκομωτικόν), по наређењу епирског владара Теодора Дуке, саставио је митрополит Крфа.⁶⁸⁶ Из два наведена примера видимо да је документ који је садржао заклетву могао имати различите називе, али је његова суштина несумњиво у овим (и осталим) случајевима била иста.⁶⁸⁷

У актима се важне личности, попут дукe, локалних великаша или клирика епископије, често помињу поред самртничког одра неког њиховог суграђанина, како би пред њима могао да искаже своју последњу вољу. Ако покојник не би оставио тестамент, а постојали су сведоци који би посведочили каква је била његова последња воља, накнадно је могао бити састављен документ који би имао исту вредност као и тестамент. У идеалном случају такав документ, који се зове ἄγραφος βούλησις, требало је да састави нотар, да се на њему потпишу сведоци, те да га потврди надлежни епископ. Међутим, у једном акту Хоматин је оценио да је ἄγραφος βούλησις Ирине Паникиотисе са Крфа био исправан, иако је имао само потписе дукe Димитрија Катафлорона и сведока, док потписа нотара и тадашњег митрополита Крфа Василија Педијадита није било.⁶⁸⁸ Из овог примера може се видети колико је улога сведока била важна.

Један други акт открива да је сведочење било валидно само ако би човек на самрти позвао одређеног сведока да буде присутан када овај буде саопштио своју последњу вољу, али не и ако би се ту случајно нашао. Када је Никола Закинтин са Крфа

---

⁶⁸⁵ Ibid., 172.

⁶⁸⁶ PD 90.36-60, посебно II. 58-60: Καὶ ἐπειδὴ ἐνώπιον τοῦ τε δουκὸς καὶ πολλῶν ἀξιопίστων προσώπων καὶ αὐτοῦ τοῦ ἀντιδίκου ἡμῶν Μακρονικόλαου ὁ εἰρημένος ὄρκος ἐτελεσιουργήθη ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἀγίου Νικολάου ....

⁶⁸⁷ У трећем акту исти тип документа зове се σημειώδη γραμματεῖα и σημείωμα, а само сведочење ὁμολογία: cf. PD 37.52-62. У том акту се не помињу сведоци већ само црквена лица – у два случаја епископи, а у једном хартофилакс – која су документ ратификовала. То ипак нужно не значи да на њима није било потписа сведока, него је могуће да они једноставно нису поменути.

⁶⁸⁸ PD 36.54-63. Cf. *Saradi-Mendelovici*, La ratification des actes privés, 168.

умирао поред њега је био велики број људи, а најистакнутија личност међу њима био је севаст Алексије Педијадит. Он је касније сведочио да Закинтин није ни поменуо да жели да промени свој тестамент, док су неки други људи, који су такође били присутни, тврдили да је Закинтин то учинио. Њихово сведочење, међутим, није могло бити валидно, зато што их Закинтин није позвао да буду сведоци његових речи, него су се код њега нашли из неког сасвим другог разлога.⁶⁸⁹

Писани тестаменти, као и све друге врсте докумената, као што су брачни или купопродајни уговори, морали су имати потписе угледних сведока да би били исправни и могли послужити као доказ на суду.⁶⁹⁰

Може се запазити да је у свим горе наведеним примерима, без обзира да ли се они односе на полагање заклетве или писане и/или усмене тестаменте, увек било наглашено да је био присутан велики број сведока. Мислим да је то било важно из два разлога. Прво, то је било у интересу онога ко је полагао заклетву, односно за покојника, који је желео да се његова воља поштује, као и за његових наследника, којима је био потребан валидни документ, који би им могао послужити као доказ у евентуалном спору. Што је било присутно више сведока, то је постојала већа вероватноћа да ће се, ако буде било потребно, наћи неко ко би могао да сведочи о ономе што је тада чуо. Ако је састављан писани документ, он је био уверљивији уколико се на њему потписао већи број угледних сведока. С друге стране, бити сведок била је веома важна ствар, пре свега зато што је тиме потврђиван привилегован друштвени положај. Осим тога, сведочењем су јачале везе између сведока и онога у чију корист је он сведочио. Такође, ако је човек у чију корист је сведочено био сличног друштвеног положаја као сведок, онда је међу њима јачала солидарност, а ако је био знатно нижег положаја онда је јачала веза зависности. Сведок по правилу никада није потицао из знатно нижег друштвеног слоја од човека у чију корист је сведочио.

Када је у питању улога локалног племства у судском процесу, дошли смо до неколико закључака. Световни архонти, као и црквени, врло често су присуствовали грађанским парницама али је њихова улога била споредна. Они нису могли да доносе одлуке, или можда само изузетно ретко, што је и разумљиво с обзиром да нису имали

---

⁶⁸⁹ PD 65.74-78: Εἰ δὲ καὶ ἐκ τοῦ παρήκοντος οἱ τοιοῦτοι μάρτυρες τοὺς ἑαυτῶν λόγους προτίθενται, εἰς ἔτι πλέον ματαιάζειν καταλαμβάνονται. Δεῖ γὰρ προκαλεῖσθαι τοὺς περὶ τίνος μαρτυρῆσαι μέλλοντας καὶ μὴ δι' ἑτέραν χρεῖαν παρατυγχάνοντος ἀκούειν τινὸς λέγοντος τὰ παρ' αὐτῶν δῆπουθεν μαρτυρούμενα. Cf. Ibid., II. 98-101.

⁶⁹⁰ Cf. PD 44.15-18, 66-69.

правничко образовање, а нису ни заузимали највише положаје у државној администрацији. Њихова главна улога била је да у разним приликама буду сведоци: када се полажу заклетве, када самртници изричу своју последњу вољу, када се склапају брачни и пословни уговор итд.

2.5.4. Власт дуке и локална аристократија

Дуке су имале војне, пореске и судске надлежности. Дука је командовао војним одредом који је претстављао основно упориште његове моћи. О овом виду његове моћи, међутим, у списима Хоматина и Апокавка нема никаквих података. Пореске функције дука обично није обављао лично, него је имао потчињене функционере, али је у том погледу било изузетака. Дука је имао свој суд, пред којим су се водили грађански спорови између становника области којом је управљао.

Судске надлежности дуке посебно је истакао Димитрије Хоматин у једном писму, упућеном дуки Верије Јовану Плиту. У том писму дука је описан као гарант ромејског права и обичне људске правичности, који кажњава преступнике и штити слабе од моћних.⁶⁹¹ Тај опис састоји се од општих места и представља идеалну слику дуке. У пракси, међутим, као што недвосмислено показују списи Димитрија Хоматина и Јована Апокавка, дуке су те надлежности, макар у време које разматрамо, врло често делиле са локалним епископима, са којима су формирали мешовите судове, састављене од цивилних и црквених архоната. Многе случајеве дуке су радо потпуно препуштале црквеним судовима. То су понекад можда чинили зато што нису имали потребних правничких знања, али то вероватно није био главни разлог, будућинда је сваки дука могао имати помоћнике који су имали одговарајуће правничко образовање.⁶⁹² Могуће је да нису желели да кваре односе са моћним локалним архонтима, који су им били веома важни због утицаја који су имали на локално становништво и били партнери у власти на провинцијском нивоу. Централна власт још од X века – када су цареви издали неколико повеља са циљем да заштите слабе од моћних⁶⁹³ – није била истински заинтересована за положај нижих друштвених слојева у провинцији. Постоји мишљење да је централна власт од управитеља области очекивала само да обезбеди суверенитет

---

⁶⁹¹ Cf. PD 29.9-20.

⁶⁹² *Saradi*, *Byzantine Tribunals*, 165–204, посебно 171 sq.

⁶⁹³ Cf. *R. Morris*, *The Powerful and the Poor in Tenth-Century Byzantium*, Past and Present 73 (1976) 3–27.

царске власти и редовно убирање пореза, те да је функционисање друштвене заједнице и односе међу становницима препуштала њима самима.⁶⁹⁴ Привилегије градовима, које су почеле да се издају у XII веку, а постале врло раширене од средине XIII века, теоријски су биле издаване ради добробити свих житеља датог града, али су у стварности од њих корист имале, скоро искључиво, само локалне аристократске породице.⁶⁹⁵

Дука није остајао дуго на положају, по правилу, само једну годину или мало дуже.⁶⁹⁶ На тај начин његова моћ била је ограничена. Дука, као представник централне власти у провинцији, и локални архонти морали су, дакле, сарађивати, чинити уступке и пружати подршку једни другима ради остваривања сопствених интереса и циљева. У нашим изворима, међутим, ретко се може запазити идеална равнотежа међу њима, па се по правилу бележе сукоби, односно ситуације када би дата равнотежа била нарушена.

Познато нам је много више случајева у којима је описана неравноправна борба између представника власти и локалних архоната. Посебно је илустративан акт који говори о сукобу између породице Кратера са Крфа и једног (неименованог) пореског чиновника, који је уједно обављао дужност дуге. Два припадника те истакнуте породице,⁶⁹⁷ Константин Кратер и његова тетка Кала, решили су да затраже помоћ од охридског архиепископа. У Охрид нису отишли лично, него их је заступао клирик, анагност и екдик Георгије Триакондафил. Он је са собом понео писмо Константина и Кале, које је садржало опис поступака дуге према њиховој породици, што је за нашу тему врло значајно. Из превода који следи, биће изостављене само уводне и завршне речи писма, којима је, као што је било уобичајено, упућена молба суду да их саслуша, односно да о изнетом случају да своје мишљење.

„Садашњи порезник на нашем острву Крфу желео је да откупи поседе на том острву. Добра прилика му се указала када се докопао власти дуге, па је од Михаила Сериота, једног нашег рођака, откупио посед који се налази између наших поседа, иако

---

⁶⁹⁴ *Neville, Authority*, посебно 99–135.

⁶⁹⁵ *Maksimović, Provincial Administration*, 248–267 (превод на српски језик: *Максимовић, Град*, 15–32).

⁶⁹⁶ Тако је било и у Никејском царству и у Епирској држави: *Ahrweiler, Smyrne*, 138–140; *Angold, Government*, 250. У једном Хоматиновом акту помиње се неименовани *παραδυναστεύων* са Крфа, који је био у служби више дуге или чак обављао њихову функцију када би положај дуге био упражњен: PD 60.32-34: ... ἀνδρὶ ἐτέρῳ συνάπτεται, ἀπὸ ξένης μὲν ὄντι, παραδυναστεύοντι δὲ τοῖς κατὰ καιροὺς δουξὶ τῆς πόλεως αὐτῆς καὶ ἐξουσίαν περικειμένῳ τὴν ἐκπροσωπικὴν ... Cf. *Prinzling, Studien II*, 81–82. Израз „ἀπὸ ξένης“ показује да тај функционер није потицао са Крфа, али се оженио и трајно настанио на острву.

⁶⁹⁷ *J.-C. Cheynet, Une famille méconnue : les Kratéroi*, REB 59 (2001) 225–238 (= *idem, Société byzantine II*, 583–598).

на то уопште није имао право – нити на основу права првенства, нити неког другог локалног обичаја. Када је куповао земљу, нама, суседима поседа који је купио, то није огласио по закону, а цену поседа лукаво је увећао, да не бисмо могли ми, први суседи, да га купимо. Потом, када је продаја била извршена и купопродајни уговор састављен, нисмо се усудили да проговоримо, будући да смо били устрашени од власти. Када смо, наима, некима само шапнули да нам је учињена неправда због нашег права првенства, порезник је то чуо, па смо дошли у опасност да страшно настрадамо.

Ево, већ је друга година како он има власт дуге и притиска нас и злоставља, те је већ ставио руке и на нашу земљу.

Мој ујак, покојни господин Теохарис, покренут братском љубављу, поклонио је својој сестри, а мојој мајци, земљу коју данас ја поседујем и уживам. Сетих се тог добротина мог ујака, па пожелех да узвратим љубав његовој ћерки и мојој сестри од ујака, госпођи Марији, која ме је замолила да јој продам половину поседа њеног оца, који сам ја, као што је речено, наследио од своје мајке. И заиста, узвратих јој љубав, продавши јој ту половину посредовањем мог зета, а њеног мужа, господина Димитрија Вардана.

Наш порезник није се задовољио понижењима којима нас је до тада изложио, него нас је изложио још једном. Моју поменуту сестру од ујака искључио је из те продаје, позивајући се на право првенства које му је тобоже припадало због Сериотовог поседа. А ако говоримо истину, он је злоупотребљавао моћ коју му је давала власт дуге.⁶⁹⁸

---

⁶⁹⁸ Анафора Константина и Кале Кратера наведена је у PD 71.21-65, а преведени одељак 26-57: Ὁ νῦν ἐνεργῶν ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς νήσῳ τῶν Κορυφῶν, θέλων ἐξωνήσασθαι κτήματα ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ, εὐθέτου καιροῦ τῆς ἐνταῦθα δουκικῆς αὐτοῦ ἐξουσίας δραξάμενος, ἐξωνήσατο ἀπὸ τινος συγγενοῦς ἡμῶν, τοῦ Σερριώτου Μιχαήλ, κτῆμα μέσον τῶν ἡμετέρων κτημάτων κείμενον, μηδεμίαν ἔχων μετοχήν οὔτε ἀπὸ πλησιασμοῦ οὔτε ἐξ ἑτέρου τινὸς κατὰ τόπον δικαίου· ποιούμενος δὲ τοιαύτην ἐξώνησιν, οὔτε ἐπιφώνησιν ἔθετο κατὰ νόμους πρὸς ἡμᾶς τοὺς πλησιάζοντας τῷ ἀγοραζομένῳ παρ' αὐτοῦ κτήματι καὶ τὴν τιμὴν αὐτοῦ κατὰ ῥαδιουργίαν ὑπερεκορύφωσεν, ὡς ἂν δηλονότι ἀνίσχυροι εὐρεθῶμεν ἡμεῖς οἱ πλησιασταί, ὥστε αὐτὸ ἐξωνήσασθαι. Τῆς πράσεως δὲ ταύτης γινομένης καὶ τοῦ πρατηρίου συντελουμένου, ἡμεῖς οὐκ ἐτολμῶμεν λαλεῖν, οἷα τὴν ἐξουσίαν φοβούμενοι· ὅτι γὰρ καὶ ὑπερηθυρίσαμεν πρὸς τινὰς λέγοντες ἀδικεῖσθαι πρὸς τὸν πλησιασμόν ἡμῶν καὶ ἐνωτίσατο τοῦτο ὁ πράκτωρ, τὰ πάνδεινα πάσχειν ἐκινδυνεύσαμεν.

Δεύτερον δὲ τοῦτο ἰδοὺ ἔτος καὶ αὐτὸς τὴν δουκικὴν διέπων ἀρχὴν, στενοχωρεῖ καὶ ἐκτρίβει ἡμᾶς καὶ τῶν ἡμετέρων ἤδη τοπίων ἀπτόμενος.

Ὁ πρὸς μητρὸς δέ μου θεῖος, ὁ κῦρ Θεόχαρις ἐκεῖνος, ἀδελφικῶ σπλάγγνω κινούμενος, ἀπεχαρίσατο τῇ αὐταδέλφῃ αὐτοῦ, μητρὶ δὲ ἐμῇ, τὸ κτῆμα τὸ παρ' ἐμοῦ σήμερον κατεχόμενον καὶ νεμόμενον. Ἐγὼ δέ, μεμνημένος τῆς τοῦ θείου μου ἐκεῖνου χάριτος, ἠθέλησα ποιῆσαι ἀντίχαριν πρὸς τὴν θυγατέρα ἐκεῖνου καὶ ἐξαδέλφην μου κυρίαν Μαρίαν, αἰτησαμένην διαπωλῆσαι πρὸς αὐτὴν τὸ ἥμισυ τοῦ πατρῶου μὲν ταύτης κτήματος, ἐμοὶ δὲ ἀρμόσαντος ἐκ τῆς διαδοχῆς τῆς μητρὸς μου, ὡς εἴρηται, ἦν δὴ χάριν καὶ ἐποίησα,

Догађаји су врло живописно приказани и чини се да додатни коментари нису потребни. Ипак, тек пажљивом анализом писма Кратера редослед порезникових поступака постаје јаснији, а открива се и да је прича непотпуна, односно да неки детаљи приче нису откривени. Неименовани функционер био је већ неко време порезник на Крфу пре него што је постао дука, али тада није ништа предузимао. Изгледа да положај порезника није био довољно јак, него да се прилика за злоупотребу положаја указала тек када је порезник постао управитељ теме. Његов први потез уперен против Кратера био је да откупи посед (κτῆμα) од њиховог рођака Михаила Сериота. Пошто су Константин и Кала, с обзиром да су се њихови поседи граничили са Сериотовим поседом, имали право првенства при откупу имања, дука је морао да пронађе начин да их заобиђе. Кратери нису званично били обавештени да је посед њиховог суседа и рођака на продају, али су то ипак некако сазнали. Тада је дука за посед положио високу суму, коју су Кратери тешко могли или били спремни да плате, што показује да је његов економски положај био много бољи него положај истакнуте породице Кратера.⁶⁹⁹ Чак их је приморао да положи заклетву да ли ће моћи лако (εὐχέρως) да положи исто онолико новца колико је он сам дао. Кратери су били толико застрашени, да се нису усуђивали не само да му се отворено супротставе, него ни да се било коме пожале. Били су свесни да би дука брзо сазнао све што би рекли против њега и да би могли да настрадају. Кратери су први пут затражили помоћ тек после једне године, када су преко поменутог клирика, едикта Триакондафила, послали писмо охридском архиепископу.⁷⁰⁰

Укратко речено, дука је изигравао законе, злоупотребљавао свој супериоран економски положај, застрашивао грађане, у граду је имао своје доушнике. Основни

πεπρακώς πρὸς αὐτήν διὰ τοῦ γαμβροῦ μου καὶ ἀνδρὸς αὐτῆς, κυροῦ Δημητρίου τοῦ Βαρδάνη, τὴν τοιαύτην ἡμίσειαν.

Ἐπὶ τούτοις ὁ αὐτὸς πράκτωρ ἡμῶν, μὴ ἀρκούμενος ταῖς προλαβούσαις καθ' ἡμῶν ἐπηρεΐαις αὐτοῦ, προστίθησι καὶ ταύτην· ἀπωθεῖται γὰρ τὴν εἰρημένην ἐξαδέλφην μου ἐκ τῆς τοιαύτης πράσεως, δίκαιον προτιμήσεως δῆθεν ἀπὸ πλησιασμοῦ τοῦ κτήματος τοῦ Σερριώτου προβαλλόμενος, εἰπεῖν δὲ τάληθές, δυναστεία ἐκ τῆς δουκικῆς ἐξουσίας προσχρόμενος.

⁶⁹⁹ Улога Михаила Сериота у описаним догађајима није јасна – да ли је због боље цене добровољно пристао да дуки прода своје имање или је на то био приморан?

⁷⁰⁰ Једна од основних дужности едикта била је да прихвата и штити оне којима се чини неправда: cf. *Darrouzès*, *Ἄμφικια*, 534 – 536, 546 (notice E). У тој улози јавља се и Константин Агиоанастаситис, протекдик солирске митрополије: cf. PD 106.176-7. С друге стране, у Триакондафиловом заступању Кратера може се препознати солидарност између аристократских породица на делу. Триакондафили су, као и Кратери, стара цивилна аристократска породица (уп. *Καждан*, *Состав*, *passim*; *Cheynet*, *Pouvoir*, 374), чије је присуство на Крфу, односно Вагениџији потврђено у више Хоматинових аката: поред PD 71, они се још помињу у PD 98, 104.

закључак би био да су дуге имале велике могућности за злоупотребу положаја, а локално становништво, укључујући и најистакнутије породице, слабе изгледе да се од њих заштите.

Дуга са Крфа није усамљен пример. Акт у којем је описан случај Георгија Кинама приказује сличну ситуацију и у Драми. Хартофилакс саборног храма у том граду, ђакон Константин Паспаљ, испричао је црквеном суду у Охриду како га злостављао *στратиот* (στρατιώτης) Георгије Кинам. На основу исказа хартофилакса, односно сачуване белешке охридске канцеларије, тачан редослед догађаја и све детаље приче није могуће у потпуности реконструисати, али је, с друге стране, неколико момената испричано на врло сликовит начин. Кинам је по уредби цара Теодора Дуге био постављен за управитеља, то јест дуку Дrame (ὀρισμῶ θεῖω βασιλικῶ ἐπίτροπος τῆς χώρας τῆς Δράμας γενόμενος). Убрзо је почео да смишља разлоге како да оптужи невинне житеље Дrame, изричући им високе новчане казне за тобожње преступе. Када би они одбили да плате тако високе казне, он би их затварао у тамницу и подвргавао свирепим мучењима. Константин Паспаљ је, према сопственим речима, прошао горе од осталих, јер је поднео нечовечна мучења. Дуга га једанпут везао за ноге, наглавачке обесио о дрво и жестоко бичевао; други пут му је толико увртао руке на леђима, да је Паспаљева лева рука била у модрицама и остала скоро непокретна. Описане поступке дуге, међутим, охридски суд уопште није разматрао. Хартофилакс се жалио зато што је у затвору био присиљен да Кинаму прода „бујан, плодан и велики, у дужину и ширину,“ виноград, на који је овај бацио око (ἐποφαλμίσας) и „одавно смишљао како да га присвоји“ (ἐκ πολλοῦ ἐμηχανάτο αὐτὸν ιδιώσασθαι).⁷⁰¹ На смрт преплашен, он је пристао да прода виноград за „свега“ 20 перпера и потписао купопродајни уговор. На крају, ништа није добио, јер је Кинам тај новац задржао за себе уместо новца који је Паспаљ требало да плати за преступ који је тобоже учинио.⁷⁰²

Између крфског дуге и Кинама уочавају се многе сличности. Највероватније су обојица живела у граду и пре него што су постали дуге; обојица су застрашивали, па и мучили локално становништво, с тим што је Кинам, који је био војник, био грубљи; обојица су користили функцију да би се обогатили и одузели или откупили плодне парцеле од имућних грађана. С друге стране, грађани су тешко могли да очекују помоћ

---

⁷⁰¹ Податак да је Кинам „одавно“ желео да купи тај виноград указује да је он у Драми живео и пре него што је постао дуга. Ако је то тачно, онда би горе поменути термин *στратиώτης* требало да значи *пронијар*, а не једноставно војник.

⁷⁰² PD 96.2-45.

од било кога у свом месту, па су се стога обраћали епирском владару или охридском архиепископу, који су им били једина нада. Не треба мислити да је таква ситуација била последица догађаја из 1204. године. И пре тога сличне ситуације нису биле реткост. Тада су грађани из провинције одлазили у Цариград и своје случајеве износили пред цивилне или црквене судове престонице.

Релативно добро смо обавештени о тројници припадника архонтских породица који су крајем XII века били саслушани пред различитим цариградским судовима: Никола Кавалурис са Крфа, који се обратио судијама велума (κριταὶ τοῦ βήλου),⁷⁰³ Георгије Љутовој из Скопља, чији су случај у време Алексија III Анђела (1195–1203) саслушале престоничке цивилне судије,⁷⁰⁴ и *мегалепифанестатос кир* Алексије Капандрит из Епира (вероватно Девола или можда Драча), чији су случај разматрали и цариградски патријарх Јован Каматир (1198–1206) и „цивилне судије“ и донели две различите одлуке⁷⁰⁵. Сва тројница поменутих потицали су из архонтских породица.

Није случајност то што су се у приближно исто време у два различита града Епирске државе појавила двојица самовољних и бескрупулозних дука, који су пљачкали и злостављали домаће становништво. Ако такве дуке нису биле реткост – а многи слични примери показују да нису⁷⁰⁶ – онда се лако може замислити како је локално становништво постављење на дужност сваког новог дуке дочекивало са зебњом. Постојале су, међутим, и неке олакшавајуће околности. Као што је горе већ речено, дука је на положају остајао веома кратко, обично не дуже од годину дана, што је знатно умањивало размере његовог штетног деловања. Ако би се после смене тог дуке ситуација нормализовала, указивала би се прилика да се судским путем надокнади макар један део штете. Покушаји, као што су Кратеров и Паспаљев, ипак нису увек били узалудни, јер је одлука једног угледног суда, као што је у то време био охридски, могла играти важну улогу за коначан исход случаја. Кратокотрајни боравак једног или највише двојице похлепних дука у току 10 или 20 година није могао угрозити опстанак појединих породица, а посебно не трајно нарушити устаљени поредак и постојеће друштвене односе унутар једног града или области. Ако би се то ипак догодило,

---

⁷⁰³ PD 41.26-37.

⁷⁰⁴ PD 59.57-60.

⁷⁰⁵ PG 119, 889–896.

⁷⁰⁶ Та појава била је и у ранијем периоду веома распрострањена. Довољно је сетити се невоља Теофилакта Охридског и Михаила Хонијата са пореским властима. Хонијат је у чувеном писму-молби (Υπομνηστικόν) Алексију III (1198/1199) навео да су претор и његови људи од Атињана тражили храну за војску и злато, те да су оне који се нису одазвали њиховом позиву затварали у тамницу и кажњавали: *Stadt Müller, Choniates*, 283–286, посебно 284.8–285.3.

интереси централне владе, или неке друге више инстанце власти, били су угрожени и она је тада морала да реагује.

2.6. Локална аристократија и Црква

Блискост између световне и црквене аристократије уочљива је на свим нивоима. Већина најистакнутијих архијереја из времена Теодора Дуке имала је макар по једног рођака који је обављао важну државну функцију или макар заузимао истакнуто место у друштву. *Севаст* Георгије Хонијат, сестрић Михаила Хонијата, прво је био *протовестијарит* Манојла Дуке, а касније је и сам постао митрополит Крфа, вероватно одмах после смрти Георгија Вардана.⁷⁰⁷ У време Георгија Вардана на Крфу је живео и *кир* Димитрије Вардан, чија је жена потицала из угледне крфске породице.⁷⁰⁸ Позната су и два севаста који су имали исто породично име као и крфски митрополи Василије Педијадит (око 1200–1218): *севаст* Алексије Педијадит са Крфа и *кир* Георгије Педијадит из Верије.⁷⁰⁹ Димитрије Хоматин је једно писмо упутио свом рођеном брату Стефану, који је, судећи по начину на који му се Хоматин обратио, несумњиво обављао неку државну функцију која је обухватала и судске надлежности.⁷¹⁰ Изгледа да је други Хоматинов рођак по имену Константин такође био црквено лице, али највероватније не у рангу епископа.⁷¹¹ Један анонимни рођак Јована Апокавка био је близак Нићифору Горјаниту, месазону Теодора Дуке.⁷¹² Димитрије Евгениот, рођени брат епископа Вондице Николе Евгениота, највероватније је био тематски функционер у Вондици,⁷¹³ будући да му се Апокавк обратио епитетом (πανεπιτόματe)⁷¹⁴. Поменимо да се *логаријаст* Теодора Дуке звао Јован Костомир-Месопотамит, а да је солунски

⁷⁰⁷ О Георгију Хонијату: *Galoni*, Βαρδάνης, 262–264. Други синовац Михаила Хонијата, Никита, постао је митрополит Навпакта одмах после повлачења Јована Апокавка: *Nicol*, Despotate, 132.

⁷⁰⁸ PD 71. О Димитрију Вардану као могућем сроднику крфског митрополита, али и могућности његове родбинске везе са Варданима са Кефалоније v. *Galoni*, Βαρδάνης, 95–96 (на истом месту и о другим митрополитовим рођацима).

⁷⁰⁹ Георгије: PD 25; Алексије: Κερκυραϊκά, 337, PD 41, 65. Георгије је био архонт, а могуће је да је Алексије био дука Крфа: *Prinzing*, Studien II, 79–80. Уп. Просопографски речник.

⁷¹⁰ Писмо: PD 18. О Стефану: *ibid.*, p. 4* (*Prinzing*); *Илиев*, Димитър Хоматиан, 65–66; в. и горе Увод.

⁷¹¹ PD (*Prinzing*), p. 4*–5*.

⁷¹² Αποκαυκος (*Bees*) 50.20.

⁷¹³ Апокавк је обојици упутио по писмо у вези са једним његовим питомцем из Навпакта, кога је код њих послао на школовање: Αποκαυκος (*Bees*) 100 (Николи), 101 (Димитрију). Стога је *Е. Веис-Сеферли* (*ibid.*, 234) сматрала да је Димитрије био учитељ (ψηφοδιδάσκαλος), али се мени чини да се то из писма не може закључити, пошто је Апокавк од њега тражио само да надгледа дечака, а не да га поучава, јер се плашио да епископ за то неће имати времена. *Kazhdan – Ronchey*, Aristokratia, Евгениоте нису укључили у листу аристократских породица, иако је 1178–1179 године Харитон Евгениот био цариградски патријарх, а познати су и други чланови те породице: *Magdalino*, Manuel Komnenos, 291, n. 225, 512.

⁷¹⁴ *Grünbart*, Anrede, 176, истиче да је поменути епитет карактеристичан за епистографију краја XII и почетка XIII века. Исти епитет имао је и логаријаст теме Верије (λογαριαστεύων ... τῷ δουκὶ Βερροίας): PD 25.9-10, cf. 125-126.

митрополит у исто време био Константин Месопотамит, иако се ништа не зна о њиховим евентуалним везама.⁷¹⁵ Након што је Теодор Дука освојио Сер за епископа је био постављен неки Горјанит, а приближно у исто време позната су још два Горјанита: Нићифор, месазон и икиос Теодора Дуке, и његов брат Никола, дука епискепсије Ахелоја.⁷¹⁶

Осим на највишим црквеним функцијама, припаднике познатих породица неретко затичемо и на мање или више значајним положајима у епископијама / митрополијама: Михаила Гликиса (ὕπομνηματογράφος) и Андријана Авторијана (ἄρχων τῶν ἐκκλησιῶν) у Охриду, Георгија Триакондафила (ἀναγνώστης καὶ ἔκδικος) на Крфу, Јована Хрисила (могуће је да треба читати Хрисилиос?) (διάκονος καὶ χαρτοφύλαξ) у Прилепу, те Теодора Кантакузина (διάκονος καὶ κληρικός) у Јањини.⁷¹⁷ Ови клирици без сумње су били у привилегованом положају у односу на обичне парохијске свештенике, а на друштвеном и имовинском положају би им позавидели и већина житеља сваког провинцијског града. Уколико су били ожењени, а таква је била већина, онда су поред породичне имовине коју су наследили од својих родитеља, добијали и земљу од митрополије / епископије на коришћење.⁷¹⁸

Припадници локалног племства били су блиски са клирицима епископије, па су једни и други понекад схватани као две стране, црквена и световна, једне исте друштвене групе, односно градске друштвене елите (λογάδες).⁷¹⁹ То је очекивано ако имамо у виду чињеницу да су клирици врло често потицали из редова локалног племства. Тако су, примера ради, познати клирици из следећих епирских, односно македонских породица: Триакондафили, Глике, Калокери, Кантакузини, Хрисоверзи и

---

⁷¹⁵ Αροκαυκος (*Bees*) 36, 64. О његовом постављењу на место митрополита Нове Патре, пошто је тај град заузео Теодор Дука: Ερίγοτσα, по. 17, 276.3-8. По мишљењу *Ε. Βευσ-Сеферли*, могуће је да је Јован Костомир нико други до будући епископ тесалијске Нове Патре Месопотамит Костомир, коме је Апокавк упутио једно писмо када му је поверена прва црквена функција (ἱερὸς λογοθέτης): cf. Αροκαυκος (*Bees*) 43 (текст), рр. 196 (коментар). До тада је он обављао државну функцију, односно био је логаријаст.

⁷¹⁶ О Нићифору и Николи v. Αροκαυκος (*Bees*), р. 189; о епископу Горјаниту v. *ibid.*, 276.8-11; о Горјанитима уопште в. ниже у овом поглављу.

⁷¹⁷ За сваког од њих в. Просопографски речник.

⁷¹⁸ У бројним охридским актима у којима је предмет спора имовина клирика говори се искључиво о њиховој приватној имовини, а никада о земљи коју су добијали од цркве као клирици, што је свакако последица природе извора, а не одраз реалности. Клирици су свакако поседовали и приватну (породичну и наследну) имовину и земљу добијену на коришћење. О тој другој врсти земље говори једна синодска одлука Јована Апокавка: Αροκαυκος, Συνοδικὰ γράμματα, 23–27, по. 9. Cf. *Ραπαγάνι*, Οἰκονομικά, 186–216, посебно 194–196.

⁷¹⁹ Cf. PD 89. [δύο ἔγγραφα γεγονότα] τὸ ἐν παρὰ τοῦ μεγαλοδοξοτάτου δουκὸς Βερροίας, κυροῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πηγονίτου, θάτερον δὲ παρὰ ἀνδρῶν τῶ πληθει μὲν πολλῶν, λογάδων δὲ τοῦ κάστρου Βερροίας ἐκ τε τῆς ἱερατικῆς μοίρας καὶ τῆς κατὰ κόσμον. (Подвукао Д.Ц.).

Калогноми.⁷²⁰ Они нису нужно служили у месту где је њихова породица била настањена, него су могли добити службу у неком другом граду, тамо се оженили, ако нису били монаси. Тако је, на пример, у Хоматиново доба ипомниматограф Охридске архиепископије био Михаило Глика, чија је породица била са Крфа и/или Вагенитије, а хартофилакс у Верији *kir* Василије Калогном, чији су корени вукли из Вагенитије.⁷²¹ Не само да знамо да су обе поменуте породице живеле у Вагенитији, него и то да су биле у сродству.⁷²² Породица Калокера била је присутна на Балкану још од XI века, а крајем XII века била је једна од најистакнутијих породица на Еубеји.⁷²³ У првим деценијама XIII века свештеник Василије Калокер живео је у Епиру, у епископији Веле или Јањине.⁷²⁴

Такође, локално племство било је у веома блиским односима са својим надлежним архијерејем. То је потврђено у писмима свих архијереја оног доба, а посебно у писмима Михаила Хонијата насталим после 1204. године. О севасту Халкуцису са Еубеје, којег је Хонијат у три писма усрдно препоручивао никејском цару Теодору Ласкарису, већ је било речи у овом поглављу.⁷²⁵ Сачувана су четири писма која је Хонијат упутио Димитрију Макремволиту, у којима се пријатељски интересовао за здравље адресата и његове породице, како живе под латинском окупацијом, итд.⁷²⁶ Пријатељска писма Хонијат је слао и Јовану Калокеру, којег је позивао да дође код њега на Кеу,⁷²⁷ и сакеларију Плеврису, од кога је тражио да му шаље не само писма, него и књиге, којих на Кеи није имао.⁷²⁸ Архонту Георгију Пистофилу Хонијат је писао да се осећа непријатно зато што од њега прима многе дарове, а за узврат не може да му пошаље ништа осим својих писама.⁷²⁹

---

⁷²⁰ В. табелу 1.

⁷²¹ PD 50.post 76, v. app. crit. (Михаило Глика); PD 25.71 (Василије Калогном); уп. табелу 1. Обе дужности подразумевале су висок ниво образовања, што је чињеница која показује да су они који су обављали те офикеје потицали из аристократских породица.

⁷²² Реч је о браку између Тодора Глике и ћерке Николе Калогнома: PD 37.

⁷²³ BV 12 (1906) 516–517; Eustathii Opuscula, 339 (epist. 31); Choniatae Epistulae, no. 135; cf. 132.88, 134.18. Cf. *Cheyne*, Pouvoir, 230–231.

⁷²⁴ Arokaukos (*Bees*), p. 146, no. 93.

⁷²⁵ Choniatae Epistulae, nos. 136, 137, 138.

⁷²⁶ Ibid., 122, 123, 145; Копсину је упућено још једно писмо, no. 150.

⁷²⁷ Choniatae Epistulae, 135. Из датог писма не види се јасно где је живео. Калокери су најкасније у другој половини XII века припадали локалном племству са Еубеје, јер је Евстатије Солунски послао једно писмо крупном земљопоседнику Калокеру са Еубеје: cf. Eustathii Opuscula, p. 339 (no. 31). Породично име Калокер забележено је на Балкану већ почетком XI века (BV 12 (1906) 516–517); cf. Arokaukos (*Bees*) 93; cf. *Cheyne*, Pouvoir, 230–231.

⁷²⁸ Choniatae Epistulae, 144. Из породице Πλευρίς / Πλευρίτης познато је још неколико значајних клирика: cf. *Herrin*, Realities, 261.

⁷²⁹ Choniatae Epistulae, 155.

Хонијат је често писао локалним великашима да би их утешио због смрти њихових ближњих. Тако је два писма упутио Макремволитовом тасту Јовану Копсину када му је умрла жена.⁷³⁰ Утешна писма атински митрополит је са Кее послао и Катерини Беривоиси и Нићифору Беривоју са Еубеје, да би их утешио због смрти једне младе жене из њихове породице и изразио жаљење што због општих околности и удаљености није могао лично да оде на Еубеју и са њима подели бол и жалост.⁷³¹ Хонијат са Беривојима није био само близак пријатељ, него су били и у сродству, пошто је поменути покојна млада жена била удата за Хонијатовог синовца Георгија Хонијата. Хонијат је два утешна писма послао и тесалијском крупном земљопоседнику Манојлу Јалеасу када му је умро син.⁷³²

Локално племство је било у врло блиским везама и са манастирима, пошто су припадници аристократских породица врло често примали монашки постриг. У Хоматиновим списима забележено је најмање петнаест појединаца који су се замонашили, међу којима је неколико имало звучна породична имена: Доситеј Куртикије, један Ириник, чије име није познато, Михаило Аталијат из Верије, Јован Триакондафил из Вагениције, који је у монаштву добио име Акиндин, Лав Хрисос. Сви они, као и неколико других појединаца, припадали су локалном племству. Међу њима су Јелена Калогномон из Вагениције, у монаштву названа Јефросина, Василије Павлопул из Верије, чије је монашко име било Варсануфије, Никола Закинтин са Крфа, Василије Парадисиот, који је пре него што се замонашио био клирик Пелагонијске епископије, те монах Теодорит, син моћног скопског архонта с краја XII века Јована Тихомира. У ниже локално племство можда би се могли убројати и кир Теодор Пецис, зет клирика Веријске епископије господина Манојла Оризијата, и кира Евдокија, у монаштву названа Евпраксија, која је била тетка ђакон Лава Свињила, канстрисија Веријске епископије.

Тако велики број замонашења забележених на једном ограниченом узорку није случајан. Примање монашког пострига била је нормална, широко распрострањена појава, која је била у складу са погледом на свет, а посебно са схватањем смрти и загробног живота. Побожност и брига за спасење душе несумњиво су били главни мотиви за примање монашког пострига, али они су постајали много израженији када би

---

⁷³⁰ Ibid., 47, 48, 56.

⁷³¹ Ibid., 162 (Нићифор), 163 (Катерина). Хонијат и Нићифор су се и иначе дописивали, као што показује писмо по. 177.

⁷³² Choniatae Epistulae, nos. 119, 149. О Јалеасу: *Kiousopoulou*, Θεσμός της οικογένειας, 131, n. 91, 132, n. 92.

се људи суочили са смрћу. На то указује чињеница да су се скоро све горе поменуте личности на примање пострига одлучиле или када би им се ближио крај живота или када су биле тешко болесне, а понекад тек на самртничкој постељи⁷³³ Тај закључак оснажен је чињеницом да су се међу горе поменутима чак тројица замонашили пошто су се тешко разболели и мислили да ће умрети, а потом, када су оздравили, пожелели су да се врате световном животу.⁷³⁴

Ако је за оне који су примали постриг замонашење имало пре свега егзистенцијални значај, за манастире у које су они ступали несумњиво је веома важна била и економска страна њиховог пријема у братство или сестринство. Наиме, сваки новопридошли монах по правилу је манастиру даровао део своје имовине, посебно они који су били богатији и потицали из виших и средњих друштвених слојева. Када је постао монах, господин Теодор Пецис је свом манастиру даровао најмање један виноград, а можда још нешто што за дати случај није било битно, па стога у акту није поменуто.⁷³⁵ Имовина коју је *πανευγενέστατος* Георгије Комнин, очигледно припадник славне породице Комнина, требало да дарује неком манастиру сигурно је била многоструко већа. Тај случај је истина специфичан, јер се Комнин заправо никада није замонашио, већ је само дао завет Богу да ће се замонашити за осам година ако буде оздравио. После тога он је заиста оздравио, постао управитељ Скопске области и живео у браку са својом женом Теодором.⁷³⁶ Када се приближило време да се замонаши, Комнин то није желео да учини, али се истовремено плашио да прекрши завет. Стога се преко неког свог човека и епископа Моглена обратио Хоматину са молбом да му каже шта треба да учини. Охридски архиепископ му је поред духовних казни одредио и материјалне – да једну шестину своје имовине дарује манастиру када се наврши осам година од давања завета, а после тога сваке године по једну десетину.⁷³⁷ Ако је Комнин послушао Хоматинову заповест, манастир којег је даровао сигурно је на тај начин стекао значајну имовину.⁷³⁸

---

⁷³³ На самрти се замонашио Никола Закинтин са Крфа, и то у присуству многих људи, међу којима је најзначајнија личност био и севаст Алексије Педијадит: PD 65.33-41.

⁷³⁴ То су били Лав Хрисос, Василије Парадисот и Георгије Комнин.

⁷³⁵ PD 68.13-15.

⁷³⁶ О Георгију Комнину као дуки Скопља cf. *Prinzing, Studien II*, 72–73.

⁷³⁷ Исто то морала је да учини и Георгијева жена Теодора, јер је и она положила исту заклетву да би он оздравио. Cf. PD 138, посебно II. 54-71.

⁷³⁸ Тај манастир могао би да буде чувени манастир Св. Горга, у то време највећи манастир не само у Скопљу, него у целој западној Македонији, који је своје имање вековима стално увећавао бројним прилозима великог броја људи, од византијских царева до простих сељака из околине Скопља. О поседима тог манастира в. детаљну студију: Споменици I (*Μουσιν*), 124 сл.; cf. *Kravari, Villes et villages*,

У акту о бившем клирику Пелагонијске епископије, Василију Парадисиоту, открива се како је у основним цртама могао изгледати договор између будућег монаха и братства манастира. Економска страна тог договора била је веома важна. Пошто се Парадисиот тешко разболео, он је у свој дом позвао архимандрита Методија да га тамо замонаши. Тада се Парадисиот обавезао да ће „бити послушан [sc. игуману], да ће манастиру принети део свог имања, колико је сам желео, зато што је одатле требало да добија храну и одећу“.⁷³⁹ Када је касније Парадисиот потпуно оздравио, он је почео да поставља нове услове – тражио је да постане економ манастира и да се његова невенчана жена и деца преселе да живе у близини манастира. Његови захтеву су, разуме се, одбијени као неразумни. Охридски архиепископ је закључио да је Парадисиот дужан да се, као и сви други монаси, у потпуности повинује ктиторском типу. Што се тиче његовог обећања да ће манастиру поклонити део свог имања, понуђене су му две могућности: или да поступи онако како се споразумео са игуманом Методијем и да му у том случају манастир обезбеђује храну и одећу или да добије само једну келију у манастиру и да сам за себе обезбеђује оно што му је потребно.⁷⁴⁰ Прилог који је нови калуђер доносио манастиру схватан је као извор прихода за његово издржавање, али нема сумње да је он у пракси често био много већи него што је потребно да задовољи потребе само једног човека.

Наш закључак да су многи желели да окончају живот као монаси зато што су се бринули за спасење своје душе не значи да су пошто би ступили у манастир прекидали све везе са спољним светом и посвећивали се подвижничком животу. Напротив, може се уочити да су многи остајали у вези са својим рођацима, а посебно да су узимали учешће у њиховим имовинским споровима. Захваљујући томе они се појављују у Хоматиновим актима. Од горе поменутих тако су поступили Доситеј Куртикије, Јефросина Калогном, Теодорит Тихомир, Варсануфије Павлопул и Евпраксија Свињил.⁷⁴¹

155–157. То је ипак само једна занимљива претпоставка, јер нити се тај манастир помиње у Хоматиновом акту, нити Георгије у повељама Св. Горга.

⁷³⁹ PD 79.16-18: ... [ύποσχέσεις] ἔθετο [Βασίλειος ὁ Παραδεισιώτης] τοῦ τε δηλαδὴ τυγχάνειν ἐν ὑποταγῇ καὶ τοῦ προσενεγκεῖν τῇ μονῇ ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτῷ, ἃ τῆνικαδε τοῦτω καὶ ἔδοξαν, ἐπειδὴ καὶ διατροφὰς καὶ σκεπάσματα ἐκεῖθεν ἀποφέρεισθαι ἔμελλεν ... .

⁷⁴⁰ Ibid., 43 sq.

⁷⁴¹ Њима се може додати и монах Герасим из манастира Пресвете Богородице у Тетову, који је пре замонашења живео у селу Баница: PD 94.

Градски архонти често су градили цркве и оснивали манастире.⁷⁴² Крајем XII века архонт Георгије Пакуријан је у Верији сазидао цркву Богородице Милостиве, која је касније припала његовој ћерки Јелени.⁷⁴³ Црква није сачувана, а није познато ни колика је била њена величина, да ли је била осликана, итд.⁷⁴⁴ Познато је само да је почетком XIII века била срушена до темеља у земљотресу, те да ју је обновио Пакуријанов зет и Јеленин муж Нићифор Куналис, који је желео да цркву претвори у манастир. Међутим пошто је Куналис за време бугарске и латинске окупације Верије осиромашао, он није имао довољно средстава за овај подухват. Стога је ктиторским типиком одредио неког јеромонаха да од прихода са поседа те цркве прикупи средства и уложи их у оснивање манастира. Слично је било и са црквом св. Николе у граду Крфу, коју је крајем XII или почетком XIII века сазидала извесна Ирина. Она је својој задужбини тестаментом оставила један виноград и један посед (κτῆμα), са жељом да се помоћу прихода од њих, уколико то буде било могуће, оснује манастир.⁷⁴⁵

Приближно у исто време када су Георгије Пакуријан, односно његов зет Куналис, и Ирина зидали цркве и покушавали да их претворе у манастире, каноничар Теодор Валсамон је у Цариграду писао коментар на 17. канон Седмог васељенског сабора о оснивању приватних манастира. Канон је забрањивао свим монасима, свештеницима и световним лицима да започну градњу манастира ако немају довољно средстава да га заврше. Валсамон је у коментару подсетио да под тим не треба подразумевати само новац за изградњу грађевина, него и за одржавање храма и живот монаха. Позивајући се на 14. новелу Лава VI, он је истакао да задужбина не мора бити монументална, него да је довољно да има три калуђера и залагао се за подизање таквих задужбина. Валсамон је такође истакао да се забрана не односи на зидање цркава, него само на манастире.⁷⁴⁶

Цркве и манастири малих размера били су израз личне побожности ктитора као и примање монашког пострига, који је, као што смо видели, пратило даровање манастира. Ктитори су желели да иза себе оставе место у коме ће се после њихове

---

⁷⁴² О ктиторима мањих манастира у јужној Италији v. *Falkenhausen*, *Provincial aristocracy*, 221–222.

⁷⁴³ PD 48.

⁷⁴⁴ *Papazotos*, Βέροια, 213 (по. 3), је ту цркву уврстио у каталог веријских цркава које се помињу у изворима, али чији остаци нису сачувани.

⁷⁴⁵ PD 101.17–23. У акту није изричито речено да је Ирина потицала из архонтске породице, али на то указује не само чињеница да је самостално сазидала цркву у граду, него и познате брачне везе њене породице. У просопографском речнику види породична имена Салерин и Аравонитис.

⁷⁴⁶ RP II, 625–627; cf. *Thomas*, *Private Religious Foundations*, посебно 229–230, где се истиче да Валсамонове симпатије према малим задужбинама нису биле у духу времена, јер је тада предност давана оснивању великих независних манастира.

смрти редовно приносити молитве за душе њих самих, њихових родитеља, потомства и родбине. Мале цркве и манастири нису били економски исплативи, као што је то био случај са великим задужбинама, које су биле не само религиозне, него и привредне установе.

Ако појединац није имао довољно средстава да сазида нову задужбину, он је могао даровати неку од постојећих цркава или манастира.⁷⁴⁷ Велике задужбине су добијале много таквих прилога, као што показују повеље бугарског цара Константина Асена Тиха и српског краља Милутина манастиру Светог Ђорђа у Скопљу. За душу дародавца у манастиру су редовно вршене службе, а понекад му је могла бити указана част да се његов портрет ослика на зиду храма. Портрет Јована Амаријана из саборног храма у Верији, за који се сматра да је настао почетком XIII века, могао би да представља један такав пример. Нажалост, није нам познато чиме је Амаријан заслужио да његов портрет буде насликан на зиду веријског храма.⁷⁴⁸

Локални архонти могли су имати важну улогу у црквеним споровима, што показује случај архоната из Арте, који су били умешани у сукоб између Јована Апокавка и епископа Арте. У вези са тим сукобом сачувана су чак три Апокавкова писма и један саборски акт. Навпактски митрополит се у току боравка у Арти разболео, па су га неговали браћа Сесимадевмени, свештеници које је Апокавк познавао још од њиховог раног детињства. Епископ Арте их је, међутим, убрзо пошто је Апокавк отишао из града, због тога казнио одузимањем свештеничког чина. Једно од три поменутих писма било је упућено тројници архоната из Арте, Константину Маркопулу, Јовану Пасхалису и Нићифору Гостилопулу, а друга два епископу и свештенству Арте.⁷⁴⁹ Три писма и један саборски акт показују да је сукоб између Апокавка и експонената Никејске патријаршије у Арти за митрополита био веома озбиљан. Архонти из Арте су у том сукобу имали значајну улогу. Од њих је Апокавк захтевао да прекину не само црквено општење са епископом Арте, него и сваки контакт са њим, па им је запретио да ће у супротном и сами бити одлучени од Цркве. Вредна пажње је и последња реченица писма, у којој митрополит од архоната захтева да његов захтев буде

---

⁷⁴⁷ Један сиромашни дародавац из скопске области поконио је неком манастиру једину њиву коју је поседовао, тако да свом сину није оставио нимало земље: PD 24.5-17.

⁷⁴⁸ *Papazotos*, Βέροια, 92. Портрет се налази на првом ступцу до улаза северне колонаде. У једном Хоматиновом акту (PD 26.8) помиње се Константин Маријан, такође из Верије, који је можда припадао истој породици као и Јован: *Papazotos*, Βέροια, 92.

⁷⁴⁹ Αροκαυκος, Συνοδικὰ γράμματα, pos. 5 (свештенству два храма у Арти), 6 (архонтима Арте), 8 (епископу Арте Јовану), 9 (синодски акт).

пренет и осталим градским архонтима, јер је њему напорно да „цело мноштво [архоната]“ лично обавештава о томе.⁷⁵⁰ Те Апокавкове речи значајне су јер указују на то да је број архоната у једном значајном провинцијском граду могао бити прилично велики, иако се тачан број ни приближно не може оценити. Раније смо видели да је приликом суђења, полагања заклетви, саопштавања тестаментa итд., у својству сведока увек био присутан велики број најугледних грађана. Они су сигурно могли да контролишу расположење становништва и да га усмере на једну или другу страну. За епископе је то било изузетно важно и зато им је било стало до добрих односа са њима. Ти односи, међутим, нису увек били тако добри. Ми не знамо како су тројица архоната из Арте поступила, али се из два друга случаја може видети да је између надлежног архијереја и локалних архоната понекад долазило до великих несугласица, па и врло оштрих сукоба. Разлози за то најчешће су били економски, али су понекад могли бити и другачији.

Први случај односи се на сукоб Тарона, једног локалног архонта (ἄρχων ἐγχώριος), и епископа Ботрота Димитрија (1218–1229).⁷⁵¹ Тарон је живео у селу Черменик (ἐν Τζερμενίκῳ) у близини Бутрота, где је на основу патријаршијског ставропигиона подигао (ἐπὶ σταυροπηγίῳ πατριαρχικῷ ἀνήγειρεν) цркву Светог Николе, и то непосредно поред темеља друге цркве посвећене истом светитељу, која је била подигнута пре много година на основу епископског ставропигиона.⁷⁵² Јасно је да је Таронов циљ био да онемогући епископу Ботрота „да улази у то село“ (θέλων μὴ παρεισέρχεσθαι τὸ μέρος τῆς κατ’ ἐμὲ ἐκκλησίας ἐν τῷ τοιοῦτῳ χωρίῳ), односно да му одузме јурисдикцију, а уједно и приходе. Оно што није сасвим јасно, то је како је никејски патријарх могао да се уплете у цео овај случај и зашто је то учинио.

Могуће је да је архонт деловао у договору са игуманом оближњег ставропигијског манастира у селу Хотеахову, који је и сам био у сукобу са епископом Ботрота. И о том случају, као и о архонту Тарону, епископ Ботрота је писмом обавестио

---

⁷⁵⁰ Ibid., 22, no. 5: Ταῦτα δὲ παραγγεῖλατε ὡς ἀπὸ ἐμοῦ στόματος καὶ τοῖς ἑτέροις συνάρχουσιν ὑμῶν· φορτικὸν γὰρ ἦγησάμην πρὸς τὸ πλῆθος ἅπαν γράφειν τὰ περὶ τούτου.

⁷⁵¹ PD 80.85-93. Овај веома компликован акт, у коме се разматрају укупно четири случаја, која је у писму Охридском синоду изложио епископ Димитрије, недавно је детаљно анализирао *Prinzing, Abbot or Bishop*, 31 sq (са свом релевантном литературом). О датуму настанка акта и епископу Димитрију: *ibid.*, 35; cf. PD (Prinzing), p. 167*.

⁷⁵² Манастири или цркве су се прво звали ставропигијски зато што је епископ забадао крста на месту где су манастир или црква требало да буду подигнути, а тек је у другој половини XII века постало уобичајено да се термин ставропигијски везује за манастире које су основали патријарси: cf. *Angold, Church and Society*, 149; ODB 3, 1946–1947.

охридски синод, које је пренето у истом акту.⁷⁵³ Међутим, Принцинг, који је цео тај акт недавно детаљно анализирао, категорички тврди да патријаршијски ставропигион није ни постојао, него да га је Тарон измислио да би тиме оправдао изузеће његове задужбине од јурисдикције епископа Ботрота. Принцинг чак сматра да у време када је Хоматинов акт настао контакти са никејским патријархом нису ни били могући.⁷⁵⁴ По мом мишљењу, међутим, не може се сасвим искључити могућност да је у позадини целог спора ипак стајао никејски патријарх. Видели смо да је Апокавк имао проблеме са епископом Арте, који је деловао као експонент никејског патријарха.

За нас ипак није најважније питање каква је била улога никејског патријарха у сукобу између епископа Димитрија и архонта Тарона. Тарон је, било да је деловао у договору са игуманом или не, имао своју рачуницу. У суштини сукоба налазе се економски интереси: Таронова намера била је да сељаци из Черменика буду ослобођени пореских обавеза према епископу, да би убудуће радили само за њега. Таронов случај није усамљен, јер је познато још сличних примера.⁷⁵⁵

Један случај са Крфа показује како је сукоб између архијереја и архоната могао толико ескалирати да је могао завршити екскомуникацијом целе породице заједно са послугом. Реч је о архонтској породици Примикиропула, која је починила неки тежак преступ, тако да је митрополит сместа одлучио да их казни најтежом екскомуникацијом.⁷⁵⁶ Из Апокавковог писма у којем је се говори о том случају не може се закључити о каквом преступу је реч, али поједини елементи писма указују да су Примикиропули осуђени због јеретичког деловања. На првом месту може се истаћи вокабулар,⁷⁵⁷ а потом и чињеница да казна није изречена само појединцу, него и кућној послузи Примикиропула и читавом селу „у којем је незаконито и неканонско дело почињено“. Друго, не само да је митрополит захтевао да архонти одмах буду екскомуницирани, него и да им, уколико се не буду покајали, буде забрањен сваки

⁷⁵³ PD 80.37-61. Игуман је преузео јурисдикцију над делом сељака из тог и једног суседног села (просκαθήμενοι χωρίου), тако да су они почели да обављају обреде крштења и венчања у манастиру, а не у сеоској цркви као раније. Истовремено, *просκατими* су епископу Ботрота престали да плаћају порез (κανονικόν), који је почео да убира поменути ставропигијски манастир. *Prinzing, Abbot or Bishop*, 32–33.

⁷⁵⁴ *Prinzing, Abbot or Bishop*, 36–37.

⁷⁵⁵ *Thomas, Private Religious Foundations*, 241–242; *Angold, Church and Society*, 339–342; *Prinzing, Abbot or Bishop*, 36.

⁷⁵⁶ Писмо клирицима са острва Крфа о Примикиропулима: Αροκαυκος (Bees), 20. У датом писму Примикиропули нису означени као архонти, али нам је познато да су Сергије и Нићифор Примикиропули били архонти „са острва Крфа“: cf. PD 31.5-6, 83-84.

⁷⁵⁷ Cf. Αροκαυκος (Bees), 20.13-17: ... γνώμην ἐμὴν ἐκφέρω καὶ ἀποκρίνομαι καὶ δικαίῳ καὶ Πριμικηροπούλοις αὐτοῖς καὶ τῷ κατ' οἶκον αὐτοῖς ὑπηρετικῷ καὶ τῇ ἀγροικικῇ παροικίᾳ, ἐν ἣ τὸ ἀθεσμον ἐπράχθη καὶ τὸ ἀκάνονον, πᾶσαν θύραν τῶν αὐτόθι ναῶν ἐπισηρωθῆναι καὶ τῆς ἐκκλησίας τούτους ἀποκοπῆναι. ὡς ἀθεμίτων ἔργων καὶ διδασκάλους καὶ προτουργούς (подвукао Д. Ц.).

контакт са верницима (τῶ πρὸς πάντας ἀπροσαυδήτω καὶ τῶ ἀκολούθῳ ἀκοινωνήτῳ ἢ ἐκκλησίᾳ τούτους ὑποβαλέτω).⁷⁵⁸

---

⁷⁵⁸ Да је вероватно реч о јереси указује и завршна реченица писма, у којој Апокавк изражава бојазан да би и други могли да почну да чине исто што и они (ὡς μὴ καὶ ἄλλοι ζηλώσαντες τοιοῦτοις ὁμοίοις ἔργοις ἐπιχειρήσουσιν). Постоји и мишљење да је грех Примикиропула био само у томе што нису платили порез (cf. *Galoni*, Вαρδάνης, 274, п. 1456), али мислим да је такво тумачење тешко одрживо.

3. СРЕДЊИ И НИЖИ ДРУШТВЕНИ СЛОЈЕВИ

3.1. Град и његови становници

3.1.1. Град

У византијским изворима једино се Цариград и Солун увек називају *полисима* (πόλις), док се за провинцијске градове по правилу користи термин κάστρον, а понекад и τόπος.⁷⁵⁹ У нашим изворима од тог правила одступа се више пута, јер се Драч⁷⁶⁰, Крф⁷⁶¹ и Верија⁷⁶² понекад такође називају *полисима*. Да таква карактеризација није случајна, показује то што се Верији придају епитети περίκλυτος и θεόσωστος, који су карактеристични за најважније градове, као што је Солун.⁷⁶³ Велики значај који су поменута три града имала може се пре свега објаснити њиховим положајем у систему саобраћајних комуникација⁷⁶⁴ и стратегијским положајем⁷⁶⁵.

Други значајни градови у Епирској држави били су – у Епиру Навпакт, Арта, Јањина и Кроја, у Западној Македонији Скопље, Охрид, Сервија, Пелагонија и Касторија, а у Тесалији Трикала, Лариса, Нова Патра и Алмира. После заузећа Солуна Епирској држави припојени су и градови источне Македоније и Тракије (Сер, Филипи, Једрене итд.), али они су само неколико година остали под влашћу Теодора Дуке.

⁷⁵⁹ Максимовић, Управа, 152–153.

⁷⁶⁰ Cf. Αροκαυκος (Bees), 88.12-13: ... ἵνα καὶ τὴν σὴν ἱστορήσωμεν πόλιν [тј. Драч, град митрополита Докијана] καὶ ἐνώπιον ἀλλήλοις ἀντιλαλήσωμεν. Писмо број 88 заправо је наставак писма 27, које је упућено митрополиту Драча Докијану: cf. *ibid.*, p. 229.

⁷⁶¹ PD 36.10: καὶ δὴ παραστήσαντες οὗτοι τὴν πόλιν τε εἶπον, ὅθεν ὄρμηγται (ἔστι δὲ ἡ λιπαρὰ Κέρκυρα); PD 60.32-33: παραδυναστεύοντι δὲ τοῖς κατὰ καιροὺς δουξί τῆς πόλεως ταύτης [Κερκύρας, cf. l. 5].

⁷⁶² PD 92.20-21: ... προσῆλθεν ἐνὶ τῶν τὴν αὐτὴν τοῦτω πόλιν [= Βέρροιαν] οἰκούντων; PD 108.41-42: τῇ Βέρροιαίων θαυμασιωτάτη πόλει.

⁷⁶³ PD 45.4-5: ἦν κάτοικον μὲν ἡ περίκλυτος Βέρροια κέκτηται; PD 25.5-6: ... πρὸς ἡμᾶς ἐπιδημοῦντας ἐν τῇ θεοσώστῳ Βέρροία. О значају придева θεόσωστος, који Верија има и у неким изворима XIV века cf. *Maksimović*, Provincial Administration, 56 (= *Максимовић*, Управа, 34, 152). Додајмо да је и Сервија једанпут окарактерисана као полис (cf. PD 77.28), али је то усамљен случај, а при том се за тај град не користе епитети слични онима за Верију.

⁷⁶⁴ Сва три поменута града налазила су се на главном путу који је повезивао Италију са Солуном и Цариградом. Поморски део тога пута водио је од Бриндизија у Италији до Драча или Авлоне, а главна успутна станица на том путу био је Крф. Од Драча се друмом Via Egnatia, главном копненом саобраћајницом на Балкану, преко Охрида, Верије и Солуна путовало даље ка Цариграду. После VII века Via Egnatia, која је настала у римско доба, дуго није била у употреби, али је током XI, а посебно XII века, повратила значај који је некада имала: *Oikonomides*, Via Egnatia, 9–16.

⁷⁶⁵ Стратешки значај Верије био је велики, будући да се из Верије лако могао контролисати прилаз Солуну из Тесалије и Епира: уп. *Максимовић*, Верија, 342 (= *исти*, Византијски свет, 404–405). Драч је одувек био значајно стратешко упориште Византинаца, а Крф је то постао после коначног губитка Јужне Италије (1071), када су Јонска острва постала најзападније византијске територије, непосредно изложене норманској опасности из правца Италије.

Сви поменути, као и други, мање значајни градови, били су повезани разгранатом мрежом главних и споредних путева. Путовање није било нарочито удобно, посебно споредним путевима, а главне тешкоће представљали су планински превоји и шуме, а било је и друмских разбојника.⁷⁶⁶ Мањи градови су се обично налазили на отприлике пола пута између два већа града, тако да је путник увек могао да преноћи у неком већем или мањем месту.

***

У ужем смислу речи, град је чинило само утврђено градско језгро (κάστρον), док је у ширем смислу граду припадао и простор изван градских зидина. Дефинисање простора унутар и изван градских зидина јасно је изражено у повељи Теодора Дуке Крфској митрополији: δωρεὰ ἔτι ἑτέρα εἴκοσι τεσσάρων οἰκιῶν ἐξκουσσατεύτων ἐντὸς τοῦ κάστρον καὶ ἐκτὸς πεντήκοντα.⁷⁶⁷ У нашим изворима израз ἐντὸς τοῦ κάστρον (или ἐν τῷ κάστρῳ) доста често се среће, док се за простор изван кастро̀на, осим поменутог ἐκτὸς τοῦ κάστρον, користе и изрази као περίχωρος⁷⁶⁸ и περιοικίς⁷⁶⁹. Значајно је уочити да су житељи византијског провинцијског града разликовали две зоне изван кастро̀на, као што показује изјава једног Охриђанина да је његова породица поседовала земљу „како у ужем појасу око кастро̀на, тако и у широј градској области“.⁷⁷⁰ Не може се ни приближно прецизно одредити колико је био широк уже градски појас. Као оријентир за раздаљину села од градова може да послужи податак да се село Левсиста, које је, по Апокавку, припадало Јањини, налазило око 13 километара североисточно од тога града,⁷⁷¹ а село Ракита, које је у извору окарактерисано као „охридско“, било је удаљено око 25 километара од Охрида.⁷⁷²

---

⁷⁶⁶ О најзначајнијим путевима у Епиру, као и између Епира и суседних области, Тесалије и Македоније, и местима која су се налазила на тим путевима: ТИВ 3, 88 sq. О саобраћајницама и најзначајнијим градовима Западне Македоније v. *Kravari*, *Villes et villages*, 57–58. Cf. *Belke*, *Roads and travel*, 73–90; *Karpozilos*, *Ταξιδιωτικὲς περιγραφές*, 511–541. Акт PD 110 говори о друмском разбојнику (ληστής) Петрилу, који је са својим синовима многе путнике лишио живота. Извесни Теодор из Верије умро је „пошто је пао у руке разбојницима“ (λησρκαίς χερσί συλληφθείς): PD 67.24-25.

⁷⁶⁷ MM V, 15.

⁷⁶⁸ *Epirotica* 298.19-20: ἐν τῇ περιχώρῳ τῆς Ναυπάκτου.

⁷⁶⁹ *Arokaukos (Bees)*, 1.5 (p. 162): ἱερεὺς τις ἐκ τῆς τῶν Ἰωαννίνων περιοικίδος.

⁷⁷⁰ Cf. PD 73.8-9: τὰ τε ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ κάστρον καὶ τὰ ἐν τῇ χώρῃ διαφέροντα τούτοις ἀκίνητα. Поменути становник Охрида живео је у самом кастро̀ну, а земљу је поседовао изван кастро̀на, што је типичан случај.

⁷⁷¹ *Arokaukos (Bees)*, 1.5 (p. 162), в. и горе; за село Λεύσιστα, данас Κάτω Λάψιστα ТИВ 3, 192.

⁷⁷² Cf. PD 72.10-11: ἐν ἀхридωτικῷ χωρίῳ τῷ καλουμένῳ Ρακίτα ...; cf. *Kravari*, *Villes et villages*, 373.

Према Идризију, арабљанском географу, који је своје дело написао половином XII века, сваки значајнији град у Македонији и Тесалији био је окружен непрегледним њивама, виноградима и воћњацима, као и селима и другим насељима.⁷⁷³ Сличну слику о околини градова дају и списи Димитрија Хоматина, у којима се често помињу њиве и виногради, од којих су се поједини налазили надомак града, а други били удаљени и по 20 километра. Земља изван кастрона била је подељена на парцеле,⁷⁷⁴ али о њиховој величини немамо података.

3.1.2. Градско становништво

Када покушамо да одредимо друштвени профил конкретне личности из наших извора често располажемо оскудним, а понекад и противречним подацима. Посебно тежак задатак јесте разграничити припаднике локалне аристократије од средњег друштвеног слоја. Ипак, нема сумње да је у византијским провинцијама између аристократије и најнижих друштвених слојева, које су чинили ситни независни земљопоседници, занатлије и зависни сељаци, постојао слој који се може окарактерисати као средњи. Штавише, чак су и сами Византинци припаднике тога слоја понекад називали „средњи“ (μέσοι). Међутим, у изворима они су најчешће означени другим именима или описним изразима.

Описујући како је Јован Ватац заузео Мелник, историчар Георгије Акрополит, навео да је одлуку о предаји града никејском цару донела скупштина од 500 становника града, коју су чинили припадници три категорије становништва: „изузетни“, „војници“ (= пронијари ?), и „они који су на неки други начин спадали међу боље становнике“.⁷⁷⁵ Ово место показује да је у граду постојала једна категорија цивилног становништва која се јасно разликовала како од градске аристократије (προύχοντες), тако и од осталих, обичних грађана, те да је та група учествовала у управљању градом и доношењу

---

⁷⁷³ Edrisi, p. 291: „Касторија је пријатан град, богат, добро насељен, окружен селима и насељима“; p. 289: „Скопље је значајан град, окружен многим виноградима и обрадивом земљом“; Корито је бујан град и насељен, окружен [разним] културама и виноградима, итд.; cf. *Tivčev, Cités byzantines*, 160 sq. Треба приметити да је Идризи много више заинтересован за природна богатства (нпр. језера и шуме) и културе које се гаје у околини града, а да врло ретко говори о самом граду. Један од ретких изузетака представља његово запажање да у Охриду постоји много грађевина (цитат в. ниже).

⁷⁷⁴ PD 82.33-40, 71.28-30, итд.

⁷⁷⁵ Acropolites 77.17-19: ... ὅσοι τε τῶν προυχόντων, ὅσοι τῶν ἐν στρατείᾳ κατελειγμένων καὶ ὅσοι κρείτους ἄλλως τῶν οἰκητόρων ...

најважнијих одлука. Акрополит није прецизирао по чему су они били бољи од својих суграђана, али може се претпоставити да су били имућнији.⁷⁷⁶

Припадници средњег градског слоја понекад се можда крију иза речи *καστηνοί*, али један охридски акт показује да та реч није била резервисана само за једну категорију градског становништва. Наиме, у истом акту реч *καστηνοί* је еквивалентна изразу *οἱ ἐν κάστρῳ οἰκοῦντες*, што значи да означава све становнике кастрона, без обзира којем друштвеном слоју су припадали.⁷⁷⁷

Припадницима средњег слоја приписиван је атрибут *κῶρ*, али је он био карактеристичан и за аристократију, па његова употреба не може послужити за дефинисање друштвеног профила. Поменути атрибут може бити поуздан критеријум само за разликовање средњих и виших, са једне, од најнижих друштвених слојева, са друге стране.

Стога, морамо закључити да се припадници средњег друштвеног слоја у списима Димитрија Хоматина и Јована Апокавка не могу препознати само на основу одређеног назива и/или атрибута који би за њих били карактеристични, већ бисмо морали користити друга мерила, као што је економски положај.

Типичан пример представља веријска породица Ахираита, чијим се економским положајем бавила Ангелики Лаију.⁷⁷⁸ Никита Ахираит и његова супруга Марија имали су три сина и једну ћерку. Прво је умро Никита, а потом и његова и Маријина ћерка. Када је умрла Марија породична имовина је на основу њеног тестаментa подељена синовима. Пошто су у тренутку Маријине смрти двојица њених млађих синова још увек били деца (Лав је имао 13 година, а Јоаникије, који је случај изложио пред судом у Охриду, само 9), она је старатељство над њима поверила најстаријем сину Константину. Међутим, уместо да се брине о својој млађој браћи, он је велики део њиховог и свог наслеђа потрошио, а потом напустио кућу и ступио у војску. Старање о Јоаникију преузео је муж његове рођаке, господин Василије Красин, који је на чување примио његову и Лавову имовину.

Сачуван је попис имовине коју је Красин примио од Јоанакија, у којем су наведене и вредности неких од поменутих предмета: једна икона у вредности од 7

---

⁷⁷⁶ *Macrides*, *Acropolis*, 233, n. 9, израз *οἱ οὐκ ἐστὶν ἄλλως τῶν οἰκητόρων* поистовећује са „истакнутим становницима села, главама сеоских породица ....“ (*οἱ κρείττονες* или *οἱ κρείττονες οἰκοδεσπότες*). Мени се пак чини да је такво тумачење проблематично зато што је овде реч о становницима града, а не околних села. *Angold*, *Archons*, 259, напомиње да би се *μέσοι* могли поистовестити са *οἰκοδεσπότες*.

⁷⁷⁷ PD 73.17-23.

⁷⁷⁸ *Laiou*, *Mariage*, 162–164.

номизми, химатион боје шафрана (10 номизми), други химатион и један огртач (заједно 6 номизми), други огртач и једна омбрела (заједно 4 и 1/6 номизми), једна ниска бисера (3 номизме) и један магарац (2 и 1/6 номизме). Према томе, укупна вредност свих наведених предмета била је 32 и 1/3 номизми. Ако се томе дода и 40 перпера које је Јоаникије такође донео у Красинову кућу, добија се податак да је укупна вредност наведених предмета и новца била 72 и 1/3 номизми. Осим тога, наведени су и одећа, постељина и разне тканине различитог квалитета, али њихова вредност није наведена.⁷⁷⁹ На попису Јоанакијеве имовине налазили су се и 50 *мера* (μέτρα) вина (приближно 512 литара) и по 4 модија ражи и пшенице (приближно по 50 кг).⁷⁸⁰ Јоанакије и његова браћа наследили су винограде у месту Асимуцово (τοῦ Ἀσημούτζη), укупне величине 64 модија, који су окарактерисани као *упарложени* или *запуштени* (πρωτόχερσα), па на њима у почетку није било рода. Јоаникије је наследио још два винограда, који су окарактерисани као *обрађивани* и *продуктивни* (σῶα и εὐθαλή). Од рода из тих винограда Красин је прве године произвео 300 *мера* вина (приближно 3075 литара), а за наредне године количине су наведене у посудама за скупљање грожђа (κορύται), тако да се тачна сума не може одредити.

Виногради су највероватније чинили највреднији део имовине породице Ахираита, али на њихов добар економски положај указује пре свега то што су поседовали накит и скупоцене тканине. Изгледа да је Никита оставио мало новца, а могуће је да је део потрошио његов најстрији син Константин. Лаију је закључила да је имовина Ахираита била средње величине, те да је реч о релативно имућној породици. Атрибути κῦρ и курά, који у акту стоје уз имена Никите и Марије, указују на њихов друштвени положај.

Јоаникије се суду жалио да је често путовао далеко од куће са ортацима (κοινωνοί) свог зета (ὁ ἐπὶ ἐξαδέλφῃ μου γαμβρός) Красина ради његових трговачких послова (πραγματεῖαι), те да је за то био слабо плаћен.⁷⁸¹ Тако случајно нешто сазнајемо о Красиновим пословима. Бављење трговином и ортаклук у послу такође су карактеристични за припаднике средњег слоја. Истина, других директних података о трговини нема, али постоје подаци о пословном удруживању.

⁷⁷⁹ О наведеним предметима в. корисна запажања *Laiou, Mariage*, 159, са литературом.

⁷⁸⁰ О вредности *метра* в. *Schilbach, Metrologie*, 112–113; ODB 2, 1359; о вредности *модија* в. *Schilbach, Metrologie*, 95–96; ODB 2, 1388.

⁷⁸¹ PD 84.79-83: Ἐγὼ δὲ ἀποστελλόμενος παρ' αὐτοῦ μετὰ τῶν κοινωνῶν αὐτοῦ καὶ μακρὰς καὶ πολυημέρους ἀνῶν ὁδοῦς, τὰ ἐκ τῶν πραγματειῶν αὐτοῦ κέρδη ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ συνεκόμενον καὶ τοσοῦτον τῆς κηδεμονίας καὶ προμηθείας τούτου ἀπέλαυον, ὅσον μόλις ἔχειν με αὐτὰ μόνα τὰ ἀναγκαῖα ... (подвукао Д.Ц.)

Ђакон Лав Свињил, канстрисије Веријске епископије, ортачки (κοινῶς) је купио један комад земље са својим зетом (извесним Кападуком). Осим тога, он је са неким другим човеком склопио уговор о улагању новца у подизање воденица (ὕδρομλκὰ ἐργαστήρια) на Лавовој земљи, али ту намеру нису успели да спроведу у дело пре него што је Лав умро.⁷⁸² Наведени подаци о Лаву Свињилу указују да су грађани понекад удруживали средства ради куповине имања и / или изградње објеката на њему, а разлог за ортачко пословање треба тражити у чињеници да ни један од ортака није био довољно имућан да сам купи земљу или започне посао. Лав и његов неименовани ортак склопили су писани уговор (σύμφωνον), што мора да је била уобичајена пракса.

Неколико припадника породице Свињила имало је атрибут кῦρ / курá, као и Ахираити и Василије Красин. Они су, поред земље у околини Верије, поседовали баште унутар кастрона.⁷⁸³ Све наведене одлике Свињила карактеристичне су за припаднике средњих слојева. Оно по чему су се Свињили издвајали јесте чињеница да су били свештеничка породица, будући да је Лав био ђакон, а његов брат од стрица (ἐξάδελφος) Теодор анагност. Као клирици веријске епископије, они су добијали годишњу плату за службу (δίарια), као и земљу коју су могли да користе до краја живота, али је после њихове смрти она враћана епископији, која ју је могла дати на коришћење њиховим синовима или рођацима само под условом да су и они постали свештеници.⁷⁸⁴ У датом акту, међутим, није реч о тој врсти имовине, него искључиво о баштини (породичној имовини) породице Свињил, коју су они тежили да унапреде и увећају. У том погледу Свињили су били типична градска породица средњег слоја.

Манојло Оризијат, такође клирик Веријске епископије (δομέστικός τῆς ἀγιωτάτης ἐπισκοπῆς Βερροίας), био је сличног друштвеног положаја као Лав Свињил. Он се ни са ким није уортачио да би купио земљу, него је од свог зета купио земљу на почек, што опет говори о ограниченим економским могућностима.⁷⁸⁵ Манојло је такође био кῦρ, као и муж његове сестре, те и муж једне његове ћерке.

У овај слој уврстили смо трговце, клирике и земљопоседнике, који су у друштву били оловљавани са кῦρ / курá. По мом мишљењу, овај атрибут указује на то да је реч о мушкарцу / жени, који није искључиво својим рукама обрађивао своје имање, него је

---

⁷⁸² PD 81.29-32, 97-103.

⁷⁸³ PD 81.77-81.

⁷⁸⁴ *Parapani*, Οἰκονομικά, 108–111, 152 sq.

⁷⁸⁵ Cf. PD 68.3-12.

користио туђу радну снагу. У *икосу* средњег ранга морало је постојати макар неколико слугу, који су обрађивали земљу или радили друге послове – могли су, на пример, попут горе поменутог Јоаникија, путовати ради трговине, обављати кућне послове итд.

Све горе наведене породице имају још једну заједничку карактеристику – њихова породична имена готово се никада не јављају у другим изворима. Од свих поменутих (Ахираит, Красин, Свињил, Кападука, Оризијат, Пецис, Јагатик, Пир) једино су Пире добро позната породица, а забележена су још и два Ахираита. Будући да остали нису више нигде забележени, намеће се закључак да је реч о локалним породицама. Ове породице нису превазилазиле локалне оквире зато што су претежно живеле од имања, и њихови припадници нису ступали у државну, било војну било цивилну службу, а без тога нису могли битно да увећају своју друштвену и економску моћ.⁷⁸⁶ По мом мишљењу, основна разлика између локалне аристократије и средњег слоја састоји се у томе што су неки припадници аристократских породица били носиоци власти на локланом нивоу, а припадници средњег слоја то нису.

***

Познато нам је и неколико слободних занимања, као што су лекари, нотари, сликари, скулптори и учитељи. Ова занимања захтевају висок степен образовања и / или стручности, па су они који су се њима бавили по правилу потицали од релативно имућних и утицајних локалних породица. Подразумева се да је изузетака било, али је индикативно то што у нашим изворима уз имена људи који су се бавили поменутиим занимањима обично стоји атрибут *κῶρ*.

По имену су нам позната два лекара. Први је *κῆρ* Константин (ἀρχιτρός), који је Теодора Дуку пратио у његовим војним походима. Према Апокавковим речима, Константин је добро познавао Галенове списе и имао добро образовање, а уз то је био врло вешт хирург.⁷⁸⁷ Други лекар познат по имену јесте Јован Скинас из Драча.⁷⁸⁸

---

⁷⁸⁶ Ахираити на то указују, јер се они помињу у XIV веку зато што је један Ахираит био катастрофилак Зихне, што значи да је ступио у војну службу. Породично име Ахираит потиче од имена града Ἀχυράους у области Смирне, па се највероватније ради о породици која је одатле потицала: ODB 1, 14; *Ahrweiler*, *Smyrne*, 69.

⁷⁸⁷ Cf. *Αροκαυκος (Bees)*, 107.1-36. ἀρχιτρός је био лекар који је цара пратио у војним експедицијама (cf. *Hunger*, *Literatur II*, 290). Вероватно се исти лекар помиње у још једном Апокавковом писму: cf. *ibid.*, 60.16-17: τεχνίτης μὲν οὐ θαρσύνω λέγειν, πελαιδευμένος δὲ ὄμως.

⁷⁸⁸ *Kerameus*, *Δυρραχινά*, 569. О том лекару не знамо ништа друго, осим да је његова ћерка била удата за човека који је поседовао плац у Драчу.

Други помени лекара нису чести, али се може запазити да су они неретко осуђивани због некомпетентности, погрешно постављене дијагнозе или третмана болесника.⁷⁸⁹

Нотари су више заступљени у нашим изворима. Посао нотара, који су обављали клирици епископија, био је да састављају разне врсте документа, као што су купопродајни уговори, брачни уговори, итд. Улога нотара сама по себи имала је велики друштвени значај, али је из ње проистицала једна још значајнија, а то је улога сведока. Наиме, нотари су врло често били позивани да сведоче на суду или да оцене аутентичност документа.⁷⁹⁰ Сачувано је мало оригиналних нотарских докумената. Један од њих је купопродајни уговор од 18. јануара 1246. године, који је потписало пет сведока, клирика Драчке митрополије, од којих су чак тројица, поред својих официја, у потпису навели да су *нотари* (ταβουλλάριος).⁷⁹¹ Изгледа да је нотарски посао био породични, као што то показује случај породице Профита са Крфа. Наиме, пошто надлежни нотар због болести није био у стању да лично састави један документ, послао је свог сина да то учини уместо њега, а накнадно је документ потписао у својству сведока.⁷⁹² Нотари су уживали велики друштвени углед, па се сматрало да не треба да обављају пољске радове. Један презвитер из Арте је сматрао да је нормално да он и његов млађи брат обрађују имање њиховог најстаријег брата, а да се он, будући да је био хартофилакс и нотар епископије Арте, бави искључиво радом у канцеларији.⁷⁹³

Апокавк у својим писмима помиње сликаре, вајаре и учитеље. Митрополит је желео да пре своје смрти ослика Богородичину цркву у Навпакту и заврши скулпторске радове у припрати те цркве, па је замолио свог старог пријатеља Ефтимија Торника да му доведе једног сликара (ζωγράφος) и једног вајара (έρμογλύφος).⁷⁹⁴ Апокавк се жалио да није могао да пронађе мајсторе, иако је имао новца да их плати. Он је издвојио новац и за школовање једног дечака (καὶ τὸν μισθὸν τῆς παιδείσεως ἐγὼ ἀποδώσω), којег је

---

⁷⁸⁹ Cf. PD 111.11: ἀδόκιμος ἰατρός (оптужен за неадекватно лечење и смрт једног детета); PD 138.14-17: ἄτεχνος ἰατρός (оптужен да је лоше поставио дијагнозу).

⁷⁹⁰ PD 31.87-110, 36.50, 89.50-53.

⁷⁹¹ *Kerameus*, Δυρραχινά, 568–574, посебно 571. Један од тројице нотара, примикирије анагноста Никола Перигрин, био је састављач уговора. Како у тексту има врло мало ортографских грешака, може се закључити да је Перегрин имао солидно образовање.

⁷⁹² Cf. PD 31.102-107: Ἐμοῦ μὲν τὸ τηνικαῦτα κλινήρους ὄντος ἀπὸ τοῦ ρεύματος, τοῦ δὲ υἱοῦ μου ἐκ προτροπῆς ἐμῆς ἀποσταλέντος δικαίῳ ἐμοῦ καὶ γράσαντος αὐτὸ ὡς ταβουλαρίου ὄντος, παραπόδας δὲ ἀποκομισθὲν κάμοι μεμαρτυρημένον, παρ' ὧν ὑπεγράφη μαρτύρων, καὶ ὑπογραφὲν καὶ παρ' ἐμοῦ, οὔτε οὖν δόλον οὔτε οὖν νόθευσιν οὔτε ῥαδιουργίαν εὐρίσκω ἐν τῇ τοιαύτῃ διαθήκῃ.

⁷⁹³ Αποκαυκος, Συνοδικὰ γράμματα, p. 29 (no. 11): ... ἐξεδόθη ἐρείπιον καὶ εἰς ἀμπελῶνα κατεφυτεύθη ἐπιτροπῆ μὲν ἐκεῖνου, χειρουργασίᾳ δὲ ἡμετέρᾳ, οἷα ἐκεῖνου περὶ γραφὰς ἀσχολουμένου καὶ μόνας ὡς ταβελίωνος, ἡμῶν δὲ περὶ γηπονίαν καὶ βῶλον καὶ ὅσα νόμος ἔχει γεωργικῶς.

⁷⁹⁴ Cf. Αποκαυκος (*Bees*), 58.8-28.

послао у Вондицу код епископа Николе Евгениота и његовог брата Димитрија.⁷⁹⁵ Други учитељ којег Апокавк помиње је учитељ Лава Макроса (διδάσκαλος, μαῖστωρ), будућег епископа Веле, Манојла.⁷⁹⁶ Ни за једног од два поменути учитеља немамо никаквих података. Није јасно да ли су били клирици или монаси. За Лавовог учитеља не знамо ни да ли је подучавао при некој цркви или манастиру.

Занатлије чине посебну категорију градског становништва заступљену у нашим изворима. Зидар (κτίστης) Атанасије, који је живео Охриду (ἐν τῷ κάστρῳ Ἀχρίδας οἰκῶν), помиње се као купац једног винограда удаљеног 2–3 km од града,⁷⁹⁷ а ковач (χαλκοματᾶς, sic!) Нићифор као продавац винограда у околини Верије.⁷⁹⁸ Трећи познати занатлија из охридских аката јесте грнчар (χυτροπλάστης) Хрис, који је потицао из Касторије, али је због велике оскудице (δι' ἀπορίαν τῶν ἀναγκαίων ἐν τοῖς καιροῖς τοῦ λιμοῦ) оставио жену и преселио се у Охрид, где је ванбранчно живео са извесном Влахињом Чолом. У акту је наведен један део његове имовине коју је стекао у Охриду: једна крава, двогодишње теле, две свиње, једна кошница, магарица и њено младунче, ланена тканина од 30 лаката, и једна простирка (τζέργα).⁷⁹⁹ Већ на први поглед је јасно да је Хрисова имовине мање вредела од, на пример, имовине Ахираита, о којима је већ бло речи, а на списку нема драгоцености и луксузних предмета. Тако скромна имовина могла је да задовољи само личне потребе власника и његове породице.

Суштинско питање које се поставља у вези са поменутима занатлијама јесте – какав је био њихов статус? Да ли су били независни, удружени у цехове или су пак припадали цркви?

О постојању црквених занатлија у то време налазимо потврду у хрисовуљи Теодора Дуке Навпактској митрополији, издатој у мају 1228. године. Солунски цар је све занатлије митрополије – рибаре (ἀλιεῖς), ткаче (χειροτέχνη τῶν ὑφασμάτων), обућаре (σκυτεῖς), кројаче (ῥάπται), те друге раднике који нису били квалификовани за одређени

⁷⁹⁵ Αροκαυκος (*Bees*), 100 и 101.

⁷⁹⁶ Ibid., 13.59-67. О Лаву / Манојлу Макросу cf. *ibid.*, pp. 212–213.

⁷⁹⁷ Cf. PD 73.9-21; за удаљеност винограда од града cf. *Kravari, Villes et villages*, 362.

⁷⁹⁸ Халкомата би могло бити и породично име, јер је из доба Палеолога забележено неколико људи са овим породичним именом: cf. PLP 12, 30521–30525.

⁷⁹⁹ Cf. PD 136.22-25: Διὰ τοι τοῦτο καὶ ἐδικαιώθη λαβεῖν ἡ Τζόλα ἐκ τούτων [τῶν προσόντων τῷ Χρυσῷ] ἀγελάδα μετὰ μοσχάριου διετοῦς, χοίρους δύο, σίμβλον ἤτοι κυβέρτιον ἕν, ὑφασμα λινοῦν τριάκοντα πήχεων, ὄνον θήλεαν μετὰ τοῦ πάλου αὐτῆς ἐριυφῆς κατάστροφμα τὸ λεγόμενον βαρβαρικῶς τζέργαν.

занат (ἄτεχνοι) – ослободио свих радних обавеза према држави (ἀγγαρεύεσθαι),⁸⁰⁰ односно деспоту Константину Дуки, управитељу Етолије и Акарнаније.⁸⁰¹

Не постоји ни једна потврда у савременим изворима да је у другим црквеним седиштима било таквих занатлија, али Навпакт у том погледу сигурно није представљао изузетак. Охрид, црквено седиште изузетног значаја, сигурно је морао имати своје занатлије. Пажњу привлачи податак да је грнчар Хрис због оскудице побегао из Касторије и уточиште нашао у Охриду. Мало је вероватно да је могао да оде у Охрид и ту самостално започне посао и, како смо видели, стекне одређену имовину. Вероватније је да је посао добио од неког послодавца. Да ли је то можда била Црква?

Значајно је и то што је Хрис био грнчар, будући да поједини топоними указују да је грнчарство у Охриду било веома развијено. У једном Хоматиновом акту помиње се село Грнчари, које се налазило, у области Горње Преспе, недалеко од Охрида.⁸⁰² Још је значајније то што се један део Охрида у XIV веку звао τὰ Κεραμαρεῖα („грнчарске радње“),⁸⁰³ јер то показује да је производња грнчарских производа била организована.

За друге производе не може се ништа поуздано рећи. Међутим, из дела арабљанског географа Идризија познато је да је још половином XII века у Охриду трговина била веома развијена,⁸⁰⁴ а то је касније потврђено хрисовуљом Алексија III, којом је Млецима дато право да слободно тргују на територији Византијског царства, јер се Охрид помиње као један од градова у којима те повластице важе.⁸⁰⁵ То је значајан податак, јер ако су се у Охриду продавали разни производи, онда је то морало подстицајно утицати на развој занатске производње.

У нашим изворима помиње се неколико заната који су везани за набавку намирница и припремање хране. Идризи истиче да је у градовима који су се налазили у близини неког језера био развијен риболов.⁸⁰⁶ Што се Охрида тиче, у Хоматиновим списима риболов није ни поменут, али Идризијев навод о значају риболова у Охриду потврђују писма Теофилакта Охридског, као и један брачни уговор из XV века.⁸⁰⁷ Раније смо већ поменули да је Навпактска митрополија имала своје рибаре.

⁸⁰⁰ A. Stavridou-Zafraka, Η ἀγγαρεία στο Βυζάντιο, Βυζαντινά 11 (1982) 21–54.

⁸⁰¹ Cf. Epirotica, 298.22-28.

⁸⁰² Село Грнчари и данас постоји под истим називом: *Kravari, Villes et villages*, 364.

⁸⁰³ Уп. *Суботућ*, Свети Константин и Јелена, 16–17.

⁸⁰⁴ Edrisi, 288.

⁸⁰⁵ TT I, 260.

⁸⁰⁶ Edrisi, 288 (Охрид), 290 (Острово), 291 (Касторија) итд.

⁸⁰⁷ Theophylaktos, *Epistulae*, 96.96-104, 13.17-20, итд); M. I. Gedeon, Βυζαντινά συμβόλαια, BZ 5 (1896) 115.

Поред рибара, постојали су и месари, који су припремали месо за продају. На градском тргу (φόρος) у Верији постојала је месарска радња, која је припадала архонтској породици Еврипиота.⁸⁰⁸ Еврипиоти вероватно нису сами радили у радњи, него њихове слуге. Позната су нам и два месара (*макелара*) из Скопља, који су, највероватније током XIII века, манастиру Светог Ђорђа – Горго поклонили њиве.⁸⁰⁹

У Апокавковим списима помињу се два куvara. Покрштени Јеврејин Манојло из Касторије је, као и његов земљак грнчар Хрис, морао да напусти свој град. Трагајући за послом, он је постао помоћник куvara (ὑποδρηστήρ τῆς μαγειρικῆς) и од тога заната зарађивао за живот. За разлику од Атанасија, Нићифора и Хриса, није познато да ли је Манојло на том послу стекао земљу или стоку. Могуће је да није стекао ни једно од ова два, јер је посао куvara специфичан – куvari су запослени код имућних (понекад и моћних) господара, и послом су заузети по цео дан, тако да се не могу бавити обрађивањем земље или чувањем стоке. Други познати кувар из Апокавкових аката је извесни Димитрије, кувар Константина Дуке, брата Теодора Дуке.⁸¹⁰

У овом прегледу наведено је укупно десет занимања, од којих су пет слободна занимања, а других пет занати. Извесно је да је у нашим изворима забележен само један мањи део занимања од оних која су постојала крајем XII и у првој половини XIII века у провинцијским градовима византијског Балкана. Наши подаци су оскудни не само по броју занимања која се у њима помињу, него и по томе што пружају врло мало података о статусу занатлија, имовинском положају итд. Видели смо да су занатлије које су живеле било у самим градовима, било у ужем градском појасу за живот зарађивале не само од заната, него су обрађивале земљу и / или гајиле стоку. Јасно је потврђено да је Црква имала своје занатлије, од којих су једни живели у граду, а други на селу. Не знамо да ли су постојали други облици удруживања занатлија, на пример у еснафе, али постоје индиције да су у неким градовима занатске радње истог профила биле груписане на једном месту.

Разлика у друштвеном статусу између оних који су владали слободним вештинама и занатлија огледа се у томе што се лекари, сликари, нотари и други увек

⁸⁰⁸ PD 25.61-63: τοῦ ... καὶ περὶ τὸν φόρον διακεμένου γονικοῦ μακελλικοῦ ἀνωγεωκατόγου ἐργαστηρίου.

⁸⁰⁹ Споменици I, 220–221.

⁸¹⁰ Cf. Арокауκος (*Bees*), 9.36-38; 10.47-48. Апокавк Димитрија назива δουκικός или καμνηνικός μάγειρος, али с обзиром да је из контекста јасно да је он живео у Навпакту, закључујем да је радио за Константина Дуку. Димитрије је уговорио брак са сестричином / братаницом (μετὰ τῆς ἀδελφούλαδος) једног клирика Навпактске митрополије, али је Апокавк тај брак поништио, јер је девојчица имала само осам година. О Димитрију нема других података.

ословљавају са *кир* и увек имају породично име, док занатлије никада немају ни поменути атрибут ни породично име.

***

У сваком граду православни су били већинско становништво, али су у многим градовима живели и иноверни. Међу питањима које је драчки митрополит Константин Кавасила упутио Димитрију Хоматину, налази се и следеће питање: „Да ли је Јерменима допуштено да у градовима у којима живе слободно зидају цркве, и да ли их у томе треба спречити или им дозволити да чине по вољи?“⁸¹¹ Претпостављамо да Кавасила ово питање није поставио из пуне радозналости, него зато што су у Драчу и / или неком другом граду његове митрополије живели Јермени монофизити.⁸¹² Хоматин је одговорио да је иновернима и инојезичнима, као што су „Јермени, Јевреји, Исмаилићани, Агарјани и остали“, одувек било дозвољено да живе у градовима хришћана (тј. православних), али не заједно са њима, него одвојено, у јасно одређеним четвртима (συνοικησις), било у граду, било изван града. Ако би пак почели да граде храмове изван одређеног простора, онда не само да њих треба срушити, него и њихове куће.⁸¹³

---

⁸¹¹ Cf. Pitra, 661–662.

⁸¹² Присуство Јермена у тим деловима Балкана уопште нас не изненађује, будући да се у изворима релативно често помињу. Према коментарима Михаила Деволског уз *Историју* Јована Скилице, бугарски цар Самуило населио је велики број Јермена око Охрида, Преспе и Пелагоније: Skylitzes 363.54-56; уп. *Пириватрић*, Самуилова држава, 90. Део Јермена са подручја Охридске архиепископије је у време Теофилакта Охридског примио православље (cf. Theophylaktos, Epistulae, 15, 59, 96 (cf. p. 484, n. 5), 135), али је један век касније, крајем XII века, на преобраћању Јермена радио и епископ могленски Иларион: *P. Charanis, The Armenians in the Byzantine Empire*, BSlav 22 (1961) 238. Покушаји да се Јермени преобрати у православље имали су велики политички, а не само религијски значај, будући да су Јермени 1185. године помогли Норманима да заузму Солун: cf. *Cheyne, Pouvoir*, 451–452.

⁸¹³ Cf. Pitra, 661–664.

3.2. Сеоско становништво

3.2.1. Зависни или слободни сељаци?

Када је реч о сеоском становништву, основно питање које се поставља јесте питање његовог статуса: да ли су почетком XIII века још увек постојали слободни сељаци или су тада сви сељаци били зависни и живели на имањима крупних земљопоседника? Другим речима, да ли је у дато време још увек постојало онакво село какво је постојало у X веку, чија је основна одлика била индивидуална одговорност за плаћање пореза држави и право на посдовање земље, које је било у складу са том одговорношћу,⁸¹⁴ или су сва села у процесу феудализације изгубила тај статус и постала део поседа крупних земљопоседника?

На основу анализе охридских аката Димитри Ангелов је закључио да је сеоска општина на Крфу, у Епиру и Македонији почетком XIII века и даље била веома распрострањена. Он је сматрао да је постојање сеоске општине потврђено у чак 15 аката из охридског регистра, у којима су актери били слободни сељаци.⁸¹⁵ Међутим, за његове ставове не постоје сигурни докази. Од 15 аката које Ангелов наводи као доказ, у једнима је реч о градском становништву, а у другима о сеоском становништву, чији је статус није могуће поуздано утврдити.

По питању опстанка слободних сељака у позној Византији постоје веома различита мишљења. За разлику од Ангелова, Острогорски је сматрао да слободни сељаци у Византији XI века нису постојали, већ да су сви били парици цркве, манастира, световних господара или фиска,⁸¹⁶ док су неки други, попут П. Лемерла, сматрали да је слободно сељаштво опстало и у доба Комнина.⁸¹⁷ При разматрању овог важног питања треба имати у виду да су поједини елементи старог села опстали и на феудалним поседима позновизантијског доба. Парици су, на пример, били апсолутни власници своје земље, тако да су имали право да је продају (подразумева се, уз поједина ограничења, као што је право првенства куповине), пренесу свом потомству,

---

⁸¹⁴ О византијском селу у X веку: Г. Острогорски, Византијска сеоска општина, у: *исти*, Привреда и друштво, 100–122.

⁸¹⁵ Уп. Ангелов, Народносните и поземелни отношения, 117–121.

⁸¹⁶ Г. Острогорски, Проблеми из историје византијског сељаштва, у: *исти*, О византијском феудализму, 375–404. Острогорски је у овом раду изнео тезу да је до XI века слободно сељаштво скоро сасвим нестало, одбацујући супротне ставове Зворноса и П. Лемерла о томе

⁸¹⁷ Lemerle, *Agrarian History*, 204–207.

или поклоне.⁸¹⁸ Стога, понекад може изгледати да се у појединим документима срећемо са слободним сељацима, а да је у ствари реч о парицима. Посебно је тешко направити разлику између слободних сељака и државних парика, ако ови други нису означени неким препознатљивим термином (нпр. *δημοσίαιοι πάροικοι*).⁸¹⁹

У нашим изворима забележено је само неколико села за која је изричито наведено да су припадала било цркви, било световним крупним земљопоседницима. По Хоматину, сваки епископ је „од искони“ (*ἀρχῆθεν*), у складу са правилима отаца и заповестима царева, имао насеобине са парицима који су му били потчињени.⁸²⁰ Тако је морало бити и у охридској архиепископији и у епархијама које су биле под јурисдикцијом Цариградске патријаршије, али о томе наши извори пружају изузетно мало података. Одсуство података о парицима епископија може се објаснити тиме што се судска акта обично баве споровима између слободних грађана. Према хрисовуљама Теодора Дуке, и Навпактска и Крфска митрополија поседовале су земљу са парицима⁸²¹.

Са великим манастирима ситуација је слична. Они су такође поседовали значајна имања са парицима, али у нашим изворима то није забележено. Манастир Светог Ђорђа код Скопља, вероватно задужбина цара Романа III Аргира (1028–1034), био је највећи манастир у западној Македонији у византијско доба, а у нашим изворима није чак ни поменут. Међутим, из повеља бугарског цара Константина Асена Тиха и српског краља Милутина, сазнајемо да је манастир поседовао многа села, и то не само у околини Скопља, већ и у Пологу, Прилепском, Овчем Пољу, итд.⁸²²

О житељима села Баница у Горњем Пологу, које се у повељи Константина Тиха налази на листи села у поседу скопског манастира, сачувани су подаци у једном акту Охридске архиепископије. Овај акт, који је већ анализиран у овом раду, ствара утисак да је свештеник Добро око 1200. године могао бити слободни сељак, а не манастирски

---

⁸¹⁸ Cf. *Laiou-Thomadakis*, Peasant Society, 50 sq., 142–158, где је описан статус парика у првој половини XIV века.

⁸¹⁹ Г. *Острогорски*, О византијским државним сељацима и војницима, у: *исти*, Привреда и друштво, 133–156, посебно 154, објашњава како је држава током X века, у настојањима да спречи моћне феудалце да од слободних сељака направе парике, те сељаке у суштини направила својим, државним парицима.

⁸²⁰ PD 80.100 sq.

⁸²¹ Cf. *Epirotica* 298.15-21; MM V, 15. У оба случаја реч је о парицима, али се не прецизира да ли су митрополије поседовале читава села или само делове појединих села.

⁸²² О поседима манастира Свети Ђорђе код Скопља в. Споменици I, 182 (према повељи Константина Тиха), 206–208 (према повељи краља Милутина). О манастиру: *Kravari*, Villes et villages, 155–157, са картом на којој су приказана села која су у XIII–XIV веку припадала манастиру.

парик.⁸²³ С друге стране, Константин Тих је потврдио да село Баница припада манастиру Светог Ђорђа на основу „*записанија прежда мене бивших светих и правоверних цареј и кралеј*“.⁸²⁴ Иако није прецизирано на које владаре се мисли, ипак је врло вероватно да је Баница, као и друга села у Пологу, у скопској области и другде, манастиру дарована много пре него што је Константин издао повељу (1265),⁸²⁵ то јест у XII, а можда и XI веку. Из тога следи да је село у време када је живео свештеник Добро било у саставу манастирског властелинства. Међутим, да ли је манастир био стварни или само формални власник села? Већ смо рекли да се на основу охридског акта стиче утисак да је Баница била заједница слободних сељака, а не манастирско село. Важно је запазити да у Милутиновој повељи на списку манастирских села више нема села Банице.⁸²⁶

О зависним сељацима много занимљивих и корисних података садржи један охридски акт, у којем су описани проблеми епископа Ботрота са игуманом једног ставропигијског манастира, зависним сељацима који су живели на поседима тог манастира, као и са локалним архонтом Тароном.⁸²⁷

Зависни сељаци (који се у овом акту зову *προσκληθέντοι*) једног неименованог села под јурисдикцијом епископа Ботрота Димитрија, по етничкој припадности Власи, уредно су одлазили на литургију, венчавали се, крштавали децу и обављали друге верске обреде у парохијској цркви тога села, као што су пре њих то чинили и њихови преци (или родитељи? – *γονεῖς*). У одређеном тренутку село је припало (*περιήλθε*) ставропигијском патријаршијском манастиру, по имену τοῦ *Χοτεαχόβου*. После смрти сеоског свештеника игуман манастира „привукао“ је сељаке да све обреде обављају у манастирској цркви. Тек после 15 година епископ Димитрије је поставио нове свештенике у парохијској цркви (не знамо зашто је било потребно да прође толико много времена), али су Власи наставили да обављају обреде у манастиру. Епископ је покушао да убеди Влахе да се врате у цркву у којој су се некада окупљали, јер су „по светим канонима“ сви световњаци (*οἱ λαϊκοὶ πάντες*) у надлежности епископа. Игуман је, напротив, тврдио да Власи треба да обављају све обреде у манастиру, прво зато што

---

⁸²³ PD 94. Добро је наследио породично имање и водио спорове пред цивилним и црквеним судовима; катастарски органи су у селу, на основу судске одлуке, премеравали земљу. Све то показује да Баница у то време није била манастирско село, него заједница слободних сељака. Уп. више, поглавље *Локална аристократија и катастарска управа* (2.5.2.). О селу Баница: *Kravari, Villes et villages*, 180.

⁸²⁴ Уп. Споменици I, 193–194.

⁸²⁵ Исто, 182.

⁸²⁶ Исто, 193, н. 68.

⁸²⁷ PD 80. Акт је недавно детаљно анализиран: *Prinzing, Abbot or Bishop*, 31–37.

је село припадало манастиру, а друго зато што је обављање црквених обреда у манастиру постао обичај, пошто је прошло 15 година од како је село припало манастиру.

Слично је било и са зависним сељацима (*προσκαθήμενοι*), такође Власима, једног дела села Хотеахово, у којем је манастир био сазидан и по којем је добио име.⁸²⁸ Наиме, када је тај део села припојен (*προσκεκύρωται*) већ поменутом манастиру, Власи из тог дела села, као и у претходном случају, почели су да обављају верске обреде у манастирској, уместо у сеоској цркви. Овога пута, међутим, непокорност сељака попримила је још веће размере него у претходном случају – прво, престали су да плаћају порез епископу (*κανονικόν*), и, друго, нису му признавали право да суди у њиховим међусобним споровима. На то их је поново навео поменути игуман. Према епископу Ботрота постојала су два решења – или да се Власи врате постојећој цркви у селу Хотеахову, у којој су и до тада обављали све црквене обреде, или да за своју заједницу саграде нову цркву. За епископа је суштински било важно само то да сељаци од њега добијају дозволе за венчање (*πιπτάκια ἱερολογιῶν*) и да се према њему у свему односе као према свом епископу.

Неколико детаља из ове приче завређују посебан коментар. Статус сељака пре него што су додељени манастиру није познат, то јест не знамо да ли су били слободни сељаци или су само променили господара. Једино што поуздано знамо јесте то да су ови Власи на истом месту живели најмање две, а можда и више генерација, пре него што су дошли под власт манастира.⁸²⁹ Пошто је реч о староседеоцима, онда је јасно да *проскатимени* у овом акту нису сељаци „који су се доселили из неког другог места, тражећи услове за живот на манастирској земљи, понекад једноставно као надничари“.⁸³⁰ Употреба термина *проскатимен* указује на то да су сељаци тај статус имали и пре него што су припали манастиру, то јест да су вероватно и пре тога били зависни сељаци.

Главна тема овог акта јесте борба између епископа и игумана за власт над сељацима. Игуман је сматрао да сељаци од оног тренутка када су припали манастиру више немају никаквих обавеза према епископу, било духовних, било материјалних, него да су у сваком погледу потчињени само манастиру. С друге стране, епископ је

---

⁸²⁸ Положај тог села није познат: cf. ГИВ 3, 133; *Prinzing, Abbot or Bishop*, 35.

⁸²⁹ У тексту се наглашава да су се Власи до преласка у посед манастира окупљали у парохијској цркви, као што су то чинили и њихови *γονεῖς*: cf. PD 80.51-51: ἐν ᾧ καὶ οἱ γονεῖς αὐτῶν καὶ αὐτοὶ πρόην συνήγοντο. За тачно разумевање овог места проблем представља то што реч *γονεῖς* може значити *родитељи* и *преци*, па не можемо бити сасвим сигурни на шта се у тексту мисли.

⁸³⁰ Cf. *Laiou-Thomadakis, Peasant Society*, 245–246, а такође и 74, n.2, 259.

сматрао, а Хоматин је са њим делио то мишљење, да је он надлежан за религијске обреде Влаха и за суђења када дође до спора међу њима, те да су они заузврат дужни да му плаћају годишњи порез. Такав однос између епископа и сељака никада се није мењао, па ни онда када би сељаци променили господара.

Поменути порез звао се *κανονικόν*. Првобитно, тај порез епископу су били обавезни да плаћају само клирици,⁸³¹ а лаицима га је касније наметнуо Исак I Комнин (1057–1059), а потврдио Алексије I (1081–1118).⁸³² Ова дажбина за сељаке није увек сматрана обавезном, али у пракси, она је то временом постала.⁸³³

Световни господари могли су земљу и људе поседовати као баштину (то јест, наследну, породичну имовину) или их добити у пронију. Тако је, на пример, Јелена, унука неког Гавадонита, наследила део породичног имања, које је обухватало и село Јанчишта у околини Верије (*γονικόθεν διαφέροντος αὐτῆ χωρίου Ἰωαννιζίστας*).⁸³⁴ Део мираза браће Пира чинила су села Аниптохорион и Остила у околини Аетоса, а њихова сестра Јелена Мелисина тестаментом је Навпактској митрополији поклонила све своје поседе у околини Навпакта.⁸³⁵

С друге стране, пронија се неколико пута експлицитно помиње, а постоји још низ случајева у којима је она вероватно само имплицитно поменута. Поједини пронијари имали су мало земље и мало људи у пронију, док су други добили много веће поседе.⁸³⁶ Један од пронијара био је Теодор Демнит. Он је пореклом био са Истока (*ἐκ ἀνατολικῆς ὀρμώμενος κλίματος*), од Теодора Дуке је у околини Ахелоја (Ангелокастро) у Етолији добио на поклон „људе да му служе у животним потребама“ (*ἀνδράσι τισίν, ἐκ δεσποτικῆς δωρεᾶς πρὸς ὑπηρεσίαν τὴν κατὰ βίον ὑποκειμένους αὐτῷ*). Нема сумње да је реч о сељацима који су радили на земљи, коју је Демнит добио у пронију, вероватно за војне заслуге током службе у војсци Теодора

⁸³¹ *Parayanni*, Οἰκονομικά, 248–256.

⁸³² Cf. *Jus Graecoromanum* III, 323 β' (Исак I); 366, α' (Алексије I). У овим новелама прописано је да је село са 30 кућа (*καλνός*) дужно да једанпут годишње епископу преда 1 златник, 2 сребрњака, 1 овна, 6 модија јечма, 6 мера вина, 6 модија брашна, и 30 кокошака. Мања села требало је да плате мањи износ, пропорционално броју кућа.

⁸³³ *Angold*, *Church and Society*, 61–62; *Parayanni*, Οἰκονομικά, 248, п. 2.

⁸³⁴ PD 25.54–55. Село Јанчишта налазило се близу села Свети Георгије, које се налази око 9 км северно од Верије: *Kravari*, *Villes et villages*, 74–75.

⁸³⁵ *Arpokaukos* (*Bees*), no. 3, p. 59. 19–23, p. 169, 38–40; ТИВ 3, 103.

⁸³⁶ *Jameson*, *Respona*, 265–276, наводи четири Хоматинова акта у којима се говори о пронијарима.

Дуке. У жељи да заштити своје људе, односно своју имовину, Демнит је у сукобу са пореским функционерима убио једног од њих.⁸³⁷

Један Апокавков акт, који описује сасвим другачију ситуацију, односно пронијара који је убио свог парика зато што је према њему био дрзак и непослушан, заслужује више пажње.⁸³⁸ *Протовестијарит* деспота Манојла Дуке, *мегалитерохос* Георгије Хонијат, позвао је неког пронијара и саопштио му да следећу ноћ жели да преноћи у његовој „пронији“, односно селу, и наредио да тамо пошаље некога ко би им припремио храну, пиће и ноћење. Село се налазило *κατὰ Βλαχίαν*, што највероватније значи у Тесалији, али можда и у Етоло-Акарнанији („Мала Влахија“), а становништво је било влашко (*γένος τὸ Βλαχικόν*). Пронијар (*προνοϊάριος*)⁸³⁹ је послао једног свог човека да старешини села пренесе његово наређење да све буде спремно за пријем протовестијарита (*προαποστείλας ἕνα τῶν ὑπ’ ἐμέ διεμνηυσάμην τῷ κρείττονι τῶν ἐκεῖσε τὰ εἰς ὑποδοχὴν τοῦ πρωτοβεστιαρίτου ἐπισκεύασασθαι*), али када су увече протовестијарит и његова пратња стигли у село нису затекли ништа ни за јело ни за пиће. Када је пронијар почео да грди старешину села, испред њега је стао један други сељак и запретио му да треба да пази шта ради. Пронијар се разбесено због дрског понашања његовог парика и почео да га бије, али га је несрећним случајем убио. Пошто га је много гризла савест, отишао је у Навпакт да исповеди грех и добије епитимије ради опроштаја греха.

Из овог акта произлази да су парици имали обавезу да, осим редовних дажбина, када то од њих захтева пронијар, испуњавају и ванредне обавезе. У овом случају од њих је захтевано да угосте једно високо рангираног госта, за шта је најмање било потребно да закољу једно јагње и припреме нешто хране и пића. За мало и сиромашно село то је био велики трошак, па је вероватно стога пронијар бојкотован.

Запажа се да је у акту заступљено неколико друштвених слојева. На највишем ступњу налази се деспот Манојло Дука, брат тадашњег солунског цара Теодора Дуке; на другом месту је његов протовестијарит („командант гарде“), који је био синовац Михаила и Никите Хонијата; пронијар, које је био у пратњи протовестијарита Хонијата током његовог пута кроз Тесалију; старешина села, преко којег је пронијар издавао наређења целом селу; на крају, помиње се и један обичан сељак-парик (*πάροικος*).

⁸³⁷ Cf. PD 118; У Просопографском речнику в. Δεμίτης Θεόδωρος; о Ахелоју: ΤΙΒ 3, 101.

⁸³⁸ Αροκαυκος και Ν. Choniates, 377–382, посебно 379–380.

⁸³⁹ Ово је једна од ретких и, колико је мени познато, једна од најранијих употреба термина *προνοϊάριος*. Према ODB 3, 1734, s.v. Pronoia, тај термин је први пут забележен тек у изворима XV века.

Посебну пажњу треба обратити на старешину села, који је у акту назван κρείττων τῶν ἐκεῖσε. Сличан термин среће се и у другим документима тога времена за означавање најугледнијих сељака једног села-проније. У једном документу из Смирне, од 15. октобра 1251. године, описано је како су се κρείττονες (= οἰκοδεσπότες / κρείττονες οἰκοδεσπότες) два села у околини Смирне, састајали по заповести свога господара-пронијара и разматрали спорове настале између житеља села. Њихова основна улога била је да сведоче, али су такође имали одређену улогу у провери аутентичности докумената и доношењу коначне пресуде.⁸⁴⁰

Најистакнутији домаћини из неколико различитих села из области Горње Преспе имали су сличну улогу као и сеоске старешине из околине Смирне, само што се они у охридском акту називају другачије – γέροντες. Они су у датом акту појављују као сведоци у спору који се водио између Јована Јеракариса из села Властус и Дража Грдовога из „охридског села“ Ракита.⁸⁴¹ На први поглед изгледа да су судска овлашћења „стараца“ из овог акта била мања него овлашћења сеоских старешина из села у околини Смирне, јер су на суђењу имали само улогу сведока, али не и судија. Међутим, у Охриду су и околности биле другачије, пошто је судом председавао лично охридски архиепископ. У акту се наводи да су пре Хоматина случај разматрали „разни судови и судије“ (παρὰ διαφόροις δικαστηρίοις καὶ δικασταῖς), те да је последњи међу њима био епирски владар Теодор Дука, али не и ко су биле остале судије. Пошто то није био надлежни епископ, то јест Хоматин, онда су то највероватније били локални судови, формирани од сеоских старешина и евентуално неког нижег клирика који се појавио у улози нотара, слично као у Смирни.

У истом акту пажњу би посебно требало усмерити на причу о извесном сељаку Вукану (Βελκάνος), будући да је она значајна за разматрање питања постојања слободних сељака. Вукан је потицао из села Робус (Ρομπουῆς). Пошто је његова жена наследила целокупну очеву имовину у селу Властус (Βαλστοῦς), он се преселио у то село. Тамо је купио једно парче земље које до тада није био обрађивано (τόπον τινὰ ἀδέσποτον ὠνησάμενος) и на њему засадио виноград. Убрзо је, међутим, био присиљен да због високог пореза (συμπιεσθεῖς δὲ βάρεσι δημοσιακαῖς) имовину своје жене препусти њеним рођацима и да се пресели у оближње село Грнчари (Γριντζαρίους), где

⁸⁴⁰ Cf. MM IV, 81–82.

⁸⁴¹ PD 72. О случају в. Просопографски речник: Ίερακάρης Ἰωάννης и Δράζης τοῦ Γρίδου. О поменутиим селима в. *Kravari, Villes et villages*, 362, 373.

је живео као парик (παροικῶν), а у селу Властус у његовом поседу остао је само поменути виноград (οἰκεῖον ἐμλόνημα). Касније је Вукан тај виноград дао ћерки Ирени у мираз. Међутим, она је убрзо пошто је родила сина умрла, а њен муж је осиромашео и био принуђен да виноград прода горе поменутом Дражу.⁸⁴²

Израз συμπεσθεῖς βάρεσι δημοσιακαῖς указује да је Вукан, као и остали житељи села Властус, плаћао порез држави, то јест пореској управи, а не манастиру или неком световном господару. То указује да је Вукан највероватније био слободан сељак, али још остаје могућност, макар теоријски, да је био државни парик. Поставља се и следеће питање: зашто Вукан није само продао земљу и наставио да живи као парик на истом поседу, него је морао да се пресели? Након што је осиромашео Вукан је морао да пронађе посед на којем ће живети као парик који нема сопствену имовину и не плаћа порез (ἀκτῆμων). У селу Властус вероватно није ни постајао феудални господар, на чију би се земљу населио, па је стога био принуђен да се са породицом пресели у Грнчаре.

По мом мишљењу, не може се сасвим искључити могућност да су почетком XIII века постојали слободни сељаци (не парици), али сматрам да за то немамо тако очигледних доказа, а посебно да они нису тако многобројни, како је то мислио Д. Ангелов. У овом поглављу је показано да Ангелов није био у праву ни када је тврдио да је сачувано врло мало сведочанстава о постојању зависних сељака почетком XIII века. Тешкоће у разликовању зависних од слободних сељака долазе отуда што су зависни, слично као и слободни сељаци, могли поседовати сопствену земљу, коју су имали право продати или отуђити на неки други начин.⁸⁴³ Ова чињеница веома је важна. Наиме, мислим да је положај сељака у дато доба зависио више од тога да ли су поседовали властиту земљу, него од тога да ли су били слободни или зависни. Ситни земљопоседници, они који су имали свега један виноград, тај свој посед су грчевито бранили, а посебном несрећом се сматрао губитак целокупне имовине и рад на туђем имању.

---

⁸⁴² Cf. PD 72.60-81.

⁸⁴³ То јасно показује горе анализирани акт из архива манастира Лемвиотисе код Смирне, као и многи познији документи (XIV век) из архива светогорских манастира, у којима је посведочено да су парици продавали земљу једни другима или феудалним господарима. Cf. *Laiou-Thomadakis, Peasant Society*, 182 sq.

3.2.2. Сточарство и пастирски живот

У досадашњим научним радовима о сточарству у Византији подаци из списка Димитрија Хоматина и Јована Апокавка уопште нису разматрани.⁸⁴⁴ Хоматин и Апокавк описују неколико епизода из живота пастира, али не зато што их је он као такав занимао, нити зато што су намеравали да га опишу, него најчешће зато што су те епизоде имале трагичан исход. Ипак, те приче садрже неке важне податке о сточарству, начину животу, обичајима и навикама пастира.

Извесни Теодор Бодинопул (Θεόδωρος ὁ Βοδινόπουλος) из села Брестјане у Малој Вагенитији у тучи је нехотично убио свог слугу Мавра, након чега је отишао у Навпакт да се исповеди митрополиту и добије одговарајуће епитимије. Том приликом он је изнео неке занимљиве податке о катунском сточарењу у свом завичају. Водинопул је рекао да је почетком те зиме, као што је обичај у његовом крају, превозио пшенично брашно у ниже крајеве, према граници ка „Никопољској теми“, где је намеравао да са својим стадом презими. Са њим је био само један његов слуга (ὁ ὑπὸ χειρᾶ αὐτῶ) Мавро, што показује да стадо није било нарочито велико. Пошто је река Реахова поплавила, Водинопул и Мавро нису могли да је пређу, па су били принуђени да се врате.⁸⁴⁵ Успут их је угостио неки Водинопулов пријатељ, код којег је Водинопул јео, а Мавро је изашао да напасе газдиног коња. После тога је дошло до свађе између газде и слуге, а свађа је прерасла у тучу, у којој је Мавро задобио повреде, од којих је после 12 дана умро.

Сточарење катунског типа у Византији први пут помиње Кекавмен, који описује како су се Власи из тесалијске равнице, у којој су проводили зиме, сваког пролећа

---

⁸⁴⁴ А. П. Рудаков, Очерки византийской культуры по данным греческой агиографии, Москва 1917, 182–184; Ph. Koukoules, Βυζαντινῶν βίον καὶ πολιτισμὸς V, 311 sq.; *Каждан*, Аграрные отношения, 48–51; *Ферјанчић*, Сточарство, 35–127; *Томоски*, Македонија низ вековите, 449–462 (чланак: Катунско сточарење по планините на Македонија во средниот век).

⁸⁴⁵ Αροκαυκος (*Petrides*), no. 6, 75.30-36: Ὁ ἀπὸ Μικρᾶς Βαγενετίας, χωρίον Βραστίανες, Θεόδωρος ὁ Βοδινόπουλος προσελθὼν ἡμῖν ἀφηγήσατο, ὡς καταλαβόντος τοῦ ἐνεστῶτος χειμῶνος ἄλευρα, καθὼς ἐστὶ ἔθος ἐν τῇ χώρᾳ αὐτοῦ, προεκόμιζε πρὸς τὰ χθαμαλότερα μέρη καὶ τὰ συνороῦντα τῶ θέματι τῶν Νικοπολιτῶν, ἔνθα παραχειμάσαι ἔμελλε μετὰ τῶν προσόντων βοσκημάτων αὐτῶ ὡς μὴ πλημμυρῆσας, φησὶν, ὁ ποταμὸς ἡ Γεάχοβα κωλύσει τούτοις ἐκεῖθεν καὶ τὴν τῶν ἀλεύρων διάβασιν. Τοῦτο πεποηκότες αὐτός τε καὶ τις ὑπὸ χειρᾶ αὐτῶ, Μαῦρος ὄνομα, πρὸς τὰ οἰκεῖα ὑπέστρεφον· ...

селили у „бугарске планине“.⁸⁴⁶ Нићифор Григора помиње номадски живот у области Струмице, али је из контекста јасно да овај византијски писац мисли на сточарење катунског типа.⁸⁴⁷ У познијим изворима, посебно XIV века, налазимо многе потврде за постојање катунског сточарства на простору данашње Републике Македоније, да би потом, у турско доба, оне поново нестале.⁸⁴⁸ У горе поменутом Апокавковом акту налазимо једну од ретких потврда за постојање катунског сточарења у Епиру. Треба запазити да у Бодинопуловој исповести није истакнут обичај сточара да са својим стадима почетком зиме силазе са планина у ниже крајеве, што су несумњиво чинили, него то да су тамо преносили пшенично брашно (ἄλευρα). Да ли то значи да су пастири лети не само водили стоку на испашу, него да су истовремено жњели пшеницу, и потом је млели у млиновима?

Из изложеног се јасно види да је Бодинопул имао своје стадо, које је вероватно било средње величине, будући да је приликом силаска у равницу са собом водио само једног помоћника. Постоје, међутим, сведочанства да су постојали пастири који су чували туђу стоку. Драган је био „постављен“ за пастира оваца у околини Просека. Израз *προβάτων ποιμένα ἐκεῖσε προβεβλημένον* показује да је Драган чувао туђе овце, али нам није познато да ли су оне припадале једном газди или су Драгану биле поверене на чување овце већег броја власника мањих стада. Драган је живео у пастирској заједници, будући да је описано како је са осталим чобанима (συμποιμένες) играо једну омиљену чобанску игру са луком и стрелом. Игра је завршила смрћу Драгановог осмогодишњег сина, док је оцу и осталим такмичарима скупљао стреле.⁸⁴⁹

О постојању организованих заједница пастира сведочи акт у којем је описан „стари обичај“ Русалија, који је у „теми“ Молиска светкован недељу дана после Свете Тројице. Обичај се састојао у томе да младићи, посебно одевени, уз песму и игру обилазе околна села (κώμας) и по кућама добијају поклоне.⁸⁵⁰ Када су једанпут дошли до неког тора за овце, од његовог старешине (*προϊστάμενος τῆς μάνδρας [τῶν προβάτων]*)

⁸⁴⁶ Уп. Кекавмен, 68. Сматра се да се под „бугарским планинама“ највероватније подразумева Шар планина, уп. ВИИИЈ 3, 214–215, н. 67.

⁸⁴⁷ Gregoras I, 379. Стога, када Ана Комнина говори о номадском животу Влаха, и она вероватно мисли на катунско сточарење: cf. Alexias, 242.95-1 (8.3.4): καὶ ὁπόσοι τὸν νομάδα βίον εἶλοντο (Βλάχους τούτους ἢ κοινῇ οἶδε καλεῖν διάλεκτος).

⁸⁴⁸ Томоски, Македонија низ вековите, 449–462 (чланак: Катунско сточарење по планините на Македонија во средниот век).

⁸⁴⁹ PD 131, посебно II. 3-24. Игра се састојала у томе да се стрела добаци до одређеног циља или да се преко њега пребаци. Баш у тренутку када је Драган одапео још једну стрелу, његов син неочекивано је истрчао из стада оваца да сакупи претходно одапете стреле и очева стрела га је смртно ранила. Cf. Radić, Four prosopographical notes, 268–270.

⁸⁵⁰ PD 120. Уп. Поповић, О празнику Русалија, 475–481.

затражише сира. Пошто је он то одбио, дошло је до туче, у којој је један младић ударио пастира мотком, а овај потегао нож и убио га на месту. Израз *προϊστάμενος τῆς μάνδρας* показује да је у једном тору могло бити више пастира, који су, нема сумње, у њему морали чувати велики број оваца.

Може се приметити да су и Драган и актери акта у којима су Русалије описане живели у планинским областима (околина Просека и Молиска), где се становништво претежно бавило сточарством. У оба акта уочавамо да постоје пастирске заједнице, које брину о туђим стадима, али не знамо коме су она припадала.

Из разних византијских извора познато је да је да су поједини крупни феудалци поседовали велики број грла разне врсте стоке.⁸⁵¹ У нашим изворима, у којима се стока генерално врло ретко помиње, о великим стадима се не говори експлицитно, али су она ипак наговештена. У опису кампање никејске војске у западној Македонији током 1257. године, Акрополит наводи да је никејска војска у околини Верије запленила толико стоке да је „није било лако пребројати“.⁸⁵² У једном Апокавковом акту описује се како је дошло до сукоба између тројице пастира који су чували и товили „царску стоку“ (*βασιλικὰ μοχθηρά*) – несумњиво је реч о свињама – у храстовој шуми (*δρυμῶν βαλανηφόρος*) и пастира неког комеса Григорија, чије су овце непрестано улазиле у поменути посед и правиле штету.⁸⁵³ Као што то обично бива у таквим приликама, вербални окршај прерастао је у тучу, а она је завршена убиством. Истина, у акту није експлицитно наведено да је реч о крупним стадима, али је мало вероватно да би у случају владара, односно једног високог државног функционера, могло бити другачије. Осим тога, на величину царског поседа упућује чињеница да су на њему свиње чувала три човека.

Пастири великих стада која су припадала богатим феудалним господарима, могли су истовремено имати и неколико својих оваца или свиња. Тако је Мавро, пастир (*νομεύς*) Георгија Вутера из Мале Вагенитије, имао сина Стана, који је поседовао „мали број својих оваца“ (*ἔχων οἰκεῖα ὀλίγα πρόβατα*). Стан се потукао са извесим Василијем, који је обрађивао земљу (*ζευγηλάτης*) мегалодоксотатог Адријана Сиропула, у чији

⁸⁵¹ Уп. *Каждан*, *Аграрные отношения*, 48. Један од најпознатијих примера је попис Кантакузинове стоке, која се састојала од 1000 пари волова, много коња, десетина хиљада оваца и свиња итд.: cf. *Santacuzenus II*, 185.3-8.

⁸⁵² *Acropolites*, 145.14-15: ζῶων γὰρ πλὴθὺν οὐκ εὐχερῶς ἀριθμουμένην οἱ ἀμφ’ αὐτοὺς ἐληΐσαντο.

⁸⁵³ Cf. *Αροκαυκος (Bees)*, 18, посебно II.5-10: δρυμῶν βαλανηφόρος, φασί, παρεδόθη τούτοις εἰς φυλακὴν παρὰ τοῦ Στρατιωτοπούλου Ἰωαννικίου, ἐφ’ ᾧ τὰ βασιλικὰ μοχθηρὰ ἐν αὐτῷ βαλανοφαγῆσαι καὶ τραφῆναι εἰς λίπανσιν· ἄνθρωπος δὲ τοῦ κόμητος Γρηγορίου τοῦ ἐξ Ἀρμενίων ζῶα τοῦ κυρίου αὐτοῦ εἰς τὸν δρυμῶνα εἰσήλασε καὶ τὰς βαλάνους διὰ τούτων κατεδαπάνα. В. и поглавље 2.5.2.

посед су улазиле Станове овце и правиле штету. После неког времена тај човек је умро, али је оцењено да његова смрт није последица батина које је добио од Стана, него да је умро природном смрћу.⁸⁵⁴

Познат је један случај са сличним исходом из околине Прилепа. Неки Констас је чувао свиње, које су често улазиле у њиву сељака Радослава и уништавале плодове. Једанпут када се то догодило, Радослав је дошао до њиве и истерао свиње, а Констаса истукао мотком коју је носио са собом. Констаса је тек две недеље после тог догађаја у кревет оборила нека болест од које је иначе боловао и после осам дана је умро. Хоматин је наложио надлежном пелагонијском епископу да испита да ли је Радослав суду испричао истину и, ако установи да јесте, да треба да га ослободи кривице.⁸⁵⁵

Видели смо да је у свих шест аката у којима се појављују пастири дошло до физичког обрачуна, у којима је на крају неко увек био убијен, па би се стога могло закључити да то говори о насилном карактеру пастира. Такав закључак, међутим, био би погрешан, будући да су у тим сукобима учествовали и сељаци-земљорадници, који су штитили своју или земљу својих господара од штете коју је наносила туђа стока. Физички напад на пастира ради одбране имања, односно казна ради већ почињене штете, била је друштвено прихватљива, на шта указује Хоматинов и Апокавков речник, који је понекад називају еуфемизмима, попут *подучавање* (παίδευσις) или *уразумљавање* (σωφρονισμός).⁸⁵⁶ Одлучност да се заштити сопствена имовина доводила је до сукоба не само са пастирима, него и са пореским и катастарским чиновницима,⁸⁵⁷ па се стога и ови врло често срећу у актима која се баве убиством.

Према оскудној евиденцији коју смо горе разматрали, у Епиру и Македонији претежно су се гајиле овце и свиње, док се крупна стока готово и не помиње. Наиме, у нашим изворима свега је неколико пута поменуто по једно грло, али ни једанпут цело стадо крупне стоке.⁸⁵⁸ Истина је да су овце и свиње у Византији гајене више него друге врсте стоке, али потпуно одсуство крупне стоке ипак побуђује сумњу да наши извори одсликавају право стање. Има основа једино да се сумња да су у Епиру гајени добри

---

⁸⁵⁴ Cf. Apokaukos (*Bees*), 114, p. 241–242.

⁸⁵⁵ Cf. PD 116.

⁸⁵⁶ Apokaukos (*Bees*), 18.16; PD 116.34-35.

⁸⁵⁷ Уп. и поглавље 2.5.2.

⁸⁵⁸ Cf. PD 148.50-51; PD 25.65-67: ... τοῦ ἀλόγου μου καὶ τοῦ βορδονίου, ὡς τούτων ὀφειλόντων δοθῆναι τῷ ἐτέρῳ μου ἀδελφῶ ... λεγάτου μου χάριν; PD 136.22-24: ἐδικαιώθη λαβεῖν ἢ Τζόλα ἐκ τούτων ἀγελάδα μετὰ μοσχαρίου διετοῦς, χοίρους δύο, σίμβλον ἤτοι κυβέρτιον ἐν [ретко сведочанство о постојању пчеларства, Д.Ц.], ..., ὄνον θήλεαν μετὰ τοῦ πώλου αὐτῆς...

коњи за ратовање, јер су Михаило I, а потом и његов син Михаило II, Дубровчанима давали специјалне повластице за трговање у њиховој држави, тражећи за узврат да у Епир извозе коње.⁸⁵⁹ Да су коњи били дефицитарни у Епирској држави показује и једно писмо папе Хонорија III (1220), којим се забрањује извоз коња у Епир.⁸⁶⁰ Ипак, могуће да је и у том погледу ситуација промењена када је у састав Епирске државе 1215–1220. године ушла и западна Македонија. То се може претпоставити на основу Акрополитове реченице да је околина Водена била погодна за испашу коња.⁸⁶¹

---

⁸⁵⁹ *Марковић*, Византијске повеље, 226–227.

⁸⁶⁰ *Nicol*, Despotate, 61.

⁸⁶¹ Acropolites, 146.16-18: ... περι τὸν ἐν τοῖς Βοδηνοῖς χώρον ἐσκήνωσαν, ὁμαλὸν τε ὄντα καὶ εἰς τροφήν ἵππων χρήσιμον.

4. ЗАКЉУЧАК

Ова дисертација представља покушај да се претежно на основу судских аката и писама охридског архиепископа Димитрија Хоматина и навпактског митрополита Јована Апокавка анализира друштвени састав Епирске државе у првим деценијама њеног постојања. Најпре треба истаћи неке негативне закључке. Прво, у нашим изворима нису забележене поједине „невидљиве“ друштвене групе, за које се сигурно зна да су живе у Епирској држави, као што су иновјерни Јермени, Јевреји и хришћани са Запада (нпр. дубровачки трговци). Друго, нису сви друштвени слојеви подједнако заступљени, будући да је далеко већи број парничара потицао из виших и средњих, а знатно мањи из нижих друштвених слојева. Недостатком се донекле може сматрати и то што су извори претежно фокусирани на приватни живот, односе међу супружницима, родитеља и деце или рођака, а много мање осветљавају односе унутар шире друштвене заједнице, нпр. једног града или села.

Локалне аристократске породице могу се најлакше и најпоузданије препознати по томе што макар један члан дате породице има неку титулу или почасни епитет. За припаднике локалне аристократије у Епирској држави највише су карактеристични титула *σεβαστός* и почасни епитети *μεγαλοδοξότατος* и *μεγαλεπιφανέστατος*. Титулу севаст увео је Алексије I Комнин. У почетку, она је резервисана само за најближе царево рођаке, али је током XII века додељивана и даљим рођацима, посебно царевим зетовима. Сличан је историјат и епитета *μεγαλοδοξότατος* и *μεγαλεπιφανέστατος*, јер се и они као стандардни епитети, претежно функционера централне администрације, почињу користити у време Алексија I. Пред крај XII века, у време Алексија III у провинцијама се запажа дифузија како титуле севаст, тако и два поменута почасна епитета, што објашњава њихово значајно присуство у Епиру, Македонији и на Крфу почетком XIII века – у списима Хоматина и Апокавка забележено је укупно 11 севаста и 22 мегалодоксотата, а само код Хоматина и 11 мегалепифанестата. Тешко се може објаснити зашто ниједан мегалепифанестат није забележен код Апокавка. Хијерархијски однос између титуле севаста и два дата почасна епитета потпуно је јасан – севаста су највише рангирани, испод њих мегалодоксотата, а најниже

мегалепифанестати. Епитет *μεγαλυτέροχος* јавља се само три пута, али увек припада високо рангираним функционерима – два пута дукама, а једанпут протовестијариту деспота Манојла Дуке.

Није сасвим јасно да ли су припадници локалне аристократије званично били државни функционери у месту где су живели, или је њихова власт била незванична. Оскудни подаци ипак дозвољавају да се закључи да су они обављали ниже судске и фискалне функције. Локална аристократија имала је значајну улогу у свакодневном функционисању правног система. Појединци из локалних аристократских родова редовно присуствују суђењима, било пред црквеним, било пред световним судовима, али никада немају улогу главног судије (*προεδρεύων / προϊστάμενος*), нити његових помоћника (*συνεδριάζοντες / παριστάμενοι*), него су само могли бити присутни (*παρόντες*), и по потреби позивани да сведоче. Они су најчешће позивани да присуствују склапању брачних и пословних уговора, тестамената и других важних докумената, која су потписивали у својству сведока. Из редова локалног племства долазили су и нижи функционери који су обављали пореске и катастарске дужности, које иначе нису биле стриктно раздвојене.

Локалне аристократске породице обично су живеле у градовима, а њихови поседи налазили су се на више различитих места у широј околини града.

Повезаност световне елите са Црквом првенствено се огледала у чињеници да су високо рангирани клирици епископија потицали или из најистакнутијих аристократских родова или из средњих друштвених слојева. За припаднике тих виших друштвених слојева било је карактеристично да се када дођу у позне године или када се разболе замонаше, те да део своје имовине поклоне манастиру или епископији / митрополији. Они обично нису били прости монаси, него су често добијали неку важну улогу у животу свог манастира. Имућнији провинцијски племићи који се нису замонашили градили су нове задужбине, обично скромних размера, или прилозима помагали већ постојеће. Нема дакле никакве сумње да су крајем XII и почетком XIII века односи између Цркве и локалног племства били веома блиски, и најчешће хармонични. С друге стране, у нашим изворима експлицитно је потврђено да се између њих понекад распламсавала оштра борба за власт над зависним сељацима и имовином.

Табеле са породичним именима аристократских породица, забележених у списима Димитрија Хоматина и Јована Апокавка, показују да је у Епиру, Македонији и на Крфу живело око 70 породица – или, тачније речено, појединих њихових грана – које су познате из старијих извора (најчешће XI–XII века). Другу значајну групу чине

оне породице које нису познате из старијих извора, али су неке од њих у доба Палеолога биле веома истакнуте, те њихове припаднике налазимо на највишим државним и црквеним положајима. Трећу групу локалних аристократских породица чине оне породице које су у време Теодора Дуке несумњиво припадале највишим друштвеним слојевима, а њихови припадници понекад заузимали и високе државне положаје, али које нису познате ни пре 1204. године ни у доба Палеолога. (Уп. табеле 1, 2 и 3 у 2.3.4.)

Обиље просопографског материјала подразумева и богату ономастичку грађу, а породична имена показала су се као изузетно важан извор података о локалној аристократији.

Захваљујући чињеници да су у средњовизантијско доба породична имена врло често извођена од имена места порекла, она пружају увид у порекло датих породица. Далеко највећи број таквих породичних имена, која називамо етницима, изведен је од имена малоазијских градова (ређе и других источних области), друга значајна група потиче од имена цариградских квартава (нпр. Парадисиот, Евгениот, Хрисоваландит), трећа од имена балканских градова, а четврта, која постоји само у траговима, од италских градова (уп. Салерин). У нашим изворима постоје непобитни докази да се у великој већини случајева не ради о миграцијама изазваним падом Цариграда 1204. године, него знатно ранијим. На основу познавања општих историјских токова може се закључити да се већина породица из Мале Азије на Балкан највероватније доселила после пораза Византинаца у бици код Манцикерта 1071. године.

Пресељавања из Цариграда у балканске провинције такође би посредно могло имати везе са селдучким освајањем Мале Азије. Наиме, ако претпоставимо да су многе избеглице желеле да се настане у престоници, а да су то успели да остваре само они најимућнији и најутицајнији, који су успели да стекну цареву благонаклоност, онда морамо допустити и претпоставку да је њихово присуство значајно сузило животне могућности старих житеља града, те да су они стога почели да се селе у провинцију. Одлазак из Цариграда није нужно морао бити лош, ако су исељеници у новом завичају од цара добијали (и / или куповали по ниској цени) релативно велико имање, које им је обезбеђивало статус локалних великаша. О миграцијама из престонице не постоје директна сведочанстава, али чињеница да је прилично велики број цариградских породица почетком XIII века живео у Епирској држави указује на то да смо на трагу једном значајном феномену, миграцијама великих размера, које су морале имати врло важну улогу у развоју византијских западних провинција.

Према подацима из наших извора, миграције из Италије на Балкан биле су много мањег обима од оних са истока, упркос томе што је Визанија Јужну Италију изгубила у исто време када и Малу Азију. Да наши подаци не пружају искривљену слику о томе показује добро позната чињеница да је присуство хеленофоног становништва у Јужној Италији било значајно и након што је норманска власт заменила византијску.

После XI–XII века миграције нису сасвим престале, али им је битно промењен карактер. Све до 1204. године више није било великог прилива новог становништва, али непрестано постоје кретања мањих размера, односно селидбе појединаца или делова породица из једне у другу област. Таквим процесима најбоље се може објаснити појава коју смо запазили – да је исто породично име врло често забележено на два, а понекад чак и на три различита места (уп. табеле у 2.3.4.). Разлози за такве селидбе могли су бити постављање на неку државну или црквену функцију, добијање земље (нпр. у пронију), склапање брака, итд.

Састав виших друштвених слојева није био шаренолик само по пореклу, него и по етничком саставу. Међу породицама пореклом са истока посебно је било много породица јерменског порекла, које су, међутим, одавно биле хеленизоване. Породична имена не малог броја словенских великаша указују на то да су они вероватно водили порекло од бугарских великаша XI века.

Извори показују да је до почетка XIII века провинцијска аристократија, без обзира на своје (даље) порекло, у погледу културне припадности била формирана као хомогена друштвена група – иста вера и црква, правне норме, обичаји, схватање породице, однос према држави и институцијама.

О нижим друштвеним слојевима постоји много мање података него о аристократији. У градовима су живеле занатлије, које се нису бавиле искључиво својом професијом, него и пољопривредом. Не знамо да ли су занатлије биле еснафски организоване, али је потврђено да су постојале црквене занатлије. На старо питање да ли су у позној Византији још увек постојали зависни сељаци или нису, немогуће је било дати поуздан одговор, али смо ипак могли закључити да је слободних сељака и даље било, али много мање него зависних. Без обзира на статус сељаци су поседовали властиту земљу и нешто ситне стоке.

На крају, можемо да закључимо да Хоматинови и Апокавкови списи представљају прворазредне изворе за истраживање друштвене историје. Овај материјал пружа обиље просопографских података о локалним аристократским породицама у

Епиру, Западној Македонији и на Крфу, док у претходним вековима о становништву тих области не постоје скоро никакви подаци.

ДРУГИ ДЕО

ПРОСОПОГРАФСКИ РЕЧНИК

ПОРОДИЧНА ИМЕНА

1. Ἀγιοαναστασίτης Κωνσταντῖνος, PD 106.176-7, Солун: θεοφιλέστατος πρωτέκδικος τῆς ἁγιοτάτης μητροπόλεως Θεσσαλονίκης. Саставио и потписао у јуну (највероватније) 1235. године симиоу са изјавом Димитрија КРАМВОФОКЕ о спору између САХЛИКИНЕ и његове таште Орее и неправедној одлуци суда.

Према *Cheyne*, *Noms de fonctionnaires civils*, 165, презиме са префиксом ἁγιο- указује на то да се ради о цариградској породици.

2. Ἀκροναρᾶς Νικόλαος, PD 60, Крф; његова ћерка удата за Марина КАЛУПОЛА (Μαρῖνος ὁ Καλούπωλος); његов синовац, тј. син брата од стрица (αὐτανένσιος) или брат од стрица (уп. 38 и 167: πρῶτος ἐξάδελφος ὁ Ἀκροναρᾶς τοῦ Νικολακίου γνωρίζεται) Николакиос био је ожењен КАЛОМ, која је после његове смрти задржала његову имовину и на крају је преписала свом сину из четвртог брака Теодору САЛЕРИНУ. Аркронарас је водио спор против Калиног четвртог мужа, а када су њих двојица умрли, Аркронарасов зет Калупол је наставио спор против Теодора, покушавајући да поврати породичну имовину своје жене.

3. Ἀλμυριώτης Νικόλαος, PD 17.4..., Прилеп; муж Марије, ћерке ђакона и хартофилакса из Прилепа Јована *Χρисиλα*.

4. Ἀλυάτης

а) Γεώργιος, μεγαλοδοξότατος κῦρ, PD 100, Драч; зет ТАНУСИСА, чија је мајка била из рода Кавасила.

б) Θεόδωρος, ἐλλογιμώτατος ἐν Κυρίῳ υἱός, κῦρ, PD 111.7-8, место непознато; посредује за нотара СИМЕОНА.

Алијати су водили порекло из Кападокије, а на више дворске функције су се уздигли тек на прелазу из XII у XIII век (*Cheyne*, *Ров.*, 228, 240, 372). У никејској администрацији истакнуто место заузимао је Нићифор Алијат, који је био γραμματικός Јована Ватаца (1222–1254) и ἐπὶ τοῦ κανικλείου

Теодора II Ласкариса (1254–1258), као и царев посланик код сицилијанског краља Манфреда. Према Акрополиту, он је био изузетно племенитог рода (Асгор., 91.3, 154.25–155.7, 165.6).

5. Αλωποφόνου Μαρία, PD 47, Верија. Своју ћерку *Ану* удала је за клирика Георгија ЗАДУ. При склапању брака било је уговорено шта ће, у случају да немају деце, једном супружнику припасти после смрти другог: Ани $\frac{1}{2}$ Задиног брачног дара, Зади $\frac{1}{3}$ Аниног мираза. Када је Ана умрла, не оставивши потомство, Зада је пристао да врати само $\frac{1}{3}$ мираза Аниној мајци, зато што је, по његовим речима, док је Ана још била жива, запао у невоље и потрошио део мираза. Марија је случај изнела на суд и добила парницу.

6. Ανδριανή Ευδοκία, εὐγενεστάτη, PD 20, Верија, жена Михаила АТАЛИЈАТА (Αταλιώτης). Нису имали деце. Када су Бугари заузели Верију (с. 1207), Евдокија и Михаило су избегли. Михаило се у изгнанству замонашио, а сву имовину брачног пара тада је присвојила Аталијатова родбина, укључујући и Евдокијин мираз и Михаилове веридбене и свадбене дарове (προίξ, ἀρραβών, θεώρετρον). Када је Теодор Дука заузео град (с. 1219/1220), Евдокија је хтела да се врати у Верију, али је претходно затражила мишљење од Хоматина, вероватно да би тако ојачала своју позицију пред надлежним судом у Верији. Суд је одлучио да Аталијатова родбина треба да врати Евдокији сву њену, као и део Михаилове имовине, на име *касоса*, односно као „утеху“ због тога што јој се муж замонашио.

О породичном имену уп. расправу у овој дисертацији, погл. 2.3.3.

7. Ανδροῦτζος Γεώργιος, PD 125, „тема“ Соск. После веридбе са Маријом, ћерком покојног свештеника Василија ЧАУША (Τζαούσης), имао је сексуални однос са рођаком (δισεξαδέλφη) мајке свог таста. Пошто су његова вереница и жена са којом је починио грех биле у осмом степену сродства, избегао је грех инцеста (αίμομιξία), па је препоручено да му надлежни епископ одреди епитимије само за грех блуда (πορνεία).

8. Αλέργιος Μιχαήλ, PD 82, Охрид или околина Охрида. На самрти је поделио имовину својим синовима *Теодору* и *Варусису*, а мањи део вероватно је припао и његовој *ћерки*, која је била удата за охридског клирика Михаила БЕРИСЛАВА. Када је Михаило умро Варусис је имао свега две године, па је бригу о њему преузео његов зет Михаило

Берислав. Варусис је од оца наследио: две литре νομίσματα τρικέφαλα ἀγγελάτα (= 47 перпера), један златни прстен тежак 6 *εκсаγίја* (= 27.3 гр.), једну њиву и још 20 νομίσματα πραπτόμενα (= 6,66 перпера), које је, према тестаменту Михаила требало уложити у претварање поменуте њиве у виноград. Ови подаци пружају нам увид у имовину Михаила Апергија: неколико литри златног новца, њива и винограда и неколико драгоцених предмета. Та вредност је приближна зато што не знамо колико је Михаило имао деце (помиње се троје), нити можемо бити сигурни да је свако од њих добило једнак део. Извесно је само да је једну своју њиву поделио синовима Теодору и Варусису, јер се у акту наводи да се поменута Варусисова њива граничила са њивом његовог брата Теодора. На суду је Берислав рекао да није у могућности да Варусису врати новац који је овај наследио од оца, па је у замену понудио једну њиву и један виноград у околини Охрида, што је Варусис прихватио, иако је сматрао да њихова вредност не одговара новцу који је наследио од оца. Уп. Βερίσλαβος Μιχαήλ.

9. Ἀργυρὸς Λέων, PD 40.57, 53.48-53, κνέτζης, ἄρχων, Охрид. Сведок у два акта – в. Констас КОНДОС и КАЛА.

10. Ἀρμενόπουλος Βασίλειος, PD 62, Пелагонија. Био је ожењен унуком Јована ЛОНГИВАРДИТА. Када је умрла сестра од ујака Василијеве жене, сви Лонгивардитови потомци из три брака тражили су део њене имовине. Стога је Василије отишао у Охрид по Хоматиново мишљење. Хоматин је изјавио да је имовина покојнице требало да буде подељена само између њене сестре од тетке (Василијеве жене) и брата од стрица, то јест између потомака Лонгивардитове деце из првог брака, док деца из друга два брака нису имала право на ту имовину.

11. Ἀρραβωνίτης Ἀλέξιος, μεγαλοδοξότατος κύρ, PD 101, Крф. Алексијева жена била је из староседелачке крфске породице, будући да је још породица њене бабе по мајци на Крфу имала земљу. У Охриду се, у име своје тазбине, жалио на Михаила САЛЕРИНА, који није поштовао последњу вољу своје жене ИРИНЕ, тетке по мајци Алексијеве таште. (уп. Εἰρήνη, PD 101 и Σαλερινὸς Μιχαήλ).

12. Ἀρτινὴ Μαρία, куρά, PD 39, Верија. После смрти свога мужа, господина Георгија СКУТАРИОТА, верила се са господином Константином ЦИБИНОМ, са којим је добила

сина. Цибин је убрзо умро. Без обзира што није била венчана са Константином, Марија је после његове смрти покушала да добије део његове имовине. Према одлуци охридског суда, међутим, Марија није имала право на наслеђе, будући да није ступила у брак са Константином.

13. Ασπιέτης Κομνηνός Κωνσταντῖνος, σεβαστός, δούξ Скопља, PD 59.50.53.151. Године 1193. судио је у спору браће Георгија и Манојла ЉУТОВОЈА против њихове тетке Мирославе, жене архонта Вуксана ПРОДАНИЋА (Προδανικός), и пресудио у њихову корист.

14. Αταλιώτης Μιχαήλ, PD 20, Верија. Муж Евдокије АНДРИЈАНЕ. Нису имали деце. Када су Бугари заузели Верију (1207), брачни пар је избегао, а Михаило се у изгнанству замонашио. У Верији је остала *Михилова родбина*, која је присвојила сву имовину брачног пара, о чијој величини и вредности нема података.

Каждан, Состав, бележи седам Аталијата у XI веку, од којих су четворица 1025 – 1081 били носиоци високих титула, али се они у изворима XII века више не помињу. PLP бележи чак 12 Аталијата, али се они тешко могу довести у везу са Михаиловом породицом, будући да се они обично налазе у удаљеним крајевима.

15. Αὐτωρειανός Ἀνδριανός, PD 23.28-29, θεοφιλέστατος ἄρχων τῶν ἐκκλησιῶν, Охрид. Сведочио у бракоразводном спору између проскатимена ЈОВАНА и његове жене КАЛЕ из Охрида.

16. Αχυραΐτης Νικήτας, κῦρ, PD 84, Верија. Никита Ахираит и његова супруга *Марија* имали су три сина и једну ћерку, која је у тренутку настанка акта већ била покојна. Имовина је тестаментом мајке, која је умрла после оца, била подељена тројици синова. Пошто су у тренутку смрти мајке двојица млађих синова још увек била малолетна (*Лав* је имао 13, а *Јоаникије*, који је случај изложио пред судом у Охриду, само 9 година), мајка је старатељство над њима поверила најстаријем сину *Константину*. Он је, међутим, уместо да се брине о својој млађој браћи, велики део њиховог и свог наслеђа потрошио, а потом напустио кућу и ступио у војску. Старање о Јоаникију на себе је преузео муж његове рођаке, господин Василије КРАСИН, примивши на чување и његову и Лавову имовину, док је старање о Лаву препустио другом лицу. Тиме, међутим, Јоаникијеве невоље нису биле окончане, јер га је Красин приморавао на рад

који му није адекватно плаћао, а када је одрастао није хтео да му врати имовину која му је припадала. Сачуван је попис имовине коју је Красин примио од Јоанакија, у коме су наведене и вредности неких од поменутих предмета, што представља ретко сведочанство о ценама предмета у Византији. Наведени су следећи предмети које је Јоанакије донео у Красинову кућу и њихове цене: једна икона (7 номизми), химатион боје шафрана (10 номизми), други такав химатион и један огртач (заједно 6 номизми), други огртач и једна **омбрела** (заједно 4 и 1/6 номизми), једна ниска бисера (3 номизме) и један магарац (2 и 1/6 номизме). Према томе, укупна вредност свих наведених предмета била је 32 и 1/3 номизми. Ако се томе дода и 40 перпера које је Јоаникије такође донео у Красинову кућу, добија се податак да је укупна вредност наведених предмета и новца била 72 и 1/3 номизми. Осим ових предмета, међутим, наведен је још и велики број других предмета, односно одеће, постељине и разних тканина различитог квалитета, чија вредност није наведена.⁸⁶² На Јоаникијевој листи налазило се и 50 *мера* (мџтра) вина (приближно 512 литара) и по 4 модија ражи и пшенице (приближно по 50 кг).⁸⁶³ Јоаникије је навео да је имао још винограде у месту Асимуцово (τοῦ Ἀσημούτζη) величине 64 модија (окарактерисани као *упарложени* или *запуштени*, *πρωτόχερσα*), које је од мајке наследио заједно са своја два брата, те друге винограде на местима које су мештани звали Драконтоспилеон, односно Туба (Τούβα), које је наследио он сам (окарактерисани као *обрађивани* и *продуктивни* *σῶα* и *εὐθαλῆ*). Према Јоаникијевом сведочанству, од тих винограда Красин је, убирао плодове наредних година. Наведено је да је прве године произвео 300 *мера* (приближно 3075 литара) вина, а потом је количина наведена у броју посуда у којима је грожђе скупљано (κορύται), тако да се њена вредност не може одредити. Из свега реченог произлази да су највреднији део имовине Ахираита представљали виногради, који су били различитог квалитета. Треба, међутим, имати у виду да су Ахираити поседовали и разне скупоцене тканине и предмете које су могле имати само добростојеће породице. Највероватније је поменут само мањи део њихове покретне имовине, будући да је већи део најстарији брат Константин или продао или присвојио. Поменуто је тек 40 перпера, али треба имати у виду да је један део новца сигурно припао Лаву и Константину, који је као старатељ млађе браће већи део наслеђа потрошио.

⁸⁶² О наведеним предметима в. корисна запажања *Laiou, Mariage*, 159, са литературом.

⁸⁶³ О вредности метра в. *Schilbach, Metrologie*, 112–113; ODB 2, 1359; о вредности модија в. *Schilbach, Metrologie*, 95–96; ODB 2, 1388.

Док је Никита био жив, Ахираити су несумњиво били добростојећа угледна веријска породица, на шта указују и атрибути к̄р и курá, које је Јоаникије употребио за своје родитеље. Не знамо да ли су осим Никитине породице постојали и други Ахираити у граду, осим ако не претпоставимо да је поменути Красин био ожењен ћерком Јоаникијевог стрица, односно Никитиног рођеног брата (ὁ ἐπὶ ἑξαδέλφη μου γαμβρός). Постоји, међутим, могућност да се под ἑξαδέλφη подразумевала Јоаникијева сестра од ујака.

Ахираити се, колико је мени познато, у овом Хоматиновом акту помињу по први пут. После тога, поменути су само још двојица Ахираита, од којих је један, Константин, 1321. године био кастрофилак у Зихни, а око 1327. године је имао титулу севаста, док је други, Георгије, 1355. године у Зихни поседовао земљу.⁸⁶⁴ Може се сматрати да су Ахираити из Вериије и Зихне били у сродству, будући да је реч о врло ретком породичном имену. Породично име Ахираит потиче од имена града Αχυράους у области Смирне, па се највероватније ради о породици која је одатле потицала: ODB 1, 14; *Ahrweiler*, Smyrne, 69.

17. Βαρδάνης

1) Γεώργιος, μητροπολίτης Κερκύρας, PD 31.83-94, 119-123. Убрзо пошто је постављен за митрополита Крфа, Георгије Вардан (1219/ 1220 – 1235) судио је у спору између крфских архоната браће ПРИМИКИРОПУЛА и њиховог рођака Теодора КОСЕЈА. Том приликом упутио је писмо јеромонаху Варламу ПРОФИТУ, тражећи од њега да оцени да ли је опорука Михаила Гимна, ујака Примикиропула, аутентична, то јест да ли је написана његовом руком. На захтев епирског владара, Вардан је присуствовао суђењу које је вођено пред судом у Охриду. Сачувана су два Хоматинова писма Вардану – једно приликом његовог именовања на место митрополита Крфа (PD 107), а друго као одговор Вардану у вези са једним нејасним местом из беседе Григорија Богослова (PD 109).

2) Δημήτριος, к̄р, PD 71.42-51. Муж госпође *Μαριје*, чији је отац, господин ТЕОХАРИС, био ујак Константина КРАТЕРА.

18. Βασιλικός

1) Κωνσταντῖνος, προέχων ἀρχοντικῶς, PD 59.18-33, Скопље. Заједно са архонтом Јованом ТИХОМИРОМ од сирочади Георгија и Манојла ЉУТОВОЈА 70-их или 80-их година XII века одузео имовину после смрти њиховог оца и полусестре.

⁸⁶⁴ PLP 1 (1719, 1720, 1721 ?); Chilandar 69.92, 142.41; Codex B du Saint-Jean-Prodrome 120.76, 126.29, 154.12.

2) Μελλάς, PD 29, Верија. Мелијин деда, *Теодосије Василик*, имао је три сина и једну ћерку, Мелијину мајку. Мелија се 1219–1225. године, када је напунио 25 година, жалио Хоматину да је његов отац после смрти његове мајке почео да живи са другом женом и с њом добио и децу, а Мелији ускраћује основне животне потребе, храну и одећу. Занимљиво је да се Мелија представио породичним именом деде по мајци, а не очевим породичним именом, које није ни наведено. Двојица Мелијиних ујака су Мелији оспоравали право да равноправно са њима наследи део имовине њиховог трећег брата (Мелијиног ујака), који умро без потомства (то јест, није био ни ожењен). Иако је у акту реч о имовинском спору, не постоји ни један податак који би могао да укаже на материјални положај Василика. Не знамо да ли је постојала родбинска веза између Василика у Верији и поменутог скопског архонта или се ради о две различите породице. Само име Мелија је јерменског порекла, што можда указује на то да су Василици још једна породица досељена са истока.

19. Βενέτικος-Καμλίτης Δημήτριος, PD 26, 61, Верија. Породично име Καμλίτης наведено је у оба документа, а Βενέτικος само у PD 26. Камбитисова сестра *Ана* била је у браку са Константином КРИТИКОМ. Она је родила једно дете, после чега је умрла, а убрзо за њом умрло је и дете. Много година касније, после Критикове смрти, Венетик се спорио са Критиковом ћерком из другог брака о праву на наслеђе имовине Критиковог и Аниног покојног детета. Венетик је боловао од подагре, па је, уместо да лично оде у Охрид, послао писмо по једном од својих људи (διὰ τινος τῶν ἐπιτηδείων αὐτοῦ). Тај податак посредно показује да је Венетик припадао вишим друштвеним слојевима. (Уп. Нићифор ПАРАДИСИОТ). Хоматиново мишљење (PD 61) било је повољно за Венетика, али веријски епископ није поступио у складу са њим, па је Хоматин упутио писмо цару Теодору Дуки (PD 26).

20. Βερίσλαβος Μιχαήλ, ἀναγνώστης καὶ χαρτουλάριος τῆς μικρᾶς σακέλλης, PD 82, Охрид. Муж ћерке Михаила АПЕРГИЈА. После тастове смрти одгајао је жениног брата Варусиса Апергија, али је потрошио новац и драгоцености које је овај наследио од оца, па је Варусис против њега покренуо спор. Уместо новца који је потрошио Михаило је понудио да му да једну њиву у месту Чакоштина (Τζακοστήνη), на неколико километара удаљеном од кастропа, и један виноград у месту Τρεαβουνή, које се такође налазило на

неколико километара северозападно од кастро̀на (Θεοδωρόπουλος Μιχαήλ, Λάκων Κωνσταντῖνος, Βραχίων Κωνσταντῖνος).

21. Βεστάρχης Θεόδωρος, PD 105.15-32, дука Верије. Као дука Верије судио је у спору између Ане КОМИТОВЕ и Лава ΚΟΗΔΟΣΑ. Уп. и Πλυτὸς Ἰωάννης.

22. Βλάζνος Γεώργιος, ἀναγνώστης, PD 12, Прилеп. Муж МАРИЈЕ ΒΑΡΔΙΝΕ. Охридски синод је њихов случај разматрао када су Георгије и Марија били само верени. Детаљи са тог суђења нису познати, али се зна да је тада одлучено да вереници склопе брак (δέξασθαι καὶ ἀμφοτέρους τὰς τελείας ἱερολογίας). Међутим, после само годину дана, њих двоје су се поново појавили пред Хоматином. Тада је затражен развод, зато што у току „три године и нешто дуже“, колико је прошло од веридбе, Марија и Георгије нису имали сексуални однос. Други разлог за развод био је то што Марија није била верна мужу. Хоматин је препоручио пелагонијском епископу да Георгија и Марију разведе, па да Георгије добије назад брачни дар, а Марија мираз, те да Марији буду одређене епитимије за прељубу.

Из доба Палеолога познато је 7 Вестарха, који су углавном били црквена лица и / или писари са Хиоса, односно Лезбоса и из околине Смирне (PLP 2 (2684–2689), add. 1 (91503), са литературом). Њихова веза са Теодором Вестархом није нарочито изгледна, али није ни искључена.

23. Βογδανόπουλος Μαῦρος, σεβαστός, κῦρ, PD 124, „тема“ Дебар. Приморао је мегалепифанестатог Георгија СКОРУ (в. Σκώρης Γεώργιος) да се против своје воље ожени његовом сестричином / братаницом (ἀνεψιά), која је тада имала само 10 година. Мавро је на суду то прво негирао, а касније – када је Скора тражио да своје речи потврди судском заклетвом – изјавио да је то учинио зато што је био забринут за будућност девојчице. Девојчица је, наиме, била сироче, а Богданопул ју је вероватно одгајао после смрти њених родитеља.

25. Βοδηνιάτης Μιχαήλ, PD 141, место непознато. Није сигурно да ли је Βοδηνιάτης устаљено породично име или је реч о етнику – „житељ Водена“. У том случају, топоним би се могао повезати са селом Вођани, које се налази отприлике на пола пута између Прилепа и Охрида, на левој обали Црне реке, а сматра се да се први пут помиње

у турском дефтеру из 1467/1468. године: *Kravari, Villes et villages*, 349. Село је, међутим, можда поменуто и у PD 23 (уп. Γαβρᾶς Γρηγόριος). Идентификација са познатим градом Воден, недалеко од Верије, мало је вероватна.

Михаилова ћерка *Ирина* била је удата за Теодора ХЛОРОПОДА. Ирина је, међутим, и пре брака била у љубавној вези са извесним Георгијем ХОЛАВРИСОМ, а везу је наставила и после венчања. Када се њен муж због тога жалио суду, Иринини родитељи су све то признали и обелоданили да су је приморали да се уда за Теодора, те да су је после венчања више пута на силу враћали мужу када је од њега бегала. Сама Ирина такође је признала све што је речено, па је Хоматин одлучио да се брак раскине и да Теодор узме свој брачни дар (προγαμιαία δωρεά), а Ирина мираз. Ирини нису одређене ни епитимије, ни имовинска казна, које су обично одређиване прељубницама (μοιχαλίσ), уз образложење да је сиромашна, а сиромаштво (πενία) је за жену разведеницу довољна казна. Податак да је Ирина потицала из сиромашне породице у складу је са податком да је њен отац Михаило живео од сопственог рада (αὐτουργὸν μετερχόμενος βίον), то јест није имао људе који су радили за њега.

26. Βουροῦγος Βασίλειος, μεγαλεπιφανέστατος, κῦρ, PD 51.38 sq., 134.10-21, „тема“ Стан. Његов отац звао се Вуруг (словенско име Боруј?), мајка *Теодула*, а сестра *Ирина*, која је била удата за Константина ГУДЕЛИСА. Вуруг је имао рођаке, којима је тестаментом на име легата (χάριν λεγάτου) даровао неколико својих винограда, али их је Гуделис после Иринине смрти купио за себе. Василије је против зета покренуо спор зато што се после Иринине смрти поново оженио, сматрајући да тиме губи право на наслеђе, али је изгубио спор, јер је Гуделис имовину директно наследио од Вуруга и Теодуле.

У другом документу Василије се јавља као један од четири сведока ћерке севаста Стефана ГАВРЕ (уп. и Γαβρᾶς Γρηγόριος).

27. Βουσιώτης Δημήτριος, μεγαλοδοξότατος, κῦρ, PD 43, место непознато. Мираз његове ћерке *Ане*, жене Јована ПЕРДИСА, састојао се искључиво од непокретне имовине (ἀκίνητα), што није уобичајено.

28. Βρατιάνος Ἰωάννης, PD 98.62-65, место непознато (Охрид или околина?). Бивши власник винограда у селу Анаколитикон (Ἀνακολιτικόν) или Анатоликон (Ἀνατολικόν), који је продат свештенику ТЕОФАНУ.

29. Βραχίων Κωνσταντῖνος, PD 82.38-40, Охрид или околина Охрида. Власник винограда у месту Τρεαβουνή, који се граничио са виноградом клирика Михаила БЕРИСЛАВА (уп. и Λάκων Κωνσταντῖνος).

30. Βρυένιος Ἰωάννης, PD 21, Србија. У првом брак родило му се двоје деце, а онда му је жена умрла. Потом је неко време живео са „наложницом“, тј. незаконитом женом МАРИЈОМ; потом се од ње растао и оженио по други пут, али је у том браку остао само око годину дана, након чега се развео (уз сагласност епископија – уп. ἐπίσκοπος Σερβίων) и поново почео да живи са Маријом. Једно дете из првог брака је умрло, док је ћерку *Евдокију* удао за клирика епископије Србије Никиту ТЕОЛОГИТА. Приликом склапања брака постигнут је споразум да зет и ћерка живе са Вријенијем у заједници, те да после његове смрти Евдокија наследи сву његову имовину. Касније, међутим, Вријеније није поштовао те две одредбе брачног споразума – Теологит и Евдокија су морали да напусте Вријенијев дом пре него што је он умро, а Евдокији је на име легата оставио само пола млина и један виноград, а сву осталу имовину Марији и деци коју је са њом имао. Према речима Теологита, који је случај изнео пред охридским судом, Вријеније је тако поступио зато што је наводно Марија на њега утицала својим врацбинама. Охридски суд је пресудио у Теологитову корист. Марији, као незаконитој жени, и њеној деци по закону није могло припасти више од 1/12 Вријенијеве имовине (тестамент је проглашен неважећим, будући да није био у складу са законом), док је све остало припало Евдокији, као што је уосталом било предвиђено брачним споразумом.

31. Γαβαδωνίτης Κωνσταντῖνος, кῦρ, PD 25.49-50, Верија. Деда *Јелене*, удовице Георгија ЕВРИПИОТА. Јелена и Георгије нису имали деце. После Георгијеве смрти његови рођаци покушали су да пониште његов тестамент, јер су сматрали да су оштећени, пошто је Георгије већи део имовине преписао Јелени (уп. Πεδιαδίτης Γεώργιος, Πλυτὸς Ἰωάννης, Εὐριπιώτης Βασίλειος, Τζαμᾶς Βασίλειος). Јелену је на суду том приликом заступао архонт Андроник СКУТАРИОТ, муж њене *сестре*, чије име није познато.

Преко брака два сестре, дакле, ова породица је била у сродству са веријским архонтским породицама. У Јеленином тестаменту, чији је један део цитиран у акту, поменут је њен *отац* (који јој је као легат оставио 60 перпера), сестра *Кала* (оставила јој је 121 перпер) и деда Константин (оставио јој је 20 перпера). Гавадонити су били врло имућна породица. Новчани део Јелениног мираза износио је чак 1 литру перпера плус 41 перпер (= 112 перпера), а Јелена је наследила и село Јанчишта (γονικόθεν διαφέροντος αὐτῆι χωρίου Ἰωαννιτζίστας).

Породично име Гавадонита ми није познато из других извора.

32. Γαβρᾶς

а) Γρηγόριος, μεγαλεπιφανέστατος, κῦρ, προϊστάμενος τοῦ χωρίου [Βόδανες], PD 23.16-20, 134.10-21, село Вођане (Βόδανες), између Прилепа и Охрида. Уз помоћ својих људи (οἱ ὑπ' αὐτόν) спасао живот ИРИНИ. Сведочио у корист своје рођаке, ћерке севаста *Стефана Гавре*, када је њен муж, севаст Лав МОСХОПУЛ, затражио развод брака. Са њим су сведочила још три мегалепифанестата (Βουροῦγος Βασίλειος, Βερωτᾶς, Μανουήλ ὁ τοῦ Δέσκου).

б) Στέφανος, κῦρ, πανσέβαστος σεβαστός, PD 134, вероватно област Пелагоније и Прилепа. У време Стрезове владавине приморао севаст Лава МОСХОПУЛА да се ожени његовом ћерком, али је на Мосхопулов захтев после његове смрти брак поништен.

Brayer – Fassoulakis – Nicol, Gabrades, 38–45.

33. Γαναδαῖος Ἰωάννης, PD 83, Вела. В. Λοῦβροι.

34. Γλυκός

1) Θεόδωρος, PD 37, „тема“ Вагенистија. Муж Зоје, ћерке Николе КАЛОГНОМА. Водио је спор против родбине свог покојног таста (то јест његове сестре Јелене – монахиње Јефросине, и њеног унука Јована) око земље (ἀκίνητον) у месту Сутрупа. О случају в. Καλόγνωμος Νικόλαος.

2) Μιχαήλ, PD 50 (apparatus, post 76), ὑπομνηματογράφος τῆς ἀγιωτάτης ἐπισκοπῆς Βουλγαρίας. У есхатоколу једног акта поменут је као ипомниматограф архиепископије, који је, у склада са својом функцијом, на суђењу одржаном 7. јуна 1230. године у цркви

у Сланици, правиво белешке (παρασημειώσεις), које су касније послужиле за састављање судског акта. О случају в. Ὀψικιάνου Μαρία, о датуму Θεόδωρος, ἐπίσκοπος Γρεβενῶν.

35. Γοριανίτης

1) Νικηφόρος, μεσάζων καὶ οἰκεῖος Θεодора Дуке.

2) Νικόλαος, μεγαλυτέροχος δοῦξ τῆς ἐπισκέψεως Ἀχελώου. Овој двојници Горјанита Апокавк је упутио велики број писама: cf. Αροκαυκος (*Bees*), p. 189.

3) Митрополит Сера, име непознато, Epirotica, p. 277.8-11. У писму никејском патријарху Манојлу Апокавк каже да је овај Горјанит пореклом из Тесалије, да је био клирик серске митрополије, калиграф, те да је био добро образован, а посебно истиче његову упућеност у филозофију. Митрополит Сера је постао пошто је Теодор Дука освојио град.

Из доба Палеолога позната су четири Горјанита, који су несумњиво били значајне личности. Један је био у служби деспота Михаила II Дуке (Анђела Комнина) (1249–1266/7), а потом и судија у Тракији, други (Тома) писац епиграма и δοῦλος Михаила VIII, трећи (монах Лазар) истакнути Арсенит (1280–1304), а четврти пословни човек, вероватно из Солуна, чије нам лично име није познато (1356/7).⁸⁶⁵ Ти подаци довољни су да утврдимо да су Горјанити у току најмање једног и по века, од почетка XIII до половине XIV века, припадали највишим слојевима византијског друштва.

36. Γουδέλης Κωνσταντῖνος, PD 51, „тема“ Стан. Муж Ирине, сестре Василија ВУРУГА, са којом је имао једну ћерку, *Десу* (када се удала, отац јој је дао ½ мајчине имовине и један виноград који је он купио). Ирина и Константин живели су у заједници са Ирининим родитељима Вуругом и Теодулом све до њихове смрти, иако је брачним уговором било предвиђено да могу пре њихове смрти да се осамостале и да добију 1/3 њихове имовине. Исти документ предвиђао је да Гуделис буде наследник (κληρονόμος) једног дела те имовине, што је касније потврђено и Теодулиним тестаментом. После Ирине смрти Гуделис је ступио у други брак и добио још деце. Део имовине коју је наследио од таста и таште увећао је куповином винограда од Вуругових рођака, којима је његов таст пре смрти преписао. (Уп. Βουρουῆος Βασίλειος.) Гуделис се одлучио да купи баш те винограде, највероватније зато да му поседи не би били раштркани, већ повезани у једну целину. О Гуделисовој прошлости и пореклу не знамо ништа, али

⁸⁶⁵ PLP 2 (4319–4321), add. 2 (93364). S. Lampros, Ἐπιγράμματα Θεωμᾶ Γοριανίτου, NE 12 (1915) 435–438 (према PLP-у).

његово породично име, које је познато још од XI века, и чињеница да му је жена потицала из локалне аристократске породице сугеришу да је реч о племићу који није био у најбољем материјалном положају, па му је стога одговарало да живи у заједници са (по свему судећи) имућним жениним родитељима (као ἐσώγαμβρος).

37. Γουναρόπουλος Μιχαήλ, PD 127, Верија. Гунаропул је оптужио Константина ПИГОНИТА, бившег дуку Верије, да је у време док је био дука ступио у сексуални однос са његовом женом. Случај је прво разматрао Манојло Дука, који је по наређењу свог брата и епирског владара Теодора тада дошао у Верију. Пошто није било очевидаца, Гунаропул је захтевао да истинитост његове оптужбе буде проверена помоћу поступка који је у то време у Византији изгледа био веома распрострањен – хватањем за усијано гвожђе. Тада је Манојло Дука случај предао Хоматину. На новом суђењу поред Хоматина био је присутан и Теодор Дука и веријски епископ, али Гунаропул ни тада није могао да пружи чврсте доказе за своје тврдње, па развод брака није одобрен.

У једном документу из 1338. Године у околини Верије помиње се место под именом τοῦ Γουναροπούλου, које је име највероватније добило по неком старијем или савременом власнику земље на том месту.

38. Γρί(τ)ζης Νικηφόρος, PD 53.48-51, 91.20-22, θεοσεβέστατος δευτερεύων καὶ ἐπὶ τῶν κατηγορήσεων τῆς ἀγιωτάτης ἀρχιεπισκοπῆς, Охрид. Један од угледних сведока, који је посведочио у корист КАЛЕ (6). У месту званом Сушица, у близини Охрида, поседовао је виноград који се граничио са виноградом Георгија КУРИЦЕ.

39. Γυμνὸς Μιχαήλ, κῦρ, PD 31, посебно 10-18 и 46-65, Крф. Брат *Зоје*, мајке крфских архоната браће Сергија и Нићифора ПРИМИКИРОПУЛА. Михаило и његова жена *Теодора* имали су двоје деце - старији син звао се *Константин*, а име млађег детета није познато. Према тестаменту, који је Михаило саставио у марту 1205. године, док је млађе дете још било у мајчиној утроби, за наследнике су одређена његова деца и жена, под условом да се не уда поново. Тестамент је такође предвиђао да ако деца умру пре мајке, Теодора добије само 1/3 имовине, а да се са остатком поступи „по закону“. Међутим, Теодора се удала за Теодора КОСЕЈА, а потом су и она и деца умрли. Косеј је покушао да присвоји имовину синова Михаила Гимна, али су пред судом Теодора Дуке Примикиропули покренули спор, који је епирски владар потом проследио крфском

митрополиту Георгију ВАРДАНУ и Димитрију Хоматину, а они су пресудили у њихову корист.

40. Δαυνοιοῶαννης Γεώργιος, πρωτοпанσεβαστοῦλέρτατος, PD 22, Пелопонез (тачно место није познато). Прво је своју ћерку верио са Михаилом, стрицем деспота Јована ХАМАРЕТА. Касније се, међутим, предомислио, па је раскинуо веридбу и понудио Јовану да он постане његов зет. Јован је пристао, али под условом да Георгије положи заклетву да ће раскинути савез са Латинима и удружити се са Хамаретом у борби против њих. Георгије је пристао и положио заклетву, иако је од самог почетка ковао сасвим друге планове. Његова ћерка је опљачкала Хамарета, а потом и покушала да га убије; Демонојанис је, међутим, успео да поново задобије Хамаретово поверење, затим је поново покушао да га убије; Хамарет се и тада избавио и побегао на двор епирског владара Теодора Дуке и замолио га да му одобри развод и склапање новог брака. Теодор је прво послао писмо Демонојанису (уп. Στάσης Μανουήλ) и позвао га да ћерку пошаље на његов двор да живи са својим законитим мужем. Демонојанис не само да није послао ћерку, него је поручио да Хамарет никада њоме није ни био ожењен. Епирски владар је случај предао Хоматину, који је одобрио развод.

Демонојанис је био θεῖος епирског владара, што значи да је могао бити брат његовог оца (севастократора Јована) или мајке (чије име и порекло нису познати), али и брат од стрица. Та родбинска веза објашњава Демонојанисову титулу πρωτοпанσεβαστοῦλέρτατος, која се помиње у Теодоровом писму. До тог времена титула је изгубила на вредности коју је имала у време Комнина, али су од ње и даље биле више само титуле севастократора, деспота и цара, и показује да је Демонојанис сигурно имао истакнутији положај од бројних севаста који су забележени у списима Димитрија Хоматина и Јована Апокавка.

Laurent, *Les bulles métriques*, no. 41, издао је печат са натписом Γεωργίον με Δαυνοιοῶαννην | μάρτος σεβαστὸν πανυλέρτατον σκέλοισ, и претпоставио да је његов власник вероватно био Демонојанис из Хоматиновог акта. Може се претпоставити да је Георгије Демонојанис живео у Монемвасији, иако се у Хоматиновом акту о томе не говори, будући да су Демонојаниси са још две породице тај град 1248. године предали Вилему Вилардуену (cf. *Chronicle of Morea*, 197.46), те зато што се иста породица у том граду помиње и у XV веку (cf. *Magdalino*, *Neglected authority*, 319–320). Године 1233. помиње се Никола Демонојанис, који је преговарао са Млечанима о предаји: ТТ II, 312–313; cf. *Cheyne*, *Pouvoir*, 243, n. 319.

41. Δεαβονίτης Νικόλαος, PD 56, место непознато. Никола је покренуо спор против мужа женине сестре – уп. Βασίλειος.

42. Δεμνίτης Θεόδωρος, PD 118, „тема“ Ахелој. Порески чиновници теме Ахелој често су узнемиравали Демнитове људе, па је он једанпут када је чуо да поново то чине пошао да их казни. Прво је дошло до вербалног, а потом и до физичког обрачуна, у којем је Демнит на месту убио једног порезника (уп. Σγοῦρος).

Демнит је пореклом био са истока (ἐκ τοῦ ἀνατολικοῦ ὀρμώμενος κλίματος), али се настанио у „теми“ Ахелој. Био је војник и сигурно пронијар (cf. *Jameson, Responsa*, 276; *Prinzing, Studien* II, 50). Иако сам термин није употребљен, познато је да му је епирски владар дао људе да служе његовим животним потребама (ἀνδράσι τισίν, ἐκ δεσποτικῆς δωρεᾶς πρὸς ὑπηρεσίαν τὴν κατὰ βίον ὑποκειμένοις αὐτῷ), што вероватно подразумева и људе који су обрађивали његову земљу. Када се узму у обзир сви наведени подаци може се претпоставити да је Демнит на Балкан дошао са истока у пратњи Теодора Дуке, који му је зато даровао земљу у пронију. Ниједан други Демнит из извора није познат.

43. Δοβρέσιнос Βασίλειος, PD 103, Призрен. Покренуо спор против свог пашенога ГЕОРГИЈА зато што је хтео да се разведе од његове свастике ЧЕРНОКОСЕ. Β. Γεώργιος.

44. Δρουγούβιλος Βασίλειος, PD 19, Охрид. Вереник *Кале*, ћерке Јована ЛАКАПИНА / ЛАМПИНА и *Ирине*. О случају в. *Λακαληνὸς / Λαμληνὸς Ἰωάννης*. Приликом склапања веридбе Василије је са тастом потписао споразум, који је предвиђао да живи у његовој кући (уобичајни термин ἐσώγαμβρος у овом случају није употребљен), те да се са Калом венча када она напуни 12 година. Василије је Кали донео одређене дарове (вероватно ἀρραβῶν или δῶρον μνηστείας, мада ни то није изричито речено), који се састојао од новца (1 перпер и 150 трикефала) и три комада свилене тканине (κοπτάναι τρεῖς μεταξωταί). Из акта индиректно произлази да су се таст и зет споразумели да Василије обрађује тастову земљу и убира половину плодова, а да остатак припадне Лакапину (... καὶ βοὸς ἑνὸς κατασπορὰν εἶπεν ἔχειν ὁ Βασίλειος ἐν τῇ πενθερικῇ αὐτοῦ ὑποστάσει, τετύλωται κατὰ γεωργικὴν παρατήρησιν τὸ ἥμισυ τῆς εἰσόδου ταύτης τοῦτον λαβεῖν.). Василије је служио у војсци Теодора Дуке као коњаник, али је демобилисан из непознатих разлога. Према речима Василијеве таште Ирине и архонта Николаја

ЧАХИНА, епирски владар је наредио њему и другим војницима који су заједно са њим демобилисани да предају своје коње и војну опрему – панцир и штитнике за ноге (περὶ τῶν ἀλόγων καὶ τοῦ λωρικού καὶ τῶν σκαλτζῶν) због неког престапа (οἷς οἶδε κρίμασι).⁸⁶⁶ Василије је морао бити сиромашнији од Лакапина и Ирине, без обзира што се верио њиховом ћерком. Чињеница да је био коњаник у војсци указује на то да није био ни много сиромашан.

45. Ἐλινάσος Δοβροσλάβος, γέρων, PD 72.49-82, село Βλαστοῦς у околини Охрида, у Горњој Преспи. Сведок ДРАЖА (уп. Δράζης τοῦ Γρίδου, Ἱερακάρης Ἰωάννης, Βελκάνος).
О термину γέρων уп. Κωνσταντῖνος.

Уп. стр. 198 ове дисертације.

46. Εὐριπιώτης Βασίλειος, μεγαλοδοξότατος ἄρχων, κῦρ, PD 25.5-10, 22-34, Верија. Рођени брат *Георгија Еврипиота*, *Артемија*, Евдокије ЦИБИНИСЕ, *Марије*, *Кале* и жене севаста *Георгија ПЕДИЈАДИТА* (и таште *Јована ПЛИТА*), чије име није познато. Заједно са другим веријским архонтима покренуо је имовински спор против Јелене ГАВАДОНИТ, удовице *Георија Еврипиота*. Из акта се посредно може закључити да су Еврипиоти били имућна породица, а очигледно је да су били у сродству са другим истакнутим веријским породицама (Уп. Πεδιαδίτης Γεώργιος, Πλυτὸς Ἰωάννης, Σκουταριώτης, Ἀνδρόνικος, Γαβαδωνίτης, Τζαμᾶς Βασίλειος.)

Каждан, Состав, је у XI–XII веку забележио само два Еврипиота и закључио да они нису припадали друштвеној елити.⁸⁶⁷ Он је, међутим, пропустио да забележи да је у Теби у другој половини XI века живео извесни протоспатарије Еврипиот.⁸⁶⁸ PLP бележи неколико Еврипиота, од којих су двојица почетком XIV века били крупни земљопоседници у околини Солуна: PLP 3 (6321-6327).

47. Ζάδας Γεώργιος, εὐλαβέστατος ἀναγνώστης, PD 47. Муж *Ане*, ћерке *Марије АЛОПОФОНОВЕ* (Ἀλωποφόνου Μαρία), са којом није имао децу. После женине смрти, са својом таштом се судио око расподеле *Анине* имовине. На суду је тврдио да је један део жениног мираза потрошио зато што је запао у невоље, али је *Марија* тврдила да је свима познато да *Зада* не живи у оскудици, него да је имућан (εὐπορῶν ἐστὶ καὶ οὐ

⁸⁶⁶ Детаљна анализа података о Василију Другувилу, његовом статусу и даровима Кали: *Laiou*, Μνηστεία, 288–293.

⁸⁶⁷ *Каждан*, Состав, 99, 123, 166.

⁸⁶⁸ Cadastre de Thèbes, 13.43, 18.65, 37, н. 3.

πενόμενος), те да је земља у његовом власништву у добром стању (ιδιόκτητα τούτου ἀκίνητα εὖ ἔχουσιν), а земља која је чинила део мираза њене ћерке запуштена и необрађена (κεχρεσμένα καὶ ἀτημέλητα).

48. Ζακινθινὸς Νικόλαος, PD 65, Крф. У браку са *Маријом*, ћерком Георгија ПРОВАТЕ, имао је две ћерке (чија су имена непозната), од којих је једну удао за Григорија ХАМИЛОСА, а другу за Василија ПЕЦИКА. Никола је у тестаменту већи део имовине оставио ћерки која је била удата Хамилоса, што је касније у свом тестаменту потврдила и Марија. После тога је Пецик „са неким другим људима“ покушао да докаже да је његов таст променио првобитни тестамент, поделивши ћеркама своју имовину на два једнака дела. Као Хамилосов сведок, „међу многим другима“, појавио се и севаст Алексије ПЕДИЈАДИТ, који је био присутан када је Закинтин умирао, па је могао да посведочи да није било говора о промени тестаmenta. Већ сама чињеница да је један севаст био присутан када је Закинтин умирао указује на његов друштвени значај. То је у акту потврђено и речима да је Закинтин био сусед нотара, те да није био прост човек, који не познаје процедуру за промену тестаmenta (οὐκ ἦν ιδιώτης καὶ ἄγροικος, ὥστε ἀγνοεῖν τὴν τοῦ καθήκοντος πράξιν ἐπὶ τούτοις). Закинтин се замонашио пре него што је умро.

49. Θεοδωρόπουλος Μιχαήλ, PD 82.37-38, Охрид или околина Охрида. Власник њиве у месту Τζακοστίνη, који се граничио са њивом клирика Михаила БЕРИСЛАВА.

50. Θεολογίτης Νικήτας, διάκονος καὶ κανστρίσιος τῆς ἀγιωτάτης ἐπισκοπῆς Σερβίων, PD 21, Србија. Муж *Евдокије*, законите ћерке Јована ВРИЈЕНИЈА. Теологит је у Охриду покренуо спор против Вријенијеве незаконите жене („наложнице“) МАРИЈЕ у вези са наслеђивањем Вријенијеве имовине и добио га. Теологит је живео у заједници са тастом, Маријом и њиховом ванбрачном децом, што хипотетички може да значи да он није био из Србије, него да се доселио. Таква претпоставка је у складу и са чињеницом да је био клирик, релативно високо позициониран (по notiцијама канстрисиос припада другој пентади).

О високо позиционираним пореским чиновницима Манојлу и Николи Теологиту, који су деловали у прве три деценије XIV века в. *Максимовић*, Управа, 132–133.

51. Θρακήσιος-Κόμανος Ανδρόνικος, PD 89, Верија. Ожењен ћерком (или сестром?) Константина ПЛИТА, којег је овластио (не знамо зашто није лично у томе учествовао) да га заступа у спору који је против њега покренуо и у току неколико месеци пред разним судовима водио КОРИФИН. Андроник је имао земљу у месту Лозица крај Верије, па је желео да купи и суседни Корифинов виноград, позивајући се на право првенства. Када му није пошло за руком да га убеди, он му је једноставно одузео виноград.

52. Παλατικός Ιωάννης, PD 45.31-41, Верија. Муж Арете, ћерке клирика веријске епископије Манојла ОРИЗИЈАТА.

53. Τερακάρης Ιωάννης, PD 72, село Властоῦς, околина Охрида, Горња Преспа. Био је ожењен ћерком *Братоне*, сина Радовога (уп. Ράδος). Јеракарис је упорно, пред више судова, покушавао да оспори право ДРАЖУ на виноград у селу Властоῦς. Јеракарис је покушавао да докаже да је тај виноград чинио део имовине његове тазбине, иако га је Драж у ствари купио од Константина, ВУКАНОВОГ зета (уп. Βελκάνος), што је могао да докаже и купопродајним уговором. Пошто је случај изнео пред неколико судова, Јеракарис је покушао да добије спор и пред судом Теодора Дуке, али је и цар пресудио у Дражову корист. Јеракарис ни тада није одустао, него је случај изнео пред Хоматина у току једног његовог боравка у манастиру Богородице у селу Езеране у Горњој Преспи (северно од Преспанског језера). На основу купопродајног уговора, изјава сведока (в. Κομητόπουλος Μανουήλ, Κωνσταντῖνος, Ἑλινάσος Δοβροσλάβος, Δόβρος, Δραγόραδος) и цареве простагме, издате на суђењу, Хоматин је пресудио у Дражову корист.

54. Καβασιλίνα, PD 100.33-43, Драч; лично име није наведено; у браку са извесним *Бином* (писано Γίνης и Γιόνης) имала седморо деце, од којих су по имену позната само два сина, ΤΑΝΥΣΙΣ и Тома, док је трећи син назван само по мајчином породичном имену – Кавасила. Пошто ниједан њен син није био „у кастрону Драча“ када је писала тестамент, Кавасилина је сву своју непокретну имовину (из чега следи да је била староседелац у Драчу) и не мали део мужевљеве, противно закону, преписала „спољним лицима“ (ἐξωτικὰ πρόσωπα), а највише извесном Николи ФИЛАРЕТУ, којег

је уједно одредила за епитропа своје опоруче. Није јасно шта значи израз ἐξωτικὰ πρόσωπα и у каквој би вези Филарет могао бити са њом.

55. Καλλοβελόνης Κωνσταντῖνος, ἱερεὺς, PD 92, Верија. Локални свештеник Константин Каловелон морао је да позајми два златника од Константина Костомира, при чему се обавезао да ће у време жетве уместо златника вратити 10 модија жита. Обавезао се још да ће, ако жита не буде било, дуг бити надокнађен грођем из једног Каловелоновог винограда. Пошто је, међутим, година била сушна, Каловелон није могао да врати дуг у житу, па га је Костомир одвео у суд практора.

56. Καλόγνωμος Νικόλαος, PD 37, „тема“ Вагенитија. Калогном је потицао из породице са много деце – имао је неколико сестара, од којих су по имену познате *Евностија* и *Јелена*, и два брата, од којих се један звао *Манојло*, а име најстаријег брата није познато. Калогномов отац удао је све ћерке и дао им мираз; најстаријем сину такође је дао део имања и послао га да живи код тазбине (ἐξοδίω γάμω συνήρμοσεν), а Никола и Манојло наследили су целокупну очеву имовину. Њих двојица су, међутим, после очеве смрти из непознатих разлога – речено је само то да су били ἀφήλικες, те да су остали без заштите – морали да напусте своје родно место. Када су се после извесног времена вратили, затекли су очев дом и имање напуштено, али су уз помоћ најстаријег брата успели да га обнове, па чак и унапреде. Када је умро Манојло, који није имао потомства, Никола је остао једини наследник. Никола се женио три пута и имао троје деце – из првог брака сина Константина, а из трећег Нићифора и ћерку Зоју. Према Николином тестаменту, њих троје су наследили његов посед (ἀκίνητον) у месту Сутрупа, који је после смрти постао предмет дуготрајног спора између Зоје, коју је заступао њен муж Теодор ГЛИКА, и Николине сестре Јелене (тада монахиње Јефросине), коју је заступао њен унук *Јован*. Из докумената које је Глика приложио на суђењу у Охриду види се да је случај претходно разматран три пута (уп. ЕПИСКОП ДРИИНОПОЉА, ЕПИСКОП ВЕЛЕ, ХАРТОФИЛАКС БУТРИНТА), те да су у корист Глике и Зоје сведочили угледни сведоци, међу којима је била и Николина сестра Евностија, који су потврдили да су Никола и Манојло били једини наследници њиховог оца, док су најстарији брат и сестре при женидби, односно удаји, добили свој део наслеђа.

Један од најпознатијих Калогнома био је апографевс Солуна Лав Калогном: уп. *Максимовић*, Управа, 113 сл, и др.

57. Καλουδᾶς / Καλούδης

1) Ἰωάννης, ἀναγνώστης, PD 66.19-38, Јањина. Муж Зоје, даље рођаке анагноста СТАНА. У женино име водио је спор против МАРИЈЕ, прве Станове жене и њене ћерке Анастасије, коју је заступао ђакон Теодор ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΙΝ.

2) Μιχαήλ, ἱερεὺς, Αροκαυκος (*Bees*), 1, р. 162–164, 57, село Левсиста код Јањине. Удао је ћерку за неког Константина, којег раније није познавао, јер је у Јањини био странац, али се због тога покајао, јер се показало да му је зет скитница и нерадник. Тражио је раскидање тог брака.

PLP 5, 10697–10724, add. 1, 92290–92293, add. 2, 93735–93737. Калуди су изгледа у XIII веку у Скопљу имали поседе, како у самом граду, тако и изван градских зидина: Споменици I, 217 (јеромонах Калуд даровао 8 погона земље), 221 („Калудова места“); уп. коментар В. Мошина: исто 141.

58. Καλούπωλος Μαρῖνος, PD 60, Крф. Зет Николе ΑΚΡΟΝΑΡΑΣΑ, после чије смрти је водио имовински спор против Теодора САΛΕΡΙΝΑ: в. Καλή (2), Ακροναρᾶς Νικόλαος.

- Καμπίτης, в. Βενέτικος-Καμπίτης Δημήτριος.

59. Καμωνᾶς Γρηγόριος, σεβαστός, PD 1, PD 3 (за PD 2 уп. Πλυτὸς Ἰωάννης), Кроја (?). Прво је био ожењен ћерком Ђина ПРОГОНА, а потом се од ње развео и оженио КОМНИНОМ, ћерком српског краља Стефана Првовенчаног. Пошто су неки приговорили да је тај брак незаконит, зато што је Комнина претходно била удата за Ђиновог брата Димитрија, Камона је од Хоматина затражио мишљење о томе и он му је одговорио (PD 1) да не постоје сметње за склапање тог брака. Истим случајем бавили су се и севаст Јован ПЛИТ, који је у то време вероватно био надлежни дука, и ЕПИСКОП КРОЈЕ, чије име није познато. Хоматин је обојици послао по једно писмо (PD 2 и 3), у којима је, додајући нове аргументе, потврдио свој став да не постоје сметње за склапање брака. На висок друштвени положај Камона, осим титуле и чињенице да се оженио ћерком српског краља, такође говори и податак да је имао своје *икиосе*, што сазнајемо из чињенице да је преко једног од њих послао писмо Хоматину

(διά τινος τῶν οἰκείων αὐτοῦ). Уп. термин ἐπιτήδειος у одредницама Παραδεισιώτης Νικηφόρος и Βενέτικος-Καμπίτης Δημήτριος.

60. Καντακουζηνὸς Θεόδωρος, εὐλαβέστατος διάκονος καὶ κληρικὸς τῆς ἀγιωτάτης ἐπισκοπῆς Ἰωαννίνων, PD 66, Јањина. Муж Анастасије, ћерке МАРИЈЕ. Против Анастасије имовински спор је покренула извесна Зоја, даља рођака првог Маријиног мужа, анагноста СТАНА. У вези са тим спором Теодор је отишао у Охрид и добио Хоматинову подршку.

61. Καταφλῶρος Δημήτριος, σεβαστός, ἐπίτροπος τῆς χώρας, PD 36.41-46, Крф. Године 1215. или 1217. као сведок је потписао документ са текстом опоруке једне житељке Крфа (уп. Πανοικιώτης Θεόδωρος). О години када је Катафлорон био дука на Крфу закључује се на основу податка да је у то време митрополит Василије Педијадит био у Риму: *Prinzing, Studien II*, 78–79.

Породично име је познато већ од IX века и познат је велики број цивилних и војних функционера. Могуће је, али није сигурно, да име потиче од назива цариградског кварта τὰ Φλώρου: *Wassiliou – Seibt, Byzantinischen Bleisiegel II*, 61–62 (no. 34); *TM 12 (Cheynet)*, 411–413; *Καждан*, Состав, *passim* (= *Kazhdan – Ronchey, Aristokrazia, passim*).

62. Καπλαδόκης Λέων, PD 89, Верија. Био је заступник свог зета (сестриног или ћеркиног мужа ?) Андроника ΤΡΑΚΙΣΙЈΑΝЦΑ-ΚΟΜΑΝΑ у спору који је против њега покренуо ΚΟΡΙΦΙΝ из Верије. Случај је између фебруара и августа 1220. године прво разматрао дука Верије Константин ΠΙΓΟΝΙΤ, а потом и Теодор Дука у току боравка у Пелагонији, да би га он на крају препустио Хоматину (који је такође вероватно боравио у Пелагонији). На суду се са Кападоком појавио и његов зет Константин ΠΛΙΤ (тј. мужем његове братанице/сестричине).

Породично име Кападока јавља се први пут у време Михаила VII (1071 – 1078), са којим су били у сродству (*Cheynet, Pouvoir*, 238, 276, 290, 294). После тог времена припадници ове породице више се не налазе на високим војним функцијама, али обављају цивилне функције и поседују земљу. *Καждан*, Состав, 147, 176, 179, 199, је забележио 13 Кападока који се помињу пре 1204. године. Од преко 20 Кападока из из епохе Палеолога, неколико их је обављало важне црквене функције, а било је писара и учитеља: *PLP 5 (11043–11063)*, add. 1 (93768, 93769). У опоруци Теодора Сарандина из Верије из 1325. године помињу се браћа Алексије и Манојло Копадок, чији је друштвени положај био низак, будући да се наводе као Теодорове слуге: *Ἀνέκδοτα βασιλειῶν ἔγγραφα*, 25.155, 60.

- Κόμανος, в. Θρακήσιος-Κόμανος Ανδρόνικος.

63. Κόμης: Άννα ή τοῦ Κόμητος, PD 105, Верија. Жена анагноста Јована КУКУМИСА, са којим је имала два сина, *Констатина* и *Лава*. После мужевљеве смрти, Ана и деца су се нашли у врло тешком положају, па су Ана и Константин, вероватно старији син, продали један запуштени виноград Лаву КОНДОСУ из Водена. После неколико година, када су деца одрасла, а Лав побољшао виноград, Ана је покушала да поништи продају, позивајући се на чињеницу да је виноград некада припадао њеном мужу, да су га деца наследила, те да у својству епитропа није имала право да га прода. Иако су њену жалбу одбила двојица дука Верије, Јован ПЛИТ и Теодор ВЕСТАРХ, Ана није одустала, него је чак отишла и корак даље – од Лава је на силу одузела виноград (*δύναμιν χειρὸς ἐνδυσαμένη ή Άννα αὐθέκαστον*). Хоматин је такође пресудио у корист Лава Кондоса. О друштвеном положају Ане подаци су противречни: с једне стране, после мужевљеве смрти брзо је осиромашила, а с друге, после неколико година показала је колико је моћна, није марила за одлуке дука и понашала се прилично самовољно. Анино породично име указује на то да је вероватно припадала породици из које је, у то време и у доба Палеолога, потицао не мали број људи на високим положајима.

У доба Палеолога доба поједини Комите били су на веома истакнутим положајима, други су имали високо образовање: cf. PLP 5, 12013–12020 (посебно 12017), add. 1, 92398–92402, add. 2, 93836.

64. Κομητόπουλος Μανουήλ, ἄρχων, κῦρ, PD 72.83-93, Охрид. На суђењу између ДРАЖА и Јована ЈЕРАКАРИСА, сведочио је да виноград око којег су се они спорили никада није припадао Јеракарису и његовом тасту Братони. О спору в. Ἱερακάρης Ἰωάννης. Комитопул је сведочио исто што и остала четири сведока (уп. Κωνσταντῖνος, Ἑλινάσος Δοβροσλάβος, Δόβρος, Δραγόραδος), али је сведочио одвојено, вероватно због свог друштвеног положаја, а можда и зато што је сведочио у својству државног функционера, на шта указује само термин ἄρχων.

65. Κομνηνή

1) (παν)εὐγενεστάτη, PD 1, 3, Алванон. Терка српског краља Стефана Првовенчаног, чије лично име није познато. Прво је била удата за Димитрија

ПРОГОНА, који је био рођени брат архонта Арбанона Ђина, а после његове смрти за севаста Григорија КАМОНА.

2) Θεοδώρα, PD 10.41-54. Ћерка оснивача Епирске државе Михаила I. Велики жупан Стефан Немањић намеравао је да свог сина ожени њоме, али охридски архиепископ Јован (Каматир) склапање тог брака није одобрио, пошто се испоставило да би супружници били у седмом степену крвног сродства (ἐξ αἵματος). Њих двоје су такође били и у седмом степену тазбинског сродства, што није представљало препреку за склапање брака.

3) Μαρία, PD 10.9-25. Ћерка оснивача Епирске државе Михаила I. Велики жупан Стефан Немањић намеравао је да се ожени њоме, али Димитрије Хоматин није благословио тај брак зато што би супружници били у петом степену тазбинског сродства (ἐξ ἀγχιστείας), јер је Стефанова ћерка већ била удата за Михаиловог рођеног брата Манојла.

65a. Κομνηνός

1) Μανουήλ, а) PD 10.20.25: Брат оснивача Епирске државе Михаила I; био је ожењен сестром српског великог жупана Стефана Првовенчаног. б)

2) Μιχαήλ, PD 10: Оснивач Епирске државе. Имао је ћерке Марију и Теодору. Стефан Првовенчани је намеравао да се ожени Маријом, а свог сина да ожени Теодором (уп. Κομνηνὴ Θεοδώρα, Μαρία).

3) Ανδρόνικος, πανευγενέστατος κῦρ, PD 28, место непознато. Пре него што је напунио 30 година, два пута је био у браку, али су му обе жене умрле. Његов духовник, јеромонах ХАРИТОН, питао је Хоматина да ли му може одобрити трећи брак. Брак је одобрен, али је Андроник добио одговарајуће епитимије.

4) Γεώργιος, дука (?) Скопља (уп. φροντίδας ἀναγκαίας τῶν Σκοπίων ἐπιτροπῆς τε καὶ φυλακῆς περικείμενος), πανευγενέστατος κῦρ, PD 138, Скопље. Када се Андроник као младић разболео лекар му рекао да је болест неизлечива, па је на предлог своје родбине дао завет Богу да ће се, ако буде оздравио, после осам година замонашити. Исти завет са њим је дала и његова жена *Теодора*. После тога је оздравио, а када је осма година била на истеку, Георгије није желео да се опрости од световног живота, жене и рођака, па је преко ЕПИСКОПА МОГЛЕНА и свог човека (ἐπιτήδιος) Нићифора ПАРАДИСИОТА питао Хоматина шта треба да уради па да поступи у складу са својом

жељом, а да при том не изазове божји гнев због кршења завета. Хоматин му је одредио одговарајуће епитимије, које су поре духовне имале и материјалну страну: дужан је био да када се наврши осам година од када се заветовао, 1/6 своје имовине подели сиромашним манастирима, монасима и црквама, а после тога да им сваке године дарује десетину имовине (или годишњих прихода?). Истим епитимијама подвргнута је и његова жена Теодора. Могуће је да се иза анонимног севастократора из акта бр. 76 крије Георгије Комнин (уп. σεβαστοκράτωρ πανευχεστάτος).

Акт није датиран, али се на основу податка да је настао 10. индиктиона (54: νῦν ἔτος τῆς δεκάτης ἐπανεμήσεως) и неких других података, може закључити да је реч о 1222. години (в. PD, pp. 256*–257*). Могуће је да се термин ἐπιτροπή односи на цивилне, а термин φυλακή на војне функције дуге. Војне функције су експлицитно поменуте на крају акта, где се наводи да су му епитимије ублажене због тога што је стално изложен војничким вежбама (61: διὰ τὸ στρατιωτικοῖς πόνοις αὐτὸν ἀεὶ γυμνάζεσθαι).

66. Κόντος Κώνστας, PD 40, Охрид. Син *Јована Кондоса*, чија је мајка (неименована), била рођена сестра ГЕОРГИЈА / ГЕОРГИЦЕ ДЕСИСЛАВЉЕВОГ. Када је Георгије умро без порода (син и унук су умрли пре њега), један његов ὑπόστασις присвојио је АРМЕНИЈЕ Калос, муж једне од Георгијевих ванбрачних ћерки, а касније га је наследила његова ћерка КАЈА. Од Георгијеве смрти до тренутка када је Констас покренуо спор против Кале прошло је више од 20 година, пошто је у тренутку када је Калин отац узео спорну имовину, Констас био дете (ἀφῆλιξ), а његов отац Јован умро, па је морао да одрасте да би могао да се жали.

67. Κοντὸς Λέων, PD 105, Воден (κάστρον). Од једне житељке Верије купио је виноград, који је у том тренутку био запуштен, па га је касније унапредио (в. Κόμητος Ἄννα).

- Κορτζηνός, PD 57, место непознато. Имао је ћерку *Марију*, која је била жена Доситеја КУРТИКИЈА, и сина *Лава*. Пошто је Лав умро његова жена је ступила у други брак, а ћерка јединица *Ана* је удата када је имала 15 година. Пошто је Ана умрла без порода, а мајка се преудала, имовина коју је наследила од оца требало је да припадне тетци

Марији, њеној најближој рођаци. Анина мајка је, међутим, имала право да доживотно користи ту имовину, па је родбина на њу полагала право тек после њене смрти.

Тек је у новије време постало познато да ово породично име се јавља на печатима већ у XI веку: *E. McGeer, Discordant Verses on Byzantine Metrical Seals, SBS 4 (1995) 67.*

68. Κορυφηνός, PD 89, Верија. Лично име није наведено. Једини познати члан те породице је у току 1220. године у више наврата, пред неколико различитих судова, водио спор против Андроника ТРАКИСИЈАНЦА-КОМАНА (којег је заступао његов зет Лав КАПАДОК), да би повратио виноград у месту Лозица крај Верије, који му је, у фебруару те године, без правног покрића Андроник одузео. Седам година раније (1213) Корифин је тај виноград купио од Нићифора ХАЛКОМАТЕ, при чему је дошло до једне неправилности – διαλυτέον ἔγγραφον носио је млађи датум од купопродајног уговора (πρατήριον) – па су Андроник и његов шурак Лав КАПАДОК сматрали да је купопродајни уговор неважећи. Исправност оба документа је била је доказана заклетвом коју је нотар (ταβελλίων / ταβουλάριος) у фебруару 1220. године положио два пута: пред веријским дуком Константином ПИГОНИТОМ, а потом и пред групом истакнутих црквених лица и грађана Верије (λογάδων δὲ τοῦ κάστρου Βερροίας ἕκ τε τῆς ἱερατικῆς μοίρας καὶ τῆς κατὰ κόσμον).

69. Κουβαράς Μανουήλ, σεβαστός, κῦρ, PD 22.213-230. Помиње се само као сведок деспота Јована ХАМАРЕТА, који је 1224. године од црквеног суда у Охриду затражио развод од ћерке Георгија ДЕМОНОЈАНИСА. У време када је спор настао Куварас се налазио на Пелопонезу (тачно место није познато, као ни разлог његовог боравка), где је сазнао све у вези са тим догађајем.

70. Κουκούμης Ἰωάννης, ἀναγνώστης, PD 105, Верија. Муж Ане КОМИТОВЕ, са којом је имао два сина, *Константина* и *Лава*. Јован је Ану прогласио за епитропа свог тестаментa. Што се његове имовине тиче, знамо само то да је имао један виноград, који је Ана прво продала, а потом покушавала да га поврати.

71. Κουνάλης Νικηφόρος, PD 48, Верија. Муж Јелене, ћерке веријског архонта Георгија ПАКУРИЈАНА. Његов брачни дар је према брачном уговору, који је Хоматин добио на увид, био велики и вредан (68-69: εἰσήνευκε προγαμιαίαν δωρεὰν πλείστην οὖσαν καὶ

τιάαν). Нићифор и Јелена су се венчали пре него што су Бугари освојили Верију (латинска владавина се не помиње), а после тога сва њихова покретна имовина је разграбљена, док су они били „несрећно одсељени у делту Дунава“. Није јасно под којим околностима су се вратили у Верију, али се то по свој прилици догодило пошто је Теодор Дука освојио град (с. 1219). У то време су добили и сина јединца *Симеона*; Јелена је умрла када је он имао само две године и одредила га за свог главног наследника; затим умире и Симеон и Куналис наслеђује дечакову имовину. Верију је затим погодио страشان земљотрес и уништио породичну цркву Пакуријана, која је била део Јелениног мираза. Куналис је сопственим средствима и радом обновио цркву и даровао је земљу од имања које је некада припадало Јелени. Осим тога, поставио је извесног јеромонаха да управља том земљом, да обавља службе и да цркву постепено претвори у мушки манастир, за који је саставио оснивачки типик (ὕποτύπωσις). Томе се, међутим, супротставила Јеленина сестра, у акту названа *Скутариотиса*, која је сматрала да после Симеонове смрти Нићифор има право само на доживотно коришћење имовине. Хоматин је оценио да је Куналис све учинио по закону, те да не постоји основ за жалбу Скутариотисе. Уп. Πακουριανὸς Γεώργιος.

У РLP је забележено 8 Куналиса, Од којих је један фискални чиновник, апографевс, из Солуна (уп. *Максимовић*, Управа, 113), други пронијар са Халкидике, а трећи сестрић писца Алексеја Лампина.⁸⁶⁹ Свих осам Куналиса су живели у Македонији, можда управо у Верији. Наиме, крајем XIII или почетком XIV века извесна Куналина је у самом граду поседовала кућу са окућницом, а из потоњих извора је познато да су Куналиси у Верији живели чак и у XVII веку.⁸⁷⁰

72. Κουρίτζης Γεώργιος, PD 91, Охрид. Рођен је 1194. године. Његова мајка је 1204. године продала један виноград, који је Георгије наследио од оца, СИЛВЕСТРУ из села Видовиште, зато што није била у стању да га обрађује. Када је Георгије напунио 25 година, дакле око 1219. године, он је покренуо спор против Силвестра и повратио 2/3 винограда. Поменути виноград се налазио у месту званом Сушица близу Охрида, између винограда двојице свештеника (уп. Γρί(τ)ζης Νικηφόρος).

73. οἱ τοῦ Κουρτζούλου Ἰωάννης (διάκονος) καὶ Βασίλειος, PD 53, Охрид. Њихова *сестра* је била удата за свештеника и клирика архиепископије ЛАВА, а брат *Константин* ожењен КАЛОМ. Прво је Константин погинуо у рату, а потом је умро и његов и Калин

⁸⁶⁹ РLP 6 (13472–13479); уп. *Chionidis*, Βέροια, 125–126.

⁸⁷⁰ Ἀνέκδοτα βατοπεδινὰ ἔγγραφα, 22, 60; *Chionidis*, Βέροια, 125–126.

син, па су браћа Кали одузели скоро сву имовину која је некада припадала Константину (изричито су поменути окућница – αὐλή – и три и по винограда), позивајући се на наследно право. Према Василикама, међутим, они су јесу били наследници умрлог детета, али је Кала имала право на коришћење имовине покојног мужа све до своје смрти. Касније су браћа покушали да одузму Кали још један виноград, али је на суду (уп. Γρί(τ)ζης Νικηφόρος, Σβέριλος Μιχαήλ, Ἀργυρὸς Λέων) доказано да су за куповину тог винограда и Константин и Кала уложили по пола новца. С обзиром да је Константин имао још два брата и једну сестру, може се закључити да је породично имање пре поделе имало најмање 10 винограда. Иако не знамо колика је била величина винограда, њихова вредност највероватније је била много већа од новца који су имали, будући да је Константин брачним уговором предвидео да његовој жени у случају да умре пре ње, а да немају деце, на име *касоса* и *теоретрона* припадне свега 70 νομίματα τρικέφαλα.

74. Κουρτίκης Δοσίθεος, εὐλαβέστατος μοναχός, PD 55, место непознато. Замонашио се иако је његова жена Марија, ћерка КОРЧИНА (θυγάτηρ τοῦ Κορτζηνοῦ), била жива. У спору који је Марија имала са женом Маријиног брата Лава, Куртикије је жену заступао на суду.

75. Κραμβοφοκᾶς Δημήτριος, PD 106, Солун. Оженио се *Маријом*, ћерком Орее (в. Λογαρᾶς Ρωμανός), и том приликом добио у мираз, између осталог један запуштен виноград. Тај виноград касније је постао предмет спора између његове таште Орее и њене маћехе Кале САХЛИКИНЕ. Сахликина га је чак утамничила, али је он успео да побегне и три месеца проведе ван града. За то време Сахликини су власти доделиле сву имовину Крамвофоке и његове таште, коју је он проценио на преко 300 номизми (с тим што није јасно да ли је ту укључио њихову кућу и спорни виноград или би њих требало посебно рачунати).

76. Κράσινος Βασίλειος, κῦρ, PD 84, Верија. Муж рођаке Ахираита (уп. Ἀχυραΐτης Νικήτας).

77. Κρατερός

1) Κωνσταντῖνος, PD 71, Крф (κάστρον Κορυφῶν). Са својом тетком *Калом* жалио се суду у Охриду на самовољу неименованог крфског практора и дуке. Дука је прво купио један посед од њиховог рођака Михаила СЕРИОТА, при чему није поштовао право првенства Константина и Кале, чији су се поседи граничили са Сериотовим поседом. После тога, дука није дозволио да Кратер својој сестри од ујака госпођи *Марији* прода половину свог поседа, тврдећи да он има предност при куповини, јер се тај посед налазио поред његовог поседа, који је раније купио од Сериота. Сви подаци о земљишним поседима указују да је Кала Константину била тетка по мајци, а не оцу. Једна грана старе породице Кратера била је дакле у сродству са породицом од локалног значаја, чије породично име не знамо. (Уп. Θεόχαρις, Βαρδάνης Δημήτριος)

2) Νικηφόρος, PD 49, Крф. Из првог брака имао је сина Константина, а из другог Јована, који је пред охридским судом изложио свој случај.

Cf. J.-C. Cheynet, Une famille méconnue: les Kratéroi, REB 59 (2001) 225–238 (= Cheynet, Société byzantine II, 583–598).

78. Κρητικὸς Κωνσταντῖνος, PD 26, 61, Верија. Прво је био ожењен *Аном*, сестром ВЕНЕТИКА-КАМБИТА, са којом је имао једног сина. После Анине смрти убрзо је умрло и дете, па се Критик други пут оженио и из тог брака добио ћерку *Ану*. Она се удала за Константина МАРИЈАНА, који ју је заступао на суду у спору који је, после очеве смрти, покренула против Венетка, у покушају да буде проглашена једином наследницом све очеве имовине, укључујући и имовину своје покојне полусестре, Критикове и Анине ћерке. Хоматин је, међутим, пресудио да после Критикове смрти, имовина коју је дете наследило од своје мајке у потпуности треба да припадне Венетику.

79. Λακατηνὸς /Λαμτηνὸς Ἰωάννης, PD 19, Охрид. У браку са *Ирином* имао је ћерку *Калу*, коју је када је имала пет година верио са Василијем ДРУГУВИЛОМ. Када је напунила 7 година Кала је почела не само да одбија да се венча са Василијем, а на суду је рекла да ће се убити ако је на то приморају. У међувремену је Лакапин / Лампин умро, па је Ирину и Калу у том спору заступао муж Ирине сестре, мегалепифанестатос архонт Никола ЧАХИН.

80. Λάκων Κωνσταντῖνος, PD 82.38-40, Охрид или околина Охрида. Власник винограда у месту Τρεαβουνή, који се граничио са виноградом клирика Михаила БЕРИСЛАВА (уп. Βραχίων Κωνσταντῖνος).

81. Λαμπέτης Κωνσταντῖνος, PD 38, PD 117, Солун. Ламбет се годинама морао борити да би остварио право да наследи део породичне имовине, што му је оспоравао његов зет, солунски архонт Теодор ХАМЕДРАКОНТ. PD 38, акт настао у време цара Теодора Дуке, садржи Ламбетово писмо Хоматину, у коме је случај изложен, као и архиепископов одговор. Дететова мајка и Константинова сестра Кала умрла је на порођају, а дете само три дана касније. Хамедраконт је задржао целу Калину имовину, иако се оженио по други пут. У том случају, гласио је одговор, Хамедракон има право, као легитимни наследник свога детета, да користи његову имовину до своје смрти, али ће она после припасти породици дететове мајке. Другим речима, Хамедраконт није стекао сва права на ту имовину, није могао да је прода, нити да је пренесе на своје наследнике, него само право на њено коришћење. Хамедраконт вероватно није био задовољан одговором, па су се нашли неки који су оспорили ваљаност Хоматиновог мишљења. Зато је он реаговао писмом упућеним цару Манојлу, у којем је тражио да се преиспита његова одлука (PD 117).

- Λαμπηνὸς Ἰωάννης в. Λακαληνός.

82. Λάρυγξ Γαβριήλ, ἄρχων, PD 22.174-194, Мани (Полопонеz). У своју кућу је 1223. године примио Манојла СТАШУ (Στάσης), који је код њега свратио на путу ка Георгију ДЕМОНОЈАНИСУ, којем је носио писмо Теодора Дуке. Ларинкс је био у добрим односима са Латинима, па је од њих чак имао специјалну дозволу да може да прима писма и људе Теодора Дуке. Сташу је саветовао да даље не иде сам, него да писмо уместо њега Демонојанису преда један свештеник, па је тако и учињено.

У три натписа XIII и XIV века из цркава са Пелопонеза, од којих су два из Лаконије, помиње се име Λάρυγας, али изгледа да је у сва три случаја реч о личном, а не породичном имену: *D. Feissel – A. Philippidis-Braat*, Inventaires en vue d'un recueil des inscriptions historiques de Byzance. III. Inscriptions du Péloponnèse, TM 9 (1985) 314–317, 328–330 (nos. 56, 57, 68); *Kalopissi-Verti*, Dedicatory Inscriptions, 70, 72. С друге стране, у селу Буларии у Манију постоји топоним Λαργγιᾶνοι, што указује да је у Лаконији постојала породица Λάρυγας / Λάρυγξ: *N. V. Drandakis*, Μάνη καὶ Λακωνία, Τόμος Α: Μάνη – Μελέται, ed. Ch. Konstantinidi, Athena 2009, 308–309.

83. Λιζικός Βασίλειος, κύρ, πανσέβαστος σεβαστός, PD 44.6, „тема“ Вагенигија. Хоматину је пренео молбу АЛДУИНА, али није прецизирано у ком својству је то учинио.

84. Λιτοβόης Γεώργιος, ἄνθρωπος Теодора Дуке, PD 59, Скопље. Георгије и његов брат *Манојло* били су рођени у другом браку њиховог оца. После смрти оца бригу о њима, пошто су били малолетни (ἄνηβοι), преузела је њихова полусестра *Јелена*, рођена у првом браку њиховог оца. Када је и Јелена умрла скопски архонти Јован ТИХОМИР и Константин ВАСИЛИК су браћи Љутовој одузели имовину. У време владавине Алексија III Анђела Љутовоји су против Тихомира покренули спор пред цивилним судом у Цариграду, али случај није добио епилог пошто су Скопље заузели Бугари. Тек када је Теодор Дука освојио Верију, Герогије је поново покренуо спор пред судом Теодора Дуке, чије је *човек* (ἄνθρωπος) тада био, али је епирски владар случај проследио скопском епископу (в. ЈОВАН), а он случај на разматрање проследио епископима Охридске архиепископије на челу са Хоматином. Љутовоји су 1193. године водили спор против своје тетке (по оцу) *Мирославе* и њеног мужа, скопског архонта Вулксана ПРОДАНИЋА, који су им такође одузели део имовине. Скопски дука Константин АСПИЈЕТ КОМНИН је 1193. године пресудио у корист браће Љутовоја.

85. Λογαρᾶς Ρωμανός, PD 106, Солун. Из првог брака имао ћерку *Ореу* (Ὠραία), а после смрти прве жене оженио се Калом САХЛИКИНОМ, са којом није имао деце. Ореу је удао за Димитрија ХАРСИЈАНИТА, а део мираза је чинио и запуштен виноград на месту које се зове Агриди. После његове смрти Ореа је затражила део имовине свога оца који јој је припадао. Посредством неколико угледних људи, међу којима је био и епископ Јерососа НЕОФИТ, постигнут је споразум (према сачуваном документу из маја месеца 6721. године [= 1213]), по коме је Ореи припао поменути виноград, неке куће (οἰκήματα) и нешто новца (за даље в. Σαχλικίνα Καλή). Вероватно је од оца наследила 60 перпера и другу вредну имовину која није експлицитно наведена (уп. 128-130, 159-163).

86. Λογγιβαρδίτης Ἰωάννης, PD 62, Пелагонија. Живео је у другој половини XII века. Три пута се женио. Из првог брака су му се родили синови *Варда* (који је имао сина

свештеника *Јована*) и свештеник (*παπᾶς*) *Василије* (имао је једну ћерку) и ћерка *Кала*, чијом се ћерком оженио Василије АРМЕНОПУЛ. У другом браку му се родило такође троје деце, али њихова имена нису позната, а из трећег број рођене деце није наведен. После смрти ћерке свештеника Василија, деца из другог и трећег Лонгивардитовог брака су захтевала да и њима припадне њене имовине. (О случају уп. Ἀρμενόπουλος Βασίλειος.)

87. Λοῦβροι Γεώργιος, Νικόλαος, Γεώργιος, Σαμουήλ, ΡD 83, Вела. Када су родитељи браће Либра умрли бригу о њима и њиховој имовини преузео је њихов рођак. Када су Либри одрасли рођак није хтео да им врати имовину, па су они покренули судски спор против сина свог рођака Јована ГАНАДЕЈА (њихов старатељ, Јованов отац, у међувремену је највероватније умро). Пошто је спор вођен пред неколико локалних судова, Либри су спор покренули и пред судом Теодора Дуке, који је случај предао епископу Веле МАНОЈЛУ (Макрису) и надлежном дуки Нићифору МИКАРИСУ, о чему је сведочила простагма коју им је том приликом издао. Епископ и дука заједно су судили и пресудили у корист Либра, али је сваки издао посебан документ (*ὑπομνήματα*). Незадовољни Ганадеј се поново обратио цару Теодору Дуки, који је тада случај пренео на Димитрија Хоматина, који је, као и све претходне судије, пресудио у корист Либра. Ганадеј је тада тврдио да један део имања није припадао Либрима, јер га је купио његов покојни отац. Остало је да се провери да ли је приликом куповине било прекршено правило првенства и да ли су Либри, који су тада били деца, оштећени на било који други начин.

88. Μακρεμβολίτης Θεόδωρος, ΡD 50, Крф. После пада Цариграда 1204. године избегао је из Цариграда и отишао на Крф, где се оженио Маријом ОПСКИЈАНОВОМ. У акту је изричито речено да није имао сопствене имовине, али се при том вероватно мисли само на непокретности. О случају в. Ὀψικιάνου Μαρία.

- Μακρῆς Μανουήλ, в. Μανουήλ, ἐπίσκοπος Βελᾶ.

89. Μαλακινὸς Γεώργιος, ΡD 95, Вагениција. Георгијев деда је био моћан човек у Вагеницији, што је искористио да од једног Пира, који је тада био у тешкој ситуацији,

одузме део породичног имања. Стога је Никола ПИР, праунук оштећеног, после много година покренуо спор против Георгија. За више детаља в. Πυρρός Νικόλαος.

90. Μάνδουκας Γεώργιος, PD 104, тема Вагениција. Из брака са Зојом, ћерком Јована ТРИАΚΟΝΔΑΦΙΛΑ, имао је сина кира Теодора Мандуку. Према акту, Георгије је у браку са Зојом живео око 70 година, али тај податак је сумњив, јер је Георгије у свом тестаменту за епитропа одредио Мацуклиса, што указује да његов (и Зојин) син Теодор тада још увек није напунио 25 година. Осим тога, у акту се тврди да је Зоја 20 година дуже живела од Георгија, из чега произлази да је она живела више од 100 година (70 година у браку, 20 година после мужевљеве смрти и најмање 12 година пре удаје). О спору између кира Теодора Мандуке и његове сестре од ујака Марије в. Τριακοντάφυλλος Ἰωάννης.

91. Μαρνανός Κωνσταντῖνος, PD 26, Верија. Муж Ане, ћерке из другог брака Константина КРИТИКА, коју је заступао на суду у спору који је покренула против Димитрија ВЕНЕТИКА-КАМБИТА. Могуће је да је породично име Маријан првобитно гласило Амаријан, јер на зиду саборног храма у Верији и данас постоји портрет извесног Јована Амаријана, за који се сматра да је настао почетком XIII века.

92. Ματζούκλης, PD 104.19-26, тема Вагениција. Муж Марије, унуке Јована ТРИАΚΟΝΔΑΦΙΛΑ. Георгије ΜΑΝΔΥΚΑ га је одредио у свом тестаменту одредио за епитропа (уп. Μάνδουκας Γεώργιος, Τριακοντάφυλλος Ἰωάννης). Мацуклис је умро пре настанка акта. О његовој породици нема података.

93. Μονόμαχος Μανουήλ, Αροκαυκος, Συνοδικὰ γράμματα, 27–28 (no. 10), . Мономах је био ожењен ћерком монаха Теодора Исариса и са њом је имао децу. Један од слугу је Мономаху дојавио да га жена вара са другим слугом, због чега је овај жену отерао назад у очеву кућу. На суду је Мономах изјавио да ће жену поново примити у своју кућу само ако хватањем за усијано гвожђе докаже да је оклеветана. Апокавк и други чланови суда покушали су да му објасне да је то варварски и пагански обичај (ἔθος ἔθνικόν καὶ βάρβαρον), те да на црквеном суду не може бити прихваћен. Мономах, међутим, није хтео ни да чује то образложење, што је Апокавк објаснио тиме што је

таква „душа војника, поготово ако не познаје закон и ако је у очима многих угледан, а војнички позив даје му могућност да буде надмен и сопствену вољу прогласи законом“.

94. Μοσχόπουλος

1) Λέων, κῦρ, πανσέβαστος σεβαστός, PD 134, вероватно област Пелагоније и Прилепа. У време Стрезове владавине, севаст Стефан ГАВРА га је приморао да се ожени његовом ћерком, која тада још није била напунила 12 година, дакле није била дорасла за удају. Против њега су сведочили Григорија ГАВРА и још три друга угледна сведока (уп. Βουροῦγος Βασίλειος, Βερωτᾶς и Μανουήλ ὁ τοῦ Δέσκου), али је и Мосхопул помоћу сведока доказао истинитост свог исказа, па је брак био раскинут.

2) без личног имена, место непознато, Αροκαυκος (Bees), 84.12. Поклисар Теодора Дуке био је извесни Мосхопул, који је Јовану Апокавку однео његову орисму о именовану епископа Веле.

95. Μόσχος, ἱερεὺς, ἐξάρχων χωρίου [Βανίστα] PD 94, село Бањишта / Бањица (Βάνιστα) у Горњем Пологу, близу Гостивара (cf. *Kravari, Villes et villages*, 180). Као управник села (ἐξάρχων) владао је самовољно, па је житељима донео многе невоље (δυνάστης, ἀρχὴ βαρεῖα χρώμενος καὶ τοὺς ἐκεῖσε κατοίκους πιέζων). Једна од његових жртава био је и ДРАЖ, којег је затворио, а потом му одузео парче земље, на којем је посадио виноград. Драж је касније, „у погодном тренутку“, покренуо спор против Мосха и успео да у замену за земљу која му је била одузета на другом месту добије другу парцелу исте вредности и величине. После мало више од три године, када су селом завладали Другувити, Мосх је то искористио и од Дража одузео и тај комад земље. Прво је Мосх умро, а потом је село дошло под власт Теодора Дуке. Тада је монах ГЕРАСИМ, Дражов зет (највероватније се и Драж у међувремену упокојио), покренуо спор против свештеника ДОБРА, који је признао све што је Герасим рекао и пристао да му врати земљу.

Пажњу посебно привлачи податак да је Мосх био свештеник и истовремено обављао световну функцију, која је, како изгледа, пре свега била пореског карактера. Важно је приметити и да је Мосх своју ћерку удао за другог свештеника, што је изгледа била раширена пракса.

96. Μύκαρις Νικηφόρος, μεγαλοδοξότατος δοῦξ τοῦ τόπου (Βελᾶ ?), PD 83.22-27. Теодор Дука је њему и епископу Веле МАНОЈЛУ наредио (издао је простагму) да размотри спор између браће ЛИБРА (Λοῦβροι) и њиховог рођака Јована ГАНАДЕЈА. Дука и епископ су заједнички судили и пресудили у корист Либра, али је свако издао посебан документ о томе (ὑπομνήματα). Није сигурно да ли је Микарис био дука Веле, будући да тај положај из старијих извора није познат. Стога, постоје две могућности – или је после 1204. године била формирана нова административна јединица или се под генитивом подразумевала нека тема која је обухватала и Велу, али чији се центар налазио у неком другом граду, нпр. Јањини или Дриинопољу, између којих се Вела налазила.

97. Ξαϊκὸς Γεώργιος, διάκονος, PD 34, Охрид. Муж ћерке једног житеља Охрида, која је умрла пошто је родила једно дете (уп. Δεσίσλαβος).

98. Νεοκαστρίτης Αλέξανδρος, ἀνδρικότατος στρατιώτης, PD 5, мето непознато (околина Охрида?). Прво се побратимио са стратиотом *Хидром*, а потом је желео да се венча ћерком Хидровог брата, стратиота ВАСА. Брак је одобрен, јер је побратимство по ромејским законима ништавно. Термин *στρατιώτης*, који се налази уз име све тројице мушкараца, највероватније је употребљен у значењу „пронијар“.

99. Ὀρυζειάτης Μανουήλ, κῦρ, εὐλαβέστατος δομέστικος τῆς ἀγιωτάτης ἐπισκοπῆς Βερροίας, PD 45 и PD 68, Верија. Са женом *Зојом* имао је три ћерке, од којих је само најстарија удата пре његове смрти. После Манојлове смрти Зоја је *Ирину* удала за Јована ПИРА, а *Агату* за Јована ЈАГАТИКА (в. Ἰαγατικός), при чему је свакој у мираз дала један део очеве имовине, а део је задржала за себе, на што је имала право, пошто се није поново удавала. После много времена Пир се жалио да је мираз његове жене био мањи него њене сестре, па је накнадо покушао да добије један део, али је Зоја одбранила своје интересе, прво пред судом веријског дуче Јована ПЛИТА, а потом и пред Хоматином. Заступао ју је њен други зет, Јагатик.

Из другог акта (68) сазнајемо да је Оризијатова сестра била удата за *кира* Теодора ПЕЦИСА, те да је Оризијат од њега купио три комада земље (в. Πετζῆς).

100. Ουγκιάνου Μαρία, PD 50, Крф. Жена Теодора МАКРЕМВОЛИТА; у браку нису имали деце. У току Маријиног одсуства (није познато где је била и зашто) Теодор је њеној сестри *Јелени* у мираз дао половину непокретности које је поседовала Марија. Марија је тражила поништење брачног уговора склопљеног између Теодора и сестриног мужа без њене сагласности и повраћај имовине. Суд, који су поред Хоматина чинили и епископ Сланице МИХАИЛО и Гребенона ТЕОДОР, заседао је 7. јуна 1230. године у пронаосу храма у Сланици, а присутни су били и Марија и Макремволит. Макремволит је изјавио да је свестан да је погрешно, али је покушао да се оправда – прво, мислио је да би тако поступила и његова жена, а друго, био је уверен да ће Јелена и њен муж бити захвални. Испоставило се да је и у једном и у другом погрешно. Суд је пресудио у Маријину корист и брачни уговор је поништен. О датуму одржавања суђења в. Θεόδωρος, ἐπίσκοπος Γρεβενῶν.

101. Παδοκωμίτης Βασίλειος, PD 67, Верија. Василије је имао сестру *Марију* и још најмање једног брата. Њихов отац је удао Марију за Теодора САФАСА; у том браку рођено је троје деце, али двоје је умрло пре Марије. Марија је јединог преживелог сина, који се као и његов отац звао *Теодор*, одредила за свог наследника. Сафас се поново оженио, а потом и страдао у рату; после тога умире и Теодор. Сафасова жена је задржала имовину која је некада припадала Марији. Случај је у Охриду изложио Василије, а Хоматин је пресудио у корист њега и његовог брата / браће.

102. Πακουριανὸς Γεώργιος, (Βερροιαῖος) ἄρχων, PD 48, Верија. Пакуријан је био веријски архонт у другој половини XII века. Имао је најмање две ћерке, од којих је једну, Јелену, удао за Нићифора КУНАЛИСА пре него што су Бугари освојили Верију. Јеленин мираз се, између осталог, састојао од неколико зграда, које је наследила од родитеља (συμπεριελαμβάνοντο καὶ οἰκήματα ἐκ γονικοῦ κλήρου αὐτῇ διαφέροντα), као и храм Богородице Милостиве. Други део њеног мираза, који се састојао од покретних ствари, такође је био велики и вредан (κινητά ... πολλὰ καὶ τίμια ὄντα), али је у потпуности нестао за време бугарске власти. Јелена је сина јединца Симеона, који је имао само две године када је она умрла, у тестаменту одредила за главног наследника њеног имања, док је један мањи део посветила поменутој Богородичиној цркви, а трећи поклонила својој сестри. Та друга Пакуријанова ћерка наведена је само као Скутариотиса, што може да значи да је она била удата за неког Скутариота или пак да

су Пакуријани на неки други начин били у сродству са Скутариотима (могуће је, на пример, да је њена мајка била из породице Скутариота, па да је носила њено породично име). Друга акта сведоче да су Скутариоти у то време такође били истакнута веријска породица (уп. Σκουταριώτης). Касније је Скутариотиса покренула имовински спор против Куналиса, сматрајући да је после Симеонове смрти она главни наследник дететове имовине. Β. Κουνάλης Νικηφόρος.

Пакуријани, који се у Византијским иворима јављају од краја X века, су према неким истраживачима потицали из Грузије, а према другима из Јерменије. У другој половини XI века неки припадници су имали велике поседе у источној Македонији, налазили се на важним војним функцијама и били носиоци високих титула. Припадали су клану Комнина, јер је познато да су успоставили брачне везе са породицама Василакиса, Дијаватина и Аспијета.⁸⁷¹ Њихов значај је од XII века смањен, а после Георгија из Верије познато је још пет Пакуријана с краја XIII и почетка XIV века.⁸⁷²

103. Παλαιοσιτάρης Μιχαήλ, PD 36, Крф. Муж Ирине, сестре Теодора ПΑΝΑΚΙΟΤΑ, са којом је имао двоје деце (уп. Πανοικιώτης Θεόδωρος).

104. Πανοικιώτης Θεόδωρος, PD 36, Крф. Његова сестра *Ирина* била је удата за Михаила ПΑΛΕΟΣΙΤΑΡΙΣΑ и са њим имала двоје деце, од којих је једно умрло пре ње. На самрти је Ирина усмено изложила своју последњу вољу (ἄγραφος βούλησις), која је забележена после њене смрти, а као сведок био је потписани тадашњи дука Крфа, севаст Димитрије ΚΑΤΑΦΛΟΡΟΝ. Ирина је одредила три главна наследника: један део имовине припао је њеној мајци, други детету, а трећи мужу, али под условом да не ступи у други брак; свом брату Теодору је на име легата оставила свој део винограда, који се звао τοῦ Πλουσιανοῦ; на крају, један део имовине припао је неком манастиру или цркви за спасење њене душе. Палеоситарис је поштовао женину вољу док су његова ташта и дете били живи, а после њихове смрти он је ступио у други брак и присвојио целокупну Ирину имовину, због чега се Теодор са њим судио пред више судова. Спор је изнет и Теодору Дуки, који га је предао Димитрију Хоматину, а он је пресудио у корист Панакиота. Податак да се у тренутку када је тестамент записан тадашњи митрополит Крфа Василије ΠΕΔΙΪΑΔΙΤ налазио у Риму, указује да је Ирина умрла 1217. године. Акт је настао 1220–1225. године: PD, pp. 106*–197* (*Prinzing*).

⁸⁷¹ *Καждан*, Состав, 91, 105, 107, 116, 126, 139, 171, 197, 200, 210, 211, 212; *Καждан*, Армяне, 58–65; *Cheynet*, Pouvoir, 238, 242, 255, 397; *Lemerle*, Cinq études, 158–161. О вредности имовине григорија Пакуријана и Симбата и Кали Пакуријан в. *Лутаврин*, Состав имущества провинциальной аристократии, 164–168.

⁸⁷² PLP 10 (21327–21331).

105. Παπαβασιλόπουλος Νικόλαος, PD 37.52-62. Заједно са свештеником Јованом ПЛАНИЦОВИТОМ сведочио је пред ЕПИСКОПОМ ВЕЈЕ да су Никола КАЛОГНОМ и његов брат Манојло једини наследници породичног имања. Уп. ἐπίσκοπος Δρυϊνουπόλεως, χαρτοφύλαξ ἀγιωτάτης ἐπισκοπῆς Βοθρώτου.

106. Παραδεισ(σ)ιώτης

1) Νικηφόρος, ἐπιτήδειος [Γεωργίω τῷ Κομνηνῷ], PD 138.12, Скопље (у служби Георгија КОМНИНА). Заједно са неименованим ЕПИСКОПОМ МОГЛЕНА изнео је Хоматину случај Георгија КОМНИНА и у његово име затражио одговор. Термин ἐπιτήδειος вероватно означава човека који је у служби неке моћне личности (у овом случају реч је о управитељу области), који за њега обавља строго поверљиве задатке (уп. Βενέτικος-Καμλίτης Δημήτριος).

2) Βασίλειος, κληρικὸς τῆς ἀγιωτάτης ἐπισκοπῆς Πελαγονίας, PD 79. Живео је невенчан са неком женом, вероватно зато што му је законита жена умрла, и децом. Када се тешко разболео, тако да је изгледало да ће умрети, Василије је позвао јеромонаха МЕТОДИЈА да га замонаши. Том приликом је између Василија и Методија постигнут договор да Методије део своје имовине дарује манастиру, а да манастир преузима обавезу да се брине о његовој исхрани и одећи. Потом га је Методије одвео у манастир Светих Апостола у Пелагонији, чији је он био игуман. Ту се Василије полако опорављао, па је у једном тренутку замолио да га пусте кући да се излечи до краја и молба му је услишена. Када је сасвим оздравио, Василије није хтео да се врати у манастир под уговореним условима, него је почео да поставља нове. Тражио је да буде именован за економа манастира и да се одобри његовој невенчаној жени и деци да живе у близини манастира. Парадисиот је тврдио да он има неко „наследно право“ на тај манастир, што указује да је неко од његових предака био ктитор манастира. Ако има неке истине у Парадисиотој тврдњи, онда то значи да је једна грана породице Парадисиота живела у Пелагонији и пре Василија. Ктиторски типик, међутим, који је Хоматин од Методија добио на увид, није потврђивао Василијеву тврдњу. Пошто Василије од својих неразумних захтева није одустао ни када га је укорио пелагонијски епископ, Методије се обратио Димитрију Хоматину. Охридски архиепископ је закључио да је Парадисиот дужан да се, као и сви други монаси, у потпуности повинује ктиторском типикју. Што се тиче његовог обећања да ће манастиру поклонити део свог

имања, понуђене су му две могућности: или да поступи онако како се споразумео са игуманом Методијем и да му у том случају манастир обезбеђује храну и одећу или да добије само једну келију у манастиру и да сам за себе обезбеђује оно што му је потребно.

107. Παυλόπουλος Βασίλειος (у монаштву Βαρσανούφιος), ΡD 102, Верија. Помиње се само једна Василијева ћерка, Марија Павлопулина. Марија је у браку са Михаилом СИРОПУЛОМ имала двоје деце, *Γεοργίја* и *Ану*, која је била удата за Јована ПΕΠΑΓΟΜΕΝΑ. Тачна вредност земље Павлопула није позната, али она свакако није била мала. Василије је имао велике земљишне поседе (ζευγηλατεῖα) на неколико места у околини Верије. По имену су поменути само поседи у Немелчишту у околини Сланице и у селу Бањани, који су имали куће, њиве, винограде и др. Из једног документа који су потписали епископ Девра ΕΒΔΟКСΙЈΕ и Гревена ΤΕΟΔΟΡ, само један део поседа у Бањанима, тада већ подељен на три дела – између Марије Павлопулине, њене ћерке и зета, и сина Георгија – износио 100 модија, што значи да је његова укупна величина била неколико стотина модија. Истог реда величине по свој прилици био је други посед, у Немелчишту.

108. Πεδιαδίτης

1) Βασίλειος, μητροπολίτης Κερκύρας, а) ΡD 101.26-32: Издао је писмену потврду Михаилу САЛЕРИНУ да има право да прода један виноград и посед. Хоматин није митрополита изричито критиковао због тога, али је поништио продају. б) ΡD 36.65-67: Поменут је његово путовање у Рим, али разлог путовања није прецизиран. Из других извора су позната два путовања крфског митрополита у Рим: ΡD, р. 106* (*Prinzing*).

2) Γεώργιος, σεβαστός, κῦρ, ΡD 25.5-10, 22-30, Верија. Муж сестре господина Георгија ΕΒΡΙΠΙΟΤΑ. Предводио је Еврипиотове рођаке у имовинском спору који су они 1225–1230. године водили против његове удовице, Јелене ΓΑΒΑΔΟΝΙΤ. (Уп. Πλυτὸς Ἰωάννης, Σκουταριώτης, Ἀνδρόνικος, Εὐριπιώτης Βασίλειος, Γαβαδωνίτης, Τζαμᾶς Βασίλειος)

3) Ἀλέξιος, σεβαστός, κῦρ, Крф. а) ΡD 41.6: Педијадит је у писму, које је у целисти цитирано (15-49), детаљно изложио случај Николаја Кавалуриса са Крфа. Принцинг сматра да се чињеница да је Педијадит добро познавао случај може објаснити тиме што је он био судија, па изводи закључак да је највероватније био дука:

Prinzing, Studien II, 79–80. б) PD 65.37-41: Налазио се поред самртничке постеле Никола ЗАКИНТИНОСА све док се овај није замонашио, па је сведочио да Закинтин није у том тренутку променио тестамент, који је иначе раније саставио, иако је то тврдио његов зет Василије ПЕЦИК. Уп. *Ζακινθινὸς Νικόλαος*. Према Јовану Апокавку Алексије Педијадит се доселио на Крф, где се оженио женом из једне од најугледнијих породица са острва: *Κερκυραϊκά*, 337.

Најстарији познати Педијадит био је евнух Василије, који је у време Михаила IV (1034 - 1041) командовао византијским јединицама на Сицилији.⁸⁷³ Позната су још четири Педијадита који су у периоду 1180–1204 били носиоци високих цивилних титула, па их Каждан сврстава у породице које су у из војне аристократије прешле у цивилну.⁸⁷⁴ Изгледа необично да се породици, која је крајем XII и почетком XIII века изгледа била веома значајна, у каснијим изворима, како то показује PLP, губи сваки траг.

109. *Πεπαγωμένος Ἰωάννης*, PD 102, Верија. Последњих година XII века оженио се *Аном*, ћерком становника Верије Михаила СИРОПУЛА и Марије Павлопулине (уп. *Παυλόπουλος Βασίλειος*). О времену склапања брака судимо на основу податка да је Јован са Аном 21 годину био у браку – и за то време користио замљу коју му је она донела у мираз – пре него што је дошло до спора са Аниним братом Георгијем, од чега извесно време пре бугарске и латинске окупације Верије. Јован и Ана изгледа нису имали деце. Нема података да ли је Пепагомен био староседелац у Верији или се доселио. Према његовим речима, његов брачни дар био је велики (*προγαμιαίαν δωρεάν εἰσενεγκῶν ἰκανήν*), што је вероватно тачно, имајући у виду вредност непокретности које су биле део Аниног мираза (уп. *Παυλόπουλος Βασίλειος*).

Каждан је у XI и XII веку забележио 18 припадника ове породице, од којих су четворица у периоду 1025 – 1118 имали дворске титуле (севастофора, ректора и спатарокувикуларија). Каждан их сврстава у чисто цивилне породице, будући да ниједан њен припадник није био војно лице.⁸⁷⁵ Из периода 1204 – 1261 такође је познато неколико Пепагомена.⁸⁷⁶ У изворима из доба Палеолога забележено је још више Пепагомена него у XI и XII веку, међу којима је било највише клирика и лекара, затим писаца, учитеља, цивилних чиновника нижег ранга и писара.⁸⁷⁷ Утисак је да је њихов значај у позној Византији опао, али да су они и тада остали угледна цариградска породица.

⁸⁷³ Skylitzes, 406; уп. *Cheyne*, *Pouvoir*, 257, 310.

⁸⁷⁴ *Каждан*, Состав, 95, 114, 119, 128, 138, 152, 178, 210.

⁸⁷⁵ *Каждан*, Состав, 90, 119, 136. Овај број свакако није поуздан, што је већ приметио и сам Каждан, уп. *исти*, О Пепагоменах, 60–63.

⁸⁷⁶ В. исто, 63 и *Schreiner*, *Grabinschrift aus dem Jahr 1186*, 157, бр. 5-8.

⁸⁷⁷ PLP 9.22371-22339; addenda 1-12.94431. Неки од ових Пепагомена нису припадали цариградској породици, будући да је под тим именом забележено и неколико парика у околини Солуна и Сера.

110. Πέρδης Ἰωάννης, μεγαλοδοξότατος, κῦρ, PD 43, место непознато. Муж *Ане*, ћерке Димитрија ВУСИОТА. Дуго година су живели у браку, у току кога је Ана родила двоје деце, а потом умрла. Хоматина је питао да ли би њему у власништво припао део Аниног мираза, без обзира на то да ли би се поново оженио или не.

111. Πετζῆς Θεόδωρος, κῦρ, PD 68, Верија. Муж сестре клирика Манојла ОРИЗИЈАТА. Свом шураку Манојлу продао је три комада земље, од којих за један знамо да је био виноград. Том приликом није састављен писани купорподајни уговор, него је усмено договорено да Манојло одмах плати део дговорене цене за сваки комад земље, а да остатак исплати „у разумном року“. После неког времена Пецис је решио да се замонаши и свом манастиру даровао један виноград, претходно продат Манојлу, који до тада није исплатио остатак дуга. Манојло је случај изложио Хоматину, који је пресудио у његову корист, јер се према цитираним местима из Василика, важило правило да продата имовина припада купцу одмах пошто му је предата, а не тек када исплати пуну цену.

112. Πετζικόπουλος Νικόλαος, тема Колонија. Отац *Зоје*, које се два пута појавила у Охриду да исповеди различите грехе. а) PD 9: Пре него што је Зоја напунила 12 година родитељи су је већ два пута удавали и оба мужа су јој умрла. Као разлог те две преурађене удаје Зоја је навела непримерену ревност својих родитеља. Након што је већ напунила 12 година Зоја се удала и по трећи пут, али је и њен трећи муж умро. Са четвртим мужем је живела када је отишала у Охрид да пита да ли је починила грех „полиандрије“ и како треба да га окаје. Шест година (да ли је толико дуго била у четвртом браку?) је по сопственој вољи постила и није се причешћивала. Хоматин је исту епитимију продужио за још једну годину и забранио је да се уда још једанпут ако јој и четври муж умре, иако је претходно установио да се прва два Зојина брака могу сматрати непостојећим, будући да ступање у брак у том узрасту закон не дозвољава. На основу података из овог и другог акта у којем се појављује Зоја, Зимон и Принцинг сматрају да је овај акт настао средином 1216. године: PD, 71* (*Prinzing*); уп. следећи акт. б) PD 129: Зоја је живела на имању са својим слугама. Један од слугу неколико пута ухваћен у крађи и због тога кажњаван, али не само да није престао да краде, него је следећи пут ухваћен у оном делу имања где је већини слугу приступ био строго забрањен (τὰ τοῖς πολλοῖς τῶν ὑπηρετῶν ἄβαρα προεχώρησε) и газдарици Зоји претио

ножем. Зоја је са својим слугама одлучила да лопову треба одсећи обе шаке; пошто није било доктора да заустави крварење, несрећни слуга је убрзо умро. Догађај је у почетку остао тајна, а после четири године Зоја је грех исповедила свом духовном оцу, који јој је одредио епитимије. После још две године Зоја је грех исповедила и Хоматину, који је епитимију продужио за још три године. О свему томе је обавештен епископ Девола, што значи да је Зоја живела на подручју његове епископије. О ближем лоцирању њеног места становања говори податак да је од своје куће до Охрида путовала шест дана, али при том треба имати у виду да је ходала боса, јер је саму себе хтела да казни за почињени грех. Њена кућа и имање су се највероватније налазили далеко од града, у планини, као што се може закључити из израза τῷ ἀπαρामυθῆτῳ τοῦ τόπου ... ἐν ᾧ κατοικεῖ („на неудобном месту“). Зоја је у Охриду била 20. јуна 1219. године, а слуга је убијен шест година раније, дакле 1213. године.

Могуће је да су овај Пецикопул и Василије Пецик, зет једне угледне породице са Крфа, потицали из исте породице (уп. Πέτζικος Βασίλειος).

113. Πέτζικος Βασίλειος, PD 65, Крф. Муж ћерке Николе ЗАКИНТИНОСА и *Марије*, ћерке Георгија ПРОВАТЕ. После смрти таста и таште није био задовољан поделом иновине између његове жене и њене сестре, па је покушао да оспори њихов тестамент, али у томе није успео. Уп. Ζακινθινὸς Νικόλαος.

О овом породичном имену уп. Πετζικόπουλος Νικόλαος.

114. Πηγονίτης

а) Ἀλέξιος, PD 106.60-68, μεγαλυτέροχος δοῦξ Солуна 1234-1235 године. Председавао судом који је био састављен од архијереја и световних архоната. Судио је у спору између Кале САХЛИКИНЕ и Орее (в. Λογαρᾶς Ρωμανός), али одлуку нису могли да донесу пошто су мишљења била подељена. Из једног документа сазнајемо да је Алексије и 1240. године био дука Солуна, али је тада уместо почасног епитета имао титулу севаста (cf. Actes de Vatopédi I 14.5.9).

б) Κωνσταντῖνος, μεγαλοδοξότατος κύρ, δοῦξ Βερροίας. Поменут је у два акта. 1) PD 89.45-54, Уп. ΚΟΡΙΦΙΝ. 2) PD 127. Михаило ГУНАРОПУЛ је оптужио Пигонита да је у време док је био дука ступио у сексуални однос са његовом женом, али је због недостатка доказа Пигонит ослобођен оптужбе. О том случају Γουναρόπουλος Μιχαήλ.

115. Πικρίδης, PD 122.2. Уп. Ἰάδονας ὁ τοῦ Πικρίδου.

У Скопљу је у XIII веку живео земљопоседник Пикридис, који је манастиру Горго даровао део свог имања: Споменици I, 218 (текст), уп. и 206.

116. Πλανιτζοβίτης Ἰωάννης, ἱερεὺς, PD 37.52-62. Заједно са Николом ПАПАВАСИЛОПУЛОСΟΜ сведочио је пред ЕΠΙΣΚΟΠΟΜ ВЕΛΙΕ да су Никола КАΛΟΓΝΟΜ и његов брат Манојло једини наследници породичног имања. Уп. ἐπίσκοπος Δρυϊνουπόλεως, χαρτοφύλαξ ἀγιωτάτης ἐπισκοπῆς Βοθρώτου.

117. Πλυτός

1) Ἰωάννης, σεβαστός, πανυπερσεβαστός, μεσάζων и οἰκεῖος Теодора Дуке:

а) PD 2: Плит је питао Хоматина да ли се муж и жена налазе у првом степену сродства, а Хоматин је детаљно образложио зашто то није тачно. У писму није изричито речено зашто је Плита тај проблем интересовао, али се укрштањем са подацима из PD 1 и PD 3 може закључити да је Плит, највероватније у својству дуге „негде у албанским областима“ (Принцинг), разматрао законитост брака између севаста Григорија КАΜΟΝΑΣΑ и КОΜΝΙΝΕ, ћерке Стефана Првовенчаног и удовице Димитрија ПРОΓΟΝΑ. Од тумачење поменутог питања зависило је решење тог проблема.

б) PD 105.15-32, дука Верије. Судио је у спору између Ане КОΜΙΤΟΒΕ и Лава ΚΟΝΔΟСА. Уп. и Βεστάρχης Θεόδωρος.

в) PD 45.53-61. У својству дуге Верије судио је у спору између Зоје, удовице клирика веријске епископије Манојла ΟΡΙΖΙЈΑΤΑ и њеног зета Јована ΠΙΡΑ. На суђењу је био присутан и неименовани ЕΠΙΣΚΟΠ ВЕРИЈЕ, што је потврђивао његов потпис на документу који су тада заједнички издали Зоји.

г) PD 29 је Хоматиново писмо веријском дуки Јовану Плиту, у којем излаже случај Мелије ΒΑΣΙΛΙΚΑ.

2) Ἰωάννης, μεγαλοδοξότατος ἄρχων, PD 25.5-10, 30-32. Муж ћерке Евдокије ЦΙΒΙΝΙΣΕ, рођене сестре господина Георгија ΕΒΡΙΠΙΟΤΑ. Јован је ташту заступао у спору између рођака покојног Еврипиота и његове удовице Јелене ΓΑΒΑΔΟΝΙΤ, вођеним пред Хоматиновим судом који је заседао у Верији (уп. Πεδιάδιτης Γεώργιος, Σκουταριώτης, Ἀνδρόνικος, Εὐριπιώτης Βασίλειος, Τζαμᾶς Βασίλειος, Γαβαδωνίτης). Од претходно наведеног имењака разликује се по томе уместо титуле севаста има само почасни епитет μεγαλοδοξότατος.

3) Κωνσταντῖνος, PD 89.10, Верија. Муж братанице или сестричине Лава КАПАДОКА.

Плити пре XIII века нису познати. Из каснијег времена позната су само три Плита: 1283. године помиње се Константин Плит, земљопоседник у близини Смирне, а у трећој деценији XIV века крупни земљопоседник Димитрије, који је од Димитрија Палеолога добио 900 модија земље у пронију на Халкидици, те адресат Николе Лампина, чије лично име није наведено.⁸⁷⁸ То је мало података да би могли бити изведени поуздани закључци, али је макар један морао бити на високој војној функцији.

118. Πριμικηρόπουλοι Σέργιος καὶ Νικηφόρος, ἄρχοντες, PD 31, Крф. Синови *Примикиропула* и *Зоје*, која је потицала из породица ГИМНА. Занимљиво је да се браћа Примикиропули у охридском акту не наводе као архонти, него само у писму крфског митрополита Георгија ВАРДАНА јеромонаху Варламу ПРОФИТИ, које је у акту у целости цитирано. О Примикиропулима и њиховом спору са Теодором КОСЕЈЕМ в. Γυμνὸς Μιχαήλ.

119. Προβατᾶς Γεώργιος, PD 65, Крф. Живео је у другој половини XII и можда почетком XIII века. Имао је петоро деце, од којих су по имену познате две ћерке, *Марија* и *Никеја*. Марија је била удата за Николу ЗАКИНТИНОСА и са њим имала две ћерке (имена непозната), од којих је једна била удата за Григорија ХАМИЛОСА, а друга за Василија ПЕЦИКА. После смрти Николе и Марије између њихова два зета дошло је до имовинског спора (уп. Ζακινθινὸς Νικόλαος). Никеја је у браку са *Јефимијем* имала ћерку *Евдокију*, која се удала, али је после три године брачног живота умрла без потомства. (О породици Евдокијиног мужа само се зна да се њен девер звао *Теодор*, који је наследио имовину свог брата, који ју умро убрзо после Евдокије). Евдокију је наследила њена тетка Марија (остала деца Проватаса тада су већ очигледано била покојна), а Марију после њене смрти њене две ћерке. Од остало троје деце Проватас је имао унуке, који су после Евдокијине смрти покренули имовински спор против Маријине ћерке удате за Хамилоса. Они су сматрали да део Евдокијине имовине треба да припадне њима, али је Хоматин тај захтев одбио, јер су они били у четвртој степену сродства са Евдокијом, док је Марија била у трећем, текао најближа рођака имала право да наследи сву њену имовину.

⁸⁷⁸ За Димитрија cf. Actes de Xénophon, 155–161; MM IV 265. О могућности да је адресат Николе Лампина нико други до поменути пронијар Димитрије (и он је био војник) v. I. A. Polemis, Ὁ λόγιος Νικόλαος Λαμπρινὸς καὶ τὸ ἐγκώμιον αὐτοῦ εἰς τὸν Ἀνδρόνικον Β΄ Παλαιολόγον, Athene 1992, 107 (издање писма Плити), 110 (просопографски коментар). Cf. PLP 10 (23395, 23396), add. 2 (94442a).

Из XI века је познато најмање 5 припадника овог рода, који су углавном заузимали истакнуте положаје у војсци: cf. *Jordanov*, *Corpus II*, 351–352 (no. 591); и др.

120. Πρόγονος Γίνης, ἄρχων τοῦ Ἀρβάνου, PD 1, PD 3. Таст севаста Григорија КАМОНЕ, брат *Димитрија*, првог мужа КОМНИНЕ, ћерке Стефана Првовенчаног.
Cf. *Solovjev*, *Eine Urkunde*.

121. Προδανικός Βούλξανος, ἄρχων, PD 59.49-56, Скопље. Муж *Мирославе*, тетке по оцу Георгија ЛУТОВОЈА. Њих двоје су одузели део имовине браћи Љутовој, али су 1193. године морали да је врате (уп. Ἀσπιέτης Κομνηνός Κωνσταντῖνος)

122. Προκοπᾶς Δημήτριος, PD 55, Верија. У Охриду је изложио случај своје сестре *Ане*, која је после смрти свог мужа НИКОЛЕ (породично име се не наводи) имала имовински спор са његовом родбином, јер јој није оставио оно што јој је по закону припадало. Један део Аниног мираза се састојао од обрадиве земље (ἔγκαρπα ἀκίνητα).

123. Προφήτης Варлаάμ, ἱερομόναχος, PD 31.83-110, Крф. Митрополит Крфа Георгије ВАРДАН тражио је од Варлама да потврди аутентичност тестаментa Михаила ГИМНА, који је коришћен као доказни материјал у спору браће ПРИМИКИРОПУЛА и Теодора КОСЕЈА (1220). Варлам је то и учинио, али је напоменуо да је у време када је тестамент написан (март 1205. године) боловао од реуме, те да је стога овластио сина да он обави дужност нотара и напише тестамент, а да је он лично био само сведок и, са још неколико људи, у том својству потписао документ. Из ових података произлази да је Вралам био нотар на Крфу, те да се замонашио под старе дане.

124. Πυρρός

1) Ἰωάννης, PD 45, Верија. Муж Ирине, ћерке клирика веријске епископије Манојла ОРИЗИЈАТА. Много година после склапања брака жалио се да је његова жена добила мањи мираз него њена сестра, која је била удата за Јована ЈАГАТИКА, али је Зоја, Оризијатова удовица, успешно бранила своју имовину, прво пред судом дуге Верије, Јована ПЛИТА, а потом и пред црквеним судом у Охриду.

2) Νικόλαος, PD 95, Вагениција. Поднео је тужбу против Георгија МАЛАКИНА, који је такође био из Вагениције, зато што је некада давно Малакинов деда одузео

земљу од његовог прадеде, која је била део породичног имања Пира (ἐκ γονικοῦ δικαίου διαφερούσης αὐτῷ ὑποστάσεως). Малакин се позвао на застарелост случаја, а Пир на чињеницу да је имовина стечена на незаконит начин, а у том случају застарелост није постојала. Пошто је спор вођен у Пелагонији, а Пир и Малакин су били из Вагениције, спор је предат суду у Вагеницији, да би се на суд могли позвати сведоци. Из наведених података може се закључити да су Пири до тада најмање пет генерација живели у Вагеницији.

На историјску сцену Пири ступају половином XI века са патрикијем Христофором Пиром, који је био један од протагониста проглашавања Исака Комнина (1057 – 1059) за цара,⁸⁷⁹ а према Каждану, су играли важну улогу у Византијском царству све до 1204. године. Према истом аутору, познато је девет припадника овог рода који су били носиоци високих титула, колико су на пример имали и Кантакузини, Петрлифе, Ставроромани и Рожери.⁸⁸⁰ РLP наводи 10 Пира (укључујући и једног Пиропула), који су претежно били клирици, а најчешће се налазе у Солуну и на другим местима у Македонији.⁸⁸¹

125. Σαλερινός

1) Μιχαήλ, Крф, РD 101. У браку са ИРИНОМ није имао деце. Стога му је жена тестаментом оставила сву своју имовине на коришћење, а после његове смрти ју је преписала деци свога брата и сестара. Салерин, међутим, није поштовао Ирину вољу, него је од крфског митрополита, Василија ПЕДИЈАДИТА, добио сагласност да може да прода Ирину имовину, а касније он сам поново купио исто то имање и постао власник. Стога је Алексије АРАВОНИТ, у име Ирине родбине (своје тазбине), против њега покренуо поступак у Охриду.

2) Θεόδωρος, Крф, РD 60.23-55. Син КАЛЕ (2) из четвртог брака. Теодоров отац је описан као ἐντόλιος и ἰσχύων, што значи да је био са Крфа и да је био моћна личност. Против њега је Никола АКРОНАРАС водио спор због имовине која је некада припадала Калином првом мужу, Николакију, Акронарасовом рођаку, коју је Кала задржала после његове смрти. Њих двојица су постигли споразум, али су обојица умрли пре него што је он спроведен у дело. Потом је Кала имовину која је некада припадала Николакију преписала Теодору; од тог тренутка до настанка акта прошло је 12 година. Марин КАЛУПОЛ, зет Акронараса, у име своје жене је покренуо спор против Теодора,

⁸⁷⁹ Skylitzes, 498; *Cheyne*, Pouvoir, 68.

⁸⁸⁰ *Каждан*, Состав, 95, 108, 110-111, 116, 128.

⁸⁸¹ РLP 10 (23930 – 23938) и РLP add. 2 (94451).

тражећи Николакијеву имовину. После више судова, случај је предочен Хоматину и његовом синоду, који је пресудио у корист Калопула.

126. Σαφᾶς Θεόδωρος, PD 67, Верија. Оженио се сестром Василија ПАДОКИМИТА из Верије; Маријином оцу је рекао да му је то други брак, али се касније испоставило да је био трећи; тај податак указује да Сафас до женидбе са Маријом није живео у Верији, јер би иначе Падокимити морали више о њему знати. После Маријине смрти Сафас се оженио још једанпут; после Сафасове смрти са његовом четвртом женом имовински спор је водила Марија родбина (уп. Παδοκωμίτης Βασίλειος). Сафас је страдао у рату, што значи да је био војник. Када се томе дода да је Сафас био „турског порекла“, што је у акту експлицитно наведено (τουρκογενής), намеће се закључак да је Сафас као странац ступио у византијску војску, после се оженио и примио хришћанство. Овде је реч о почетној фази асимилирања странца који се у византијско друштво интегрише кроз службу у војсци, затим бракове и примање хришћанства. Уп. Τζαχῆνος Νικόλαος, Τζαμᾶς Βασίλειος.

Ниједан други Сафас из византијских извора није познат: cf. *Moravesik*, *Byzantinoturcica* II, 271. Уп. Τζαμᾶς Βασίλειος.

127. Σαχλικίνα Καλή, PD 106, Солун. Друга жена Романа ЛОГАРЕ. После његове смрти је постигла споразум са Ореом, Логарином ћерком, о подели Логарине имовине (уп. Λογαράς Ῥωμανός), али је после 22 године покренула нови спор, тврдећи да је била присиљена да склопи споразум. Нови спор је вођен чак пред три суда (уп. митрополит ЈОСИФ, Алексије ПИГОНИТ), али је суд цара Манојла Дуке на крају пресудио у корист Сахликине. Када је Ореи одузета имовина, Сахликина је затражила да јој буде враћен цео мираз који је дала Логари, за који је тврдила је да је био велики и вредан. Допуштено јој је било и да вредност мираза буде одређена на основу њене заклетве, пошто је изгубила брачни уговор, али се Ореа томе успротивила, рекавши да Сахликина нема право да 22 године после постизања споразума тражи повраћај мираза, те да вредност мираза мора бити доказана на основу писаних документима (τό τε κατάστιχον τῆς προικῶς καὶ τὸ τοῦ ὄρκου γράμματεῖον). Сахликина је тада показала да је моћна – Ореу је затичила у неки манастир, а њеног зета Димитрија КРАМВОФОКУ у затвор, а градске власти су јој предале сву њихову имовину.

128. Σβέριλος Μιχαήλ, PD 23.53.48-52, εὐλαβέστατος πριμικήριος τῶν ἀναγνώστῶν τοῦ ἀριστεροῦ χοροῦ / εὐλαβέστατος χαρτουλάριος, Охрид. Сведочио два пута: у бракоразводном спору између проскатимена ЈОВАНА и његове жене КАЛЕ из Охрида и у спору око наслеђа између КАЛЕ и браће КУРЧУЛА.

129. Σβηνίλος Λέων, PD 81, διάκονος καὶ κανστρίσιος, Верија (κάστρον Βέρροιας). Из акта произлази да је породица Свињила у Верији живела у другој половини XII и првој половини XIII века. *Манојло* је у случајевима које је изложио суду поменуо свог оца Лава Свињила и Лавовог брата од стрица *Теодора Свињила*, што значи да је њихов заједнички предак био њихов деда, односно Манојлов прадеда. Осим њих двојице, познате су још две Лавове рођаке. Прва је његова рођена сестра, која је била удата за извесног КАПАДУКУ, што представља једини познати брак Свињила. Међутим, пошто немамо податке о том Кападуку, а његово породично име није познато из других извора,⁸⁸² овај податак не може допринети бољем разумевању породице Свињила. Друга је Лавова тетка *Евдокија* (касније монахиња Евпраксија), која је Лаву оставила једну башту (κηλοπερίβολον, κηλίον), која се налазила у самој Верији. Познато је да је Евдокија била ћерка неког *Максима*, о коме нема података, па је стога Евдокија могла бити сестра Лавовог оца или мајке. Могуће је, иако то у документу није изричито речено, да је са Евдокијом у сродству био и извесни *Панајот*, који је тврдио да њему припада једна половина поменуте баште. Свињили су били свештеничка породица, јер су два од три позната мушкарца из ове породице били црквена лица – Лав је био ђакон и канстрисије⁸⁸³ веријске епископије, док је Теодор био чтец (ἀναγνώστης).

О економском положају ове породице не може се рећи ништа одређено. Познато је да је породица имала њиве на различитим местима у околини града, али о њиховој величини и вредности у документу нема података. Ангелики Лаију, која је анализирила и овај документ, бавила се компликованим економским односима између чланова породице. Из акта произлази да је Лав поседовао њиве у околини Верије и то на месту које се звало Ковачево (ἐν τῇ τοποθεσίᾳ τοῦ Κοβάτζης), коју је заједнички купио са свјим

---

⁸⁸² У PLP није забележено ово презиме, као ни у *Polemis, Doukai*, 204–211 (Appendix II, у коме су наведена породична имена изведена од породичног имена Дука).

⁸⁸³ Дужност канстрисија се на листама обично наводи између шестог и десетог места, односно припадала је тзв. другој пентади, уп. *Darrouzès, Ὀφρίκια*, 529 сл. У Хоматиновим актима помиње се још један канстрисије, из епископије Сервије, уп. PD 21.8.

зетом Кападуком, затим у месту Балто (ἐν τῷ Βάλτω),⁸⁸⁴ које су он и Теодор наследили од својих очева (који су били браћа од стричева, дакле у четвртом степену сродства), и на неком трећем, непознатом месту; затим, Лав је од тетке Евдокије наследио поменућу башту у самом граду, а поседовао је још једно парче земље (τόπος) на којој је са неким својим ортаком (κοινωνός) желео да подигне воденице (ὕδρομυλικά ἐργαστήρια, αὐτούργια), али њихова замисао није остварена. Упркос чињеници да праву вредност наведене имовине не знамо, ипак се стиче утисак да се ради о имућној породици.⁸⁸⁵ На то указују и епитети κῦρ / κυρά, употребљени за Теодора и Евдокију.

Породично име Свињила у другим изворима није забележено (уп. PLP), највероватније због тога што се ради о породици која је имала само локални значај.

130. Σγοῦρος, ὁ τῶν τοῦ δημοσίου εἰσφορῶν, PD 118.18-32, тема Ахелој. Порески чиновник којег је убио пронијар Теодор ДЕМНИТ.

131. Σερριώτης Μιχαήλ, PD 71.26-31, 52-57, Крф. Сериот је био власник поседа (κτῆμα) који се налазио између поседа Константина КРАТЕРА и његове тетке Кале, са којима је био у сродству. Тај посед Сериот је продао крфском пореском функционеру и дуки, занемаривши при том право својих рођака и суседа на предност при куповини. Сериотов посед се граничио и са поседом који је некада припадао Константиновом ујаку ТЕОХАРИСУ. На основу распореда поседа може се закључити да је Сериот био рођак Константину Кратера по мајци.

132. Σκουταριώτης (уп. и Πακουριανός Γεώργιος)

1) Ἀνδρόνικος, μεγαλοδοξότατος ἄρχων, PD 25.5-10, 36 sq., Верија. Био је ожењен сестром Јелене ГАВАДОНИТ, удовицом господина Георгија ЕВРИПИОТА, коју је заступао у спору који је вођен пред Хоматиновим судом који је заседао у Верији са Еврипиотовом родбином (уп. Πεδιαδίτης Γεώργιος, Πλυτὸς Ἰωάννης, Εὐριπιώτης Βασίλειος, Τζαμᾶς Βασίλειος, Γαβαδωνίτης).

⁸⁸⁴ Положај овог места није познат, али је познато једно место тог имена 4,5 км. источно од Верије, као и једно село на североистоку, које је удаљено чак 17, 5 км. (уп. *Kravari, Villes et villages*, 62).

⁸⁸⁵ *Laiou, Mariage*, 148, је дошла до истог закључка.

2) Γεώργιος, κῦρ, PD 39, Верија. Био је муж Марије АРТИНЕ. Других података о њему нема.

133. Σκόρης Γεώργιος, μεγαλεπιφανέστατος, κῦρ, PD 124, „тема“ Дебар. В. Βογδανόπουλος Μαῦρος.

134. Στάσης Μανουήλ, ὑποταγάτης / δεσποτικὸς ἄνθρωπος, μεγαλεπιφανέστατος, κῦρ, PD 22.115 sq., 213-230. Био је човек епирског владара Теодора Дуке, који му је дао задатак да пелопонеском великашу Гергију ДЕМОНОЈАНИСУ уручи његово писмо. Сташа се на Пелопонезу, тачније у Манију, обрео код локалног архонта Гаврила ЛАРИНКСА, који га је саветовао да сам не иде до Демонојаниса, који је сарађивао са Латинима, него уместо њега учини локални свештеник. Сташа се на суду у Охриду појавио у улози сведока деспота Јована ХАМАРЕТА и заједно са ЕПИСКОПОМ ПЕЛАГОНИЈЕ и севастом Манојлом КУВАРАСОМ потврдио да су све Хамаретове оптужбе против Демонојаниса истините.

135. Συρόπουλος

1) Θεόδωρος, γραμματικός, PD 99, Верија. Термин γραμματικός није прецизније објашњен, али се вероватно ради о тематском секретару, какве у исто срећемо и на другим местима. Теодорова друга жена (о првој се ништа не зна), Ана ХРИСОВАЛАНДИТОВА, родила је три сина и четири ћерке. Према речима једног његовог сина, отац је показао какву-такву бригу за ћерке, али је синове сасвим занемарио. Стога су два млађа сина, *Нићифор* и *Јосиф* после мајчине смрти напустили очев дом и Верију, где је Јосиф и умро. Теодор је у опоруци, напротив, тврдио да су дом напустили још раније, пре мајчине смрти, и то навео као разлог што им је оставио занемарљиво мали део своје имовине. Најстарији син *Константин* није хтео да напусти Верију, већ је изабрао да живи у оскудици у очевој кући. О једној Теодоровој и Аниној ћерки не знамо ништа, друга је удата још док им је мајка била жива, трећа је умрла после њене смрти, а отац је четврту, *Теодору*, удао пре него што је умро. Теодора је наследила сву преосталу имовину родитеља, па је Нићифор, после повратка „из туђине“ – вероватно када је напунио 25 година – затражио поништење тестамена и део очеве имовине коју му припада. Охридски синод пресудио је у његову корист.

2) Μιχαήλ, PD 102, Верија. У браку са Мријом Павлопулином (в. Παυλόπουλος Βασίλειος) имао је сина *Василија* и ћерку *Ану*, која се много година пре 1204/1205. године удала за Јована ПЕПАГОМЕНА.

136. Ταρωνᾶς, ἄρχων ἐγγώριος, PD 80.85-93,252-265. Тарон се настанио у селу Чрменик (Τζερμενίκιον) у околини Бутринта, где је од давнина постојала стара црква Св. Николе, која је била саграђена као ставропигијска црква локалног епископа (Бутринта), а до времена када је акт настао (с. 1220) остали су само њени темељи. Тарон је тврдио да је на основу ставропигиона (никејског) патријарха саградио нови храм, који се налазио у непосредној близини старог и такође био посвећен Св. Николи, с циљем да из тог села протера надлежног епископа Бутринта ДИМИТРИЈА.

137. Τειχομηρός / Τειχομοιρός

1) Ἰωάννης, προέχων ἀρχοντικῶς, PD 59, Скопље. Крајем осме или почетном девете деценије XII века заједно са другим скопским архонтом Константином ВАСИЛИКОМ одузео је имовину од сирочади Георгија и Манојла ЉУТОВОЈА, који до 1204. Године нису успели да поврате имовину. Љутовоји су спор обновили 1219. године, када је Тихомирове децу и унуче на суду заступао Тихомиров син, монах Теодорит, који се повукао, затраживши да други чланови породице, који су тада користили имање Љутовоја сали себе заступају.

2) Ἰμέριος, μεγαλειφανέστατος κῦρ, PD 7, место непознато. Имерије је упутио писмо Хоматину са питањем да ли је његов брак са *Јеленом* дозвољен или није. Јелена је, наиме, била је мајка *Романа*, који је био ожењен рођеном сестром Имеријевог брата *Канакија*. Хоматин је одобрио склапање брака. Име Химерије, распрострањено у позној антици, у Византији је било изузетно ретко, чак и у грчким срединама, а овде га налазимо уз словенско породично име. То указује да су Тихомири били врло ромеизирана породица. Родбинска веза између архонтске породице Тихомира из Скопља (в. више) и *мегалепифанестатог* Химерија Тихомира (и његовог брата Канакија) није сигурна, али је врло вероватна.

3) Εὐγένεια Choniatae Epistulae, p. 271 (no. 172). Хонијат је то писмо написао у манастиру Св. Јована Претече у близини Термопила, у којем је провео последње године живота: *ibid. (Kolovou)*, pp. 7*–8*; *Stadtmüller*, Choniates 205–212.

138. Τειχωτίτζης Ἰωάννης, PD 73, ἱερεὺς καὶ κληρικὸς τῆς ἀγιωτάτης ἐπισκοπῆς Βουλγαρίας, Οχрид. Посеодовао је земљу и унутар зидина охридског кастрона и изван њих (τὰ ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ κάστρου καὶ τὰ ἐν τῇ χώρᾳ ... ἀκίνητα), коју су наследили његова жена и мали син (παναφῆλιξ), који се такође звао *Јован*. Када је Јован напунио 25 година покренуо је спор против зидара АТАНАСИЈА, који је користио његов виноград који је наследио од оца, а који се налазио изван града, на месту званом Врисис. Атанасије је тврдио да је виноград купио од *становника Охрида* (ἐν τῷ κάστρῳ Ἀχρίδας οἰκοῦντες ἐντόπιοι и καστρηνοί), о чему је сведочио и купопродајни уговор. Међутим, Јован је тврдио да није истина да је Атанасије купио виноград, него да га је добио од становника Охрида као накнаду, те да је купопродајни уговор састављен само да би се прикрила истина. Није наведено шта је Атанасије учинио да би за узврат добио виноград, али је могуће, с обзиром на његово занимање, да је нешто градио у Охриду, а да су становници одлучили да му уместо новца дају виноград, који је по њиховим речима, а што је Јован порицао, био напуштен (ἐξηλειμμένον τὲ καὶ ἀδέσποτον) и на њега нико није плаћао порез (διὰ τέλη καὶ βάρη δημοσιακά).

139. Τζαμᾶς Βασίλειος, δούξ Βερροίας, γαμβρός цара Теодора Дуке, PD 25.5-18. Пред њим је вођен спор између најугледнијих веријских грађана, који је он предао Димитрију Хоматину приликом једног његовог боравка у верији 1225–1230. године. Лично није присуствовао суђењу, него га је заступао његов ЛОГАРИЈАСТ, чије име није наведено. Није познато да ли је био ожењен ћерком или сестром Теодора Дуке.

Име се не јавља у другим византијским изворима. Могуће је да је турског порекла, као и име Τζέμης /Τζάμης: *Moravcsik, Byzantinoturcica II, 311, s.v. Τζέμης*. Уп. Τζαχῆνος Νικόλαος,

140. Τζαούσης Βασίλειος, ἱερεὺς, PD 125, „тема“ Соск. Отац Марије, веренице Георгија АНДРУЦОСА. Имао је бројну родбину у Соску, будући да је поменута δισεξαδέλφη његове мајке.

141. Τζαχηνός / Τζαχῆνος Νικόλαος, μεγαλεπιφανέστατος ἄρχων, кῦρ, Οχрид. а) PD 19: У бракоразводном спору између Кале, ћерке Јована ЛАКАПИНА / ЛАМПИНА и Василија ДРУГУВИЛА, заступао је Калу и њену мајку Ирину, а своју свастику, пошто

је Лакапин / Лампин већ био умро. б) PD 72.83-89: На суђењу између ДРАЖА и Јована ЈЕРАКАРИСА, које је прво вођено пред судом Теодора Дука, а потом и Хоматина, био је позван да објасни зашто је „недавно присвојио тај [тј. Дражин] виноград и у име царског двора у Преспи га обрађивао и убирало плодове“ (ὅτου χάριν φθάνει πρὸ ὀλίγων κατασχῶν τὸν τοιοῦτον ἀμπελῶνα καὶ δικαίῳ τῆς ἐν τῇ Πρέσπῃ βασιλικῆς αὐλῆς τοῦτον ἐργασάμενος καὶ εἰσοδιάσας). Одговорио је да је то учинио зато што није био добро обавештен да је Дрaж тај виноград купио bona fide. Из тога произлази да је Чахин (Чакин) обављао функцију управника царског поседа (реч αὐλή овде овде се једино може разумети као посед, а не као „двор“).

Ово породично име не јавља се ни у једном другом византијском извору. Може се претпоставити да потиче од турског имена *Çaqan*, као и име познатог емира Чаке (гр. Τζαχᾶς), као и нека друга сродна (Τζαχίας, Τζακᾶς): *Moravcsik*, *Byzantinoturcica* II, 310. Може се претпоставити да је неки предак Чакина из Охрида служио у византијској војсци, те да је касније добио земљу и трајно се настанио у Охриду, јер је то најчешће био пут интеграције Турака (и других странаца) у византијско друштво: *Brand*, *Turkish Element in Byzantium*, 1–25; *Cheyne*, *Officiers étrangers*, 43–62.

142. Τζιμπίνος

1) Κωνσταντίνος, κῦρ, PD 39, Верија. Вериио се са Маријом АРТИНОМ, са којом је добио сина. Имао је родбину у Верији, која је успела да Марији оспори право на наслеђе Константинове имовине, будући да са њим није била венчана.

2) Εὐδοκία ἢ Τζιμπίνισα, куρά, PD 25.30-32, Верија. Била је сестра Георгија ЕВРИПИОТА. Њено породично име би могло да указује да је била удата за неког Цибина, али и да је на неки други начин била у вези са породицом Цибина – можда је, на пример, њена мајка потицала из породица Цибина. У сваком случају, сигурно је да су Цибини и Еврипиоти били у родбинској вези. Евдокијина ћерка је била удата за мегалодоксотатог архонта Јовна ПЛИТА.

PLP бележи само три Цибина, од којих је један парик, а један је познат са печата који је највероватније из XIII века.⁸⁸⁶

⁸⁸⁶ PLP 11 (27969, 28150, 28151); *Laurent*, *Les bulles métriques*, 192 (бр. 550). И поред тога што су помени овог породичног имена у изворима веома ретки, ортографске варијације су велике, уп. *Amantos*, *Γλωσσικὰ Μελετήματα*, 262 [= *ΕΕΒΣ* 1 (1924), 52].

143. Τριακοντάφυλλος

1) Γεώργιος, ἀναγνώστης καὶ ἔκδικος, Κρφ, PD 71.3-20. У Охрид је Хоматину однео писмо Константина ΚΡΑΤΕΡΑ и његове тетке Кале, пошто они нису могли лично да дођу због болести.

2) Μανουήλ, ἀναγνώστης, PD 98, место непознато (Охрид?). Муж ћерке свештеника ΤΕΟΦΑΝΑ. Према брачном уговору мираз Теофанове ћерке између осталог садржао је 1/3 имања (ὕπόστασις) њеног оца, као и 1/3 имања њеног деде по мајци, свештеника ЈОВΑΝΑ. Теофан је одбио да преда зету Јованово имање, позивајући се на Јованов тестамент (уп. Ἰωάννης), али је Хоматин ипак пресудио у Τριακονταφίλου корист, будући да је Јован имао право да промени мишљење и преиначи брачни уговор само ако је његов материјални положај у основи промењен, а установљено је да се то није десило.

3) Ἰωάννης, PD 104, тема Вагениција. Према подацима из акта, Јован је рођен у првој половини XII века. Имао је неколико деце, од којих су по имену познати само ћерка *Зоја* (о њој в. и Μάνδουκας Γεώργιος) и син *Димитрије*. Јован се замонашио и добио име Акиндин. Зоја је у браку са Георгијем ΜΑΝΔΥΚΟΜ родила сина Теодора, а Димитрије је имао ћерку *Μαριју*, чији се други муж звао ΜΑΤΣΟΥΚΛΙΣ (уп. Ματζούκλης). Јован је своје имање равномерно поделио својој деци, при чему је место Рај (Ράη), које се налазило у архонтији Вритепа и Меандра (κατὰ τὴν ἀρχοντίαν τοῦ Βριτεποῦ καὶ τῶν Μαιανδρίων) у теми Вагеницији, припало Зоји, а после њене смрти Теодору. Марија је тек после смрти свог оца Димитрија, тетке Зоје, па чак и мужа Мацуклиса, затражила половину места Рај, тврдећи да је једна половина некада припадала њеном деди Димитрију. Теодор Мандука се поводом тога обратио Хоматину, који је Маријин захтев одбио због застарелости.

Jordanov, *Corpus II*, 414–415 (no. 728), наводи печате најмање 7 различитих Τριακονταφίλου и једног који се помиње у Пири. Сви су живели у XI веку и углавном обављали високе цивилне функције, понекад у Бугарској или Тракији. Имали су титуле патрикија, (прото)проедра, куропалата, спатарокандидата.

144. Φιλάρετος Νικόλαος, PD 100.37-41, Драч; за породицу ΤΑΝΥΣΙΣΑ он је био ἐξωτικὸν πρόσωπον, термин чије значење није јасно, али највероватније значи да није био у сродству са Танусисовом породицом; Танусисова мајка Καβασίλινα (в.

КАВАСИЛА) му је тестаментом дала део своје имовине и свога мужа, и одредила – што није било по закону – да надгледа извршавање њене опоруче.

145. Φραγγόπουλος Γεώργιος, PD 106.141-152, дука Солуна око 1212. године (у време латинске владавине!). У тренутку када је умро Роман ЛОГАРА (1212) председавао је судом, у чијем су саставу, по налогу царице Марије, удовице Исака Анђела, било и неколико епископа оближњих градова, пред којим су се водиле грађанске парнице.

146. Χαῖτᾱς Ἰωάννης, PD 91.19-22, εὐλαβέστατος ἱερεὺς, Охрид. Власник винограда у месту Сушица близу Охрида, који се граничио са виноградом Георгија КУРИЦЕ. Уп. и Γρί(τ)ζης Νικηφόρος.

147. Χαλκωματᾱς Νικηφόρος, PD 89.34 sq., Верија. У марту 1213. године продао је виноград КОРИФИНУ из Верије.

148. Χαμαιδράκων Θεόδωρος, ἄρχων, PD 38, PD 117, Солун. Уп. Λαμπέτης Κωνσταντῖνος.

149. Χαμάρετος Ἰωάννης, πανευτυχέστατος δεσπότης, PD 22, Пелопонез (Лакедемонска долина?). О његовој женидби и разводу, стрицу *Михаилу*, борби против Латина и бескству на двор Теодора Дуке в. Δαιμονοῖωάννης Γεώργιος. У Хоматиновим списима једино Хамарет, поред браће Теодора Дуке Манојла и Константина, има титулу деспота. Извесно је да је овде сигурно реч о највишој дворској титули, јер то потврђује почасни епитет πανευτυχέστατος, али није јасно који цар, зашто и када је могао доделити титулу Хамарету. *Magdalino, Neglected authority, 320–322*, је расправљао о томе и изнео претпоставку да је Хамарет титулу добио од Алексија III после смрти Лава Згура (1207/8), коме је исти цар такође највероватније дао титулу деспота када га је оженио својом ћерком Евдокијом, која је после Згурове смрти отишла на исток (cf. *Choniates, Historia, 611, app. crit. 30-35*).

Тачно место којим је Хамарет владао на Пелопонезу није познато, али с обзиром да је после 1204. године Лакедемоном самостално владао Лав Хамарет, врло је вероватно да је и Јован живео у тој области. Пре 1204. Године позната су 4 припадника ове пелопонеске породице: cf. *N. Bees, Οἱ Χαμάρετοι, Athena 1903* (није ми доступно); *A. Savvidis, Τὸ πρόβλημα με τὸν Λέοντα Χαμάρετο, Βυζαντινὰ Μελέται 3 (1991) 350–383*.

150. Χαμηλὸς Γρηγόριος, PD 65, Крф. Муж ћерке Николе ЗАКИНТИНОСА и *Марије*, ћерке Григорија ПРОВАТАСА. Са Крфа се упутио у Охрид да од Хоматина и његовог синода затражи мишљење о имовинским споровима које је имао 1) са својим пашеногом Василијем ПЕЦИКОМ и 2) родбином своје таште. У оба случаја суд је пресудио у његову корист. Уп. Ζακινθινὸς Νικόλαος, Προβατᾶς Γεώργιος.

151. Харσιανίτης Δημήτριος, PD 106, Солун. Муж Орее (в. Λογαρᾶς Ῥωμανός), таст Димитрија КРАМВОФΟΚΕ.

152. Χλωροπόδης Θεόδωρος, PD 141, место непознато. Муж *Ирине*, ћерке Михаила ВОДИЊАТА. Теодорова сестра *Марија* је на суду открила да Ирина није хтела да живи са њеним братом зато што је била заљубљена у извесног Георгија ХОЛАВРИСА, те да је бегала из мужевљеве куће код њега. Теодор је на суду изјавио да и даље жели да живи са Ирином, али, пошто је она то одлучно одбијала, одлучено је да се развод одобри, а Теодору дозволи да одмах ступи у други брак ако жели. Теодоров социјални положај јасно је дефинисан изразом αὐτουργὸν μετερχόμενος βίον, што значи да је живео од сопственог рада. (Уп. Χολαύρης Γεώργιος, Βοδηνιάτης Μιχαήλ.)

153. Χολαύρης Γεώργιος, PD 141, место непознато. Љубавник *Ирине* (уп. Βοδηνιάτης Μιχαήλ).

154. Χρύσηλος Ἰωάννης, διάκονος καὶ χαρτοφύλαξ, PD 17.4, Прилеп,. Његова ћерка *Марија*, удата за Николу АЛМИРИОТА, је затражила развод зато што ју је муж приморавао на противприродни сексуални однос и тукао је зато што на то није хтела да пристане (уп. 9-15: τὰ τῶν ἀνδρομανούντων ἐν αὐτῇ διαπραττόμενον .... καὶ πληγαῖς ταύτην δαμάζοντα ὡς ἀπειθοῦσαν τούτῳ ... καὶ μηδὲν αὐτῷ ὑποπίπτουσαν). Развод је тражен пред судом пелагониског епископа, који се састојао од изабраних људи и њеног духовника (ἱκανοῦ ἐκλεκτοῦ συλλόγου, ναὶ δὲ καὶ πνευματικοῦ ταύτης πατρός). На суђењу у Прилепу Марија је користила све могуће аргументе, позивајући се како на ромејске државне, тако и варварске законе, и додала да ће се радије убити него што ће и даље живи са Алмириотом. Иако разлози које је навела по ромејским законима нису

били довољни да се развод одобри, Хоматин је ипак дао мишљење да развод треба одобрити, руководећи се принципом икономије (уп. 31, 63). Ако нема сведока очевидаца, онда Марија треба да положи заклетву у судници (уп. 38: ἔνδικος ὄρκος, εἴτ' οὖν μονομερής).

155. Χρυσοβαλαντίτης: Χρυσοβαλαντίτου Ἄννα, PD 99. Жена Теодора СИРОПУЛА, са којим је имала три сина и четири ћерке.

Καждан, Состав, не помиње ово породично име, али је Елени Арвелер сабрала податке о неколико припадника породице Θεακήσης из околине Смирне, од којих је један био куропалат Алексија I, а остали су средином XIII века живели у околини Смирне, где су имали и имање, а један је био у служби (δοῦλος) Јована Ватаца.⁸⁸⁷

---

⁸⁸⁷ *Ahrweiler, Smyrne, 177; уп. PLP 4 (7745, 7746).*

ЛИЧНА ИМЕНА

- Αθανάσιος, PD 73, κτίστης, Охрид. Живео је у охридском кастрону, али његови преци вероватно нису били из Охрида. (Уп. Τειχωτίτζης Ιωάννης)

- Άλδοῦϊνος, PD 44, житељ архонтије Сопот у теми Вагенитији. Његов прадеда *Хрисојован* је тестаментом за свог главног наследника одредио законитог сина *Калоса*, а само један део имовине преписао ванбрачном сину *Јовану*, којег је добио док је његова законита жена још била жива. Међутим, када се разболео и замонашио (добио име Јосиф), он је саставио нови тестамент, који, за разлику од првог, није имао потписе сведока, у коме је имовину расподелио на супротан начин – Јовану је оставио већи део имовине, а Калосу мањи. Јованови потомци се позивају на други тестамент и Алдину и његовој сестри, чије име није сачувано, оспоравају право на наслеђе прадедине имовине. Позивајући се на Василике, Хоматин је закључио да Јованови потомци имају право само на дванаестину Хрисојованове имовине. (Уп. Λιζικὸς Βασίλειος)

- Άλίσέριος, PD 130, место непознато. Човек „турског порекла“ (ἐκ γένους μὲν ὄν τουρκικοῦ), који се крстио као младић. О његовој породици нема ни речи. После крштења годинама живео у благостању и изобиљу, да би касније толико осиромашио да није имао ни хране ни одеће. Тада је подлегао искушењу и погрдним речима похулио на Бога. Замолио је Хоматина да му одреди епитимије да би му Бог опростио и да би се спасао, што је он и учинио и одредио му да се годину дана не причешћује и да се држи најстрожег поста (κατὰ μοναχούς). Иако није познато место где је живео, највероватније је, био у надлежности охридског архиепископа у ужем смислу, односно живео у близини Охрида.

- Άννα, PD 123, село Τζερνισόβιστα (највероватније у околини Охрида). Β. Μαῦρος.

- Άννα, PD 143, Преспа. После вишегодишњег брака затражила је развод од свог мужа НИКОСА, са којим више није хтела да живи. Никос је такође желео развод, јер су му се људи подсмевали зато што је Ана често напуштала њихов дом и он одлазио у потрагу

за њом. Ана се пред Хоматином појавила са мужем своје сестре, МИХОМ БУРКОВИМ.

- Βασίλειος ὁ τῆς Βολεσλάβας, PD 23.2-3, καστρηνός, Охрид. У његовој окућници (αὐλή) живео је проскатимен ЈОВАН.

- Βασίλειος, PD 56, место непознато. Василије је имао две ћерке (имена непозната), од којих је једна била удата за Николу ДЕАВОНИТА, а друга за *Јована*. Све троје Јованове деце умрли су као мали, а потом и њихова мајка, не написавши при томе тестамент. Јован је сматрао да по наследном праву њему треба да припадне целокупна имовина његове жене и ништа није хтео да препусти њеној сестри, Деавонитовој жени. Стога се Деавонит жалио охридском црквеном суду, који је пресудио у његову корист, односно одлучио да Јовану треба да припадне само једна трећина мираза његове жене, као утеха за њену смрт (ὁ ἀπὸ τελευτῆς κάσος).

- Βάσος, στρατιώτης, PD 5, место непознато. Β. Νεοкаστρίτης Ἀλέξανδρος.

- Βελκάνος (Вукан), PD 72.60-81, села Робус, Властус и Грнчари у околини Охрида (Горња Преспа). Када се оженио *Станом*, ћерком САРАКИНА, преселио се из свог села Робус (Ρομπλοῦς) у женино село Властус (Βαλστοῦς), пошто је Стана наследила цело очево имање. Вукан је једно време обрађивао ту земљу, а потом је купио и једно место у селу које није имало власника (τόπον τινὰ ἀδέσποτον ὠνησάμενος) и на њему засадио виноград. Касније, пошто су порези на земљу коју је поседовао за њега били превелики (συμπιεσθεῖς δὲ βάρεσι δημοσιακαῖς), он је одлучио да се пресели у село Грнчари (Γριντζαρίους), при чему је имовину своје жене препустио њеној родбини, а за себе и даље задржао само свој виноград. Вукан је тај виноград дао у мираз својој ћерки *Ирини*, а после њене смрти њен муж *Константин* и син *Василије* су због немаштине морали да га продају ДРАЖУ.

- Βερωτᾶς, PD 134.10-21, κῦρ, μεγαλεπιφανέστατος, вероватно област Пелагоније и Прилепа. Један од четири сведока ћерке севаста Стефана ГАВРЕ у бракоразводном спору који је против ње покренуо севаст Лав МОСХОПУЛ (уп. и Γαβρᾶς Γρηγόριος).

- Βλαδιμηρός, ἱερεὺς, PD 32, село Хоропанион у области Прилепа. Помиње се једна његова ћерка из законитог брака, која је у браку са *Нектаном* имала сина *Романа*. Владимир имао и ванбрачног сина, који се такође звао *Владимир*. Када је после смрти Романове мајке Нектан ступио у други брак Владимир је хтео да прода имање (ὑπόστασις) које је Роман наследио од мајке, сматрајући да по наследном праву њему припада. Када је Роман напунио 25 година он се жалио Хоматину, који је на основу једног места из Василика утврдио да Владимир као ванбрачно дете не може наследити имање своје полусестре, па је продају винограда требало поништити. Село Хоропанион се помиње у повељама цара Душана манастиру Трескавац под именом Хорупан (1343/1345 и 1344/1345).

- Βολεσλάβα, PD 52, χώρα τῶν Κορυτῶν (град се највероватније налазио у Овчем Пољу, по Идризију на један сат хода од Скопља ка Струмици: о положају града в. *Томоски*, Македонија низ вековите, 57–60 – Каде лежел градот „Qorytos“?). Бољеславин отац звао се *Кандид*, а њен деда био је рођени брат СЛАВА. Бољеслава је била удата за *Лав*, сина РАДОМИРА и Славове жене (која се удала за Радомира после Славове смрти). Бољеслава и Лав су дуго живели на Лавовом имању, које је наследио од оца, а том имању био је припојен и један део Славовог имања (в. ниже). Када су Бугари освојили град Корита Лав је убијен, а Бољеслава је са братом КОМАНОМ побегла у Верију. Лавова сестра *Мирослава*, која је остала у граду, тада је продала 1/3 Лавовог имања. Када се после извесног времена Бољеслава вратила кући она је пред бугарским владаром (παρὰ τῷ τῶν Βουλγάρων ἀρχηγῷ) успела да поништи купопродајни акт, позивајући се на своја права у складу са византијским цивилним законима – надокнаду мираза и брачних добити (προθεμένη τῆς προκὸς ἰκάνωσιν καὶ τῶν γαμικῶν κερδῶν ἑαυτῆς). Бољеслава је, наиме, тражила надокнаду мираза зато што је њен муж потрошио цео њен мираз, делимично тако што је помогао мужу своје полусестре (највероватније ћерке његове мајке и Слава) да плати порез држави (δημόσια χρέα). Суд је пресудио у Бољеславину корист, па јој је продато имање враћено. После извесног времена човек који је раније од Мирославе купио земљу покушао је да оспори Бољеславине аргументе изнете пред бугарским судијом, али их је Хоматин одбацио као неосноване. Истовремено, Славови прауници су покушали да, после приближно 60 година од када је Слав умро, добију део његове имовине, али ни њихови аргументи

нису прихваћени, прво због тога што је прошло много времена (Славове ћерке и њихова деца нису покренули то питање), а друго зато што је део Славове имовине требало да компензује Бољеславин мираз који је њен муж Лав потрошио.

- Γαρῖνος, PD 106.124-128, 153-158. Године 1212. био је на челу Солунске митрополије (ἐξουσιάζων τῆς ἀγιωτάτης μητροπόλεως Θεσσαλονίκης). Према речима САХЛИКИНЕ, после смрти Романа ЛОГАРЕ из његове куће узео је 100 перпера, а према Димитрију КРАМВОФОКИ само 12, и то зато што је латински обичај био да надлежни архијереј добија од иметка умрлог парохијана неки део његове имовине.

- Γεράσιμος, μοναχός, PD 94, Горњи Полог, манастир Богородице у (тада селу)Тетову. Према охридском документу, потицао је из „Горњег Полога“ (географски појам који није могуће прецизно одредити), а замонашио се у манастиру Богородице у Тетову (у Хиландару се чувају два документа везана за тај манастир – инвентар тог манастира из 1343. године и повеља краља Душана: cf. *Kravari, Villes et villages*, 190). Герасим је био зет ДРАЖА из села Баница у Пологу. Након што је Теодор Дука освојио област Полога Герасим је покренуо спор против свештеника ДОБРА и добио спор. (О случају детаљније в. Μόσχος.)

- Γεώργιος / Γεωργίτζης ὁ τοῦ Δεσισλάβου, PD 40, пос. 22-31, ποτὲ οἰκέτης ἐν τῷ κάστρῳ Ἀχρίδας. Из законитог брака имао је једног сина *Констаса*, од кога је добио и унука, али су обојица умрли без порода. Георгије је из више ванбрачних веза имао неколико деце (ἐκτήσατο καὶ ἀπὸ διαφορῶν παλλακῶν νόθους παῖδας), којима је тестаментом поделио своју имовину. Један Георгијев ὑπόστασις од мајке, која је била једно од Георгијеве ванбрачне деце, наследила је Гергијева унука *Кала* (в. АРМЕНИЈЕ Калос, Констас КОНДОС).

- Γεώργιος, PD 103, Призрен. Прво се оженио ОБРАДОМ, ћерком Радослава из Доњег Полога. Убрзо се од ње развео у присуству призренског епископа НИЋИФОРА и Обрадиних родитеља и рођака. Том приликом су Георгије и Обрадини родитељи положили заклетву да никада неће захтевати да се тај брак поново склопи, што је потврђено једним документом (χάρτης), који су потписали епископ Нићифор и други угледни сведоци. Касније се Георгије оженио дванаестогодишњом ЧЕРНОКОСОМ, с

којом је за 18 година брака добио осморо деце. Обрада је после развода такође склопила други брак, а после смрти свог другог мужа она и Василије су поново хтели да се венчају. Тада је против Георгија пред Хоматином спор покренуо његов пашеног (σύγαμβρος) Василије ДОБРЕШИН. Хоматин је развод Георгија и Обраде сматрао ништавним (ἀνυπόστατον διαζύγιον), будући да није обављен по слову закона, али је ипак сматрао да се може прихватити зато што је обављен према „народном локалном обичају“ (κατὰ ἔθνικόν ἔθος ἐγγύριον), те зато што га је на њега пристао надлежни епископ. С друге стране, поново склапање брака између Георгија и Обраде било је, с тачке гледишта римског права, потпуно неприхватљиво.

- Δεσίσλαβος, PD 34, Охрид. Израз ἐν τῷ τῆς Ἀχρίδας τὰς οἰκίσεις ποιούμενος, који се више пута среће у охридским актима, указује да се Десислав лично доселио у кастрон, то јест да су његови преци живели негде другде. Њерку је удао за ћакона Георгија Ксаика (уп. Ξαϊκὸς Γεώργιος). У том браку рођено је једно дете, а после тога је жена умрла. Десислав је желео да он одгаја дете, а не отац, те да му на основу тога буде враћен мираз, који се, делимично или у потпуности, састојао од обрадиве земље. Десислављев закон је на суду одбијен, па је и брига о детету и женин мираз припао Ксаику.

- Δημήτριος, ἐπίσκοπος Βοθρωτοῦ, PD 80. Био је у сукобу са ставропигијским манастиром по имену τοῦ Χοτεαχόβου у вези са надлежностима над становништвом два села у близини манастира, од којег је један део био настањен у селу Хотеахово, а други су чинили Власи из оближњег села, чије име није наведено. Из акта произлази да су се епископ и игуман спорили око литургијских, пореских (плаћање пореза, каноника) и судских надлежности. Осим тога, епископ Димитрије је био у сукобу и са локалним архонтом ΤΑΡΟΝΑΣΟΜ. О та три случаја епископ је обавестио сабор митрополије Навпакта, у чијем саставу се налазила његова епископија, као и сабор Охридске архиепископије, желећи да чује њихово мишљење и добије савет и помоћ. Одговор Јована Апокавка није сачуван, а Хоматин је у сва три случаја потврдио исправност епископових ставова.

Cf. *Prinzing*, Abbot or Bishop.

- Δημήτριος ὁ υἱὸς τοῦ Ῥάδου, PD 137, место непознато (окоина Охрида?). Своју жену КРАСНУ је оптужио да је учинила прељубу, што је она на суду под заклетвом и признала, па је Хоматин одобрио развод брака. Димитрије и Красна нису поседовали никакву имовину. Место није наведено, али чињеница да се ради о бракоразводној парници двоје сиромашних људи, указује да је Хоматин био надлежни архијереј, односно да су супружници живели на територији под Охридске епископије.

- Δόβρος, γέρων, PD 72.49-82, село Ἐζερίανες у околини Охрида, у Горњој Преспи. Сведок ДРАЖА (уп. Δράζης τοῦ Γρίδου, Ἱερακάρης Ἰωάννης, Βελκάνος). О термину γέρων уп. Κωνσταντῖνος.

- Δόβρος, ἱερεύς, PD 94, село Бањишта / Бањица (Βάνιστα) у Горњем Пологу, близу Гостивара (cf. *Kravari, Villes et villages*, 180). Зет свештеника МОСХА. Добро је наследио праче земље, које је Мосх незаконито одузео од становника истог села ДРАЖА, и на њој засадио виноград. Монах Герасим је касније после смрти герасима и Дража покренуо спор против Добра и добио га. О случају детаљније в. Μόσχος.

- Δραγάνος, чобанин, PD 131, село у близини Просека и Струмице. У току игре луком и стрелом са другим чобанима случајно је убио свог осмогодишњег сина док је овај скупаљао стреле. Отишао је у Охрид и пред вратима охридске Св. Софије гласно исповедио грех. Архиепископ је Драгану прописао одговарајуће епитимије и у вези са тим дао одређена упутства епископу Струмице (ἐπίσκοπος Στρουμίτζης). Термин *προβεβλημένος* показује да је Драган био постављен за чобанина великог стада оваца, то јест да није чувао само своје овце. Међутим, из датог израза (уп. αὐτὸς [Δραγάνος] εἶχε τὸ ὑπ' αὐτὸν νεμόμενον ποίμνιον, οἷα προβάτων ποιμένα ἐκεῖσε [Πρόσακος] *προβεβλημένον*) не може се закључити ко је Драгану поверио тај задатак – да ли, на пример, заједница или неки господар?

Cf. *R. Radić*, Four prosopographical notes.

- Δραγομηρός, ἱερεύς, PD 76, село Нахово (Νεάχοβον) у близини Скопља. Када је у сукобу између слугу анонимног СЕВАСТОКРАТОРА и житеља скопског села Нахова (Νεάχοβον, cf. *Kravari, Villes et villages*, 141) био убијен један човек, свештеник

Драгомир је био оптужен да је у то умешан, а он је тврдио да није. Пореске власти су свештенику брзо конфисковали имовину, што је била уобичајна казна за убице, а анонимно ЕПИСКОП СКОПЉА му је не само одузео свештеники чин, него га је чак изопштио из Цркве. Драгомир је више пута молио епископа да промени одлуку, самостално или преко севаста ПРИБА (Πρίμπος), а пошто је епископ остајао неумољив, Прибо је у написао писмо Димитрју Хоматину са описем догађаја, које је Драгомир однео у Охрид.

- Δραγόστη, PD 135, место није наведено, вероватно околина Охрида. Β. Ἰωάννης ὁ τοῦ ἱερομονάχου Βαρνάβα.

- Δραγόραδος, γέρον, PD 72.49-82, село Έλοῦ у околини Охрида, у Горњој Преспи. Сведок ДРАЖА (уп. Δράζης τοῦ Γρίδου, Ἰερακάρης Ἰωάννης, Βελκάνος). О термину γέρον уп. Κωνσταντῖνος.

- Δράζης τοῦ Γρίδου, PD 72, Ἀχριδιώτικον χωρίον Τρακίτα. Купио је виноград од *Константина*, зета ВУКАНОВОГ (уп. Βελκάνος), али је Јован ЈЕРАКАРИС покушавао да му га одузме, тврдећи да виноград припада породици његове жене (уп. Σαρακηνός, Τράδος), те да купопродајни уговор који је Драж поседовао није исправан. О том случају уп. Ἰερακάρης Ἰωάννης.

- Δράζης, PD 94, село Бањишта / Бањица (Βάνιστα) у Горњем Пологу, близу Гостивара (cf. *Kravari, Villes et villages*, 180). Таст ГЕРАСИМА. Од Дража је свештеник Мосх одузео комад земље, због чега је много касније његов зет, тада монах Герасим, У Охриду водио и добио спор против Мосховог зета, свештеника ДОБРА. Детаљније о случају в. Μόσχος.

- Ειρήνη, PD 23, Охрид. Напустила је свог мужа, проскатимена ЈОВАНА, и у Прилепу провела 6 месеци. Он ју је пронашао и на присилио да се врати кући. У селу Вођане, на путу ка Охриду, она је покушала да се удави у реци, али ју је спасао мегалепифанестат Григорије ГАВРА. Потом је претила да ће се убити други пут, када буде сама. На основу сведочења три клирика Охридске архиепископије (в. Αὐτωρειανὸς Ἀνδριανός,

Σβέριλος Μιχαήλ, Λέων περιοδευτής), установљено је да је она и пре него што је побегла у Прилеп често напуштала кућу свог мужа, па је развод одобрен.

- Εἰρήνη, PD 101, Крф. Жена Михаила САЛЕРИНА. Пошто њих двоје нису имали деце, Ирина је тестаментом своју имовину оставила мужу на коришћење док је жив. После тога, део имовне требало је да припадне Ирининим братанцима / сестрићима, то јест деци свога брата *Мавронаса* и сестара *Евностије* и *Кале*. Једна од Евностијиних или Калиних ћерки била је удата за Алексија АРАВОНИТА. Други део имовине, који се састојао од једног винограда и једног поседа (κτῆμα), Ирина је, преписала својој задужбини, цркви Светог Николе, са жељом да се она претвори у манастир, или, уколико за то не буде било довољно средстава, да се виноград и посед продају и новац подели ради спасење њене душе (εἰς ψυχικὰς διαδόσεις αὐτῆς διανεμηθῆναι).

- Ἐλένη, куρά, PD 25, Верија. Удовица Георгија ΕΒΡΙΠΙΟΤΑ. Уп. Γαβαδωνίτης Κωνσταντῖνος.

- Ἐλένη, PD 7.2-8, место непознато. Жена Имерија ΤΙΧΟΜΙΡΑ (уп. Τειχομηρός Ἰμέριος).

- Εὐδόξιος, ἐπίσκοπος Δεβρῶν, PD 102.42-64. Са ТЕОДОРΟМ, епископом Гревена, потписао је документ (ὁμολογία ἔγγραφος) којим је требало да буде разрешен спор између Јована ΠΕΠΑΓΟΜΕΝΑ, његове таште Марије Павлопулине и њеног оца Василија ΠΑΒΛΟΠΟΥΛΑ. Савременици су изгледа Евдоскија изузетно поштовали због његових светачких врлина, јер га Хоматин, што није уобичајена фраза, описује као „светог човека, који је зрачио вером и даровима Светог Духа“.

- Θεόδωρος, ἐπίσκοπος Γρεβενῶν / Γρεβενοῦ, PD 50 (apparatus, ante 6), PD 102.42-64. Уп. Μιχαήλ, ἐπίσκοπος Σθλανίτζης и Εὐδόξιος, ἐπίσκοπος Δεβρῶν. Према податку из сачуваног есхатокола, акт PD 50 настао је 7. јуна 1230. године, а у време настанка PD 102 он је био покојни, што значи да се упокојио пре 1235. године (уп. Prinzing, PD, pp. 126*, 204*).

- Θεόδωρος, PD 23.7-23, ἱερεὺς καὶ πρωτέκδικος, Прилеп. Са другим клириком из Прилепа, јерологом РОМАНОМ, потписао писмо којим је потврдио да је ИРИНА, жена проскатимена ЈОВАНА, шест месеци живела у Прилепу.

- Θεοφάνης, ἱερεὺς, PD 98, место непознато (Охрид?). Муж ћерке свештеника ЈОВАНА, а таст анагноста Манојла ТРИАΚΟΝΔΑΦΙΛΑ, који је против њега покренуо спор зато што му није у потпуности предао цео мираз, наведен у брачном уговору. Теофан је у селу Анатоликон или Анаколитикон поседовао виноград (уп. Βρατιάνος Ἰωάννης).

- Θεόχαρις, κύρ, PD 71.42-51. Теохарис је био брат мајке Константина ΚΡΑΤΕΡΑ, којој је поклонио један свој посед, који се налазио поред поседа Михаила СЕРИΟΤΑ. После његове смрти његова ћерка *Μαριја* (κυρία), која је била удата за господина Димитрија ΒΑΡΔΑΝΑ, желела је да купи једну половину тог поседа од свога брата од тетке Константина. Међутим, локални дука се позвао на право првенства при куповини, пошто је раније био купио посед од Михаила Сериота, и на крају посед купио уместо Марије. Необично је да Теохарисово породично име није наведено. Очигледно је да је реч о значајној крфској породици, пошто је била у сродству са Кратерима и Варданима.

- Ἰάδωνας ὁ τοῦ Πικρίδου, PD 122, место непознато (можда околина Охрида). Вериио се са девојчицом од 6 година, чији се отац звао ХОДИНА (Χωδίνας). Тада је постигнут споразум да Јадона ради на имању девојчициних родитеља, а да за узврат живи у њиховој кући и да се храни. Јадона се, међутим, заљубио и девојчину мајку, па је напустио кућу и затражио развод. Ходина, који је био присутан на суду, затражио је да Јадона буде кажњен у складу са писменим споразумом, али је тај његов захтев одбијен, будући да је веридба склопљена пре него што је девојчица напунила 7 година. Није јасно у каквом су односу били Јадона и Пикридис – да ли је рећ о оцу и сину или слуги и господару? На основу описа друштвеног положаја Јадоне вероватнија изгледа претпоставка да је Јадона био бивши слуга. О породичном имену Пикридис в. Πικρίδης.

- Ἰωάννης, PD 23, προσκαθήμενος ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ καστρηνοῦ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΤΟΥ ΤΗΣ ΒΟΛΕΣΛΑΒΑΣ, Охрид. В. ИРИНА.

- Ἰωάννης, παλᾶς, PD 63, Скопље. Имао је два сина, *Георгија* и *Симеона* (обојица су били свештеници - ἱερεῖς), и *три ћерке*, чија имена нису позната. Јован је удао све три ћерке и дао им мираз, а синови су наследили његову „кућу и цело имање“ (κληρονόμους ἀποκατέστησε τῆς τε οἰκίας αὐτοῦ καὶ πάσης τῆς ὑποστάσεως). Када је Георгије умро његова ћерка и син су, у складу са Јовановом опоруком, одрастали у кући стрица Симеона. Симеон је братаницу удао за извесног *Василија*, са којим је она родила једну ћерку, а потом је и сама умрла. Њени законски наследници били су Георгијев син и унук, али је једна од Георгијевих и Симеонових сестара тражила део имовине своје братанице. Стога је Симеон, који је био старатељ малолетних наследника, отишао код Хоматина, који је потврдио да су деца једини наследници.

- Ἰωάννης ὁ υἱὸς τοῦ Ῥάδου, PD 74, тема Девол. Његова сестра *Стана* је пре него што је верена имала сексуални однос са неким ожењеним човеком; Јован је од охридског синода затражио писмени одговор на питање да ли тај човек заслужује казну и какву. Података о Јовановом друштвеном положају нема.

- Ἰωάννης, ἐπίσκοπος Σκοπίων, PD 86.204-207 (вероватно и 59.5-12; 76). Године 1220. Хоматин га је послао у Србију да Светом Сави уручи протесно писмо Синода Охридске архиепископије поводом проглашења аутокефалности Српске цркве и да са њим о томе разговара. Врло вероватно да је исти епископ затражио од Хоматина мишљење о спору између Георгија ЉУТОВОЈА и потомака скопског архонта Јована ТИХОМИРА: cf. PD, p. 141* (*Prinzing*). Уп. ἐπίσκοπος Σκοπίων.

- Ἰωάννης, ἱερεὺς, PD 98, место непознато (Охрид?). Јованова ћерка била је удата за свештеника ТЕОФАНА, а њихова ћерка за анагноста Манојла ТРИАКОНДАФИЛА. Јован је прво својој унуци, Триакондафиловој жени, у мираз дао 1/3 свог поседа, али се касније предомислио, па је тестаментом 1/2 свог имања оставио зету Теофану, а другу половину сину *Михаилу*.

- Ἰωάννης ὁ τοῦ ἱερομονάχου Варνάβα, PD 135, место непознато, вероватно област Охрида. Живео је са Драгостом дуже од пет година и за то време су добили троје деце, од којих је двоје у тренутку настанка акта већ било умрло, а треће је било беба. Јован је

хтео да се растане од Драгосте, док је она желела да се венчају. Хоматин је у почетку саветовао Јовану да се венча, али пошто је он то упорно одбијао, на крају је одлучено да се разиђу, а да Драгоста од Јована добије једну краву и „одговарајући део приноса жетве те године“ (ἐνισταμένης εἰσόδου τῶν σπορίμων καρπῶν ἀναλογοῦσαν μερίδα).

- Ἰωαννίκιος, PD 53, монах, Охрид. Био је монах и имао је најмање две ћерке, али се после замонашио. Уп. КАЛА.

- Ἰωσήφ, PD 106.56-60, 111-120, солунски митрополит. Када је 1234/1235 године САХЛИКИНА покренула спор против *Орее*, Јосиф је био кандидат за митрополита, па изгледа да зато није могао да донесе коначну пресуду. Када је касније постао митрополит он је поново покренуо иницијативу да се случај поново судски преиспита, па је цар Манојло случај препустио њему и тада је показано да је Ореи учињена неправда.

- Καλή, PD 53, Охрид. Жена Константина КУРЧУЛА, са којим је имала једног сина. После Константинове смрти дете је умрло, а она се преудала. Против Константинове браће је водила спор око имовине, а заступали су је њен отац, монах ЈОАНИКИЈЕ, и зет (муж њене *сестре*) *Алексије*. Познат је само један детаљ из брачног уговора који је склопљен када се удала за Константина, који би могао да укаже на имовинско стање њене породице: Константин је предвидео да у случају да он први умре, а да немају деце, Кали треба да припадне 70 νομίσματα τρικέφαλα (с. 23), и то на име касоса и теоретрона заједно.

- Καλή (2), PD 60.23-55, Крф. Имала је 4 брака. Њени мужеви су били: 1) *Николакије*, син брата од стрица (или брат од стрица?) Николе АКРОНАРАСА; 2) један од Енглеза са острва; 3) један такође странац (ἐθνικός), који је многим дукама био *παραδυναστεύων* и имао *ἐκπροσωπικὴν ἐξουσίαν*; 4) локални моћник (ἐντόπιον μὲν ἰσχύοντα δὲ καὶ αὐτόν), чије име није познато, али с обзиром да се његов и Калин син звао Теодор САЛЕРИН, онда је и он био Салерин. Против њега је Акронарас покренуо спор и успео да постигне споразум, али су обојица умрли пре него што је договорено спроведено. Кала је потом имовину свог првог мужа Николакија преписала сину Теодору, па је против њега, у

име своје жене, ћерке Акронараса, Калупол дуго водио судски спор, који је на крају стигао до Хоматина.

- Κόμανος, μεγαλεπιφανέστατος κῦρ, βασιλικὸς ὑποταγᾶτης, χώρα τῶν Κορυτῶν (в. и Волеσλάβα). Још је Команов деда поседовао земљу у Коритима. Команова сестра звала се БОЉЕСЛАВА, а њихов отац Кандид. Пошто су Бугари освојили њихов град, Корита, и убили Бољеславиног мужа ЛАВА, Коман је са сестром побегао у Верију. БОЉЕСЛАВА се касније вратила, али није познато шта је даље са њим било. Извесно је само то да је ступио у службу Теодора Дуке (или Манојла – cf. PD 130*, 298*, n. 61) и постао његов човек (βασιλικὸς ὑποταγᾶτης). У вези са термином уп. Στάσης Μανουήλ и Μονόμαχος Μανουήλ. Корита су се, према Томоском, највероватније налазила у Овчем Пољу, на један сат хода од Скопља ка Струмици (*Томоски*, Македонија низ вековите, 57–60: Каде лежел градот „Qoritos“?).

- Κράσνα, PD 137, место непознато (вероватно Охрид). Уп. Δημήτριος ὁ υἱὸς τοῦ Ράδου.

- Κωνσταντῖνος, γέρων ἱερεὺς, PD 72.49-82, село Βλαστοῦς у околини Охрида, у Горњој Преспи. Сведок ДРАЖА (уп. Δράζης τοῦ Γρίδου, Ἱερακάρης Ἰωάννης, Βελκάνος). Термин γέρων, који Принцинг у индексу издања преводи са antistes vicī, вероватно не указује на старосну доб, него на место у сеоској заједници, то јест на чињеницу да је Константин био старешина села. Чињеница да се у истом дукументу, поред Константина, наводи γέρων Ἐλινάσος Δοβροσλάβος из истог села, може се закључити да се на челу села није налазио један човек, него да је селом управљало неколико људи.

- Λέων, PD 23.28-36, 53.5-9, εὐλαβέστατος ἱερεὺς καὶ περιοδευτής, Охрид. Зет браће КУРЧУЛА, ћакона Јована, Василија и покојног Константина. Сведочио у бракоразводном спору између проскатимена ЈОВАНА и његове жене КАЛЕ из Охрида.

- Λέων, PD 52, χώρα τῶν Κορυτῶν. (в. и Волеσλάβα, Σλάβος). Његов отац звао се Радомир, а мајка је пре тога била удата за СЛАВА. Са женом БОЉЕСЛАВОМ Лав је дуго (συχροὺς χρόνους) живео на свом имању које је наследио од оца, а којем је био додат (προσκυρωθέν, у изд. проκυρωθέν) и један део Славовог имања, који је наследио

од мајке, иако то није било по закону. Лав није имао деце. Лав је део Бољеславиног мираза потрошио, између осталог и тако што је помагао мужу своје полусестре *Курису* (Κουρής), који је живео у Струмици, да плати порез (δημόσια χρέα). Када су Бугари освојили град они су убили Лава (да ли зато што им је пружио оружан отпор или из неког другог разлога није познато), а Бољеслава је избегла у Верију (уп. БОЉЕСЛАВА). Лав је имао и сестру *Мирославу*, која је у току Бољеславиног боравка у Верији продала један део братовљевог имања, али је ту продају бугарски судија касније поништио и земљу вратио Бољеслави. Хоматин је спорове између Бољеславе и купца и Бољеславе и Славових праунука разматрао после 1225. године и у оба случаја пресудио у Бољеславину корист.

- Μανουήλ, ἐπίσκοπος Βελᾶ, PD 83.22-27. Појављује се у улози судије у имовинском спору који је вођен између браће ЛИБРА и њиховог рођака ГАНАДЕЈА (уп. Λοῦβροι, Μύκαρις Νικηφόρος). Иако у акту није наведено породично име епископа, нема сумње да је реч о епископу Манојлу Макрису, чије је световно име било Лав. Из других их извора знамо да је Лав-Манојло Макрис прво био хартофилакс у Лариси, затим у Охриду код Димитрија Хоматина, те да је у новембру 1227. године, или мало касније, постао епископ Веле, па је то датум који је трг за настанак овог акта. О подацима о Манојлу Макрису в. коментар Елени Веис-Сеферли уз Апокавкова писма: Αροκαυκος (*Bees*), pp. 212–213.

- Μανουήλ, PD 85, Касторија. Потипао је из јеврејске породице из Касторије, али је касније примио хришћанство, при чему је и име променио – уместо Исмаил постао је Манојло. После смрти Манојловог оца *Аврама*, мајка се удала за *Мојсија*. Док је Манојло још био дете (термин παναφήλιξ показује да је сигурно пре него што је напунио 14 година) његова мајка и очух су продали један виноград који је наследио од оца. После смрти Манојлове мајке бригу о њему требало је да преузме Мојсије, али га је он запоставио и чак му одузео неке ствари (ἐτεροκίνητα πράγματα), које је наследио од оца. Затим је Манојло отишао од куће и осетио све недаће лутања – оскудицу одеће, просјачење, надничење, потом је постао асистент куvara, па је зарадом од тог посла, који није био лак, могао да заради за основне потребе. Када је већ имао 37 година Манојло се вратио у Касторију и покренуо спор против очуха, који је један део имовине

његовог оца продао, а други потрошио. ЕПИСКОП КАСТОРИЈЕ је пресудио у Манојлову корист, а Хоматин само поврдио да је његова одлука била исправна.

- Μανουήλ ὁ τοῦ Δέσκου, PD 134.10-21, κῦρ, μεγαλεπιφανέστατος, вероватно област Пелагоније и Прилепа. Један од четири сведока ћерке севаста Стефана ГАВРЕ у бракоразводном спору који је против ње покренуо севаст Лав МОСХОПУЛ (уп. и Γαβρᾶς Γρηγόριος).

- Μαρία τοῦ Βάρδα, PD 12, Прилеп. Уп. Βλάζνος Γεώργιος.

- Μαρία, PD 21, Сервија. „Наложница“, тј. незаконита жена Јована ВРИЈЕНИЈА. Марија је почела да живи са Вријенијем после смрти његове прве жене; потом су се растали, па се Јован оженио по други пут; после само годину дана он је поново почео да живе са Маријом и они су добили троје деце. Према речима Никите ТЕОЛОГИТА, Вријенијевог зета (муж његове законите ћерке из првог брака Евдокије), Марија је користила враџбине да би Вријенија натерала да ћерку и зета истера из заједнице, а потом и да Евдокији остави само један незнатан део своје имовине (на име легата). Пошто су Марија и њена деца могли да наследе највише 1/12 Вријенијеве имовине (толико су, наиме, по Василикама, највише могли наследити незаконита жена и деца), суд је наложио да Марија Евдокији и Теологиту преда највећи део Вријенијеве имовине. Истовремено, суд је, следећи начело човекољубља, Марији оставио један виноград и једног вола, за које је она тврдила да је сама стакла, те да нису припадале Вријенију.

- Μαρία, θυγάτηρ τοῦ ἀρχidiaκόνου, PD 66, Јањина. Њен први муж, анагност СТАН, умро је док је она била трудна, а убрзо потом умрла је и њихова ћерка јединица. Анастасија је у другом браку родила *три* ћерке, од којих се једна, *Анастасија*, удала за ђакона Теодора ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΙΝΑ. Против Марије имовински спор је покренула Зоја (уп. Καλοῦδᾶς Ἰωάννης), даља рођака Стана, која је сматрала да као рођака има право да наследи Стана, а не Марија, која се преудала. Зојине оптужбе одбачене су на основу Становог тестаментa. Стан је за главног наследника (ἔνστατον καὶ ὑποκατάστατον κληρονόμον) свог дома и свих својих покретних ствари и непокретности изричито одредио своју жену Марију, али је – што је било важно да би тестамент био валидан – „поменуо“ (ἐμμένητο) и дете, које је било у мајчиној утроби. Осим тога Стан је имао

бројну родбину, ближу од Зоје, која у току 27 година, колико је прошло од састављања тестаментa, никада није покушала са оспори његов тестамент.

- Μαῦρος, PD 123, село Τζερνισόβιστα (највероватније у околини Охрида). После четири године брака са Аном Маврос је затражио развод, јер за то време нису имали сексуални однос, па је жена показивала склоност да га превари. Хоматин је у овом случају сам, а присутни су били многи суседи супружника, који су потврдили Анин и Мавров исказ, па је Хоматин развод одобрио.

- Μεθόδιος, ἱερομόναχος, ἀρχιμανδρίτης τῶν κατὰ Πελαγονίαν ἱερῶν φροντιστηρίων καὶ καθηγούμενος τῆς ἀγίας μονῆς τῶν ἀγίων καὶ ἐνδόξων πανευφήμων Αποστόλων, PD 79. Уп. Παραδεισσιώτης Βασίλειος.

- Μιχαήλ, ἐπίσκοπος Σθλανίτζης, PD 50 (apparatus, ante 6). О једном случају који је 7. јуна 1230. године разматран у седишту његове епархије Сланици Михаило је заседао заједно са Хоматином и епископом Гребенона ТЕОДОРОМ. О случају в. Ὀψικιάνου Μαρία, о датуму в. Θεόδωρος, ἐπίσκοπος Γρεβενῶν.

- Μιχαήλ ὁ υἱὸς τοῦ Βούλκου, PD 133, место непознато. После смрти своје жене имао је сексуални однос са својом свастиком, због чега му је Хоматин одредио исте епитимије као Ставросу (уп. Σταῦρος).

- Μίχος ὁ τοῦ Τζούρκου, PD 143.5, Преспа. Зет АНЕ, жене НИКОСА, који је свастиком пратио на суду када је затражила развод.

- Νεόφυτος, PD 106.35, епископ Јериса, кѹр. Учествовао у постизању споразума између Орее (уп. Λογαρᾶς Ῥωμανός) и Кале САХЛИКИНЕ.

- Νήφων Γερβενίτης, μοναχός, PD 119. Исповедио је Хоматину три велика греха која је починио – прељубу, блуд и убиство – и то 36 година пошто се замонашио. Из текста акта сазнајемо да је убиство почињено последње, те да је дошло као последица његове љубави према својој деци, али разлози и појединости нису познати. Хоматин му је

забранио свештенослужење у будућности, што значи да је до тада заправо био јеромонах и одредио строги пост и забрану причешћа годину дана; на крају, препоручено му је да се до краја живота повуче на неко изоловано подвижничко место (ἐν τινι ἀναχωρητικῷ τόπῳ), где неће виђати децу, родбину и пријатеље, те да буде под духовним руководством извесног (неименованог) духовника, којег су познавали и Нифон и Хоматин, који га назива преподобни отац.

Епитет Γερβενίτης вероватно треба схватити као лични епитет монаха, а не као породично име.

- Νικηφόρος, епископ Призрена (ἐπίσκοπος Πριζδριάνων), PD 103. Нићифор је одобрио развод ГЕОРГИЈА из Призрена и ОБРАДЕ, ћерке Радослава из Доњег Полога. Тај чин је обављен у складу са локалним народним обичајем, иако није било у складу ни са византијским цивилним ни канонским правом. Поменути развод обављен је 1199 – 1202. године (уп. PD, (*Prinzing*), 206*. После 18 година, када је састављен охридски акт, Нићифор више није био жив.

- Νικόλαος, PD 55, Верија. Муж *Ане*, сестре Димитрија ПРОКОПЕ. У брачном уговору је стајало да ће у случају смрти једног супружника други постати његов наследник. Међутим, у Николиној опоруци за главног наследника био је одређен Николин и Анин син јединац *Константин*, који је тада имао само 3 године, један део имовине био је подељен на име легата (уп. 62-63), а Ани је само враћен њен мираз. Ана је тражила да јој по закону припадну и друге „брачне добити“ (γαμικὰ κέρδη), као што су ἀρραβών, θεώρετρον, ὑπόβολον, и добила је спор. Никола је у Верији вероватно имао бројну родбину.

- Νίκος, PD 143, Преспа. Дуже време био је у браку са АНОМ, која га је после тога замрзела и затражила развод од њега.

- Ὀμπράδα, PD 103, Доњи Полог. Ћерка *Радослава* из Доњег Полога. Прво је била удата за ГЕОРГИЈА из Призрена, али су се брзо, према „локалном народном обичају“ развели у присуству призренског епископа НИЋИФОРА, Обрадиних родитеља, рођака и угледних сведока. После тога Обрада се поново удала и из тог брака имала децу. Када

је њен муж умро, после отприлике 18 година брака, Георгије и Обрада су поново хтели да се венчају. О случају в. Γεώργιος.

- Πρίμος, σεβαστός, κῦρ, PD 76.2-19, Скопље. Хоматину је послао писмо, у којем је тврдио да је свештеник ДРАГОМИР из Скопља био невин, односно да није био умешан у убиство (уп. Δραγομηρός). Пре тога је покушавао у то да убеди и ЕПИСКОПА СКОПЉА, али без успеха. Однос између Драгомира и Приба није јасан, односно зашто је Прибо једног сеоског свештеника узео у заштиту. Принцинг је на основу чињенице да је Прибо био упућен у овај случај, те да је носио титулу севаста, коју су у то време често имале дуке, сматрао да је Прибо био скопски дука (*Prinzing, Studien II, 73–74*). С друге стране, међутим, не сме се губити из вида чињеница да су пореске власти Драгомиру конфисковале сву имовину, што је Прибо могао да спречи (или да касније ту одлуку поништи) да је заиста био дука.

- Ραδομηρός, PD 52, χώρα τῶν Κορυτῶν. (в. и Волеσλάβα, Σλάβος, Λέων).

- Ράδος, PD 72, село Βλαστοῦς у околини Охрида, у Горњој Преспи. Брат САРАКИНА, таст Братоне (), чија је ћерка била жена Јована ЈЕРАКАРИСА.

- Ράδος ὁ τοῦ Μοτζίλου, στρατιώτης, PD 142, место непознато (околина Охрида?). Рад је оптужио своју жену Зоју за прељубу, али није могао то да докаже, јер нису постојали сведоци-очевици. Рад је тражио да он лично сведочи под заклетвом, али му то није одобрено. На крају, Зоја је затражила развод зато што је била оптужена за дело које није могло бити доказано. Развод је одобрен, а Раде је морао да врати Зоји цео њен мираз и да јој да један део своје имовине. Ако термин στρατιώτης означава пронијара, што је вероватно случај, онда се вероватно ради о ситном пронијару у околини Охрида.

- Ρωμανός, ἱερεὺς καὶ ἱερολόγος, PD 23.7-23, Прилеп. В. ТЕОДОР, протекдик.

- Σαρακηνός, 72, село Βλαστοῦς у околини Охрида, у Горњој Преспи. Брат РАДА, с којим је од родитеља по пола наследио имање у селу Βλαστοῦς, у којем су живели. Саракин је свој део оставио својој ћерки *Стани*, али пошто њен муж ВУКАН нису

могао да плажа порез, он је имовину коју је његова жена добила од оца препустио Саракеновим рођацима у селу (уп. Βελκάνος). Стана и Вукан су имали ћерку *Ирину*, која је у браку са *Константином* родила сина *Василија*, а потом брзо умрла.

- Σίλβεστρος, PD 91, житељ села Видовиште у околини Охрида. Од мајке Георгија КУРИЦЕ 1204. године купио је виноград у месту званом Сушица, у околини Охрида, који је Георгије наследио од оца. Око године 1219. морао је, међутим, да врати Георгију 2/3 винограда, јер је суд установио да Георгијева мајка није имала право да прода виноград. Пошто је Силвестер уложио новац у куповину винограда и у његово унапређење (ὕπερ βελτιώσεως αὐτοῦ κατεβάλετο), јер је већ две године био запуштен (κεχωρισμένον) када га је купио, суд му је ипак одобрио да задржи 1/3 винограда.

- Σλάβος, PD 52, χώρα τῶν Κορυτῶν (о положају града в. БОЉЕСЛАВА). Слав је живео у другој половини XII века. Он и његова жена, чије име није познато, имали су две ћерке и удали их пре него што је Слав умро, а њихов мираз састојао се искључиво од покретне имовине. Славова жена се после његове смрти удала за извесног Радомира и са њим добила ћерку *Мирославу*, чији се мираз такође састојао искључиво од покретних ствари, и сина ЛАВА, који се оженио БОЉЕСЛАВОМ, унуком Славовог рођеног брата. Даље в. ЛАВ, БОЉЕСЛАВА.

- Στάνος, εὐλαβέστατος ἀναγνώστης, ὁ τοῦ σακκελλίου, PD 66, Јањина. Муж МАРИЈЕ, ћерке архиђакона, са којом је добио и једну ћерку, али је умро пре него што се дете родило. Имао је бројну родбину у Јањини, а позната по имену су познати: мајка *Јелена*, њена сестра од стрица (ἐξαδέλφη) *Анастасија* и њени синови *Јован* и *Μιχαίλο*, те даља рођака *Зоја*, која је покренула спор против таште Теодора ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΙΝΑ (Уп. и Μαρία, θυγάτηρ τοῦ ἀρχιδιακόνου, Καλουδᾶς Ἰωάννης).

- Σταῦρος, PD 133, „тема Вагенитија“. Исповедио је после смрти стрица имао сексуални однос са својом стрином, због чега му је Хоматин одредио епитимију. Уп. Μιχαῖλ ὁ υἱὸς τοῦ Βούλκου.

- Στέφανος ὁ Νεεμάνης, πανευγενέστατος μέγας ζουπάνος πάσης Σερβίας καὶ Διοκλείας / ὑψηλότατος ῥήξ Σερβίας. α) PD 1.10-11: отац Комнине (о њој в. Κομνηνή). б) PD 10: намеравао је да сина (Радослава?) ожени Теодором, ћерком Михаила I Епирског, а лично је хтео да се ожени Михаиловом другом ћерком Маријом (уп. Κομνηνὴ Θεοδώρα, Μαρία). в) PD 13: Хоматинов одговор на Стефаново писмо са питањем о законитости брака.

- Συμεών, PD 111, νοτάριος, место није познато. Своје дете није крстио пре него што је умрло (када је имало 3,5 године). Посредством Теодора АЛИЈАТА питао је Хоматина да ли ће то имати последице за спасење детета и којим епитимијама он треба да буде подвргнут због небриге. Хоматин му је директно одговорио писмом (PD 111), обраћајући му се речима „у Господу љубљено нам чедо“. То можда указује да је Хоматин са њим био близак, а с обзиром да је био нотар, дакле школован, могуће је да је био Хоматинов ученик у Охриду.

- Τανούσης, PD 100.8 sq., Драч; најстарији син *Ђина* (Γιόνης / Γίνης) и Кавасилине (лично име непознато); осим њега, они су имали још шесторо деце, од којих је по имену познат само *Тома*, док је један син назван по мајчином породичном имену – КАВАСИЛА. Преостало четворо деце највероватније су биле ћерке, јер се не помињу за деобу преостале Ђинове земље. Отац је Танусиса одредио да заједно са мајком надгледа извршавање његове опоруке (ἐπίτροπος) и подели преосталу земљу између тројице браће. Танусис је мало после очеве смрти, а вероватно у тренутку када је мајка умрла, због неких невоља које нису прецизиране (συμφοραὶ τινὲς καὶ ἀνωμαλίας περὶ τὸν βίον), као парик и странац живео у Дебру. Тома је хтео да сачека повратак најстаријег брата и да земља тада буде подељена, али то није учинио Кавасила, који је преосталу очеву имовину или распродао или, када је умирао, преписао својој жени и деци (уп. 21-30).

- Τζερνοκόσα, PD 103, Призрен. Чернокоса је у браку са Георгијем за 18 година родила 8 деце, а потом је Георгије хтео да се поново ожени својом првом женом ОБРАДОМ. Георгије је на суду оптужио Чернокосу да је користила враџбине да би се он развео од Обраде, али је Хоматин оптужбе одбацио као неосноване. О случају в. Γεώργιος.

- Χαρίτων, τιμιώτατος ἱερομόναχος, κῦρ, ΡD 28, место непознато. Духовник Андроника КОМНИНА.

- Χρύσηλος, ΡD 120.17, „тема“ Молиск; био у групи младића (друга имена нису позната) који су у околини Молиска, по старом обичају, у току седмице после Духова празновали Русалије, обилазћи околна села и тражећи од житеља да им нешто поклоне. У тучи га је ножем убио анонимни пастир.

- Χωδίνας, ΡD 122, место непознато (можда околина Охрида). Верио је своју ћерку када је имала само 6 година, υπ. Ἰάδονας ὁ τοῦ Πικρίδους.

АНОНИМИ

- ???, PD 120.12-21, неименовано село (κώμη) у „теми“ Молиска; пастир, старешина једне штале за овце (12-14: προϊστάμενος τῆς μάνδρας [τῶν προβάτων]; уп. Драγάνος); њему су пришли двојица младића (од којих се један звао *Хрисил*), који су се издвојили из групе младића који су прослављали Русалије, и затражили да им да сира, што је био део обичаја. Пошто је он одбио, дошло је до свађе, потом и туче, па је Хрисил на крају тог пастира ударио неком мотком, а овај потегао нож и убио га на месту.

- ἐνεργῶν καὶ δοῦξ, PD 71, Крф. Самовољни порески чиновник и дука на Крфу, који је куповао поседе од грађана против њихове воље: уп. Κρατερός Κωνσταντῖνος, Βαρδάνης Δημήτριος, Σερριώτης Μιχαήλ, Θεόχαρις.

- ἐπίσκοπος Βελᾶς, PD 37.52-62. На основу сведочења свештеника Јована ПЛАНИЦОВИТА и Николе ПАПАВАСИЛОПУЛА издао је потврду да су Никола КАЛОГНОМ и његов брат Манојло једини наследници имања њиховог оца, без обзира што је он имао још неколико синова и ћерки. Уп. ἐπίσκοπος Δρυϊνουπόλεως, χαρτοφύλαξ ἀγιωτάτης ἐπισκοπῆς Βοθρώτου.

-ἐπίσκοπος Βερροιάς. Епископ Верије помиње се у четири акта, али ниједанпут по имену, па остаје непознато да ли је увек реч о истом епископу. 1) PD 55.21-22: Димитрију ПРОКОПИ је издао оверену копију (ἴσον) тестамена његовог зета (сестриног мужа) НИКОЛЕ. 2) PD 26: Није уважио Хоматиново мишљење приликом изрицања пресуде између у спору између два становника Верије (уп. Βενέτικος-Καμλίτης Δημήτριος), па је стога Хоматин упутио писмо цару Теодору Дуки (дакле после 1225. године), оштро критикујући епископову одлуку, која није била у складу са законом (PD 26). 3) PD 45.53-61: Пре 1225. године епископ Верије је учествовао у раду суда дуге Верије Јована ПЛИТА – потписао се на једном документу који је том приликом издат Зоји, удовици клирика веријске епископје Манојла ОРИЗИЈАТА, која се спорила са својим зетом Јованом ПИРОМ. 4) PD 127.14-26: Учествовао је на суђењу у спору Михаила ГУНАРОПУЛА против бившег дуге Верије Константина

ПИГОНИТА, који је био оптужен да је у току службе у Верији ступио у сексуални однос са Гунаропуловом женом. Епископ је Теодору Дуки, који је такође учествовао у суђењу, највероватније као главни судија, предао писмо Манојла ДУКЕ, које је практично представљало извештај са претходно одржаног претреса истог случаја.

- ἐπίσκοπος Διαβόλεως, PD 129.50-62. Овом анонимном епископу Хоматин је наложио да испита случај Зоје Пецикопулине (уп. Πετζικόπουλος Νικόλαος).

- ἐπίσκοπος Δρυϊνουπόλεως, PD 37.52-62. На основу сведочења *Евностије*, сестре Николе КАЛОГНОМА, издао потврду да су Никола и његов брат Манојло једини наследници очевог имања. Уп. ἐπίσκοπος Βελᾶς, χαρτοφύλαξ ἀγιωτάτης ἐπισκοπῆς Βοθρώτου.

- ἐπίσκοπος Καστορίας, PD 85.45sq. Судио је у спору између МАНОЈЛА из Касторија и његовог очуха и том приликом издао судски документ (ὑπόμνημα); Хоматин је закључио да је документ састављен по правилима, а да је епископ судио по закону.

- ἐπίσκοπος Κροῶν, PD 3. Том анонимном епископу Хоматин је упутио писмо, као одговор на питање да ли постоје законске препреке за склапање брака између севаста Григорија КАМОНАСА и КОМНИНЕ, ћерке Стефана Првовенчаног и удовице Димитрија, брата Ђина ПРОГОНА, који је био кнеза Арбанона. О случају в. Καμωνᾶς Γρηγόριος. О истом случају Хоматин је писао и Јовану ПЛИТУ (PD 2): уп. Πλωτὸς Ἰωάννης.

- ἐπίσκοπος Μαΐνης, PD 22.191-194. Био је присутан када је човек Теодора Дуке Манојло СТАША предао писмо једном анонимном свештенику са задатком да га преда Георгију ДЕМОНОЈАНИСУ. Осим њих био је присутан и локлани архонт Гаврило ЛАРИНКС. Епископија Мани (Μαΐνη), на југу Пелопонеза, позната је од IX века: *Bon, Le Péloponnèse byzantine*, 157.

- ἐπίσκοπος Μουλένων, PD 138.11. Епископ, чије име није познато, вероватно је на том положају био 1222. године (уп. Георгије КОМНИН, Нићифор ПАРАДИСИОТ).

- ἐπίσκοπος Πελαγονίας, 1) PD 22.213-230: Епископ је био члан суда који је 1224. године у Охриду разматрао случај деспота Јована ХАМАРЕТА. Он је позван да сведочи у Хамаретову корист, пошто је у време спора између Хамарета и Георгија ДЕМОНОЈАНИСА боравио на Пелопонезу и био сведок догађаја. Није познато тачно место нити разлог боравка епископа Пелагоније на Пелопонезу, као ни да ли је тамо био само привремено или је, што изгледа реалније, обављао одређену црквену функцију. Може се претпоставити да је тада био клирик у неком црквеном седишту на Пелопонезу (можда у Коринту?), а после уласка Пелагоније у састав Епирске државе (1217?) постављен за тамошњег епископа. 2) PD 12: Хоматин му је препоручио да разведе пелагониског анагноста Георгија и Марију (уп. Βλάζνος Γεώργιος).

- ἐπίσκοπος Σερβίων, PD 21.29-32. Одобрив је раскид другог брака Јовану ВРИЈЕНИЈУ, јер се уплашио да би одржавање брака могло имати трагичне последице, пошто је Вријеније, наводно под утицајем враџбина своје наложнице, своју закониту жену много мрзео.

- ἐπίσκοπος Скоπίων, PD 76. Овом анонимном епископу Хоматин је упутио писмо, у којем га је критиковао због некаконоског и преурањеног разрешења свештеничке дужности свештеника ДРАГОМИРА и одлучења од Цркве, и посаветовао га да повуче ту одлуку. Пре Хоматина, свештенику је неколико пута покушао да помогне севаст ПРИБО (надлежни дука?), али без успеха. Разлоге за исхитрену одлуку и каснију упорност епископа можда треба тражити у чињеници да је Драгомир био оптужен за убиство слугу једне моћне личности која је имала титулу севастократора (в. σεβαστοκράτωρ πανευτυχέστατος). Идентификација овог епископа са скопским епископом ЈОВАНОМ је могућа, али несигурна, нарочито због различитог датовања два акта: овај акт је највероватније настао после 1225., а други 1220. године: cf. PD, pp. 141*, 160*–161* (*Prinzing*). Уп. Ἰωάννης, ἐπίσκοπος Скоπίων.

- ἐπίσκοπος Стρουμίτζης, PD 131.44-53. Овај епископ био је надлежан за село у којем је живео ДРАГАН, чобанин који је нехотично убио свог сина. Хоматин је епископу наложио да прво провери да ли је Драганова прича тачна, затим да надзире да ли се

Драган придржава прописаних епитимија, и на крају да га заштити од локалних власти, које нису имале право да га кажњавају, будући да је од Цркве затражио заштиту.

- καστρηνοί, Охрид 8 (уп. Τειχωτίτζης Ἰωάννης)

- λογαριαστεύων дуке Верије Василија Чаме, πανεντιμότατος, PD 25.5-18, 124-126. Уп. Τζαμᾶς Βασίλειος.

- πνευματικὸς πατήρ Зоје Пецикопулине, в. Πετζικόπουλος Νικόλαος.

- σεβαστοκράτωρ πανευτυχέστατος, PD 76.2-7, Скопље. Слуге (δουλευταί) ове значајне личности сукобиле су се са житељима скопског села Нахова и том приликом је убијен један човек (о случају в. Δραγομηρός). Није познато да ли је севастократор обављао неку одређену функцију у провинцијској или централној администрацији. У сваком случају, реч је о врло истакнутој личности – судећи према титули севастократор и епитету који уз њега стоји, највероватније се ради о припаднику рода Комнина или Анђела. Могуће је чак да се севастократор може поистоветити са Георгијем КОМНИНОМ, уз напомену да је епирски владар титулу севастократора могао доделити тек после свог проглашења за цара 1225. године, а акт са Георгијем Комнином је настао раније (уп. Κομνηνός Γεώργιος). Уп. *Prinzling, Studien II*, 74; PD, 160*–161 * (*Prinzling*).

- ταβελλίων / ταβουλάριος, PD 89.45-54, Верија. Неименовани нотар који је у марту 1213. године, када је Нићифор ХАЛКОМАТА продавао виноград КОРИФИНУ, саставио купопродајни уговор и διαλυτέον ἔγγραφον. Године 1220. морао је да сведочи да су ти документи исправни, зато што је Лав КАПАДОК то оспоравао. Уп. Κορυφηνός.

- χαρτοφύλαξ ἀγιωτάτης ἐπισκοπῆς Βοθρώτου (sic!), PD 37.52-62. Разматрао је спор између наследника Николе КАЛОГНОМА и пресудио у корист Теодора ГЛИКЕ. О томе је издао судски акт (σημείωμα). Који је Глика користио на суду у Охриду. Уп. ἐπίσκοπος Βελᾶς, ἐπίσκοπος Δρυϊνουπόλεως.

ΛΙΤΕΡΑΤΥΡΑ

Ιζβορι

- Acropolites Georgii Acropolitae Opera I, II, rec. A. Heisenberg – P. Wirth, Stuttgart 1978
- Actes de Chilandar I Actes de Chilandar I, Des origines à 1319, éd. M. Živojinović – V. Kravari – Ch. Giros, Paris 1998
- Actes de Docheiariou Actes de Docheiariou, éd. N. Oikonomidès, Paris 1984
- Actes d’Ivion II Actes d’Ivion II. Du milieu du XIe siècle à 1204, éd. J. Lefort – N. Oikonomidès – D. Papachryssanthou avec la collaboration de V. Kravari et d’H. Métrévéli, Paris 1990
- Actes de Lavra I Actes de Lavra. Premier partie, Des origines à 1204, éd. P. Lemerle – A. Guillou – N. Svoronos – D. Papachryssanthou, Paris 1970
- Actes de Lavra II Actes de Lavra II, de 1204 à 1328, P. Lemerle et all., Paris 1984
- Actes de Kutlumus Actes de Kutlumus, éd. P. Lemerle, Paris 1988
- Actes de Xénophon Actes de Xénophon, éd. D. Papachryssanthou, Paris 1986
- Actes de Xéropotamou Actes de Xéropotamou, éd. J. Bompaire, Paris 1964
- Actes de Vatopédi I Actes de Vatopédi I, des origines à 1329, éd. J. Bompaire – J. Lefort – V. Kravari – Ch. Giros, Paris 2001
- Actes de Vatopédi II Actes de Vatopédi II, de 1330 – 1376, éd. J. Lefort – V. Kravari – Ch. Giros – K. Smirlis, Paris 2006
- Alexias Annae Comnenae Alexias, edd. D.R. Reinsch – A. Kambyles, Berlin – New York 2001
- Ἀνέκδοτα βατοπεδινὰ ἔγγραφα Μία διαθήκη καὶ μία δίκη βυζαντινή. Ἀνέκδοτα βατοπεδινὰ ἔγγραφα τοῦ ἰδ’ αἰῶνος περὶ τῆς μονῆς Προδρόμου Βεροίας, ed. G. I. Theoharidis, Thessaloniki 1962
- Apokaukos (*Bees*) Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher 21 (1971–1974), Aus dem Nachlass von N. A. Bees β: Unedierte Schriftstücke aus der Kanzlei des Johannes Apokaukos des Metropolitens von Naupaktos (in Aetolien),

Apokaukos kai N. Choniates	Athen 1976, 57–243 <i>Ath. Papadopoulos-Kerameus</i> , Ἰωάννης Ἀπόκαυκος καὶ Νικήτας Χωνιάτης, Τεσσαρακονταετηρίς τῆς καθηγεσίας Κ.Σ. Κοντοῦ. Φιλολογικαὶ διατριβαὶ ὑπὸ τῶν μαθητῶν καὶ θαυμαστῶν αὐτοῦ προσφερόμεναι, Athena 1909, 373–382
Apokaukos, Συνοδικὰ γράμματα	<i>A. Papadopoulos Kerameus</i> , Συνοδικὰ γράμματα Ἰωάννου τοῦ Ἀποκαύκου μητροπολίτου Ναυπάκτου, Byzantis 1 (1909)
Apokaukos (<i>Petrides</i>)	<i>S. Pétridès</i> , Jean Apokaukos, lettres et autres documents inédits, IRAIK 14 (1909)
Armenopoulos	Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου Πρόχειρον νόμων ἢ Ἐξάβιβλος, ed. <i>K. G. Pitsakis</i> , Athena 1971
Attaleiates	Miguel Ataliates, <i>Historia</i> , ed. <i>I. P. Martín</i> , Madrid 2002
Cadastre de Thèbes	<i>N.G. Svoronos</i> , Recherches sur le cadastre byzantine et la fiscalité aux XIe et XIIe siècles : le Cadastre de Thèbes, Athènes 1959
Cantacuzenus I, II, III	Ioannis Cantacuzeni <i>Historiarum libri IV</i> , ed. <i>L. Shopeni</i> , 1825
Chilandar	Actes de Chilandar, <i>Византийский временник</i> , Приложение к XVII тому, ed. <i>L. Petit – B. Korablev</i> , Санктпетербургъ 1911
Choniatae Epistulae	Michaelis Choniatae <i>Epistulae</i> , ed. <i>F. Kolovou</i> [CFHB 41], Berlin – New York 2001
Choniates, Historia	Nicitae Choniatae <i>Historia</i> , rec. <i>I.A. van Dieten</i> , Berolini et Novi Eboraci 1974
Choniatae Opera I	Μιχαήλ Ἀκομνάτου τοῦ Χωνιάτου τὰ σωζόμενα, tomos I, ed. <i>S.P. Lampros</i> , Athena 1879
Codex B du Saint-Jean-Prodrome	Le codex B du monastère Saint-Jean-Prodrome (Serrès), A (XIII ^e – XIV ^e siècles), éd. <i>L. Bénou</i> , Paris 1998
Chronicle of Morea	The Chronicle of Morea, ed. <i>J. Schmitt</i> , London 1904
Ecloga	Ecloga. Das Gesetzbuch Leons III. und Konstantinos V., ed. <i>L. Burgmann</i> , FBRG 10; Frankfurt am Main 1983
Edrisi	Recueil de voyages et de mémoire publié par la société de la géographie, tome sixième, Paris 1840

Ἐγγραφα Πάτμου I, II	Βυζαντινὰ ἔγγραφα τῆς μονῆς Πάτμου Α΄ (Αὐτοκρατορικά), ed. <i>E.L. Vranousi</i> , Β΄ (τῶν δημόσιων λειτουργῶν), ed. <i>M. Nystazopoulou-Pelekidou</i> , Athena 1980
Epirotica	Epirotica saeculi XIII. Из переписки Иоанна Навпактскаго <i>B. Василевскаго</i> , ВВ 3 (1896) 233-299
Eustathii Opuscula	Eustathii Metropolitae Thessalonicensis Opuscula, ed. <i>Th.L.F. Tafel</i> , Amsterdam 1964
FBRG	Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte
Gregoras II	Nicephori Gregorae Byzantina Historia, vol. II, ed. <i>L. Schopenus</i> , Bonnae 1830
ИРАИК / IRAIK	Известия Русского археологического института в Константинополе, София
<i>Иванов</i> , Български старини	<i>Й. Иванов</i> , Български старини изъ Македония, София 1931
Кекавмен	Советы и рассказы Кекавмена, прир. и превео <i>Г.Г. Лутаврин</i> , Москва 1972
<i>Kerameus</i> , Δυρραχινά	<i>A. Papadopoulos-Kerameus</i> , Δυρραχινά, ВЗ 14 (1905) 568–574
Κερκυραϊκά (<i>Kerameus</i>)	<i>A. Π. Κεραμεвς</i> , Ἰωάνης Ἀπόκαυκος καὶ Γεώργιος Βαρδάνης, ВВ 13 (1906) 334–351
<i>Laurent</i> , Corpus des sceaux I, II	<i>V. Laurent</i> †, Le corpus des sceaux de l'Empire Byzantin I, Paris 1932; II (L'administration centrale), Paris 1981
<i>Марковић</i> , Византијске повеље	<i>M. Марковић</i> , Византијске повеље Дубровачког архива, ЗРВИ 1 (1952) 205–262
ΜΒ	Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη ἢ Συλλογὴ ἀνεκδότων μνημείων τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, ed. <i>K.N. Sathas</i> , Paris 1877 (репринт Athena 1972)
ΜΜ 1–6	Acta et Diplomata Graeca Medii Aevi, ed. <i>F. Miklosich – I. Müller</i> , Vindobonae 1860–1890 (репринт издање, Атина)
Noctes Petropolitane	<i>A. И. Пападопуло-Κεραμεвς</i> , Noctes Petropolitane. Сборник византийских текстов XII–XIII веков, С. Петербург 1913
Pachymérès I-V	Georges Pachymérès, Relations Historiques I – V [CFHB 24], éd. <i>A. Failler</i> , Paris 1984 (I, II) – 1999 (III, IV) – 2000 (V)
<i>Papadopoulos-Kerameus</i> , Ἀνάλεκτα	<i>A. Papadopoulos-Kerameus</i> , Ἀνάλεκτα Ἱερσολυμιτικῆς Σταχυολογίας II,

<i>Papadopoulos-Kerameus</i> , συνοικισμοῦ Ἰωαννίνων	Петроград 1894 (репринт, Брисел 1963) Περὶ Α. <i>Papadopoulos-Kerameus</i> , Περὶ συνοικισμοῦ Ἰωαννίνων μετὰ τὴν φραγγικὴν κατάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, Δελτίον Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρίας 3 (1889) 451– 455
<i>Papadopoulos-Kerameus</i> , Συμβολή	Α. <i>Papadopoulos-Kerameus</i> , Συμβολή εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχρίδος, Сборник статей посвященных почитателями В. И. Ламанскому: по случаю 50-летию его уч. деятельности, I, С. Петербург 1907, 227 – 250
Partitio Romanie	Α. <i>Carile</i> , Partitio terrarum Imperii Romanie, Studi Veneziani 7 (1965) 125– 305
Pitra	Analecta Sacra et Classica Specilegio Solesmensi Parata, ed. <i>J. B. Cardinalis</i> <i>Pitra</i> , Parisiis – Romae 1891
Pseudo-Kodinos, Traité des offices	Pseudo-Kodinos, Traité des offices, Introduction, texte et traduction par <i>J.</i> <i>Verpeaux</i> , Paris 1966
ΠΚ	Τὸ πρακτικὸν τῆς λατινικῆς ἐπισκοπῆς Κεφαλληνίας τοῦ 1264 καὶ ἡ ἐπιτομὴ αὐτοῦ. Κριτικὴ ἔκδοσις αὐτῶν, ed. <i>Th. S.</i> <i>Tzannetatos</i> , Athena 1965
RP	Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων, edd. <i>G.A. Ralles – M. Potles</i> , Athena 1852
Skoutariotes	Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη ἢ συλλογὴ ἀνέκδοτων μνημείων τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, tomos VII, ed. <i>K.N. Sathas</i> , Athena 1894
Skylitzes	Ioannis Skylitzae Synopsis Historiarum, ed. <i>I. Thurn</i> , Berlin – New York 1973
Συνεχιστῆς Σκυλίτζη	Ἡ Συνέχεια τῆς χρονογραφίας τοῦ Ἰωάννου Σκυλίτζη, ed. <i>E. Tsolakis</i> , Thessaloniki 1968
Споменици I	Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија I, ур. <i>B. Мошин и др.</i> , Скопје 1975
Theophylaktos, Epistulae	Théophylacte d'Achrida, Lettres. Introduction, texte, traduction et notes par <i>P. Gautier</i> , Thessalonique 1986
Tzetzes, Epistulae	Ioannis Tzetzae Epistulae, ed. <i>P.A.M.</i> <i>Leone</i> , Leipzig 1972
ВИИНЈ	Византијски извори за историју народа Југославије

Zonaras

Ioannis Zonarae epitomae historiarum, ed.
Th. Bütner-Wobst, Bonnae 1897

Литература

АДСВ

Ahrweiler, Administration

Античная древность и средние века
H. Glykatzi-Ahrweiler, Recherches sur
l'administration de l'empire byzantin aux
IXe – XIe siècles, Athènes ...

Ahrweiler, Sébaste

H. Ahrweiler, Le sébaste, chef de groupes
ethniques, Polychronion. Festschrift für F.
Dölger, Munich 1966, 34–38

Ahrweiler, Smyrne

H. Ahrweiler, L'histoire et la géographie de
la région de Smyrne entre les deux
occupations turques (1081–1317)
particulièrement au XIIIe siècle, TM 1, 2–
204

Ангелов, Народносните и поземелни
отношения

Д. Ангелов, Принос към народносните и
поземелни отношения в Македония
(Епирския деспотат) през първата
четвърт на XIII век, Известия на
Камарата на народната култура, Серия:
Хуманитарни науки, том IV/3, София
1947, 101 – 144

Ангелов, Вопрос

Д. Ангелов, К вопросу о правителях фем
в Эпирском деспотате и Никейской
империи, BSlav 12 (1951) 56–74

Angold, Administration

M. Angold, Administration of the Empire
of Nicaea, BF 19 (1993) 127–141

Angold, Archons

M. Angold, Archons and dynasts: local
aristocracies and the cities of the later
Byzantine Empire, ed. *M. Angold*,
Byzantine Aristocracy, 236–253

Angold (ed.), Byzantine aristocracy

Byzantine aristocracy IX to XIII Centuries,
ed. *M. Angold*, BAR International Series
221, 1984

Angold, Church and Society

M. Angold, Church and Society in
Byzantium under the Comneni 1081–1261,
Cambridge 1995

Angold, Government

M. Angold, A Byzantine Government in
Exile. Government and Society under the
Lascarids of Nicaea (1204–1261), Oxford
1975

Antonopoulou, Terme “aristocratie”

Irène A. Antonopoulou, La Question de L’
“Aristocratie” Byzantine : Remarques sur l’

- Археолошка карта
Археолошка карта на Република Македонија II, Скопје 1996.
- Барушић – Ферјанчић, Вести
Belke, Roads and travel in Macedonia and Thrace in the middle and late Byzantine period, ed. *R. Macrides, Travel in the Byzantine World*, Ashgate 2002, 73–90
- BF
 BMGS
 BZ
 Bon, Le Péloponnèse byzantine
A. Bon, Le Péloponnèse byzantine jusqu'en 1204, Paris 1951
- Божилев, Българите
И. Божилев, Българите във Византийската империя, София 1995
- Brand, Turkish Element in Byzantium
Ch. M. Brand, Turkish Element in Byzantium, Eleventh–Twelfth Centuries, DOP 43 (1989) 1–25
- Brayer – Fassoulakis – Nicol, Gabrades
A. Brayer – St. Fassoulakis – D. M. Nicol, A Byzantine Family: the Gabrades, BSlav 36 (1975) 38–45
- Bredenkamp, Empire of Thessaloniki
F. Bredenkamp, The Byzantine Empire of Thessaloniki (1224–1242), Thessaloniki 1996
- BSlav
 ΒΔ
 Carile, Partitio Romaniae
A. Carile, Partitio terrarum Imperii Romaniae, Studi Veneziani 7 (1965) 125–305
- CoBS
 Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and the Fogg Museum of Art, I – VI, Washington 1991–2009
- Charanis, Armenians
P. Charanis, The Armenians in the Byzantine Empire, BSlav 22 (1961) 196–240
- Chatziantoniou, Μητρόπολη Θεσσαλονίκης
E. Chatziantoniou, Η μητρόπολη Θεσσαλονίκης από τα μέσα του 8^{ου} αιώνα έως το 1430. Πατριαρχική τάξη – Εκκλησιαστική περιφέρεια – Διοικητική οργάνωση, Thessaloniki 2007
- Cheyne, Aristocratic Anthroponimy
J.-C. Cheyne, Aristocratic Anthroponimy in Byzantium, in: *idem, The Byzantine Aristocracy and its Military Function*, Ashgate VR 2006, III
- Cheyne, Aristocratie
J.-C. Cheyne, L'Aristocratie byzantine (VIIIe – XIIIe s.), Journal des savants, Juillet–Décembre 2000, 281–322

- Cheyne*, Bourgeoisie constantinopolitaine *J.-C. Cheynet*, Le rôle de la «Bourgeoisie» constantinopolitaine (XIe – XIIe siècle), ZRVI 46 (2009) 89–106
- Cheyne*, The Byzantine Aristocracy *J.-C. Cheynet*, The Byzantine Aristocracy in the 10th–12th Centuries: A Review of the Book by A. Kazhdan and S. Ronchey, in: *idem*, The Byzantine Aristocracy and its Military Function, Ashgate VR 2006, II
- Cheyne*, Du prénom au patronyme *J.-C. Cheynet*, Du prénom au patronyme : les étrangers à Byzance (Xe–XIIIe siècles) SBS 1 (1987) 57–66
- Cheyne*, Fortune et puissance *J.-C. Cheynet*, Fortune et puissance de l'aristocratie (X^e–XIIe siècle), éd. V. Kravari – J. Lefort – C. Morrisson, Hommes et richesses dans l'Empire byzantine, tome II, Paris 1991, 199–213
- Cheyne*, L'«homme» du basileus *J.-C. Cheynet*, L'«homme» du basileus, éd. E. Cuzzo et al., Puer Apuliae. Mélanges offerts à Jean-Marie Martin, vol. I, 139–154
- Cheyne*, Noms de fonctionnaires civils *J.-C. Cheynet*, Les noms de fonctionnaires civils issus des familles constantinopolitaines durant les onzième et douzième siècles d'après la sigillographie, Ödekan A. – Akyürek E. – Necipoğlu N. (edd.), Change in the Byzantine world, 164–177
- Cheyne*, Officiers étrangers *J.-C. Cheynet*, Les officiers étrangers de l'armée byzantine aux XIe–XIIIe siècles, edd. D. Barthélemy – J.-C. Cheynet, Guerre et société au Moyen Âge, Byzance – Occident (VIIIe – XIIIe siècle), Paris 2010, 43–62
- Cheyne*, Pouvoir *J.-C. Cheynet*, Pouvoir et contestations à Byzance (963 – 1210), Paris 1990
- Cheyne*, L'rôle de l'aristocratie locale *J.-C. Cheynet*, L'rôle de l'aristocratie locale dans l'état, BF 19 (1993) 105–112
- Cheyne*, Société byzantine I, II *J.-C. Cheynet*, L'société byzantine. L'apport des sceaux I, II [Bilans de Recherche 3], Paris 2008
- Cheyne* – Malamut – Morrisson, Prix et salaires *J.-C. Cheynet* – E. Malamut – C. Morrisson, Prix et salaires à Byzance (X^e – XVe siècle), Hommes et richesses dans l'Empire byzantin, tome II, VIIIe - XVe, éd. V. Kravari – J. Lefort – C. Morrisson, Paris 1991, 339–374
- Cheyne* - Theodoridis, Sceaux patronymiques *J.-C. Cheynet* – D. Theodoridis, Sceaux byzantins de la collection D. Theodoridis : les sceaux patronymiques, Paris 2010
- Chionidis*, Βέροια *G. Chionidis*, Ἱστορία τῆς Βέροιας τῆς

- Chrysos*, Cromwell 11 πόλεως καὶ τῆς περιοχῆς. Τόμος δεύτερος
Βυζαντινοὶ χρόνοι, Thessaloniki 1970
E. Chrysos, Ἱστορικὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν
Ἕπειρο σὲ σημείωμα τοῦ κώδικα
Cromwell 11, Ἑπειρωτικὰ Χρονικά 22
(1980) 58–65
- Chrysos* (ed.), Δεσποτάτο της Ἠλείρου *E. Chrysos* (ed.), Πρακτικά Διεθνούς
Συμποσίου γιὰ το Δεσποτάτο της Ἠλείρου
(Ἄρτα, 27 – 31 Μαΐου 1990), Arta 1992
- Chrysos*, Ἱστορικὴ γεωγραφία τῆς *E. Chrysos*, Μία σημαντικὴ συμβολὴ στὴν
ἱστορικὴ γεωγραφία τῆς Μεσαιωνικῆς
Ἠλείρου, Ἑπειρωτικὰ Χρονικά 25 (1983)
182–188
- DOP Dumbarton Oaks Papers
- Darrouzès*, Ὀρφίκια *J. Darrouzès*, Recherches sur les ὀρφίκια
de l' Église Byzantine, Paris 1970
- Detréz*, Hellénisation et déshellénisation *R. Detréz*, Hellénisation et déshellénisation
des villes balkaniques: le cas d'Ohrid, ed.
K. Demoen, The Greek city from antiquity
to the present. Historical reality,
ideological construction, literary
representation, Louvain, Paris, Sterling
/Virginia, 2001, 175–182
- Dölger*, Beiträge *F. Dölger*, Beiträge zur Geschichte der
byzantinische Finanzverwaltung, besonders
des 10. und 11. Jahrhunderts, Leipzig 1927
(репринт Hildesheim 1960)
- Dölger*, Sechs byznatinische Praktika *F. Dölger*, Sechs byznatinische Praktika
des 14. Jahrhunderts für das Athoskloster
Iberon, München 1949
- Dölger – Karayannopulos*, Urkundenlehre *F. Dölger – J. Karayannopulos*,
Byzantinische Urkundenlehre, Erste
Abschnitt, Die Kaiserurkunden, München
1968
- Целебџић*, Писма Јована Апокавка *Д. Целебџић*, Писма Јована Апокавка
Теодору Дуки, ЗРВИ 45 (2008) 125–138
- Целебџић*, Словенски антропоними *Д. Целебџић*, Словенски антропоними у
судским актима Димитрија Хоматина,
ЗРВИ 43 (2006) 483–498
- ΕΝΒ Economic History of Byzantium. From the
Seventh through the Fifteenth Century,
Vols. 1–3, ed. *A. E. Laiou*, Washington
2002
- Falkenhausen*, Provincial aristocracy *Vera von Falkenhausen*, Provincial
aristocracy: the Byzantine Provinces in
Southern Italy (9th – 11th century),
ed. *Angold*, Byzantine aristocracy, 211–235
- Ферјанчић*, Албанци *Б. Ферјанчић*, Албанци у византијским
изворима, Илири и Албанци, Научни

- Ферјанчић, Деспоти *Б. Ферјанчић, Деспоти у Византији и јужнословенским земљама, Београд 1960*
- Ферјанчић, Плењство *Б. Ферјанчић, Плењство у епирској држави прве половине XIII века, Глас САНУ 343, Одељење историјских наука, књ. 5 (1986) 131–178*
- Ферјанчић, Почеди Солунске краљевине *Б. Ферјанчић, Почеди Солунске краљевине (1204–1209), ЗРВИ 8/2 (1964) 101–116*
- Ferjančić, Rapports* *В. Ferjančić, Rapports entre Grecs et Latins après 1204, ЗРВИ 10 (1967) 171–176*
- Ферјанчић, Солунски цар *Б. Ферјанчић, Солунски цар Манојло Анђео (1230–1237), ЗФФ 14/1 (1979) 93–101*
- Ферјанчић, Србија и византијски свет *Б. Ферјанчић, Србија и византијски свет у првој половини XIII века (1204–1261), ЗРВИ 27/28 (1989) 103–148*
- Ферјанчић, Сточарство *Б. Ферјанчић, Сточарство на поседима светогорских манастира у средњем веку, ЗРВИ 32 (1993) 35–127*
- Ферјанчић, Теодор I Анђео *Б. Ферјанчић, Просопографска белешка о Теодору I Анђелу, ЗФФ, серија А: Историјске науке, књ. XVIII (1994)*
- Ферјанчић, Тесалија *Б. Ферјанчић, Тесалија у XIII и XIV веку, Београд 1974*
- Ferluga, L'aristocratie byzantine en Morée* *Ј. Ferluga, L'aristocratie byzantine en Morée au temps de la conquête latine, ВФ 4 (1972) 76–87*
- Ферлуга, Византијско плењство и крсташи *Ј. Ферлуга, Византијско плењство и крсташи почетком XIII века, ЗРВИ 18 (1978) 111–129*
- Galoni, Βαρδάνης* *Αι. Galoni, Γεώργιος Βαρδάνης: Συμβολή στη μελέτη του βίου, του έργου και της εποχής του, Thessaloniki 2008*
- Galatariotou, Byzantine Ktitorika Typika* *С. Galatariotou, Byzantine Ktitorika Typika: A Comparative Study, РЕВ 45 (1987) 77–138*
- Gounaridis, Ὅρκος* *Р. Gounaridis, Ὅρκος καὶ Ἀφορισμὸς στὰ βυζαντινὰ δικαστήρια, Σύμμεικτα 7 (1987) 41–57*
- Gounaridis, Πολιτικὲς προϋποθέσεις* *Р. Gounaridis, Οἱ πολιτικὲς προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἀντίσταση στοὺς Λατίνους τὸ 1204, Σύμμεικτα 5 (1983) 143–160*
- Грковић, Имена код Срба *М. Грковић, Речник личних имена код Срба, Београд 1972*

- Grünbart*, Anrede
M. Grünbart, Formen der Anrede im byzantinischen Brief vom 6. bis zum 12. Jahrhundert, Wien 2005
- Guilland*, Titres et fonctions
R. Guilland, Titres et fonctions de l'Empire byzantin, VR London 1976
- Guilland*, Institutions I, II
R. Guilland, Recherche sur les institutions byzantines, 2 vols, Amsterdam 1967
- Gouillou*, Les actes grecs de S. Maria di Messina
A. Gouillou, Les actes grecs de S. Maria di Messina, Enquête sur les populations grecques d'Italie du Sud et de Sicile (XIe – XIVe s.), Palermo 1963
- Harvey*, Economic expansion
A. Harvey, Economic expansion in Byzantine Empire 900–1200, Cambridge 1989
- Hendy*, Coinage and Money
M. F. Hendy, Coinage and Money in the Byzantine Empire 1081–1261, Washington 1969
- Hendy*, Studies
F. Hendy, Studies in the Byzantine Monetary Economy c. 300 – 1450, London – New York 1985
- Herrin*, Realities
J. Herrin, Realities of Byzantine provincial Government: Hellas and Peloponnesos, 1180–1205, DOP 29 (1975) 253–284
- Herrin – Saint-Guillain* (edd.), Identities and Allegiances
Herrin J. – G. Saint-Guillain (edd.), Identities and Allegiances in the Eastern Mediterranean after 1204, Farnham – Burlington 2011
- Hohlweg*, Beiträge
A. Hohlweg, Beiträge zur Verwaltungsgeschichte des Oströmischen Reiches unter den Komnenen, München 1965
- Hunger*, Literatur I, II
H. Hunger, Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner I u. II, München 1978
- Илиев*, Димитър
И. Илиев, Димитър, по божия милост архиепископ на Първа Юстиниана и на цяла България, *Исторически преглед* година 60/1-2 (2004) 3–38
- Илиев*, Българите в Ronemata Diaphora
И. Илиев, Българите и българските земи в Ronemata Diaphora на Димитър Хоматиан, архиепископ на Първа Юстиниана и на цяла България, *ТАНГРА. Сборник в чест на 70-годишнината на акад. Васил Гюзелев*, София 2006, 89–103
- Илиев*, Димитър Хоматиан
И. Илиев, Охридският архиепископ Димитър Хоматиан и Българите, София 2010
- Иванишевић*, Остава „електрон“ трахеја
В. Иванишевић, Остава „електрон“ трахеја Теодора Анђела из нишке

- области, *Ниш и Византија, Зборник радова I*, ур. М. Ракоција, Ниш 2003, 47–62
- Иванов, Български старини* *Й. Иванов, Български старини изъ Македония, София 1931 (репринт 1970)*
- Jacoby, Les archontes grecs* *D. Jacoby, Les archontes grecs et la féodalité en Morée franque, TM 2 (1967) 421–481*
- Jameson, Responsa* *A. G. Jameson, The Responsa and Letters of Demetrios Chomatianos, Archbishop of Achrida and Bulgaria : a Study in Byzantine Legal and Economic History of the Thirteenth Century [неојављена докторска дисертација], Harvard 1957*
- Janin, Constantinople Byzantine* *Janin, Constantinople byzantine. Développement urbain et répertoire topographique, Paris 1950*
- Jordanov, Corpus II* *Jordanov I. (ed.), Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria, vol. 2, Byzantine Seals with Family Names, Sofia 2006*
- Kalopissi-Verti, Dedicatory Inscriptions* *S. Kalopissi-Verti, Dedicatory Inscriptions and Donor Portraits in the Thirteenth-Century Churches of Greece, Wien 1992*
- Kaplan, Why were monasteries founded in the 12th and 13th centuries?* *M. Kaplan, Why were monasteries founded in the Byzantine world in the twelfth and thirteenth centuries?, edd. Ödekan A. – Akyürek E. – Necipoğlu N., Change in the Byzantine world, 408–412*
- Karpozilos, Ecclesiastical Controversy* *A. D. Karpozilos, Ecclesiastical Controversy between the Kingdom of Nicaea and the Principality of Epiros (1217–1233), Thessaloniki 1973*
- Karpozilos, Ταξιδιωτικές περιγραφές* *A. Karpozilos, Ταξιδιωτικές περιγραφές και εντυπώσεις σε επιστολογραφικά κείμενα, ed. N. G. Moschonas, Η επικοινωνία στο Βυζάντιο, Athena 1993, 511–541*
- Каждан, Аграрные отношения* *А. П. Каждан, Аграрные отношения в Византии XIII – XIV вв., Москва 1952*
- Каждан, Армяне* *А. П. Каждан, Армяне в составе господствующего класса Византийской империи в XI–XII вв., Ереван 1975*
- Каждан, Состав* *А. П. Каждан, Социальный состав господствующего класса Византии XI – XII вв, Москва 1974*
- Kazhdan – Ronchey, Aristokrazia* *A. P. Kazhdan – S. Ronchey, L'aristokrazia bizantina dal principio dell' XI alla fine del XII secolo, Palermo 1997*
- Kioutsoroulou, Θεσμός της οικογένειας* *A. Kioutsoroulou, Θεσμός της οικογένειας στην Ήπειρο κατά τον 13^ο αιώνα, Athena*

- 1990
- Kucas*, Ο времени склапања брака
C. K. Kucas, Ο времени склапања брака
 Стефана Радослава са Аном Комнином,
 ЗРВИ 18 (1978) 131–138
- Kucas*, Уметност у Солуну
C. Kucas, Уметност у Солуну почетком
 XIII века и милешевско сликарство, ур.
B.J. Бурић, Милешево у историји,
 Београд 1987, 37–48
- Konstantinidis*, Ένα χειρόγραφο από τὰ
 Τζουμέρκα
K.N. Konstantinidis, Ένα χειρόγραφο από
 τὰ Τζουμέρκα του έτους 1225: *Oxford*,
Cromwell 11 (μὲ 11 πίνακες), Πρακτικὰ
 Α΄ ἐπιστημονικοῦ συνεδρίου γιὰ τὰ
 Τζουμέρκα, Ioannina 2008, 213–236
- Konstantinidis* (ed.), Μεσαιωνικὴ Ἥπειρος
K.N. Konstantinidis (ed.), Μεσαιωνικὴ
 Ἥπειρος, Πρακτικά επιστημονικοῦ
 συμποσίου, Ioannina 2001
- Kordosis*, Γιάννενα
M. Kordosis, Τὰ βυζαντινά Γιάννενα.
 Κάστρο (πόλη) – Ξώκαστρο – Διοίκηση –
 Οικονομία, Athena 2003
- Krantonelli*, Έλληνο-βουλγαρικὴ
 σύμπραξις
Krantonelli, Ἡ κατὰ τῶν Λατίνων ἑλληνο-
 βουλγαρικὴ σύμπραξις ἐν Θράκη 1204 –
 1206, Athenai 1964
- Kravari*, Actes privés
V. Kravari, Les actes privés des
 Monastères de l’Athos et l’unité du
 patrimoine familial, ed. *D. Simon*, Eherecht
 und Familiengut in Antike und
 Mittelalter Schiften des Historischen
 Kollegs Kolloquien 22, Oldenburg 1992,
 77–88
- Kravari*, L’habitat rural
V. Kravari, L’habitat rural en Macédoine
 occidentale (XIIIe – XIVe siècles), ed. *K.*
Belke – F. Hild – J. Koder – P. Soustal,
 Byzanz als Raum. Zu Methoden und
 Inhalten der historischen Geographie des
 Östlichen Mittelmeerraumes, Wien 2000,
 83–94
- Kravari*, Villes et villages
V. Kravari, Villes et villages de Macédoine
 occidentale, Paris 1989
- Крсмановић*, Успон војног племства
Б. Крсмановић, Успон војног племства у
 Византији XI века, Београд 2001
- Крсмановић – Лома*, Γουδέλιος
Б. Крсмановић – Α. Лома, Георгије
 Μανιјакис, име Γουδέλιος и Пселова
 „скитска аутономија“, ЗРВИ 36 (1997)
 233–263
- Krumbacher*, GBL
K. Krumbacher, Geschichte der
 byzantinische Literatur vom Iustinians bis
 zum Ende Oströmischen Reiches (527–
 1453), Munich 1897
- Kyritses*, Byzantine Aristocracy
D. Kyritses, The Byzantine Aristocracy in

- Kyrris*, Political Organisation the Thirteenth and Early Fourteenth Century [PhD Thesis], Harvard University – Cambridge Massachusetts 1997
C. P. Kyrris, The Political Organisation of the Byzantine Urban Classes between 1204 and 1341, *Liber Memorialis Antonio Era*, Studies presented to the International Commission for the History of Representative and Parliamentary Institutions 26 (1963) 21–31
- LMA 1 – 10 Lexikon des Mittelalters 1 – 10, Stuttgart – Weimar 1999
- LCCB Лексикон српског средњег века, прир. С. Ђурковић – Р. Михаљчић, Београд 1999
- Laiou*, Byzantine Aristocracy *Laiou*, Byzantine Aristocracy in the Paleologan Period, *Viator* 4 (1973) 131–151
- Laiou*, Institution familiale *A. Laiou*, Contribution à l'étude de l'institution familiale en Épire au XIIIème siècle [FM 6], Frankfurt am Mein 1984, 275–323
- Laiou*, Mariage *A. E. Laiou*, Mariage, amour et parenté à Byzance aux XIe – XIIIe siècles, Paris 1992
- Laiou*, Sex, Consent and Coercion *A. E. Laiou*, Sex, Consent and Coercion in Byzantium, ed. *A. E. Laiou*, Consent and Coercion to Sex and Marriage in Ancient and Medieval Societies, Washington, DC 1993, 109–221
- Laiou*, Use and Circulation of Coins *A. Laiou*, Use and Circulation of Coins in the Despotate of Epiros, *DOP* 55 (2001) 207–215
- Laiou-Thomadakis*, Peasant Society *A. E. Laiou-Thomadakis*, Peasant Society in the Late Byzantine Empire. A Social and Demographic Study, Princeton – New Jersey 1977
- Lampropoulos*, Απόκαυκος *K. Lampropoulos*, Ιωάννης Απόκαυκος. Συμβολή στην έρευνα του βίου και του συγγραφικού έργου του, Athena 1988
- Laurent*, Les bulles métriques *Laurent*, Les bulles métriques dans la Sigillographie byzantine, Athènes 1932
- Lemerle*, Agrarian History *P. Lemerle*, The Agrarian History of Byzantium from the Origins to the Twelfth Century. The Sources and Problems, Galway 1979
- Lemerle*, Cinq études *P. Lemerle*, Cinq études sur le XIe siècle byzantine, Paris 1977
- Lemerle*, Administration byzantine *P. Lemerle*, Notes sur l'administration byzantine à la veille de la IVe croisade, d'après deux documents inédits des archives de Lavra, *REB* 19 (1961) 258–272

- Lemerle*, Trois actes
P. Lemerle, Trois actes du despote d'Épire Michel II concernant Corfou connus en traduction latine, Ἑλληνικά, Παράρτημα ἀρ. 4 (Προσφορὰ εἰς Στίλωνα Π. Κυριακίδην ἐπὶ τῇ εἰκοσιπενταετηρίδι τῆς καθηγεσίας αὐτοῦ, 1926-1951), Thessaloniki 1953, 405–426
- Литаврин*, Состав имущества провинциальной аристократии
Г. Г. Литаврин, Относительные размеры и состав имущества провинциальной византийской аристократии во второй половине XI в. (По материалам завещаний), Византийские очерки (Труды советских учёных к XIV конгрессу византинистов), Москва 1971, 152–168
- Loenertz*, Aux origines du despotat d'Épire
R.-J. Loenertz, Aux origines du despotat d'Épire et de la principauté d'Achaïe, Byzantion 43 (1973) 360–394
- Macrides*, Akropolites
R. Macrides, George Akropolites, The History, trans. with an Introduction by *R. Macrides*, Oxford 2007
- Macrides*, Killing, Asylum
R. Macrides, Killing, Asylum and the Law in Byzantium, Speculum 63 (1988) 509–538 (= *Macrides*, Kinship and Justice, X)
- Macrides*, Kinship and Justice
R. J. Macrides, Kinship and Justice in Byzantium, 11th–15th Centuries, Ashgate 1999
- Macrides*, The Competent Court
R. Macrides, The Competent Court, eds. *A.E. Laiou – D. Simon*, Law and Society in Byzantium: Ninth – Twelfth Centuries, Washington 1994, 117 – 130 (= *eadem*, Kinship and Justice, no. VIII)
- Magdalino*, Byzantine Snobbery
P. Magdalino, Byzantine Snobbery, *Angold* (ed.), Byzantine aristocracy, 58–78
- Magdalino*, Everyday Life
P. Magdalino, Literary Perception of Everyday Life in Byzantium, BSlav 48/1 (1987) 28–38
- Magdalino*, Manuel Komnenos
P. Magdalino, The empire of Manuel I Komnenos, 1143–1180, Cambridge 1993
- Magdalino*, Neglected authority
P. Magdalino, A neglected authority for the history of the Peloponnese in the early thirteenth century: Demetrios Chomatianos, Archbishop of Bulgaria, BZ 70 (1977) 316–323
- Magdalino*, Prosopography
P. Magdalino, Prosopography and Byzantine Identity, ed. *A. Cameron*, Fifty years of Prosopography. The Later Roman Empire, Byzantium and Beyond, Oxford 2003, 41–56
- Максимовић*, Верија
Љ. Максимовић, Верија у политици Стефана Душана, ЗРВИ 41 (2004) 341–

- 352
- Максимовић*, Византијски свет
Љ. Максимовић, Византијски свет и Срби, Београд 2008
- Максимовић*, Град
Љ. Максимовић, Град у Византији, Београд 2003
- Maksimović*, Debar
Lj. Maksimović, Είναι σίγουρη πάντοτε η εξακρίβωση της σημερινής πόλης Debar κατά τις βυζαντινές πηγές, Σύμμεικτα 9/2 (1994) 117–120
- Maksimović*, Μακεδονία
Lj. Maksimović, Η Μακεδονία μεταξύ της λατινικής και σερβικής κατακτήσεως, Διεθνές συμπόδιο Βυζαντινή Μακεδονία 324 – 1430 μ.Χ., Thessaloniki 1995, 195–207
- Maksimović*, Provincial Administration
Lj. Maksimović, The Byzantine Provincial Administration under the Palaiologoi, Amsterdam 1988
- Максимовић*, Севасти
Љ. Максимовић, Севасти у средњовековној Србији, ЗРВИ 32 (1993) 137–147
- Максимовић*, Управа
Љ. Максимовић, Византијска провинцијска управа у доба Палеолога, Београд 1972
- Manaphes*, Μαναστηριακὰ τυπικά-διαθῆκαι
Κ. Α. Manaphes, Μαναστηριακὰ τυπικά-διαθῆκαι, Athena 1970
- Moravcsik*, Byzantinoturcica II
G. Moravcsik, Byzantinoturcica II. Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen, Berlin 1958
- Morrisson – Cheynet*, Prices and Wages
C. Morrisson – J. -C. Cheynet, Prices and Wages in the Byzantine World, EHB 2, 815–878
- Neville*, Authority
L. Neville, Authority in Byzantine Provincial Society, 950–1100, Cambridge 2004
- Nesbitt*, Confraternity
J. Nesbitt, A Confraternity of the Comnenian Era, BZ 68 (1975) 360–384
- Nicol*, Despotate
D. Nicol, The Despotate of Epiros, Oxford 1957
- Nicol*, The prosopography of the Byzantine aristocracy
D. Nicol, The prosopography of the Byzantine aristocracy, ed. *M. Angold*, Byzantine aristocracy, 79–91
- Nicol*, Πρόσφατες έρευνες
D. M. Nicol, Πρόσφατες έρευνες για τις άπαρχές του Δεσποτάτου της Ήπειρου, Ήπειρωτικά Χρονικά 22 (1980), 39–48
- Nicol*, Symbiosis
D. Nicol, Symbiosis and Integration. Some Greco-Latin Families in Byzantium in the 11th to 13th Centuries, BF 7 (1979) 113–135
- Николов*, Самостоятелни и полусамостоятелни владения
Г. И. Николов, Самостоятелни и полусамостоятелни владения във

- Ödekan A. – Akyürek E. – Necipoğlu N.* (edd.), *Change in the Byzantine world*
 възобновето Българско царство (края на XII – средата на XIII в.), София 2011
Ödekan A. – Akyürek E. – Necipoğlu N. (edd.), *Change in the Byzantine world in the twelfth and thirteenth centuries*, Proceedings, Istanbul 2010
- Oikonomidès, Hommes d'affaires*
N. Oikonomidès, Hommes d'affaires grecs et latins à Constantinople (XIIIe–XVe) siècles, Montréal – Paris 1979
- Oikonomidès, Pronoia au XIIIe siècle*
N. Oikonomidès, Contribution a l'étude de la pronoia au XIIIe siècle. Une formule d'attribution de parèques a un pronoiaire, REB 22 (1964) 158–175
- Oikonomides, Via Egnatia*
N. Oikonomides, The medieval Via Egnatia, ed. *E. Zachariadou, The Via Egnatia under Ottoman Rule 1380-1699*, Rethymnon 1996, 9–16
- Ostrogorsky, Aristocracy*
G. Ostrogorsky, Observations on the Aristocracy in Byzantium, DOP 25 (1971) 3–32
- Острогорски, Историја Византије*
Г. Острогорски, Историја Византије, Београд
- Острогорски, О византијском феудализму*
Г. Острогорски, О византијском феудализму, [Сабрана дела 1], Београд 1969
- Острогорски, Писмо Димитрија Хоматијана Св. Сави*
Г. Острогорски, Писмо Димитрија Хоматијана Св. Сави и одломак Хоматијановог писма патријарху Герману о Савином посвећењу, Светосавски зборник II, Београд 1938, 91–125 (= *исти*, Византија и Словени, Сабрана дела Георгија Острогорског 4, Београд 1970, 170–189)
- Острогорски, Привреда и друштво*
Г. Острогорски, Привреда и друштво у Византијском царству [Сабрана дела 2], Београд 1969
- Osswald, Ethnic composition*
B. Osswald, Ethnic composition of Medieval Epirus, eds. *S.G. Elis – L. Klusáková, Imaging frontiers, contesting identities*, Pisa 2007, 125–154
- Parayanni, Νομολογία I, II*
E. Sp. Parayanni, Ἡ νομολογία τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων τῆς βυζαντινῆς καί μεταβυζαντινῆς περιόδου σέ θέματα περιουσιακοῦ δικαίου I, II, Athena 1992, 1997
- Parayanni, Οἰκονομικά*
El. Parayanni, Τά οἰκονομικά τοῦ ἔγγαμου κλήρου στό Βυζαντιο, Athena 1986
- Papazotos, Βέροια*
Th. Papazotos, Ἡ Βέροια καί οἱ ναοί της

- (11^{ος}–18^{ος} αἰ.), Athena 1994
- Patlagean*, Les débuts d'une aristocratie byzantine
E. Patlagean, Les débuts d'une aristocratie byzantine et le témoignage de l'historiographie : système des noms et liens de parenté aux IXe–Xe siècles, ed. *M. Angold*, Byzantine aristocracy, 23–43
- Patlagean*, Ενηλικίωση στο Βυζάντιο
E. Patlagean, Η ενηλικίωση στο Βυζάντιο στο 13^ο και 14^ο αιώνα, ed. *S. Asdrachas et all.*, Ιστορικότητα της παιδικής ηλικίας και της νεότητας, Athena 1986
- Петров*, Протосеваст Прибо
П.Х. Петров, Протосеваст Прибо, български феодален владетел в Македония през първата половина на 13 в., *Studia in honorem M.S. Drinov*, София 1960, 521–533
- Петров*, Севаст и протосеваст
П. Петров, О титулах „севаст“ и „протосеваст“ в средновековном болгарском государстве, ВВ 16 (1959) 52–64
- Пириватрић*, Самуилова држава
С. Пириватрић, Самуилова држава. Обим и карактер, Београд 1997
- Polemis*, Doukai
D. I. Polemis, The Doukai. A Contribution to Byzantine Prosopography, London 1968
- Поповић*, О празнику Русалија
А. Поповић, Један византијски запис о празнику Русалија код Словена (Chomatenus, ep. 120), ЗРВИ 43 (2006) 475–481
- Поповић*, Титулатура охридског архиепископа
А. Поповић, Титулатура охридског архиепископа у писмима Димитрија Хоматијана, ЗРВИ 38 (1999–2000) 279–285
- Prinzing*, Abbot or Bishop
G. Prinzing, Abbot or Bishop? The Conflict about the Spiritual Obedience of the Vlach Peasants in the Region of Bothrotos ca. 1220: Case No. 80 Of the Legal Works of Demetrios Chomatenos Reconsidered, ed. *D. G. Angelov*, Church and Society in Late Byzantium, Kalamazoo 2009, 25–42
- Prinzing*, Antigraphe
G. Prinzing, Die Antigraphe des Patriarchen Germanos II. An Erzbischof Demetrios Chomatenos von Ohrid und die Korrespondenz zum nikäisch-epirotischen Konflikt 1212–1233, RSBS 3 (1984) 21–64
- Prinzing*, Authority of the Church
G. Prinzing, The authority of the Church in uneasy times: the example of Demetrios Chomatenos, Archbishop of Ohrid, in the state of Epiros 1216–1236 (рад у припреми)
- Prinzing*, Bedeutung Bulgariens und
G. Prinzing, Die Bedeutung Bulgariens und

- Serbiens
Prinzing, Der Brief Kaiser Heinrichs
Prinzing, Carev dvor
Prinzing, Convergence and divergence
Prinzing, Demetrios Chomatenos
Prinzing, Epiros 1204–1261
Prinzing, Nochmals zu den adressierten Briefen
Prinzing, PD
Prinzing, Persönlich adressierten Schreiben
Prinzing, Quasi Patriarch
Prinzing, Studien I, II
- Serbiens in den Jahren 1204 – 1219 im Zusammenhang mit der Entstehung und Entwicklung der byzantinischen Teilstaaten nach der Einnahme Konstantinopels infolge des 4. Kreuzzuges, München 1972
G. Prinzing, Der Brief Kaiser Heinrichs von Konstantinopel vom 13. Januar 1212. Überlieferungsgeschichte, Neuedition und Kommentar, *Byzantion* 43 (1973) 395–431
G. Prinzing, Historisch-geographische Bemerkungen zu Carev dvor und Malaina, *BSlav* 49/2 (1988) 213–221
G. Prinzing, Convergence and divergence between the Patriarchal Register of Constantinople and the *Ponemata Diaphora* of archbishop Demetrios Chomatenos of Achrida / Ohrid
G. Prinzing, Demetrios Chomatenos: Herausragender Kanonist und Erzbischof der autokephalen byzantinischen Kirchenprovinz „Bulgaria“ / Ohrid 1216–1236 (рад у припреми)
G. Prinzing, Epiros 1204–1261: Historical Outline – Sources – Prosopography, edd. *Herrin – Saint-Guillain*, *Identities and Allegiances*, 81–99
G. Prinzing, Nochmals zu den adressierten Briefen des Demetrios Chomatenos, ed. *S. Kotzabassi – G. Mavromatis*, *Realia Byzantina*, Berlin – New York 2009, 223–245
G. Prinzing (ed.), *Demetrii Chomateni Ponemata Diaphora*, *Berlini et Novi Eboraci* 2002, 3*–365*
G. Prinzing, Zu den persönlich adressierten Schreiben im Aktencorpus des Ochrider Erzbischofs Chomatenos, ed. *M. Kokoszko – M.L. Leszka*, *Byzantina Europaea. Księga jubileuszowa ofiarowana profesorowi Waldemarowi Ceranowi*, *Lódź* 2007, 469–492
G. Prinzing, A Quasi Patriarch in the State of Epiros: the Autocephalous Archbishop of „Boulgaria“ (Ohrid) Demetrios Chomatenos, *ZRVI* 41 (2004) 165–182
G. Prinzing, Studien zur Provinz- und Zentralverwaltung im Machtbereich der epirotischen Herrscher Michael I. und Theodoros Dukas (Teil I), *Ἡπειρωτικὰ Χρονικά* 24 (1982) 73-120; (Teil II)

- Prinzing*, Verwaltungssystem im epirotischen Staat
Ἡπειρωτικὰ Χρονικά 25 (1983) 37–112
G. Prinzing, Das Verwaltungssystem im epirotischen Staat der Jahre 1210–ca. 1246, *BF* 19 (1993) 113–126
- Radić*, Four prosopographical notes
R. Radić, Four Prosopographic Notes about Ordinary People from the late Byzantine History (A Historiographic Essay), *ZRVI* 38 (1999–2000) 267–277
- Радућ*, Обласни господари
P. Радућ, Обласни господари у Византији крајем XII и у првим деценијама XIII века, *ЗРВИ* 24–25 (1986) 151–289
- Радућ*, Страх у Византији I, II
Радућ, Страх у позној Византији 1180–1453, I–II, Београд 2000
- Радошевић*, Еπιστολογραφία Јована Αποκавκα
H. Радошевић, Еπιστολογραφία Јована Αποκавκα, *ЗРВИ* 29/30 (1991) 155–164
 REB
 RSBS
 SBS
Revue des études byzantines
Rivista di Studi Bizantini e Slavi
Studies in Byzantine Sigillography
- Saradi*, Byzantine Tribunals
H. Saradi, The Byzantine tribunals: problems in the application of justice and state policy (9th – 12th c.), *REB* 53 (1995) 165–204
- Saradi-Mendelovici*, La ratification des actes privés
H. Saradi-Mendelovici, La ratification des actes privés byzantins par une autorité civile ou ecclésiastique, *REB* 46 (1988) 167–180
- Schilbach*, Metrologie
E. Schilbach, Byzantinische Metrologie, München 1970
- Shawcross*, The Lost Generation (c. 1204–c. 1222)
T. Shawcross, The Lost Generation (c. 1204–c. 1222): Political Allegiance and Local Interests under the Impact of the Fourth Crusade, edd. *Herrin – Saint-Guillain*, Identities and Allegiances, 9–47
- Simon*, Erbvertrag und Testament
D. Simon, Erbvertrag und Testament, *ZRVI* 24–25 (1986) 291–306
- Simon*, Νομοτριβούμενοι
D. Simon, Νομοτριβούμενοι, edd. *J. Ankum – J.E. Sprut – F.B.J. Wubbe*, Fribourg 1985, 273–283
- Smyrlis*, Private property and state finances
K. Smyrlis, Private property and state finances. The emperor's right to donate his subjects' land in the Comnenian period, *BMGS* 33/2 (2009) 115–32
- Solovjev*, Eine Urkunde
A. Solovjev, Eine Urkunde des Panhypersebastos Demetrios, Megas Archon von Albanien, *BZ* 34 (1934) 304–310
- Stadtmüller*, Choniates
G. Stadtmüller, Michael Choniates, Metropolit von Athen (ca. 1138 – ca. 1222), *Orientalia Christiana* 33/2

<i>Stavridou-Zafraka</i> , Αναγόρευση	(Februario – Martio), n. 91, Roma 1934 <i>A. Stavridou-Zafraka</i> , Συμβολή στο ζήτημα της αναγόρευσης του Θεδώρου Δούκα, Αφιέρωμα στον Εμανουήλ Κριαρά, Thassaloniki 1998, 39–62
<i>Stavridou-Zafraka</i> , Νίκαια και Ήπειρος	<i>A. Stavridou-Zafraka</i> , Νίκαια και Ήπειρος τον 13 ^ο αιώνα. Ιδεολογική αντιπαράθεση στην προσπάθειά τους να ανακτήσουν την αυτοκρατορία, Thessaloniki 1991
<i>Stiernon</i> , Sébaste et gambros	<i>L. Stiernon</i> , Notes de titulature et de prosopographie byzantines. Sébaste et gambros, REB 23 (1965) 222–243
<i>Stiernon</i> , Origines	<i>L. Stiernon</i> , Les origines du Despotat d'Épire, REB 17 (1959) 90–126
<i>Субомић</i> , Свети Константин и Јелена	<i>Г. Субомић</i> , Свети Константин и Јелена у Охридy, Београд 1971
<i>Svoronos</i> , Cadastre de Thèbes	<i>N.G. Svoronos</i> , Recherches sur le cadastre byzantine et la fiscalité aux XI ^e et XII ^e siècles : le Cadastre de Thèbes, Athènes 1959
TIB 1	<i>J. Koder – F. Hild</i> , Tabula Imperii Byzantini 1, Hellas und Thessalia, Wien 1976
TIB 3	<i>P. Soustal – J. Koder</i> , Tabula Imperii Byzantini 3, Nikopolis und Kephallēnia, Wien 1981
TM	Travaux et Mémoires
<i>Thomas</i> , Private Religious Foundations	<i>J. Ph. Thomas</i> , Private Religious Foundations in Byzantine Empire, Washington, D. C., 1987
<i>Tivčev</i> , Cités byzantines	<i>P. Tivčev</i> , Sur les cités byzantines aux XI ^e –XII ^e siècles, Byzantinobulgarica 1 (1962) 145–182
<i>Томоски</i> , Катунско сточарење	<i>Т. Томоски</i> , Катунско сточарење по планините на Македонија во средниот век, Зборник Етнологија, Музеи на Македонија, НС бр. 1, Скопје 1992, 37–48 (= <i>Т. Томоски</i> , Македонија низ вековите. Градови – Тврдини – Комуникации, 449–462)
<i>Томоски</i> , Македонија низ вековите	<i>Т. Томоски</i> , Македонија низ вековите. Градови – Тврдини – Комуникации, Скопје 1999
<i>Tsirplanis</i> , Byzantine parliaments	<i>C. N. Tsirplanis</i> , Byzantine parliaments and representative assemblies from 1081 to 1351, Byzantion 43 (1974) 432–482
<i>Varzos</i> , Γενεαλογία των Κομνηνών II	<i>K. Varzos</i> , Γενεαλογία των Κομνηνών II, Βυζαντινά κείμενα και μελέται 20β', Thessaloniki 1984
BB / VV	Византийский временик

BO
ЗФФ
ЗРВИ / ZRVI

Византийские очерки
Зборник Филозофског факултета
Зборник радова Византолошког
института

Биографија аутора

Дејан Целебџић рођен је 1971. године у Београду, где је завршио основну и средњу школу. На Филозофски факултет Универзитета у Београду уписао се 1992. године, на одељење за Класичне науке, где је 1998. године дипломирао (ментор проф. др Александар Лома). У току школске 1998 – 1999. године похађао је курс грчког језика на Филозофском факултету Универзитета у Атини као стипендиста грчке Државне фондације за стипендирање (*Idryma kratikon уτροφiон*). 1999. године уписао је магистарске студије на истом факултету као стипендиста Министарства спољних послова Републике Грчке за постдипломске студије. Магистарски рад одбранио је 2003. године (ментор проф. др Атанасиос Маркопулос) и стекао звање магистра византијске филологије. У Византолошком институту САНУ запослен је од децембра 2003. године, прво у звању истраживача приправника, а потом и истраживача сарадника. Од 2008. године секретар је редакције часописа Зборник радова Византолошког института, а од 2010. године стални сарадник часописа *Byzantinische Zeitschrift* (Минхен) за библиографију из области византологије. Од 2011. године члан је Српског националног комитета за византологију, а од 2012. године Организационог одбора 22. међународног конгреса византолога (22 – 27. августа 2016).

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а Дејан Целебцић
број уписа _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом
Друштво у Епирској држави прве половине XIII века

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

У Београду, 12.9.2012.

Потпис докторанда

Дејан Целебцић

Прилог 2.

**Изјава о истоветности штампане и електронске верзије
докторског рада**

Име и презиме аутора Дејан Целебцић
Број уписа _____
Студијски програм _____
Наслов рада Друштво у Епирској држави прве половине XIII века
Ментор проф. др Радивој Радић

Потписани Дејан Целебцић

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада. Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 12.9.2012.

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Друштво у Епирској држави прве половине XIII века

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство

2. Ауторство - некомерцијално

3. Ауторство – некомерцијално – без прераде

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима

5. Ауторство – без прераде

6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 12.9.2012.

